

tmmob
makina mühendisleri odası
istanbul şubesi

Makina Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi

Felsefe Söyleşileri

- *Teknoloji Felsefesi*
- *Aydınlanma Felsefesi*
- *Hegel Felsefesi*
- *Marks Felsefesi*
- *Engels Felsefesi*
- *Nietzsche Felsefesi*
- *Teknolojiye Karşı Bir Felsefe: ``Heidegger``*
- *Mitoloji ve Makina*

tmmob
makina mühendisleri odası
İstanbul şubesi

FELSEFE SÖYLEŞİLERİ

Ekim 2007
İSTANBUL

tmmob
makina mühendisleri odası
İstanbul şubesi

Katip Mustafa Çelebi Mah. İpek Sok. No:13 Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: (212) 444 8 666 Faks: (0212) 249 86 74
e-posta:istanbul@mmo.org.tr

ISBN....

Bu kitabın yayın hakkı MMO'ya aittir.
Kitabın hiçbir bölümü değiştirilemez. MMO'nun izni olmadan kitabın
hiçbir bölümü elektronik, mekanik fotokopi vs. yollarla kopya edilip
kullanılamaz.
Kaynak göstermek şartıyla kitaptan alıntı yapılabilir.

Not: Kitap, söyleşilerden bant çözümü yapılmıştır. Ayrıca konuş-
macılar düzeltme yapmamıştır.

Ekim 2007 / İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

``Teknoloji Felsefesi``

(12 Ocak 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 7

``Aydınlanma Felsefesi``

(19 Ocak 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 50

Hegel Felsefesi

(26 Ocak 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 96

Marks Felsefesi

(2 Şubat 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 150

Engels Felsefesi

(2 Mart 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 181

Nietzsche Felsefesi

(09 Şubat 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 213

Teknolojiye Karşı Bir Felsefe:``Heiddegger``

(16 Şubat 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 243

Mitoloji ve Makina

(23 Şubat 2007)

MMO İstanbul Şube Salonu 281

Felsefe Şöyleşileri.....

SUNUŞ

Bu dönem odamızda felsefe söyleşileri gerçekleştirdik. Neden felsefe diye bir soru sorulabilir? Hatta mühendislerin felsefeyle ne gibi bir işi olabilir?... tarzında sorular sormak olasıdır. Bu soruları da çoğaltabiliriz.

Gerçekte, odamız bileşenlerine bakıldığında felsefe söyleşileri garip-senmiş, “nerden çıktı bu felsefe” söylemleriyle karşılaşmıştır. Ama temelde felsefenin mühendislik disiplininin çok ta uzak bir şey olmadığını bilmemiz gerekir. Şu durum çok iyi bilinir ki, antikçağ, ortaçağ, aydınlanma filozofları, felsefeci kimliklerinin yanında başka başka disiplinlerle de ilgilenmelerinden dolayı farklı kimlikler de kazanmışlardır. Thales, Aristoteles, Descartes gibi düşünürleri düşündüğümüzde, bunları bilimin dışında görmek pek de mümkün değildir. Bu düşünürler bilimin birçok alanında eserler vermiş kişilerdir. Bu düşünürlerin sayısı daha da artırılabilir. Önemli olan bu düşünürlerin filozof kimlikleriyle tanınmış olmasıdır.

Felsefe bilimler ve disiplinler arasındaki bağı kurmaktır. Felsefe, bu disiplinlere yönelik sorular sorar. İnsan için yararlı olan nedir? İnsan nasıl bilebilir? Nasıl oluyor da insan karmaşık makinalar yapabiliyor? Yaşamın ereği nedir?.. gibi bir çok soru sormak olasıdır. Bu sorulara cevap bulmakta...

Yaptığımız bir makina, bir ev, bir köprü ... vb. amacının ne olduğu, insan ile bağlantısının ne olduğunu felsefe verir bize. Felsefe düşüncenin örgütlenmesini sağlar, yaptığımız çalışmalarda toplumsal fayda üretmemizin yöntemlerini gösterir.

Felsefe söyleşilerinde bir sistematizi izlemeye çalıştık. Her biri bir birinden keyifli söyleşiler gerçekleşti. Katılımcıların katkısı ve ilgisi, söyleşilerin çok kalabalık geçmesine neden oldu. Yaptığımız felsefe etkinliğinin ne kadar doğru bir etkinlik olduğunu görüldü. Konuşmacılara ve katılımcılara katılmalarından dolayı teşekkürü borç biliyoruz.

Saygılarımızla
TMMOB Makina Mühendisleri Odası
İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu

Felsefe Şöyleşileri.....

“TEKNOLOJİ FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI

İSTANBUL ŞUBESİ

12 OCAK 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- İyi akşamlar. Öncelikle Makina Mühendisleri Odası'nın düzenlemiş olduğu felsefe etkinliklerine hoş geldiniz. Odamızda bu dönem bir ilki gerçekleştirme mutluluğu içindeyiz. Dünyayı yorumlamak ve netliğini sorgulamak için, felsefe etkinliğine ihtiyacımız var. Bu nedenle odamızın öncülüğünde, burada felsefe seminerleri düzenliyoruz. İlk felsefe etkinliğimiz; Prof. Dr. Ahmet İnam'ın sunacağı Teknoloji Felsefesi. Hocamız Ankara'dan geldiği için öncelikle kendisine teşekkür ediyoruz. Bizler için uzun bir yolculuk yaptı.

Sözü hocamıza bırakıyorum.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Hoş geldiniz. İyi akşamlar. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum. Bu güzel cuma günü, İstanbul'un güzel akşamlarından birinde buraya geldiniz. Kimbilir neler dinleyeceksiniz? Belki canınız sıkılacak, ama teknoloji felsefesi konuşuyorduk değil mi? Konu oydu sanıyorum. Çünkü ben son dakikaya kadar konuyu bilmem, son dakika sorarım ne konuşacaktık diye. Birisi bir şey söyler, der ki, “kayık hakkında konuşacaksın”, ben, “deniz” diye başlayabilirim. Daha önce bu Oda da konuşmalar yaptık, hatta sanırım bu salonda, yanılmıyorsam birkaç yıl önceydi, galiba “Mühendis ve Aşk” gibi bir şeydi. Konu tam öyle miydi, hatırlayan arkadaşlar var mı? Sanki öyle aklımda kalmış.

Ben, 20 yıla yakındır, mühendisin yaşamı üzerine düşünceler söylüyorum, yazıyorum. Mühendisi anlamak çağımızda belli bir yaşam biçimini ve belli bir bakışı anlamaktır diye düşünüyorum. Ben de bir

mühendisim, eğitimim orada, ama mühendislik yapmadım. Çok az bir deneyimim oldu, fakat mesleki açıdan mühendis olmamama rağmen mühendislik üzerine düşünmeye çalıştım. Belki aldığım eğitim mühendisleri anlamama da bir ölçüde yardımcı olmuştur diye düşünüyorum.

Mühendisi anlamak demek teknolojiyi anlamak demek, teknolojiyi anlamak, tabii ki felsefeye anlamaktan söz ediyorum, felsefeye anlamak ile başka türlü anlamalar arasında fark var. Mesela bir mühendis teknoloji üzerine konuşsa, herhalde işin ekonomisinden başlayacak, dünyada kaç büyük teknoloji üreten kurum vardır, ne kadar üretmiştir, birtakım istatistiksel veriler sunacak, üzerinde yorumlar yapacak, ekonomiyle teknolojik üretim arasındaki ilişkileri, bu sahada kaç kişinin istihdam edildiğini, teknolojinin yönlendirilmesinin siyasetle olan ilgisini bize anlatmaya çalışacak. Çünkü teknolojiye felsefenin dışında çok bakılıyor, belki de odalardaki arkadaşların büyük ölçüde bakışları da bu açılarından yapılıyor. Yani siyaset açısından bakabilirsiniz, ekonomi açısından bakabilirsiniz, sosyolojik açıdan bakabilirsiniz, kültürel açıdan bakabilirsiniz, tarihsel açıdan bakabilirsiniz, ama felsefi bakış bütün bunlarla bir ölçüde ilişkili olmakla birlikte, bütün bunlardan farklı bir bakış, dolayısıyla belki bu sohbetimizin sınırları içerisinde teknoloji karşısında felsefi duruş nasıl bir duruştur, bu konuda gücümüz ne kadar yeterse, ipuçlarıyla bunu anlatmaya çalışacağız. Zaman sınırlı olduğu için, belki de bunun anlatılması için bilmemiz gereken bilgi yoğunluğu dolayısıyla önümüzde zorluklar olmakla birlikte, teknolojik dünyaya, teknoloji yoğun bir yaşam biçimine felsefeye bakmak ne demektir bunu anlatmaya çalışacağız.

Başka türlü bakışlar konusunda konuşmamın başında biraz ipucu vermeye çalıştım. Felsefeye duruş zaten öbür duruşların, öbür bakışların da içindedir, yani sizin herhangi bir konuyu anlamak için görüşler ileri sürmenizin arkasında muhakkak bir felsefi bakış vardır, felsefi çerçeve vardır. Hani, Molier'in bir oyununda vardır. "Hay Allah, ben nesir

konusuyormuşum,” der kahramanlardan biri, hep yaptığımız bir şey değil mi? Ne yaptığımızı çok iyi bilmeyiz. Hayata karşı duruşumuzda da felsefi bir boyut her zaman vardır, çoğu kez biz bunun farkında değilizdir. Nedir o? Neyin doğru neyin yanlış olabileceği, neye inanmak gerektiği, neye inanmamak gerektiği konusunda hepimizin çoğu kez tartışmadığımız temel inançlarımız var. Bunların çoğunu örtük olarak biliyoruz. Yani ne demek istiyorum “örtük” sözüyle? Farkında olmadan bunlara dayanarak düşünceler ileri sürüyoruz. İşte felsefeye duruş, bu çoğu kez farkına varmadığımız temel inançlarımızın üzerine giden, üzerinde yoğunlaşan bir duruştur, bir bakıştır, felsefi duruş.

Teknolojiyi ele alırken mesela, silahtan başlıyorsanız veya dünyanın birçok yerindeki çatışmalardan başlıyorsanız; demek ki sizin kafanızın arkasında teknolojiye dair, teknolojinin etkilerine dair, teknolojinin ne olduğuna dair bir inanç var ki oradan başladınız. Bu inançlar ta nereye kadar gidiyor biliyor musunuz? Dışımızda, bizden bağımsız bir dünya var mı, yoksa yaşadığımız hayat bizim zihnimizde olup biten bir şey midir? İnsanın bu gezegendeki yeri nedir? Yaşamının anlamı nedir? Şu yaşadığımız çağ nasıl bir çağdır, geçmiş çağlarla nasıl bir ilgisi var? Ama bu sadece ekonomik açıdan, siyasal açıdan, sanat açısından, mimari açıdan, maddi açıdan, fiziksel açıdan, coğrafi açıdan incelenecek bir farklılık değil. Bu farklılık anlam farklılığı. Demek ki felsefi duruşun üzerinde yoğunlaştığı temel çerçeve anlam çerçevesidir.

Hayatımızın anlamı nedir? Kimi insanlar bunu sorguluyor ama bir çoğumuz aslında bunu biliyoruz. Zaman zaman bilmediğimizi, zaman zaman bu anlamdan dolayı sıkıntı çektiğimizi anlıyoruz. Bu zaman zaman dediğim zaman dilimleri de çoğunlukla bunalıma girdiğimiz dönemlerdir. Hayatta başarısız olduğumuzda veya bir gün aynaya bakıp da “Ne kadar yaşlanmışım? Neden ben yaşıyorum acaba? Nereye gidiyoruz? Acaba ben öldükten sonra adımlarımla anan olacak mı, beni nasıl anacaklar? Hayatımın bir anlamı var mı, ne gibi anlamı olabilir? Ben bu dünyada neye yarıyorum, yani ölsem arkamdan yalancılıktan nasıl bilir-

diniz diye soracaklar? Herkes iyi diyecek filan, hepsi yalan onların, ama yani yaşamasak olur muydu? Bu dünyada fuzuli miyiz? Yani neye yarıyoruz? Bu dünyada varız da kime ne faydamız var? Hani ailemize üç-beş kuruş para kazandırmanın veya arkadaşlarımızla kahvede oyun oynamanın dışında veya pijamamızı giyip televizyonun karşısında biramızı açıp patlamış mısırımızı yerken aldığımız veya aldığımızı düşündüğümüz keyfin dışında hayatın anlamı ne olabilir?” diye sorabiliriz.

Bakın, bu çok temel bir varolma sorunudur. Felsefede biz bunu mesela Batı dillerinden söylersek egzistansiyel problemler diyoruz. Yani varoluşumuza ilişkin ve çoğu zaman farkında olmadığımız, farkına vardığımız zamanki dediğim farkına varışların büyük bir nedeni de psikolojik göçmelerdir. Yani teknik adıyla depresyon dediğimiz zamanlardır. Genellikle insanlar alışlagelen yaşam içindeyken, hani Cahit Sıtkı'nın vardır ya, “Alıştığımız bir şeydi yaşamak, yaşayıp gidiyorduk.” Hop, ne oluyor diye o yaşadığınız hayatta birdenbire silkindiğiniz zaman anlam sorgulaması başlıyor. Ben bunu, benden birkaç defa duymuş olanlardan özür dileyerek, şöyle bir benzetmeyle anlatabilirim. Bir gün gözünüzü bir açıyorsunuz, bir otobüstesiniz ve otobüs gidiyor, bir şoför var, ama otobüste ne aradığınızın farkında değilsiniz, Allah Allah otobüs gidiyor, nereye gittiğini de bilmiyorsunuz.

Şoför var, muavinler var, yolcular var, onlarla beraber gidiyorsunuz. Otobüs bazı yerlerde duruyor, iniyorsunuz, yemek yiyorsunuz, tekrar biniyorsunuz. Ama herkes yolculuğa alışmış, belki müzik yayını yapıyor arabanın içinde. Dinliyorlar, etrafa bakıyorlar, kimse otobüsün nereye gittiğini sormuyor. Otobüs bir yere gidiyor, şoför biliyor. Mesela sormaya kalktınız, böyle sorulmaz otobüsün nereye gittiğini sormaya lüzum yok, şoför herhalde biliyor. Peki, ben otobüste ne arıyorum? Valahi öbür arkadaşlar ne arıyorsa, ben de onu arıyorum. Gözümü bir açtım, kendimi otobüste yani dünyada buldum. Anamla babam öyle istemiş, gelmişiz dünyaya, “okula git” demişler gitmişiz; “askere git” demişler, -erkekler için söylüyorum- gitmişiz, evlendirmişler, “mühen-

dis ol” demişler, “muhasebeci ol”, “işletmeci ol”, “para kazan”, “ana ol”, “baba ol”, “kardeş ol” demişler, “peki” demişiz. Zaman zaman isyan etmişiz, kavga etmişiz, ama ne oluyor, bunu pek sorgulamamışız. Bazen belki ergenlik çağında filan, “Hop ne oluyor?” demişiz aynaya baktığımız zaman. İşte “hop ne oluyor var ya”, işte o zaman başlıyor. Çünkü otobüste herkes burası otobüs, otobüs bir yere gider, “hop ne oluyor” diye sormayacaksın, sen kaçık mısın? Hatta hop noluyo diye soranları annesi alıp götürüyor, işte bak bizim kız “üniversiteye” giriş sınavlarına çalışmıyor, “hop ne oluyor” diye soruyor. Yani “hop ne oluyor?” diye soranlarda bir problem olduğu düşünülüyor.

Ama felsefe de “hop ne oluyor?” ile başlıyor. Neden “hop ne oluyor?” Cevabı yok mu? Var. Otobüste mesela bir papaz var, “Öbür tarafa gidiyoruz evlatlarım, gelin sizi kutsayayım,” diyor. Müezzin var ezan okuyor, falan filan, bir kısmı otobüsün içinde küçük bir mescit yapmışlar, namaz kılıyor. Budistler var, birtakım şeyler yapıyor. Ama “hop ne oluyor?” sorusu, verilen cevapların argo deyişleriyle sizi kesmemesi ile oluyor. Aslında bilenler var, müftü var mesela, ak sakallı dedeler var, “Bana sorun, ben “hop ne oluyorum” cevabını biliyorum, otobüs gidiyor evladım, otobüs bir gün öyle bir yere gelecek, orada melekler sana hesap soracaklar. Onun için kendini çok iyi hazırla,” diyor. Tabii bir sürü cevap var ve bir sürü de bilen var. Onun için “hop ne oluyor?” sorusu alışlagelen yaşam içerisinde çok da alışlagelen bir tutum olmuyor. Onun için felsefe ile uğraşan insanlara, bütün kültürlerde ama, Batı kültürünün içerisinde felsefe dediğimiz etkinlik çıkmış olmasına rağmen Batı kültürünün içinde de bu tip soruları soranlara tuhaf bakabiliyorlar. Ama nasıl olmuşsa bundan aşağı yukarı 2500 yıl önce “hop ne oluyor?” diye birtakım insanlar soru sormuş ve bu soruşturmaları, aşağı yukarı 2500 yıllık zaman dilimi içerisinde bir gelenek oluşturmuş, bu sorular arka arkaya eklenmiş, dinin, sanatın, bilimin ve günlük yaşamın dışında felsefe diye bir etkinlik ortaya çıkmış.

Etkinlik diyorum, yani eski deyimle bir faaliyet, bir aktivite, felsefe

bir etkinliktir. Yani o anlamda kendinizi bir odaya kapatıp da hindi gibi düşünmek anlamında değildir. Çünkü düşünmenin kendisi bir etkinliktir ve düşünmek dünyayı değiştirmektir. Hani Marks'tan söz ederken 11. Feuerbach üzerine tezlerde Marks'a mal edilen bir söz var ve hatta Marks'ın Londra'daki mezar taşında o yazıyor. "Şimdiye dek filozoflar hayatı anlamaya çalıştılar, ama sorun onu değiştirmektir."

Anlamakla değiştirmenin birbirinden ayrılmayacağını unutmamak gerekiyor. Yani anlamak öylesine edilgin bir tutum değildir. Kültür tarihine baktığımızda, felsefe tarihine demiyorum, çünkü felsefe etkinliğini anlayabilmek kültür dediğimiz, yani neye kültür diyorum. Kültürün birçok tanımı var, ama bu bağlamda benim kültürden kastım, insanın bu gezegende ürettiği her şey ve insanın yaptığı her etkinliğin adı kültür. Şimdi insanın yapıp ettiklerine, yapmış ve etmiş olduklarına baktığımızda gördüğümüz şey, anladıkça insanın dünyayı değiştirdiğidir. Anlamadan değişmeye kalkmanın büyük problemleri çıkıyor. Yani alışlagelen deyimle mesela biz öğrenciyken bu tip tartışmaları hep yapardık. 68 kuşağından biri olarak, teori ve pratik problemi, yahut biraz daha eski Yunan asıllarına gidersek, theoria ve praxis. Theoria bir anlama meselesidir, bir bakıştır, seyirdir, kavramdır.

Praxis ise bir eylemdir, fiildir, etkidir. Bunlar Batı kültürlerinde zaman zaman, mesela Aristoteles'ten başlayarak birbirlerinden farklı görülmüştür. Ama kesinlikle aralarında büyük bir etkileşim vardır. Çünkü insan bir bütündür ve o bütünlüğü içerisinde bu dünyayı gelecekte daha yaşanabilir bir dünya kılacaksa anlamayla dönüştürmeyi eski deyimle mecz etmeyi, birarada yürütmeyi, ahenk içinde bir harmoni içinde iç içe sokmayı, bunları başarmayı öğrenmesi gerekiyor. Yoksa felsefe dediğimiz şey hayattan çok uzak, hayatı anlamak, ama hiçbir şekilde ona etkileyememe, dönüştürememe, hayatımızın hatta uzağında kalan palavra sözler olarak anlaşılır ki, öyle de anlaşılıyor.

Felsefe yapma! Yani palavra, yani söylediğin sözün yaşamda hiçbir

etkisi yok anlamına geliyor ve maalesef öyle anlaşılıyor, kavranılıyor. Ama dünyayı dönüştüren kuramların, dünyayı dönüştüren liderlerin, dünyayı dönüştüren savaşların ve etkinliklerin gerçekten arka planına baktığınızda, düşünce planında, hangi düşünce tabanında dünyayı dönüştürmeye çalıştılar bu insanlar, hangi düşünce tabanında kavga verdiler diye sorduğunuzda arkalarında gerçekten filozofları görüyorsunuz. O manada praxis ile therioia, anlama ile dönüştürme dünyayı, birbirinden ayrı değil.

İşte tam bu noktada teknolojiyi işin içine sokacağız. Çünkü bakın ne dedik; therioia anlama çabasıdır. Nasıl bir anlama çabasıdır? Ellemeden. Hani manava gidiyorsunuz, domates alacaksınız, bazı manavlar der: "Elleme! Ben vereceğim" Çünkü ellediğiniz zaman müdahale oluyor. Mesela, politikacıların toplumu politik anlama çabası değiştirerek, dönüştürerek anlama çabasıdır, hatta birbirimizi de öyle anlıyoruz. Çok ilginç, yani iki sevgili birbirini therioiaya dayanarak anlamıyor çoğu zaman. "Ben seni anlıyorum," derken bile kafakola alma taktiği vardır, yani, "Ben seni anlıyorum koçum, sonunda benim dediğim gibi olacaktır". Yani anlama da çaktırmadan bir dönüştürme biçimi oluyor.

Halbuki garip, Eflatun'un böyle bir kaygısı yok gibi gözüküyor, ama Eflatun'da da var. Eflatun'un palavracı bir adam olduğu size öğretilmiştir. Mesela, idealist falan, idealar dünyasının enayi, aptalı falan denir. Böyle bir sav Platon'u hiç anlamamak demektir. Neden garibim yukarılara ideaları koymak zorunda kalmış ve ne gibi bir ıstırabın içindedir, bunu anlamak için size önerim *Platon'un Mektupları*'ni okumanızdır. Çünkü Platon çoğunlukla Sokrat'ın ağzından konuşur. Ancak yaşlılık diyaloglarında görürsünüz. Mesela "*Yasalar veya Kanunlar*" diye Türkçe'ye çevrilen diyaloglara baktığınız zaman orada ihtiyar Platon artık Sokrat'ı filan bir köşeye koymuş. Sokrat yine konuşur da Sokrat artık karşısındakini dinlemez. Hep kendi söylemeye başlar. İşte o zaman görüyorsunuz ki Platon dünyayı neden anlamaya çalışıyor.

Çünkü kaygısı yaşanabilir bir dünya oluşturmaktır, tasarlamak değil bakın; oluşturmak. Çünkü adam bunu gerçekleştirebilmek için, Platon'un hikâyesini bilenler bilir, Sicilya'ya gidiyor. Orada yanlış hatırlamıyorsam, sanırım yeğeniyle devlet diyalogu vardır, Türkçe'ye "respublica" "devlet diye çevriliyor, Yunanca'sı "politeia" ve düşünmenin anlamının dünyayı dönüştürmek olduğunu anlıyorsunuz. Çünkü Platon galiba şöyle bir şey düşünüyor; insanın "hop ne oluyor yahu?" gibi bir soruyu sorabileceği ortamların yaratılması için, yani, insanın felsefece, insanın özgürce, insanın özerk bir biçimde düşünebilmesi için ideal devlet modelleri ortaya koymak gerekir. Bakın tam Marksist anlamda düşünüyor adam, altyapının yerinde olması gerekiyor, yani sosyoekonomik koşulların uygun olması gerekir ki orada idealarla yani düşüncelerin gerçeklikle olan ilişkisini görebilecek araştırmalar yapalım. Onun için de devlet üzerinde düşünmüştür. Bütün bunları neden söylüyorum?

Batı düşüncesinin kökeninde bir yanda theoria, praxis ayırımı sanki varmış gibi görülürken, bir yandan da Aristo'nun hocası olarak Platon'u ele aldığımız da, bunun zaten iç içe olduğunu, anlamadan teoriyi oluşturmadan ki maalesef Türkçe'ye "kuram" diye çevriliyor, kuram tabii çok kuru bir şey oluyor. Çünkü teori kurulan bir şey değil, teori bakılan seyredilen bir şey, hatta Osmanlıca'da teoriyle ilgili eski sözcük nedir: Nazariye; bakma, temaşa ile ilgili, yani araya mesafe koyacaksınız. Bu çok müthiş bir şey ve çağımızın insanının anlayamadığı bir şeydir. Çünkü biz muhakkak ellemek isteriz, karışmak isteriz. Bilim de öyledir, yani bilim de denetleyerek, kontrol ederek, yalıtarak, sınırlayarak anlamaya çalışır. Yani bilimdeki teoride belli sınırlar içinde olup biter bir şeydir, ama ideal anlamıyla teori mükemmel bir seyirdir ve teori kelimesinin tiyatro kelimesiyle etimolojik anlamda teknik ortaklığı vardır.

Eski Yunan'da felsefenin çıkmasının ardında da böyle bir şey vardır. O insanlarda seyir terbiyesi vardı, insanın felsefeyle ilişki kurabilmesi bu terbiyeyi almasıyla olanaklıdır. Anlama sabrı, tersinden de söyleye-

biliriz; anlayamamaya tahammül. Mesela, bir kitap alıyorsunuz, anlaşıl-mıyor, hemen atıyorsunuz. İstiyorsun ki her lafını anla, anlayamazsın ki. Zaten anlıyorsan o kitabı neden okuyorsun ki? Yani oradan hiçbir şey öğrenmeyeceksen. Tabii anlayamamaya tahammül ederek, adım adım giderek anlayacağız. İşte felsefe böyle bir sabır ve böyle bir duruş-la başlıyor. Bir çırpıda anlamak istiyorsanız, o zaman gidin bir sürü tari-kat var, girin birine size neyin ne olduğunu anlatıversin. Dinler var, bilen hocalar var, hepsi her şeyi biliyor. Adam ne sorarsan biliyor, git onun dizinin dibine otur, sana bütün soruların cevabını versin.

Aşk nedir? Hukuk nedir? Demokrasi nedir? Medeni Kanun nedir? Her şeyi biliyor. Bir de hastalıkların filan da varsa iyileştiriyor. Yani böy-le hacı-hoca etrafında doluyken, yahu, zaten bu dünyada bir sürü sıkın-tım var, ayakta zor duruyorum bir de felsefeyle sıkılacağım. Ne diye başıma bela alıyorum. O anlamda argo bir söz ama, felsefe ile ilişki biraz kaşınmakla oluyor. Yani hani sen kaşındın öyle, ulan derdin yok bil-mem ne işte, ne güzel bir iş bulmuşsun, bankada şef muavinisin bilmem ne, işler gidiyor tıkırında üç-beş kuruş Allah'a bin şükür. İşte felsefe diye bir şeyi kafaya takıyorsun. Böyle benim akşamları gittiğim arkadaşlar var, beraber çalıştığımız, bakıyorum mesela arasında benim yaşlarımda, bazıları benden yaşlı hanımlar, beyler oluyor, daha çok hanımlar oluyor, herhalde emekli olduktan sonra, ya ölüp gideceğiz, şu hayatı anlayama-dık. Felsefeyle şöyle bir baksak da hayatı anlayıversek canım, ölmeden önce "oh, anlayarak ölüyorum evlatlarım" diyen.

Ama bir başlıyorlar felsefeye, pişman oluyor tabii. Hani hiçbir cevap yok ya devamlı soru soruyorsun, böyle şey mi olur? Nedir argo cevabı? Yerse. Yani bu başka türlü, yani hep argo konuşuyorum, ama biraz böy-le bu. Hani "sıkar" diyorlar ya, biraz öyle tabii. Yani çabuk cevap bulmak isteyenler, tarifeler bulmak isteyenler Saatli Maarif Takviminin arkasına baksın. Veciz sözler değil mi? Tonla kitap var, kitapçılara bir girin, on derste mutlu olma sanatı, yirmi derste kocanızı nasıl mutlu edersiniz, yirmi beş derste nasıl iyi baba olunur falan, filan gibi, iyi öğrenci olmak,

ilaç da var. İmtihana girmek hapı, belki derslere göre de haplar değişebilir. Matematiğe girerken başka bir hap, fiziğe girerken başka bir hap, yani farmakolojik, psikolojik ve psiko sosyolojik olarak Allah'a bin şükür her türlü desteğimiz varken ne diye felsefe denen bir belaya bulaşayım ki?

O yüzden arkadaşlar, belki bazılarınıza tuhaf gelecek, felsefe ile müzik arasında bu bakımdan bir yakınlık var. Kulak, yani müzik kulağınız yoksa olmuyor, yani ritim duygunuz filan yoksa olmuyor. Şimdi entelektüelsin ya, bakıyorsun ulan herkes CD alıyor, bilmem ne konsere gidiyor. Herhalde ben de bu kadar mühendis olmuşum, okumuşum, benim de konsere gitmem lazım. Bizim CSO var Ankara'da, muhakkak orada bir görünürsün. "Ne kültürlü adam yahu, bak Batı müziği, klasik Batı müziği dinliyor" Halbuki ne kulak duyuyor, ne bir şey, ama orada arzı endam ederek ne kadar entel olduğunu gösteriyor. İşte CD'lerini gösteriyor. Bach, Mozart filan diye gösterebiliyorsunuz. Hatta belki atonal müzik de dinliyorum; yani müzik duygum çok.

Felsefeyi de öyle yapanlar var. Herkes beni salak mühendis zannediyor, Nietzsche okuyorum. Dizmiş Nietzsche'nin şeylerini arkadaşlarına gösteriyor. Ne anlıyor onlardan bilmiyoruz, ama işte hava; yani beni salak zannetmesinler. Demek ki felsefeyle ilgili olmanın böyle psikolojik bir şeyi de var. Hani felsefe okursak, çünkü ben mesela kantinlerde filan felsefi yolla kız tavlama çalısan delikanlıları da gözlemedim değil. Herhalde böyle daha etkili olmak filan, birtakım ağzından teorik, tuhaf laflar çıktığı zaman, "ulan, herif de amma alim be, maşallah, derinliğe bak, desinler" diye mi? Ama felsefi duruş işte böyle kritik bir duruş; zor bir duruş tabii. Onun için müzikle benziyor. Yani felsefi duyarlılık diye müzik duyarlılığı, müzik kulağı gibi bir şey var. Bazı insanlar mesela hiç soyut kavramları anlayamıyorlar. Ağacı anlayabilmeleri için ağaç kelimesi yetmiyor. İlla göstereceksin, bu ağaç, hah şimdi anladım. Neydi o kardeşim bir sürü laflar laflar? Laf değil, bana göster; sonuç, sonuç...

Bir de bizim insanımız pragmacı olduğu için genellikle biz öyle sonucu olmayan, ya felsefe çalışacağız da bunda ne vitamini var, yani bir faydası varsa, felsefe okuyalım. İnsan mutlu oluyor mu, mutlu? Yani kocamla aram düzelecek mi? Hani bir cevap, bir faydası oluyor. Yani üniversite sınavını kazanır mıyız? Daha mı akıllı oluruz? Felsefeyle uğraşırsak genç kalırız değil mi?

İlla bir faydasını göreceksin; yani ya hiçbir faydası yok kardeşim, daha da kötü olursun. Hah. tam bana göreymiş be! Ben de zaten kaşınıyorum. Başımı belaya sokacak bir şey arıyordum, bunun içine gireyim de bari, oh, bi belayı bulayım. Çünkü arayan Mevla ve bela var. Mevla'yı arayanlar buluyor zaten. Belacılar bu tarafa, biz belamızı arıyoruz. Ama bu yoldan yürümek hakikaten çok mu meşakkatlidir? Değil, Sokrat'ın hayatına bakıyorsunuz, mesela Romalıların Sokrat için söyledikleri sözlerden biri de, çok sıfat yüklenmiştir Sokrates'e, Felix'dir. -felix mutlu demek- Sokrat mutludur, yani felsefe insanı mutlu kılabilir. Bir sürü belalarla tanıştıran mutlu kılabilir. Çünkü mutluluğun gaflet olduğunu sananlar, ancak salaklar mutlu olur, kafası çalışmıyor, ondan mutlu. Bir düşünse, Allah ne bela var, üf Afrika'da bir sürü aç var. Irak'ta kan gövdeyi götürüyor, Başbakanımız sağ olsun, bir sürü olaylar var, Baykal'lar bilmem neler birbirine giriyor falan, filan. Bir düşünüyorsun, üzüm üzüm üzölmeye başlıyorsun. Ulan, bu dünya da hiç çekilmez be, işte öyle enteller var. Hani entel barlar dediğimiz barlar; ben çok iyi bilmiyorum ama, gidenler anlatıyor; böyle içi geçmiş insanlar, öyle karanlık bakışlı bir okulda profesör filandır. Yakında kesinlikle dünya batıyor çocuklar, bu gidiş iyi gidiş değil. Eğer dünyayı insanlar batırmazsa göktaşı yaklaşıyor. Göktaşı düşecek, sonumuz iyi değil. Mesela böyle felaket tellallığı yapan, her şeye kötü bakan, gıcık, şimdi zannediliyor ki felsefe böyle bir şeydir. Hani kafa çalışıyor ya, her şeye itiraz edecek.

Bir de genç felsefe öğrencileri öyle yapar, her şeye itiraz eder. Yani itiraz ederek belki de ben ne akıllıyım demek istiyor. Halbuki işin çok basit bir tarafı vardır. İtiraz edilmeyecek hiçbir sav yoktur, bu söylediğim sav

da dahil olmak üzere, çünkü her iddiaya itiraz edebilirsiniz. Yani azıcık bir orta karar zekâda olmanız yetebilir, felsefecilik oynamaya başlarsak, felsefecilik oyununu böyle anlarsanız. Ama ne adına itiraz ediyorsun, ne adına eleştiriyorsun. Yani felsefe bir eleştiridir, ama ortaya bir şey koymak koşulu ile. Yıkma bir çeşit yapmak olduğu için felsefe de anlamlıdır. İşte Derrida merlida bilenleriniz varsa yani onun, “Deconstruction” sözü yapı söküme, yapı bozum filan gibi. Aslında bir çeşit construction olduğu için öyledir, yani bize yeni bir ufuk açmak için eleştiri yapılıyor. Yoksa eleştiri olsun diye yapılan bir eleştiri değil. Sanıyorum felsefe için bu kadar tıraş yetebilir. İşin teknolojik kısmına, teknoloji boyutuna geçelim. Ama aynı yerden devam edeceğim.

Bir teori var dedik, bir pratik var. Şimdi praxis ve theoria eski Yunan’da anladıklarımızdan biraz farklıydı. Praxis bugün biz -Batı dillerinde de o anlama gelmiştir- uygulama olarak anlıyoruz. İşte pratik yaptım. İspanyolca öğreniyorum, ama pratiğim yok, yani çok uygulama yapmıyorum anlamında. Halbuki eski Yunanlı praxisi böyle anlamıyor. Eski Yunanlı derken kastettiğim kişi Aristoteles’tir. Aristoteles’in metafiziğine bakarsanız, nicomahosa etiğine bakarsanız, orada üçlü bir ayrımın önümüze çıktığını görürsünüz. Bu çok önemli bir ayrımdır arkadaşlar. Teknoloji felsefe ilişkisini kavrama da bence Batı düşünce tarihi içinde çok temel noktalardan biridir. Aristoteles’in bu üçlü ayrımı ile yüzleşerek yola çıkmakta yarar olduğunu düşünüyorum.

Bilgimiz, diyor Aristoteles, en azından üç ayrı öbekte, bölümde, gözden geçirilebilir. Birincisi teorik bilgilerimiz, epistemetheoritike dediği şey, büyük ölçüde biraz önce anlatmaya çalıştığım teorik duruştur, anlama duruşudur. İşte bunun içerisine doğa ile ilgili bilimleri katabilirsiniz, matematiği belki biraz katabilirsiniz, gerçi Platon’da filan matematiğin yeri ayrı olabilir, o tartışmalı noktalara girmiyorum. Pratikte ilgili bilgilerimiz vardır, epistemepraktike dediği şey. Şimdi teorik bilgileri bugünkü bilimin, ama saf bilimden söz ediyorum, uygulamaya yönelik olmayan bilimden söz ediyorum, bugün genellikle bilim dedi-

ğimiz zaman içinde o 2500 sene önceki anlamından biraz değişmiş olmakla birlikte, uygulama da vardır.

Praxis bilgisi ise, insanlarla birlikte nasıl yaşayacağımız bilgisidir; praxis bu demektir. Bakın, çok ilginç bir ayırım, çünkü ben istediğim kadar bilim okuyayım, Yunus ne kadar haklıymış, değil mi yani? İstediğim kadar malumatfuruş olayım, bir sürü şeyi bileyim, ama bu benim teorik sahada edinmiş olduğum bilgi, yaşam bilgisi demek değildir. Yaşam bilgisi, nasıl yaşayacağım sorusunun yanıtı, praxis ile ilgili bilgiler alanına beni götürür. Bunu ayırmış tamamen. Yani bir insana siz fizik okutur gibi, örneğin ahlak okutsanız, bu işte praxis bilgisi demektir, ahlak bilgisi. Onu ahlaklı kılamazsınız Aristo'ya göre. Praxis alanının bilgisinin teorik bilgiden kökten farklı olduğunu düşünüyor, söylüyor. Yani bunu öğrenme sadece herhalde kitap okuyarak, birtakım ilkeleri ezberleyerek, büyüklerin sözlerini belleyerek öğrenilecek bir şey değildir. Praxis bilgisi ki isterseniz buna Türkçede yaşama bilgisi diyelim, apayrı bir bilgidir. Bunun da örneğini görürsünüz, çünkü bir çok âlim diyebileceğimiz bilgi sahibi insanın yaşam karşısında ne kadar aciz olduklarını görürsünüz. Yani adam bir sürü problemi çözebilir, ama ne bileyim oğlu ile olan küçük bir problemi halledemez, yahut kendisi ile ilgili ufak bir duygusal problemin üstesinden gelmeyi başaramaz. Çünkü bunlar ayrı ayrı şeylerdir. Siz örneğin, Freud okuyarak, psikanaliz öğrenerek veya Foucult'u belleyerek, sadece bunlarla bir yaşama bilgisi edinebileceğinizi sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Yaşama bilgisi galiba yaşayarak, başka türlü bir duruşla, başka türlü ilişkilerle öğreniliyor.

Bizim de belki anlayamadığımız, bizim kültürümüzdeki noktalardan biri de odur. Ahlak bozuluyor diye ahlak dersi konuluyor mesela, böyle bir şey olamaz. Çünkü ahlaklı olmanın öğrenme biçimi dershane dediğimiz yapay alanın içerisinde sınırlandırılmaz. Orada veya ibadethane dediğimiz yerlere gidip vaaz dinleyerek insanlar, sırf bunları yaparak ahlaklı olamazlar. İkiyüzlü olabilirler belki, bu başka bir bilgi, Aristo'nun bize 2500 sene önceden söylediği, ulaştırdığı mesaj buydu. Yazık

ki yeterince anlaşılamadı, anlaşılmıyor diye düşünüyorum.

İşte bir üçüncü bilgi türü daha söylüyor ki, bu bizim teknolojiyi ilgilendiriyor; bu bir ürün ortaya koyma bilgisidir. Meydana getirme bilgisidir. Daha önce ortada hiç olmayan bir şeyi ortaya koyma bilgisidir. Buna epistemepoetike diyor. Eski Yunanca'da bu söz poesis ile dile getiriliyor. sonra tabii çok eski Yunan'dan başlayarak bu poesis sözcüğü başka çağırışılar taşımaya başlamış, işte şiir, şair, şiir yazma, filan gibi alanlara, bugün Batı dillerinin bir kısmında poesis bu manada kullanılıyor. Halbuki ne demektir? Bu masayı yapmak bir poesistir işte. Çünkü bu belki ağaçtı, odundu, değil mi? İşte belki bunu talaş yapıp sıkıştırdılar veya başka ne gibi şeylerden geçtiyse, tahta olduğunu varsayarak konuşuyorum. Edison'un mesela yaptığı şeyler hep poesisti. Poesis o anlamda daha önce olmayan bir şeyi icat etmek, ama bunun seri üretimi de yine poesistir. Bunu devamlı yapıyorsanız, bir demirci ustanın kılıç yapması poesistir. Bir ustanın yol yapması, köprü yapması, bina yapması poesistir. Yüzlerce yıl Batıda, bugün teknoloji dediğimiz şey böyle anlaşıldı. Bir şeyi üretmek ve üretmek de praxis yaşamını devam ettirebilmek içindi. Yani hayatta kalabilmek için. İşte soğuktan korunabilmek için, sıcaktan korunabilmek için, üstümüze bir şey almak gerekiyor. Bürünmek, örtünmek gerekiyor. Kumaş dokuyorsunuz, tezgâh yapıyorsunuz. Bunlar hep poesis işte ve bunlar birer teknoloji, yüzlerce yıl, aşağı yukarı sanayi devrimine kadar bir araçtı, yani tezgâhlar mesela bir organon olarak kullanılıyordu. Değirmen, ekmeğe ihtiyacımız var, işte buğday öğütüp un yapıp karnımızı doyuruyoruz. Eski anlamıyla teknoloji, yani kadim teknoloji diyelim, antik teknoloji -kadim diye de söylerlerdi eskiler- kadim teknoloji elimizin altında kullandığımız, denetleyebildiğimiz aletlerden oluşurdu. İstedığımız kadar un üretebilirdik değirmenlerden, tezgâhlardan. Demir eşyalar, bakır eşyalar buna göre işlenip yapılabilirdi. Binalar yapılabilirdi, ama insanın yaşam biçimi değiştikçe belki hani feodal düzenden daha göçebe bir düzenden belki, yerleşik düzene geçildi, ondan sonra büyük kentler

oluştı, hızlı bir ticaret, etkileşim gelişti.

Bilimlerin gelişmesi ile birlikte işte ortaçağdan çıkışta Rönesans hareketinden başlayarak, bilimde ve teknolojideki hızlı gelişme, teknolojide büyük bir devrim oluşturdu. Artık makina üreten makinalar, seri üretim fabrikalar yapılmaya başladı. İşte 18. ve 19. yüzyıllarda genellikle doruğa varan, -patlama noktası oydu- nasıl bir değişim oldu? Teknoloji, eski anlamıyla, kadim teknoloji diyelim, insanın çevresini denetlemesi, kontrol etmesi ve çevresinden, sağ kalabilmek için, yaşamını devam ettirebilmek için yararlanması, ürünler elde etmesi, çevresini dönüştürmesi, su havzaları yapması, barajlar yapması, yol yapması, ev yapması, ama hep denetim bakın, yani teknoloji hep denetim. Doğanın kendi başına akışına müdahale edip onu kontrol etmek, yönetmek. İşte boşu boşuna akan enerjiiyi, dere mesela, su enerjisini, elektrik enerjisine dönüştürebilmek veya mekanik enerjiye dönüştürebilmek. Hep bunlar bir çeşit zaten doğada bulunan enerjinin kontrolü; ne bileyim nükleer santraller de aynı şekilde. Bunların kontrolü denetlenmesi ve o denetimle, uygun ne istiyorsak, o amaca doğru yönlendirilmesi.

Fakat şöyle ilginç bir durum ortaya çıktı. Teknoloji yüzlerce yıl bizim elimizin altında bir araçken geliştikçe geliştikçe artık kontrol edilemez bir hale geldi. Bir benzetmeyle söylersek, hani teşbihte hata olmaz diyorlar ya; ata biniyorsunuz ve atı istediğiniz yöne yönlendirebiliyorsunuz. Fakat zamanla at, o kadar gelişiyor ve o kadar akıllanıyor ki, artık sizi dinlemiyor. Nereye gidiyorsa, ata hâkim olamadığınız için, siz atın üzerinde, o nereye giderse siz de üstünde bir süvari olarak onun gittiği yere gitmeye başlıyorsunuz. Mesela Jack Elül gibi sosyologların 1960'larda bize söylediği buydu. Teknoloji artık araç olmaktan çıkmıştır. Neden? Bütün gezegendeki yaşamın çarklarını çeviriyor. Çünkü teknoloji sadece alet edevat fabrikadan ibaret değil ki. Bütün dünya düzeniyle, piyasayla bütünleşmiş. Yani dünyanın birçok merkezindeki üretim, sürekli üretim yapmak gerekiyor. O üretim durduğu anda hayat durur. Birçok şey birbirine bağlı ve bu olağanüstü hızlı ve denetleneme-

yen akışın durdurulabilme olanağı yoktur. Hiç kimsenin denetlemediği söyleniyor. Yani kendi başına işler hale gelmiştir, yani bu neye benziyor, bir sopa alıyorsunuz ve sopayı başlangıçta istediğiniz gibi kullanıyorsunuz veya bir kazmayı istediğiniz yere vuruyorsunuz. Ama kazma zamanla geliyor ve kendisi kazmaya başlıyor. Yani teknoloji tamamen kendi başına.

Dünyada bir sürü merkezler var, işte teknoloji politikaları için kurumlar var, mesela bizim Türkiye’de TÜBİTAK’ın filan yapmaya çalıştığı, planlayacağız teknolojiyi, ne kadar, ne üreteceğiz bunu hesaplayacağız deniliyor Ama birçok şey elimizde değil artık, denetiminizden çıkmıştır; dolayısıyla çok ilginç bir şeydir. Dünyada yaşadığımız yorumu var. Teknoloji eski anlamını yitirmiş. Tabii bir yoruma göre eski anlamını koruyor, yani denetleme, hep denetim. Şimdi teknolojiyi, Aristo’nun anlamının dışında da teknoloji devrimini yaşadıkten sonra gözlemlemekteyiz. Yeni anlamlar kazanmış; fakat kontrol anlamını kaybetmemiş. Teknoloji sadece teknik anlamda yani mühendislerin üretimi ile ilgili bir şey değil, mesela toplum yönetimi de bir çeşit teknoloji olmuş. Çünkü her çeşit kontrol etme, maniple etme, yönlendirmenin genel adı teknolojidir. Yani yaşamı bir anlamıyla planlama bu çeşit bir teknoloji olmuş. Bugün ne bileyim, bir savaş alanına gideceksiniz, askerlikte bilgisayarların ne kadar önemli olduğu, çünkü karşı tarafın durumunu saptayacaksınız, silah durumunu, silahların konumunu, askerleri, hareket alanlarını, bir sürü veri var. Sizin durumunuz, bütün bunlar büyük teknik beceri ve bilgi gerektiriyor.

Bu anlamda hayatımızın her alanında, işte bu cep telefonlarımızın kullanılmasından, bilgisayarlar, televizyonlar, radyolarla, müzik setimizle olan ilişkimiz, evimiz, şimdi akıllı evler yapılıyor veya akılsız dediğimiz evlerimize girerken bile değil mi? Girer girmez ışığın yanması gibi mesela fotosel hadiselerinde bile. Bizim kendimize bakışımızda bu teknolojik, teknoloji yoğun yaşamdan etkileniyor. Çünkü biz de kendimizi biçimlemek istiyoruz, kendimizi üretmek istiyoruz, kendimi-

zi meydana getirmek istiyoruz, kendimizi ne bileyim, biraz daha teknik bir deyimle söylersek dizayn etmek istiyoruz. Yalnız kendimizi olsa neyse, çoluk çocuğumuzu da, yani ben iyi bir güreşçi olamamışsam, diyelimki gençliğimde çok güreş yaptım, o zaman çocuğumu güreşçi yapmak istiyorum. Madem ben olamadım, bu güreşçi olsun veya iyi bir matematikçi değilsem, çocuğum matematikçi olsun.

Çevremi etkilemek istiyorum, yönetmek istiyorum, kontrol etmek istiyorum, denetlemek istiyorum. Politikacılar bunu yapmak istiyor. Yani bu manada teknoloji her yerde var. Ama nedir problem? Problem şurada: Denetleyen boyutu insanın boyutlarından biridir, insan çok boyutlu bir varlıktır. Salt denetlemeye çalışarak bu yaşamı yaşayamazsınız. İşte bu, psikolojik deyimler kullanırsak sizi obsesif insan yapar, gergin, sinirli, nörotik, daima “bu ne demek istiyor? O ne demek istiyor? Arkamı duvara dayayayım birisi bana bir şey saplayabilir değil mi?” şeklinde herkes potansiyel düşman, “aleyhime konuşuyor, işimden edecekler, vay namussuz, benim gitmek istediğim yeri kadroyu kapacak, ben dışarıda kalacağım. Hep böyle ulan, bizim karı nereye gidiyor acaba?”dan başlıyor değil mi? Yani her şeye hâkim olup her şeyi denetlemek, her şeyi kontrol etmek, elbette bu sağ kalma çabamız da, mesela İngilizlerin survival dediği şey, elbette lazım. Mesela bizim bir kedimiz var, devamlı teyakkuz halinde, hiç gevşemiyor hayvan, hep gergin. Kedilerde öyle bir şey, ama insan öyle bir şey değil, çünkü insan elbette sağını solunu kontrol edecek, hatta felsefenin tanımlarından birisi de odur. Devamlı uyanık olmak. Mesela İngiliz’ler what ..... der. “Hi! Ne oluyor lan? Uyumayayım, yani “kim ne yapıyor, hop ne oluyor?” yani “hop, ne oluyor?” da da öyle bir şey var. Akli sıra oyuna gelmeyecek. Fakat oyuna gelmemek konusunda Mevlana’yı okumanızı tavsiye ederim. Mesnevi’nin birinci kitabında inanılmaz bir şey var. Yani bir yandan hayata kendimizi bırakacağız, çünkü bırakmazsak yaşayamıyoruz, gerile gerile kopuyorsunuz sinirden değil mi? O kadar çok gerileceğimiz, kuşku duyacağımız şey var.

Bir de okudukça, öğrendikçe daha gergin oluyoruz değil mi? Ulan, dünyada neler varmış be! O zaman cahil olsan belki bırakacaksın, işte bu köylü, habere saz çalıyor, cahil de. “Ulan, benim bildiğimi bilse saz filan çalamaz be, uykuları kaçır, mahvolur, gitti adam,” diye düşünüyoruz. İşte ustalık bence orada, yani praxis bilgisi, teorik bilgi ve poetik bilgi, poesisin etkisi var. Şimdi öyle anlaşılıyor ki Aristo anlamında, poesis, yani teknoloji üretme bilgisi tamamen denetim altına almak haline gelmiş ve yaşadığımız çağ, rekabetin olduğu, yarışmanın olduğu, nüfusun arttığı, milletin birbirini geçmek, ele geçirmek, yalnız bireyler arasında bir savaşım değil. Ülkeler arasında da böyle bir şey var. Uluslararası ilişkiler hep böyle, obsesif, paranoyak ilişkiler. Yani uluslararası arasında öyle dostluk, muhabbet gibi bir şey olamaz. Birbirine her an bir tehdit unsuru, çünkü bu haber alma servisleri falan filan, bu korkunun belirtisi. “Ulan, bu Yunanlılar acaba nereden bize girebilirler,” gibi yani hep bu gerginlik, Yunan senden korkuyor, sen Yunan’dan; iki taraf da habire uçak alıyorsunuz. Benzin şeyleri, orada it dalaşları şunlar bunlar... Birileri zengin oluyor, ama onlar da tamamen teknolojiyi denetliyor değil. Yani ben şöyle bir şeyin çok gerçekçi olduğunu düşünmüyorum. Hani derler ya, komplo teorisi, birtakım böyle purolu, güneş gözlüklü, kara gözlükleri takmış adamlar var, bugün İran’ı istila edelim, yarın Somali’ye girelim. Böyle bir hikâyenin olduğunu sanmıyorum. Yani dünyayı denetlemeye çalışanların da denetlendiği bir dünyada yaşıyoruz. Onlar da bütün parametrelere, bütün verilere egemen değiller.

Ne kadar çok bilgi sahibi olursanız, o kadar egemen olabileceğimizi düşünüyorsunuz, bir yere kadar doğru olmakla birlikte, egemen olmak bilgisi. Aristo bunu 2500 sene önce söylemişti, egemen olma bilgisi yani praxis ile therioia farklıdır. Yani siz düşmanınız hakkında ne kadar çok şey öğrenirseniz, o kadar denetlersiniz değil, bilginiz olduğu halde bece-remeyebilirsiniz. Şimdi teknoloji konusunda tabii çok şeyler söylenebilir, ama bu kadar tasvirle yetineyim, sizin sorularınız, eleştirileriniz ve

yorumlarınız üzerinde konuşmayı sürdürelim. Yani ben özet olarak size kısa bir teknoloji tasviri yapmaya çalıştım. “Nereden geldik, nereye doğru gidiyoruz. Felsefeden nasıl bir şey anlayacağız? İki arasında nasıl bir bağlantı olabilir” konusunda aşağı yukarı bir saat konuşmuşum, bu kadar yeter. Şimdi söz sizde, buyurun.

EREN- Şimdi iki sene önce hatırlarsanız yine buraya gelmiştiniz, burada aynı teknoloji felsefesi üzerine konuşmuştunuz,

Prof. Dr. AHMET İNAM- Aynı şeyleri mi dedik yoksa?

EREN- Yok aynı değil, Farklıydı.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Yani tıraş değişiyor.

EREN- Genel anlamda şundan bahsetmiştiniz: “Bir gün kalktığında sabah bakacağım, Türkiye’de devrim olduğunu göreceğim, o zaman içimde başka bir aşk doğacak,” demiştiniz. İki yıldır bakıyorum, her sabah kalkışında olmadı, olmuyor. Bu çelişkiyi anlayamıyorum.

AHMET İNAM- Ne zaman olacak diye mi soruyorsun, ben bilirim söyle.

EREN- İki yıldır bekliyorum, devam ediyor, bunu belirtmek istedim.

Bir de Marks’ın çok güzel bir sözü vardır, bu eski Emperial’i yazdığı dönemlerde, herkes güneşin doğduğunu da, battığını da, ama bunun yazılmadığını söyler. Marks da, “Ben doğal olanı gerçekleştirdim” demiştir. Yani teknolojik gelişmelerin de çok doğal bir süreç olduğunu düşünüyorum ben, ama işte mühendisin, işçinin makinalaştığı, en azından ileride makinalaşacağı toplumda sınıfsal mücadelenin veya sınıfsal durumun nasıl bir döngü içinde olacağını merak ediyorum. Bir de yine kendi içimde cevaplayamadığım bir soru daha var, bu özellikle Ateşi Çalmak diye bir kitap vardı Marks’ın, orada Jane’nin Marks’a duyduğu aşk inanılmaz bir şey, yani her gün sabaha kadar o çirkin notları temize çektiği, bu felsefede aşk bunun neresinde yani, hem doğruları

gördüğü halde hüzünlenirken, aşk, sevgi gibi çok değerli bir kavramı nasıl bu kadar yüceleştirdi; bunu merak ediyorum.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Teşekkür ederim. Tabii konuyu hem teknoloji açısından, hem belki siyasal yahut ekonomik tabanlı siyasal girişimler açısından hem felsefeyle aşk arasındaki ilişki konusundan filan, çok kapsamlı bir şey sordun, sağ ol.

Vaktimiz maalesef bütün bunlara doyurucu bir cevap vermeye yetmiyor. Belki sadece biri için ayrı bir konuşma yapmak lazım. Çünkü bizim bu konuşmamız çok geneldi ve onun için de çok bulanık, darıma-
dağın olabilir, daha ince konuşmalara ihtiyaç var. Mesela mühendisle aşk gibi filan, değil mi? Daha böyle darlaştırılmış, yani yalnız mühendis üzerine.

“Devrim ne zaman olacak?” sorusunu mesela ben hatırlıyorum aşağı yukarı 40 sene önce soruyorduk. Sabah bir kalkıyorsun, biz yurttan kalıyorduk o zaman, Orta Doğu’da pencereyi açıp bakıyorsun yahut radyoyu açıyorsun. “Ulan, bugün de devrim olmadı be,” diyorsun. Çünkü devrim nasıl bir şey biliyor musunuz? Devrim olduğu zaman babamla kavgalıysam, babamla kavgam bitecek, sevgilim beni terk ettiyse geri dönecek, ben matematik dersini anlamaya başlayacağım, devrim oldu ya! Yani ne kadar problemim varsa, bir günde devrim olacak ve dünya tamamen değişecek. Biz böyle anlıyorduk. Çok matrak bir şey, yani 68 kuşağının devrim anlayışı, biraz karikatürize edebilirim, ama böyle bir beklentiyle yaşamıştık. Çünkü hepimiz inanıyorduk ki dünya değiştirilebilir. Bu çok saygın bir inançtı. Yani bizim kuşakla çok dalga geçilmiştir, biz de kendimizle geçtik, bir kısım arkadaşlar hâlâ şu anda meyhanede içki içip türkü söylüyorlardır. Eminim, bırakmışlar işi artık, devrim olmadı bari türkü söyleyelim olabilir. Yani kimimiz devrim için öldük, kimimiz türkü söyledik mi oluyor bilemiyorum. Şunu anladığımızı düşünüyorum: Yani ben bütün 68 kuşaklılar için konuşmam, zaten baştan beri bu hareket için, devrim denen şey için de hep

kuşklarım olmuştur. Yani o hareketin de çok fazla içinde olan biri değildim. Yalnız, yaşadığım ortamda çok yiğit insanlar vardı. Büyük kavgalara uzaktan da olsa şahit olduğum için söyleyebilirim, dünyayı değiştirmek bir süreçtir. Nasıl biraz önce dedik ki ve bu süregiden bir süreçtir. Daha insanın bu gezegende öğreneceği çok şey var.

Anlamamaya ve dönüştürememeye tahammülümüz olmalıdır. Eski deyimle söylersek, mütehammil yani tahammüllü insanlardır devrimciler. Yoksa bir çırpıda bir şeye kafası atıp ele geçirdiği bir silahla dağa çıkıp sağa sola ateş eden birisi değil. Dünya böyle bir çırpıda değişecek bir yapı taşımıyor. Eğer theoria ile praxisi birleştireceksek -bu çok uzun vadeli, sabırlı ve akıllı bir mücadeleyle olur- bir gün gelecek bu atılan kıvılcıklar öyle olacak ki -tabii belki de olmayacak- o umudu taşımamız lazım, o bir günü görebileceğimi ben sanmıyorum. Belki siz de görme-yeceksiniz. Zaten siz, göreceğim diye bu davanın içinde olamazsınız, bu kadar bencil olamazsınız. Torunlarınız görecektir, torunlarınızın torunu görecektir diye, bu kavga bu gezegeni daha hakça bir düzende insanların yaşaması için dönüştürme kavgasıdır ve kaç yüzyıl süreceği bilinmiyor. Başarılıp başarılamayacağı da bilinmiyor, çünkü bunun bir garantisi yoktur. Bu bir insan olma mücadelesidir, olabilir ki hiç başaramayabiliriz. Ama yaşamın bu mücadele ile anlamlı olabileceğini düşünüyorsanız, bu mücadeleyi sürdürürsünüz. O yüzden ve teori değişmek zorundadır.

Dünyayı dönüştürmek dünyadaki kaynakların paylaşımındaki sorunları, işte o Marx'ın bize söylediği çok temel noktalar aynı kalacak, ama bizim teoriyi tazelememiz yeniden inşa etmemiz gerekiyor. Dinlerle bilimsel tavır arasındaki fark odur. Dini kitaplar bile değişiyor, yorum değişiyor ve bizim inançlarımıza dayandığımız temel öğretileri de yenden gözden geçirip dönüştürmemiz lazım ve bizim bugün öyle sanıyorum ki teorilere ihtiyacımız vardır. Yalnız Türkiye için konuşmuyorum, dünya için. Yani postmodernist bir dönemde yaşadığımız ve bu postmodernist dönemin de teori bolluğu olduğundan söz ediyoruz. Ama bu

anlamda oyuna gelmiş bir teori bolluğundan söz etmiyorum. Anlama anlamayla birlikte dünyayı dönüştürme çabalarının nasıl bir şey olabileceği konusunda düşünce üretmemiz gerekiyor. Maalesef bu alan kısır bir alandır ve bizim gibi ülkeler ağzını açmış batıdan gelen teorilere bakıyor.

Son zamanlarda ne kitaplar çevrildi, onları bekliyorsunuz, yalapaşap çevrilmiş kötü Türkçeye, uyduruk kıyırık kitaplar okuya okuya tam bir serser salak insanlar haline geliyoruz. Yani ağzımızda birtakım laflar neyi söylediğimizi bilmeden, öyle papağanlaştırmışız, kendimizi, yaşamamızı yorumlayabilecek gücümüz olmalıdır. Teoriyi dışarıdan beklemek de yanlışdır. Kendi hayatımızın teorisini yapabilmek gücümüz olmalıdır. Elbette 2500-3000-5000 yıllık, insanın düşünce tarihinden öğrenerek, bu topraklarla -yani Anadolu'yu kastediyorum- hayat devam edecekse, buradaki insanlar özerk, bağımsız ve saygın bir hayat süreceklere, kendi hayatları hakkında teori yapabilmek gücüne sahip olmalıdırlar. Ağzımızı, gözümüzü, kulağımızı batıya açmışız ve oradan gelecek teorilerle kurtulmayı bekliyoruz. Batı bana teori yolla, onu bekliyorsun. Yani batıya sırtımızı dönelim değil, zaten bu mümkün değil, yani batı doğu o herne demekse, onlar da çok bulanık kavramlar ama, şunu demek istiyorum, biz bakın bu kadar genç nüfusla ve bu kadarlık bir birikimle, yani dilimizin Türkçenin yüzlerce yıllık gelişimi, edebiyatımızın, folklorumuzun, destanlarımızın tarihine filan baktığımızda bayağı bir şey var bu topraklarda. Yalnız Türkçe açısından söyleyeyim. Yani bu topraklarda Kürt dili olsun Ermeni olsun, Arap dili olsun, buralarda şu ya da bu biçimde az ya da çok insanın konuştuğu bir sürü dilin çerçevesinde yapacağımız çok şey vardır. Dolayısıyla biz devrim için çalışmaya başladığımız zaman, bu tabii kuru kuruya parti örgütleri kurarak, sadece bununla sağlanacak bir şey değil.

Düşünen insanlara ihtiyacımız var. Bugün bir siyasi partiye gidiyorsunuz, lider sizin için düşünüyor. Ne derse o oluyor, adam her şeyi biliyor. Sizi de yanına öyle şey gibi almış, işte hocaya da soruyor, ne

sorumluluğu var ne bir şeyi, siz de onun yanında öyle kukla gibi duruyorsunuz, adınızı kullanıyor. Birçok akademisyen arkadaşım var, mesela CHP'de hiç kimse onları dinlemiyor, ne fikir soruluyor, ne bir şey, ne de yeni düşünceler üretiliyor. Yani maalesef praxis sahibi insanların, praxis bilgisiyle theroiaya hiç ilgi duymadan bu hayatı anlayabilme çabalarını görüyoruz. Bu büyük bir eksiklik, acele teori aranıyor! Rh Pozitif var ya, kan aranıyor, teorisyenler aranıyor. Ama bu bizim eğitim sistemimizde de desteklenen bir bakış değildir. Çünkü çoktan seçmeli sorular çöze çöze, anasının gözü, işini bilir, uyanık, işletmeci kafalı, şimdiki mühendisler de öyle, neyi nereden çabuk korurum, nasıl para yaparım, ama bunun arkasındaki teori nedir, yani gâvur bunu düşünürken ne düşünmüş? Biz sadece taklit veya orasını burasını hafif ayarlamakla daha ucuza nasıl çıkarırız, nasıl pazarlarız, nasıl satarız, akıl hep o tarafta, ama alttaki derin teori, o yok ve maalesef bizim gençlerimize bu tip bir eğitim de verilmiyor. Yani ben mühendislik okurken, "Yahu, bu neden böyle oluyor?" diye sorduğumda hocalar kızardı, bunu sormayacaksın. Yani biz burada mühendisiz, burada yapacaksın. Ama birilerinin bunun nasıl olduğunu, bu temelini kurcalaması lazım ki, yeni şeylerle ortaya çıkabilsinler. Yoksa temel kurcalanmadığı zaman hep taklitçi insanlar olma durumuna düşeriz. Bizim devrimciliğimiz de taklitti çünkü. Matrak olan şey budur. Bizden sonraki 78 kuşağı da aynı duruma düştü, yani tarikat hayatı vardı. Yani şeyh yoktu, ama bir başkan var, çoğu yüzünü bile görmezsin. Bir yerden emir gelir, bir kova, bir fırçayla çıkarısın. Yani vurulacaksın, yakalanacaksın, işkence göreceksin. Neden oraya "kahrolsun" yazıyorsun, bilmiyorsun; emir oradan gelmiştir, düşünmüyorsun. Kitaplar var, okuyorsun, işte polislerin kitabını okuyorsun. Ama eleştirinin olmadığı bir yerde hayatı anlamamız nasıl gelişecek, ufkumuz nasıl gelişecek? "Nasıl oluyor da o bizim partinin başkanı her şeyi biliyor," hiç değişmedi, herif kırk senedir aynı şeyi söylüyor. Yani nasıl oluyor? Hayat bu kadar zengin, bu kadar genişken nasıl bu adamlar dar kalıp bu ülkeyi yönetmeye aday olabiliyorlar. Hazin olan bu değil mi? Biz gençler nasıl bu kadar uyuyoruz? Hiçbir şey yap-

mıyoruz. Yani nasıl oluyor da babalarımızın dediği işleri yapmaya başlıyoruz? Nasıl oluyor da sürekli olarak öğrenciyken babamızı eleştirip okul bitirdiğimizde babamıza benzemeye başlıyoruz? Nasıl oluyor da dünyayı dönüştüremiyoruz? Yani, tabii çok beylik bir laf söyleyeceğim, bu da zaten devrim mücadelesine kelleyi koyamayanların lafı gibi gelir ama, kendi hayatımızda devrim yapma gücümüz yoksa, kendimizi değiştirme gücümüz yoksa dünyayı nasıl değiştirebiliriz? Yani babam gibi yaşayıp, babam gibi ölüyorsam, yüz sene önceki düşünceleri papağan gibi ezberliyor, hiçbir şekilde kendimi aşamıyorsam, dünyayı nasıl değiştirebilirim? Dünya yeni fikirlerle değişir, dünya yeni bir dünya olacaksa, o zaman yeni düşüncelerle yeni dünya olabilir. Eski düşüncelerle yeni dünya olabilir mi? Yeni düşünceler, yeni olan her şey korkutucudur ve bize itici gelir. Hele yaşımız ilerledikçe, “aman icat çıkarma, yeni şeyler söyleme, biz okulda bunları okumadık, bizim okuduğumuz şeyleri söyle” şeklinde hep alıştığımız şeylerle konuşalım istiyoruz; farklı olan, yeni olan, değişik olan her şey bizi rahatsız ediyor. Halbuki çözüm belki değişimdedir, ona tahammül, o cesaret.

Buyurun.

MEMDUH ÜNAL (Makina Mühendisi)- Son konuşmanızdan esinlendim. Şimdi teknik üniversitedeyiz, termodinamik diye bir ders anlatıyorlar.

Prof. Dr. AHMET İNAM- İstanbul Teknik?

MEMDUH ÜNAL- Evet, galiba termodinamik iki, entropi, akselüstü, kilo jül, bilmiyorum. Yahu hocam, nedir bu? A, dersimizi kesme falan filan, en son gittim asistanına, Abdurrahman Kılıç diye bir bey vardı, “Yahu hocam, Allah aşkına bu entropi nedir? Ben anlamıyorum,” dedim. Dedi ki: “Kardeşim, enerjinin enflasyonu,” “Hah hocam, şimdi anladım” dedim, vallahi dokuz aldım. Kırk puanlık bir soru sormuş onu çözdüm. Şimdi geçen gün de, öyle birden talebelik yıllarıma takıldım. Televizyon seyrediyorum. Logaritma anlatıyorlar, bir dinleyeyim yahu

şunu dedim. Yemin ediyorum, logaritmanın özünde bir Hintli matematikçi Hint kralına satranç öğretmiş, sekize sekiz, altmış dört. Adamın hoşuna gitmiş, “Benden ne dilersin?” demiş. Bu, “Kralım, bana her kareye bir tane buğday tanesi koyacaksın, ondan sonraki onun iki katı olacak” demiş. Adam tabii karşısındaki büyük matematikçi tufaya geldiğinin farkında değil. “Peki,” diyor, o zamanki görevlisi, “Aman kralım, ülkenin bütün topraklarını eksenz yetmez,” diyor. Yani bir şeyin felsefesini vermiyorlar. Yani ben bu iki konuyla onu arz etmek istedim, teşekkür ederim.

METE TÛTÛNCÛ- Öncelikle sıralıyorum ben, salonda en yaşlı üye oluyorum, elli dokuz mezunuyum. Ben Sayın Hocama meslektaşlarımın huzurunda, renkli üslubu, aslında ironik de, özür dilerim, ben örtülü ironik diyeceğim sizin topluma duyduğunuz saygıdan ve de çok eleştirel yani. O da bir espri havası içinde, çok renkli üslubunuzun kamuflajı altında, ama benim anladığım kadarıyla bu ileri yaşımda, felsefe hep sorgulama, hep eleştirme diye bitmeyen sorular. Ben günümüze dönük iki şey sormak istiyorum. Bir tanesi 2007’ye geldik, yüzyılın yüzde 7’sini yaşamaya başladık, sizce 1945’te biten, 1918’de biten, iktisatçılarımızın, bana göre dürüst, namuslu iktisatçılarımızın, dünya savaşı değil de paylaşım savaşı dedikleri savaşlar bunca acı tecrübelerle rağmen ne yazık ki en son geçtiğimiz yılda, hatırlatalım arkadaşlara 12 Temmuz, 14 Ağustos 2006 tarihleri arasında İsrail’in bir zulmünü yaşadık, ayıbını yaşadık. Ben diyorum ki, hocam kısaca -uzatıyorum lafı özür dilerim- teknoloji inanılmaz bir hızla özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra yani yaklaşık 65 yıldır, ilerlerken bu paylaşım hırsı gitgide daha artıyor, şiddet daha artıyor. Üstelik de bu şiddeti uygulayan baş aktörler, dünyadaki en iyi teknolojiyi üretenler, bunu felsefi açıdan nasıl yorumlayabiliriz. Kendi Türkiye özelinde de demin aslında çok güzel biraz yumuşattı havayı, “hop ne oluyoruz?” diye her gün soruyoruz, günde defalarca ve Türkiye’imiz de çok önemli bir süreçten geçiyor, olumsuzluk anlamında, ilk defa MİT Başkanı bir şey, bu da bir kamuflaj da ola-

bilir, gündem deęiřtirme de olabilir. Őimdi bu konuda ne dūřünüyorsunuz? Teknoloji ilerledikçe insanlar daha vahřileřiyor, paylařımdan daha çok uzaklařıyorlar, yoksulluk ve zenginlik arasında kat be kat artıyor.

Bir de, biz Tūrkiye olarak bana gōre son derece tepki űzűrlűyűz, dūřünmeye űşeniyoruz ve bu derece űretkenlikte sıę ama tűketimde de anormal bir hızla ilerliyoruz. űretkenlięimizdeki bu sıęlıęımızın temel nedeni nedir? Teřekkűr ederim.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Ben de teřekkűr ediyorum, gűzel sorular.

Konuřmanın içinde insanın çok boyutlu yapısından sōz etmiřtik. İnsanın bir yanı teknoloji űretiyor, denetlemek istiyor, bir yanı anlamak istiyor, bir yanı cořmak, sanat yapmak istiyor, bir yanı dost olmak istiyor, sevgiyi, arkadařlıęı yařamak istiyor; bir yanı dięer insanlara birlikte yařadıęı insanlara antipati duyuyor. Yani antipati, argo deyimle biz buna ne diyoruz? Gıcık, gıcık kapmak, yani bu gıcık kapmak çok tuhaf bir űeydir, hiç tanımadıęımız bir insanla, mesela yolda karřılařırken veya aynı apartmanda oturuyorsanız, arada bir karřılařtıęımızda adam sizi rahatsız edebilir yani, çok antipatik gelebilir. Bu manada insan denilen varlıęın tam anlařılması, kafasının nasıl çalıřtıęının, duygularının dūřűnceleriyle beraber nasıl iřledięinin anlařılması çok zor, çok kompleks bir varlık, karmařık bir varlık insan. Őimdi dedięiniz noktalar, űncelikle bir dűzen sorunu var ortada, yani biz bugűn bir teoriye gōre neoliberal sistem içindeyiz, kapitalist, emperyalist, ne dersenez, bir dűzen içindeyiz. Bu dűzenin kolay kolay yıkılacaęı pek gōrűnműyor. Hatta Fukoyama gibi teorisyenler biliyorsunuz tarihin sonu tezleri ortaya attılar. Yani ne demek istiyorlar? “Arkadař, artık bundan sonra dűzen falan deęiřmez, insan gelebileceęi yere gelmiřtir. Bundan sonra kaç yűz sene insan bu gezegende yařayacaksa, artık bu yařamanın son duraęıdır. Yani űyle bir dűzen, űyle bir çark ki, bu arkı eviren temel enerji kaynaęı da teknolojik űretimdir. űnkű űretimi kestięiniz anda çark, yani űretimle onun pazarlaması birlikte gidiyor ve dolayısıyla sűrekli bir

tüketim, tüketmedikçe bu çark dönmeyecektir. Onun için insanlar ihtiyacı olmayan bir çok şeyi de tüketmek zorunda kalıyorlar,” gibi yeni yeni bir sürü şey çıkıyor.

Bir bilgisayar alıyorsunuz, bir daha bir şey çıkıyor, bir aletin bir kısmını alıyorsunuz, iki sene sonra eskiyor o hızla. Çünkü bu, çarkın sürekli dönmesi için gereken bir şey. Şimdi burada insanın bir yanının yani poetik yanının, üreten yanının, hesaplayan yanının, ele geçirmek isteyen yanının çok geliştiğini, diğer yanlarının onunla birlikte harmoni, ahenk haline gelecek biçimde gelişmediğini görüyoruz.

İsterseniz bunu bir organizmadaki kansere benzetebiliriz. Teknoloji hücrelerimizin çok üretme, denetleme, hâkim olma, çok fazla üreterek egemen olma eylemi, tavrı çok fazla gelişmiş. Ama onun yanında sanat, düşünce alanında ve insanın hayata kendini bırakabildiği gönlünce yaşayabildiği, bir dünya tasarımı çok arkalarda kalmış. İnsanın ele geçirme becerisi ve bu becerideki zekâ, yani bugün IQ, EQ hatta SQ, yani spricu zekâ diyebileceğimiz zekâ da var. Galiba en geri kalmış zekâmız bu manevi zekâmızdır. Bu, çok az gelişmiş, yani insanın insan dediğimiz entegral varlığın, bütünsel varlığı oluşturan bileşenler, eğer biz bileşkeysek, bizi oluşturan bir sürü bileşen var, o bileşenler arasında ahenk yok.

İnsan bakın neye benziyor? İnanılmaz bir teknolojik bilgiye sahiptir, müthiş bombalar üretebiliyor mesela, ama o bombaları kullanabilecek ahlak olgunluğuna sahip değildir. Yani üç yaşındaki çocuğun praxis yaşı çok küçüktür. Yani yaşam bilgisi, teknolojik bilgisinin yanında çok geri kalmış, dolayısıyla hani bir çocuğun eline silah vermek gibi bir şey. Her zaman tetiği çekebilir, ne yaptığının farkında değil ve bugün de hakikaten kırmızı düğme denir ya hani, bir başkan Amerika'nın Başkanı gidip tepesi atıp düğmeye basabilir; çünkü insanların sağı solu, yapacakları çok garip.

Aristoteles üstadımız, “İnsan akıllı hayvandır,” diyor. Hayvan oldu-

ğu doğru da akıllı olduğu konusunda, yani ne kadar akıllıdır. Yani sizin de buyurduğunuz gibi 18'lerde, 45'lerde insanın yaşadığı büyük trajedilerin milyonlarca insanın fırınlarda yakılmasının, öldürülmesinin akılla ne alakası vardır. Bunu, felsefeciler aklın azması diye yorumlarlar. Çünkü şöyle bir tarihe baktığımızda, ne olmuş bakın: Çok tanrılı dinler, ki bir çok felsefeci pagan kültüre hayrandır. Neden? Çünkü orada tanrılar, tanrıçalar var ve bizimle birlikte yemek yiyorlar. Oturmuşsunuz akşam masaya, ya şu Dionisos da beraber içsin be, deyip şarabı yere döküyorum. İç Dionisos kardeşim. Yani sanki tanrı bizim masada, çiçek pasajına gitmişiz, hani içelim güzelleşelim yerine, ya Dionisos. Pan geçti diyoruz, bir rüzgâr ağacı sallıyor, her tarafta tanrılar, her taraf tanrılarla dolu, şimdi bir tanrıya inanıyoruz, ne gökte, ne yerde, ne var, ne yok, hani bir Bektaşî "yok desene" dediği gibi, yani orada çok canlı bir hayatın içinde yaşayan bir şey var. Kutsal hayatın içinde hatta tanrılarının kokusu var. Hani o kadar sahici ki, Zeus'u kokluyorsun mesela, herhalde ozon kokusu filandı belki yağmur yağmadan önce, ha bak işte Zeis veya Zeus buralarda filan buna inanıyor, belki saçma sapan şeyler olabilir, ama insanların böyle bir kutsallığa olan inancı var.

Şimdi ne oldu? Hıristiyanlığın gelmesi ile birlikte kilise bu pagan kültürü yok etti, tehdit gördü çünkü. Pagan kültür özellikle felsefe, Aristo'nun ölümünden sonra, işte Stoa okulu, teknik adıyla Helenistik felsefe dediğimiz felsefe içinde Stoa okulu, Skeptik okul ve Epikür felsefesi ki Marks'ın doktora tezi Epiküros üzerinedir. Bunlar felsefenin bir terapi olduğunu iddia eden okullardı. Terapi arkadaşlar, eski Yunanca'da değişik anlamları var, ama şöyle bir yorumla diyebiliriz ki terapia, terapi bakım demek, yani ruh bakımı, çünkü felsefe ruh bakımıydı. Hıristiyanlığın felsefeyi ezmesine kadar geçen dönemde, felsefe okullarına insanlar giderler, orada kokuşmuş dünyanın üçkâğıdından, vıdı vıdılarından, dırdırından kurtulurlar, orada bizim kültürün deyimiyle, bir muhabbet ortamına girerler. Çünkü şimdiki okullar gibi değil öyle diploma, bilmem şu kadar kredilik ders.

Platon'un Academia'sına gidiyorsun, istediğin kadar kal, orada da senden önce gelmiş adamları hoca yapmışlar. Şimdi ki gibi ihtiyar olup orada kalınca hoca oluyorsun. Kim hoca, kim öğrenci o da belli değil, zaten hocalık senin zekândan belli, çok genç olabilirsin, ama yetenekliysen zaten hoca saygısı görebiliyorsun. Orada bir arada yaşam devşiriyorlardı, yani hem duyguları, hem düşünceleri, hem hayat tarzları, çünkü felsefe kapalı kapılar ardında olamaz. Yani mesela öğrenciler şunu diyemez: Anne beni rahatsız etme, ben odama kapanacağım, felsefe çalışacağım veya felsefeyi düşüneneğim. Böyle mağaraya kapanıp olmaz, hep beraber olur, yani getirin kemeçeyi hep beraber felsefe oynayalım gibi bir şey olur. Bir şenlik çünkü felsefe, aşka belki cevap veremedim, Platon'un *Şölen*'ini belki iki sene önceki seminerde de söylemiş olabilirim, *Şölen*'i bir okuyun. Çünkü Platon'un *Şölen* diyalogunda simpozyon orjinal karşılığı, -eskiler ziyafet filan diye çevirmişler- bir içki meclisini anlatır. Atina'nın elit tabakasından insanlar oraya geliyorlar, işte kimisi hâkimdir, kimisi yazardır falan, "Güzel nedir? Güzellik nedir? Aşk nedir?" diye konuşuyorlar. Oradan şunu anlıyorsunuz: Felsefe, daha doğrusu hakikat araştırması dediğimiz araştırma, bizi gerçeklere götürecek yolun kendisi erotiktir. Yani Eros bu manada cinsellik anlamında Eros değil; yaşama coşkusu, enerjisi anlamında Eros.

İçi geçmişten düşünür olmaz. Bir yaşam coşkusunun olması lazım, yani Freud buna "libido" diyordu. Yani bizde eğitim öyle zannediyorum, burnundan getireceksin insanların, böyle döve döve işkenceyle matematik öğretiyoruz. Böyle bir şey olur mu? Halbuki sevmesi lazım ya, adam o problemleri gördü mü coşacak değil mi? Halbuki, integral soracak, türev, bilmem neydi, eyvah! Yani yaşayıp, yaşayacağından pişman oluyorsun. Yani davul zurna eşliğinde matematik olur mu? Matematik zaten öyle bir aşkla yapıyorsanız hakikaten, yani dün diskoda eğlendim, bugün de biraz matematik problemi çözerek eğleneyim, olabilir mesela. Böyle bir bilimin her türlü bilimsel araştırmada böyle bir yaşam coşkusu var. Hıyar hocalar bunların çoğunu anlatmıyorlar, ken-

dileri böyle belki gizli gizli ha ha ha eğleniyorlar. Çok büyük, bu problemi de çözdüm diye, ulan paylaş be, birisiyle de paylaş. Yahut neden olmuyor?

Mesela, ben matematikçilere çok takmışımdır, yetmiş kere de anlatmışımdır, lisede bir matematikçi, hep kötü hocalar olduğu için, ilah gibi adamlar, ne sorarsan çözüyor iyi mi? Ulan nasıl çözüyor ama? Sen ıstıraptan geberiyorsun, sonra anladım ki ben de felsefede doktora yapabilmek için matematik hocası olmak zorunda kaldım, çünkü mühendistim. Felsefede doktora yapabilmek için dershanelerde ders vermeye başladım. “Matematik var,” dediler, dershaneye gittim bir baktım ki, içeride hocalar soruları ezberliyorlar. “Ulan vay be. numaraya bak” dedim. Halbuki bana gelse dese ki, “Yahu, ben de senin gibiyken bunu anlamıyordum,” Yani işin püf noktasını, mutfağını bize öğretmiyorlar. Hep mutfaktan çıkan porsiyon, yahu bu nasıl pişirildi? Yani bir hocanın kendi başına bir problem çözdüğünü görsem, hazırlanmadan yani, hazırlanmayan hocaları o bakımdan sevmişimdir. Pattadak bir soru soracaksın, mesela öbür hocalar: “Şimdi olmaz, konumuz değil, eve gidip düşüneyim,” derler. O anda bir düşün bakalım nasıl düşünüyorsun. Çünkü gencin ona ihtiyacı var; hoca nasıl düşünüyor, çünkü bunlar hep öykünmeyle oluyor.

Buna biz örtük bilgi diyoruz. Bir çok bilgi var ki kitaplardan ediniliyor, bunlar açık bilgilerdir. Ama bir de satır arası bilgisi var. Kitaplarda bulamayacağınız. İşte bu kitaplarda bulamayacağınız bilgiler akademik yaşamda, birebir ilişkilerle oluyor. Ben hatırlıyorum, mesela Nermi Uygur hoca için söyleyebilirim. Nermi Bey’in odasına girdiğim zaman öyle sözler duyardım ki adamın bakışından, tavrından, bir kütüphane okusam belki öğrenemeyeceğim bir şeyi o anda bir dakikada “hah, buymuş, Allah Allah!” diyebilirsin. Çünkü bu yüz yüze ilişkilerle oluyor. O yüzden eğitimde buna çok dikkat edilmiyor, yani adam arkasını dönüyor sınıfa, tahtaya habire yazıyor, yazıyor. Bir de böyle yukarıya indirilip, kaldırılan tahtalar vardır. Tahta silme formül dolu, ondan sonra

oradan bir şey soruyor, millet ezberliyor onu, “işte matematik öğrendin, hadi koçum git” diyorlar. Ne alakası var? Ben nasıl düşünülür, bir problem sorduğu zaman nasıl bakılır, problemi çözemediğim zaman ne yaparım? Mesela düşündüm, düşündüm çözemedim. Yahu bir problem çözemeyen hoca görsem, oh diyeceğim yahu. Bana benziyormuş, hoca da gökten inmemiş demek ki benim gibiymiş diyeceğim, ama hocalar hep problemleri çözüyorlardı.

İşte orada yapay bir şey var, çünkü insan düşünmeden problemleri çözemez. İşte o zaman tırnağımı mı yiyorsun, etrafa mı bağıyorsun, “yahu, bir dakika üç gün düşüneyim” mi diyorsun, “birine sorayım” mı diyorsun? Bunları işte birlikte araştırmak, birlikte soruşturmak diye bir şey var. İşte eski Yunan okullarında bu vardı. Yani eski Yunan okullarında Sokrates, “Ben zaten hiçbir şey bilmiyorum,” derdi, yani “Bildiğim bir şey varsa hiçbir şey bilmediğimdir” ve cahil bir insan olarak duruyordu karşısında, o bir tuzaktır tabii, onu yediğin anda, hani o oltayı yuttuğun anda hapı yuttun. Ya, yeni bir teorim var diye gelirsin Sokrat’a, “Allah Allah, neymiş?” diye seni konuşturur, konuşturur. Arkasından öyle bir eleştirir ki tabii o eleştiriyi anlayacak yeteneğin varsa, yerin dibine girersin, yoksa hâlâ kendini büyük bir teorisyen sanıp etrafta dolaşabilirsin de. Yani şeyi söylemek istiyorum, büyük bir coşku, yaşama coşkusuyla olup biten bir şey.

Şimdi sizin söylediğiniz problemin ağırlığı insanın bu değişik boyutlarının bir arada olmayışı. Bakın, ne oluyor: En hızlı teknoloji geliyor, arkasından onu destekleyecek, mesela önce transistor yapılıyor, teori ondan sonra yapılıyor, yani biz zannederiz ki önce bilim, yani bazen öyle olur, bazen böyle ama, teknolojinin gelişimi bilimin gelişimi ile her zaman paralel değildir. Yani Sinan, Selimiye Camii’ni statik hesaplarıyla filan yapmış değildir. Ama bugün bir mimar arkadaşta sorun, o caminin yapılması için, inanılmaz, işte üç katlı integral filan çözmek lazım. Ama onu sınıyarak yaptı. Önce teknoloji geliyor, arkasından bilim onu izlemeye çalışıyor, arkasından buna uygun ekonomik

pazar ilişkileri değişiyor, arkasından... Hep gecikmeyle, arkasından sosyolojik değişimler, en arkada ahlak değişimi oluyor ve en arkada belki anlam değişimi, yani hayata verdiğimiz anlam, dünya çok hızla değişmesine rağmen anlam sabit kalıyor ve bu boşluk, yani hayatın nasıl bir şey olduğu, insanın nasıl bir şey olduğu, dünyanın nasıl bir yer olduğu konusunda teknoloji ve bilim o kadar ilerlemesine rağmen, gerçi bir sürü yorumlar yapılıyor. İşte kuantum mekaniği çıktıktan sonra kuantum dünyası falan filan gibi bir sürü yeni yorumlar ama onların çoğu uyduruk şeyler oluyor.

Bu diyalektik, dil gibi uyduruk şeyleri anlamadan konuşan insanların yorumu gibi bir şeyler oluyor ve insanlar o hızlı değişime uygun insani değişimlerini ve hayat bilgilerini teknolojik ve bilimsel bilgilere uygun bir şekilde dönüştüremiyorlar. Bu, onların yaşamında büyük boşluklar açıyor ve insan teknolojik bilgisini kullanabilecek olgunluğa sahip değildir. Teknoloji alanında bilgisi kadar insan ilişkileri alanında bilgisi yoktur. Hâlâ bir dostluğun nasıl kurulacağını bilemiyoruz. Bir anne-oğul ilişkisinin nasıl olacağını başaramıyoruz. Baba-oğul ilişkisini, iki kardeş arasındaki ilişkiyi, birçok şeyi biliyoruz, dünya kadar teori biliyoruz, uygulama biliyoruz, farmakoloji gelişmiş, tıp gelişmiş, ameliyat teknikleri gelişmiş ve bunlarla ilgili bir sürü bizim hastalıklarımızı iyileştiren elektronik aletler yapılmış. Hastalıklarımızı teşhiste kullandığımız bir sürü aletler yapılmış, ama biz hâlâ kendi duygularımızla nasıl yaşayacağımızı, bir dostumuzla nasıl yaşayacağımızı bilmekten aciziz. Yani böyle bir dengesizlik var.

Sanıyorum insanın yalpalamasının, bu gezegendeki hayatın hâlâ bu şekilde gitmesinin nedenlerinden biri o. Bir de tabii geçmişten getirdiğimiz şeyler var, geçmişte öyle büyük günahlar işlenmiş ki, öyle büyük düşmanlıklar olmuş ki, artık yüzyıllarca birbirini boğazlamış iki kültürün bir araya gelmesi zor olabiliyor. Unutulmuyor çünkü, oysa varolmak birlikte varolmaktır. Hiçbir kültür kendi başına varolamaz. Hep beraber, hani deniliyor ya, "hepimiz aynı gemideyiz." Dolayısıyla gemi-

ye yalnız kendimizin egemen olacağını sanmak büyük bir gaflettir, birlikte yaşamaya ve birbirimize tahammül etmeye. Bakın, hoşgörü değil, hoşgörü yanlış bir söz, hoş falan görmüyoruz, boğacaksın adamı ama, ne yapalım, komşu, yaşayacağız. Muhakkak sevmem gerekmiyor, tahammül etmem gerekiyor, öyle yalancı sevgi, güya “hepinizi seviyorum, gel öpeyim” filan, o sahtekârlığa gerek yoktur. Tahammül edebilmeyi başarmak gerekiyor, ama insanın henüz manevi yaşı teknolojik yaşından çok çok düşüktür. Çünkü maneviyatı biz yalnız dinle sağlanır sanıyoruz ve dinler de maneviyata sahip çıkan tek kurum gibi gözüküyor. Oysa sanat manevidir, bilim manevidir, felsefe manevidir, neden yalnız dinin tekelinde olsun ki? Ahlak dediğimiz şey manevidir, çünkü değerlerle yaşanır.

MEMDUH ÜNAL- Benimki yarım kaldı. Olayın, soğanın cücüğü deriz ya, lahananın özünü koymuyor. Deminki sözcüğümüz de termodinamik, adam bilmeyebilir, herkesin anlayabileceği ortak sözü söylemiyor, mesela ne?

Prof. Dr. AHMET İNAM- Enflasyon ne?

MEMDUH ÜNAL- Enerjinin enflasyonu dedik de, mühendis olmayabilir. köydeki Mehmet Ağada anlasın, diyeceksin ki kardeşim değirmene 100 kilo buğday götürdün öğüttün, kaç kilo un elde edersin, 100 kilo mu? Arada biraz toz olup uçacak. İşte bu.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Evet, ben onu düşünürüm. Yani orada daha başka problem, uzmanlık problemi var. Çağımız biliyorsunuz uzmanlıkların yoğun olduğu, çünkü bilim giderek dallanıp budaklandığı için, teknoloji de öyle. Çok inanılmaz teknolojiler çıkıyor, çok kompleks aletler var. Onların bilgisine sahip insanlar, uzmanlar ona göre giderek inceldikçe inceliyor. Uzmanların belki bir benzetmeyle, daha önce de söylemiş olabilirim, uzmanların uzmanlaştığı bir dünyada yaşıyoruz. Bunu mesela hâkimler de, mühendisler de bazen yapıyor. Bir aletin nasıl çalıştığını bir tek o biliyorsa fabrikada artık çalımından yanı-

na yaklaşılmaz. O biliyor ya! Havasını atacaktır, burnunuzdan getirecektir, biliyor çünkü. “Yahu alet, Allah aşkına döküver, işim var,” diyecek, bilmem ne diyecek, sizinle dalga geçecek, “orasını elleme, burasını bilmem, ne kadar salaksın, çalıştıramıyorsun,” diyecek. Kendi biliyor ya... Hekimler yapıyor, hekime karnım ağrıyor diyorsun, bir sürü laf söylüyor, yani kendi şeyinde, ulan diyorsun ki herhalde adam önemli bir şey söyledi. Yani terminoloji, çok fazla anlaşılmaz laflar etmeden her şeyi anlatmanın yolu vardır.

Mesela bakın, Amerika’da bazı üniversitelerde “kavramsal fizik” diye bir fizik var, duydunuz mu bilmiyorum. Böyle kitaplar da var, İngilizce okuyabiliyorsanız, sanıyorum Türkçeye çevrilmedi, belki de çevrilmiştir. Kavramsal fizik hiç formülün olmadığı fiziktir veya böyle dört işlemle sadece, ne vektör vardır, ne bilmem ne. Fiziğin en çetrefilli konularını sözle anlatmaya çalışıyorlar. Bu çok zordur, bir fizikçi tahammül edemez. Çok teknik, teknisyen bir fizikçi muhakkak size formül yazmak ister. “Lan oğlum, yazmadan anlat,” deyince onu anlatamıyor. Demek ki orada bir problem var. Ben zaten öyle fizikçilerin bilgisinden de kuşku duyarım. Biz öğrenciyken öyle derdik. Yahu adam biliyor anlatamıyor. Şimdi öyle bir hoca tipi vardır. Biliyor, biliyor da anlatamıyor. Belki de öyle bir tip vardır, bilip anlatamayan. Bildiğini nereden anlıyorsunuz, kitap yazmış, makaleler yazmış. Ama en basit şeyi sorarsınız, öyle bir yerden başlar ki, hiç anlayan mümkün değil. Pattadan ortadan, öyle matrak adamlar vardır, ama bir şeyi anlatabilmek belki de ayrı bir yetenek. Hani teorik bilgiyle pratik bilgi ayrıdır, belki anlatma bilgisi de öyle bir şey olabilir, ama yine de bilgisini yaşayan bir insanın en çetrefilli konuları bile bir çocuğa anlatabileceğini düşünürüm. Çocuk dediğim 12 yaşında bir çocuğa kuantum mekaniğinin temel ilkeleri anlatılabilir, bir ölçüde tabii. Yani, “sen henüz bilme, büyü anlatalım,” denilir. Yani günlük dille birçok şeyin tekniğe kaçmadan anlatılabileceğini düşünüyorum.

Ama bu demek değildir ki, o teknik bilgilerin hakkını vermemek

gerekir. Hakını vermek lazım. Uzmanına hakikaten uzmanca anlatacaksın. Bir bilgiye sahip olan bir insan her düzeydeki insana o düzeye yakışan bir şekilde konuşmasını bilmeli diye düşünüyorum. Bizim eğitim sistemimizde de, yine yaşadığımız çağ ile ilgili bir şey olduğu için söylüyorum, anlatmaya yönelik eğitim biçimimiz pek yok. Yani bu özellikle çoktan seçmeli yetişen öğrencilerde oluyor. Çünkü hep test sınavı yapıldığı için iki lafı bir araya getirip bir şeyi anlatmak, bir şeyi ifade etmek, sunmak, bir fikri sunuş nasıl olur? Sınıfın önünde bir şeyi anlatmak, bu bilginin de bence yapa yapa öğrenilen bir bilgi olduğunu düşünüyorum. Yani on derste güzel konuşmak sanatı veya anlatmak kitaplarının bir ölçüye kadar faydası olabilir. Ama insanımızın kendini anlatmaya ihtiyacı var ve bunun da ona bir biçimde öğretilmesi gerekiyor. Okullarda değilse bile özellikle aile içinde, galiba bunu pek veremiyoruz ve kendini anlatma sorunu, işte iletişim sorunu dediğimiz bir soruna getiriyor. Birbirimizi anlayamıyoruz; aynı sözcüklerden başka şeyler murat ettiğimiz için birbirimize girip kavga ediyoruz belki de, bu problemi de tam çözemediğimiz için.

SALONDAN- Pardon, Amerika'da üniversitelerde "kavramsal fizik" diye bir uygulama olduğunu söylediniz. Bu anlatım yöntemi, ya da kavramsal fizik, merak ettim, böyle bir şey hangi niyetle başlatılmış olabilir.?

Prof. Dr. AHMET İNAM- Şimdi kavramsal fizik şunun için gerekli, bu galiba Almanya'da da şimdi var, onlar da Amerikanlaşıyorlar ya yavaş, yavaş. Şu kaygıyla yapıyor: Fen öğrencilerine, mesela matematik, fizik okuyan veya mühendislik öğrencilerine veya tıp öğrencilerine yani fen ve teknolojiyle uğraşan öğrencilere insanlara ilişkin mesela tarih, sosyoloji, edebiyat, felsefe filan gibi dersler veriyorlar ki onlar zenginleşsin diye. Mesela bizim üniversitemizde -ben Orta Doğu Teknik Üniversitesindeyim- programlar bundan on sene kadar önce değiştirildi. Yani mühendislik bilgisini verecek derslerin yanında galiba, dörtte bir oranında aşağı yukarı, mühendislik dışı bilgilerle bir mühendisin donan-

mış olması gerektiği düşünöldü. Çünkü bu çağda mühendis olmak demek bu çağın değişik bilgilerine sahip olan birisi olmak gerektiği düşüncesiyle onları değişik alanlarda beslemek gerekiyor ve seçmeli dersler sunuluyor. Şimdi bu mühendislik öğrencilerin böyle fen dışı bilgiler verilirken neden tarih okuyan bir öğrenciye fizik öğretilmesin? Yani bu batılların “humanite” yahut “humanity” dediği alanda okuyan psikoloji, tarih, felsefe gibi alanlarda okuyan veya sosyal bilimler sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji gibi dallarda okuyan öğrencilere fizik öğretilmeli diye düşündükleri için, onların da çok arka planda sofistike bir matematik olmayabilir, bu amaçla yapılmış olduğunu düşünüyorum.

Bir de tabii şöyle bir kaygı var: Bizim fen eğitiminde hep unutuluyor, biz mesela matematik öğrenirken matematiğin tarihini öğrenmiyoruz. Mesela, pattağak integralle başlıyorsun diyelim ki, kalkölüs okurken. Fen eğitimi için söylüyorum mesela mühendislik okuyorsunuz, ama bunu kim bulmuş, neden çıkmış, yani işin tarihini ve o incelediğiniz alanın bin insan hayatından çıkmış bir kültür ürünü olduğunu çocuk bilmiyor. Zannediyor ki birtakım işlemler var, çözülecek, problemleri soracaksın, o da çözecek. Ama bu nedir, yalnız şeyi soruyor, “Bu ne işe yarar?” “İşte evladım, bunu makina mühendisi olursan bu problemi ısı transferini anlamak için lazımdır,” diyor mesela. “Haa, demek ki lazımmış,” diyor. Ama bu ne zaman bulundu, kim buldu, ne gibi problemler sonucunda bulundu? Yaşamıyor bilgi, yani bizde hayatın dışında böyle gökten indirilmiş birtakım şeyler var, formüller, görüşler, teoriler var. İşte mühendis olmak için bunları öğrenmek lazım deyip öğreniyorsun.

Halbuki bakın, bizim zamanımızda da vardı, şimdi de var, daha ayrıntılı belki, bizim zamanımızda fen-edebiyat ayırımı vardı. Edebiyatçı demek yani, fenden, matematikten anlamayınca edebiyata atıyorlar. Haylaz filansen edebiyat bölümlerine gidiyorsun, şimdi daha çok sosyal, Türkçe falan filan daha karmaşa haline geldi. Ama şu anlatılmalı; -

tabii bu donanımlı öğretmenlerimiz olmadığı için- Fen ve fen dışı bilgiler arasında böyle büyük uçurumlar yok. Her fen alanının ve mühendislik alanının bir tarihi var. O tarihi oluşturan insanların duyguları var, ilişkileri var, yetiştikleri toplumsal düzen var, ekonomik ilişkiler var, politik ilişkiler var. Yani bu fen bilimlerinin arkasında müthiş bir hayat hikâyesi, siyasi mücadele var. Biz bunların hiçbirini bilmeden bilgileniyoruz aklımız sıra, yani orada yaşayan fen yok. Ölü bir şeyi bize takdim ediyorlar; olmuş bitmiş bir şeyi anlatıyorlar. Kim bunu öldürmüş, niçin olmuş bilmiyorsunuz, merak da etmiyorsunuz. Bak, yaşlanınca “bunu acaba kim buldu, nasıl buldu?” Mesela ne bileyim sizin dediğiniz “entropi kavramı nereden geldi acaba, hangi ihtiyaçtan doğdu, kim buldu, daha önce buna benzer bir kavram var mıydı?” Mesela, entropi kavramının tarih yorumunda, toplum yorumunda falan kullanımı vardır. Sosyal bilimciler matrak insanlardır, fen bilimlerinin kavramlarını alıp, şeyde kullanırlar, biraz metaforik anlamda belki ama. Yani bütün bu bütünlüğü yakalayacak bir eğitim bizde maalesef çok fazla verilmiyor. Onun için fen alanında yetişmiş insanlarımız biraz dar bakışlı oluyor, “Ben fenciyim şiirden anlamam,” diyor. Ne demek, öyle bir şey olur mu? Yahu, sen matematik okudun diye şiirden neden anlamayacağını düşünüyorsun, bu kadar uzak bir şey mi? Onu edebiyatçılar anlar. Yani demek istiyor ki, ben salak bir mühendisim. Neden öyle olasın, şiir insan olmakla ilgili bir şey yahu. İnsanız ve şiir hepimize lazım, yani matematik okuduk diye yahut mühendislik okuduk diye şiirden uzak kalmak ne kadar saçma bir şey. Hiçbir gerekçesi de yok bence, yani şiir kafanızı yumuşatacak da mühendislik problemlerini çözemeyecek?

GÜREL ÇELİKEL- Ben aslında konunun çok da uzmanı değilim, ama aklıma takılan bir-iki tane nokta var. Birincisi, teknolojinin denetlenemezliğini bir anlamda anladım ben sizden, yanlış algılamış da olabilirim, yani o konuda şüphelerim yok değil açıkçası, ancak belli felsefi ve siyasi görüşlere baktığımızda bu böyle algılanmıyor. Özellikle mesela liberal ekonomistlere baktığımızda, ekonomist felsefecilere baktığımız

da onlar teknolojinin önünde piyasanın olduğunu piyasa ihtiyaçlarının olduğunu, güdeleyici ve denetleyici mekanizmanın bu olduğunu söylüyorlar.

Diğer taraftan baktığımızda, biz sezgilerimizle görebiliyoruz ki teknoloji sahipleri, yani siz batı nedir bunu tanımlamak lazım dediniz ya, belki de teknoloji sahipliği olanlardır, teknoloji sahipleri dünyayı yönetiyorlar. Dönem dönem siz gene işte insanların yakılmasından bahsettiniz, bir azgınlık durumu dediniz. Belki de bu teknoloji sahibi olmak, o toplumları veya o toplumları yönetenleri artık kendi toplumlarının ötesinde bütün evreni yönetmek güdüsüne doğru sevk edebiliyor. Şimdi bunlar sapkınlık olabilir veya ideolojik yaklaşımlar olabilir. Buradan günümüze gelirse yine ben söyleyebiliyorum ki ABD'nin de içinde bulunduğu ya da ABD'yi yönetenlerin içinde bulunduğu ruh hali bu olabilir. Hitler'le benzer bir ruh halini şu anda paylaşıyor olabilirler.

Bu noktada bir değerlendirme yapmanızı rica edeceğim. Yani teknoloji hakikaten denetlenemez mi? Teknoloji bir anlamda, teknoloji yaratım süreci çok tekelleşmiş durumda bana göre. Çok uzun yıllar piyasada çalışmış bir mühendis olarak gördüğüm o. Teknoloji üretimi ayrı bir konu, teknoloji kullanımı çok ayrı bir konu. Teknoloji kullanımı çok da zekâ gerektirmiyor, sizin söylediğiniz noktalarda buralar doğru, işte insan ilişkilerinde çok usta olmanız, hatta biliyor olmanız bile gerekmiyor, çünkü ezberliyorsunuz. Çocuklar çok daha güzel detayları bilebiliyorlar ama teknoloji üretimi meselesi bambaşka bir uzayı ve evreni tarif ediyor bence. Burada bir kaos, bu kaos bizim sistemimizin, içinde bulunduğumuz ve yaşadığımız dünya sisteminin tanımlanmasını dahi getirebilir diye düşünüyorum Teşekkür ederim.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Güzel, çok güzel bir nokta.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam af buyurun, ben affınıza sığınarak belirtiyorum, meslektaşımın sorusu çok güzel; kendisini kutluyorum. Ama ben bu soruya yanıt verirken bir işin boyutunu hatırlatmak istiyorum,

arkadaşlarım çok genç bana göre. Şimdi Hitler'le bir benzetme olayı var, yani ama Birinci Dünya Savaşından sonraki Versaille Anlaşması sonucu adeta İkinci Dünya Savaşına paylaşım savaşına kapı aralayan şartlara haizdi, bir kavram geliştirdi, Lebensrahm diye, şimdi Alman ulusunun sıkıştığı bir nokta vardı yani onu da Lebensrahm, yani o kavramı da Lebensrahm yani yaşam dünyası, işin o boyutunu da dikkate alarak yanıtlamanızı rica edeceğim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Peki, teşekkür ederim. Şimdi tabii biz teknolojiyi denetleyebiliyor muyuz, denetleyemiyor muyuz? Denetleyemediğimizi iddia eden altmışlardaki temel sosyolog Jack Elül, isterseniz Türkçe'ye bunun kitabı çevrildi mi bilmiyorum. *Teknolojik Toplum*, çevrildi galiba, ama bayağı kapsamlı bir şeydir. Bir kısmı mı çevrildi? Jack Elül'e bakmanızı öneririm veya başka dillerden okuyabilirsiniz. Şimdi nedir iddia? Hakikaten siz bir mühendis olarak uluslararası bir şirkette yeni bir üretim için dizayn yapan birisi olabilirsiniz. Mesela, diyelim ki bilgisayarda yeni oyun programları yazıyorsunuz. Üç boyutlu birtakım şeyler falan, şimdi soru aslında yalnız teknolojinin sorusu değil bilimin de sorusu, soru şu: Bilimde ve teknolojiye araştırma konularını kimler belirliyor? Yani bugün mesela denir ki, ne kadar doğrudur bilmiyorum uzman olmadığım için bir şey söyleyemeyeceğim, bilgisayarların, bu bizim kullandığımız herkesin önündeki bilgisayarların, ben çünkü öğrenciyken bilgisayar bir taneydi kocaman üniversitede. Paç makinaları dediğimiz makinalar, kartları delerdik falan filan, çok matrik bir şeydi. Böyle herkesin önünde tek tek duran bir şey yoktu değil mi? Sıraya girip şey yapardınız. Bütün bu teknolojik gelişmelerin aslında NASA'nın çalışmalarından ve tamamen askeri bir kaygıdan, bütün bunların belki de arkasından silah yapımı veya askeri ve siyasi güç elde edebilmek için haberleşme olanağını geliştirme kaygısından çıktığı söyleniyor. Mesela, ben bugün yetenekli bir fizik öğrencisiysem ne yapıyorum? Bir hoca beni keşfederse eğer, onun yanında beni bir bölüme asistan alırlarsa hemen başlıyorum, hocanın çalıştığı alanda çalışmaya,

ama hiçbir seçeneğim yok. Hoca “şunu çalış” diyor, çalışıyorsunuz. Ama neden o problem de başka bir problem değil? Yani neden bilimin ve teknolojinin gündemi, yani bugün benim bile bildiğim kadar, mesela uçak fabrikasında mühendisler bir parçanın, o parçanın da belki bütünün neresine ait olduğu konusunda bile fikriniz olmayabilir. Bir parçanın daha geliştirilmesi ile ilgili çalışıyorsunuz. Yani bugün mühendisin belki içinde bulunduğu çarkın neresinde durduğu ve bu çarkın bütün olarak nasıl döndüğü konusunda ne kadar fikri olabileceğinden emin değilim.

Mesela, yazılım alanında, çünkü şirketlerin şöyle kaygısı var bilebildiğim kadarıyla, şimdi ben yazılımda bir adamı çalıştırıyorum ve adama 1000 dolar maaş veriyorum. Rakip şirket 3000 dolar verip benim geliştirdiğim şeyi kapabiliyor. Onun için de ben adama her şeyi söylemiyorum, bir kısmını kendimde tutuyorum. Dolayısıyla büyük bir üretim sürecinde çalışan mühendisler tam neyin döndüğünü belki birkaç kişi biliyor. Onlar da kendinden önce, yani piyasaya bu gerekir deyip bir şey üretiyorlar. Neden piyasaya o gerekiyor? Neden bugün fizikte bu problemler çalışılıyor da başkası çalışılmıyor? Mesela, neden optik alanında belli problemler söz konusudur da diğer problemler gözardı ediliyor? Yani gündemin belirlenmesi probleminin cevabının çok kolay verilebileceğini sanmıyorum. Hiçbir bilimcinin, ne denli yüksek düzeyde olursa olsun gündemi belirleyebileceğini sanmıyorum. Yani büyük bir çarkın içinde döndüğümüzü düşünüyorum.

Siz dediniz ki piyasa belirliyor, ama bu karşılıklı bir etkidir. Siz piyasa, piyasa sizi etkiliyor. Yani oradaki dönümün, o dönüşümlerin tam nasıl döndüğü konusunda çok net bir fikrimizin olduğunu sanmıyorum. Yani hâkim olduğumuz parametreler olabilir, ama bulanık, kaos sözünü kullandınız ki belki o çok isabetli bir sözdü. Çünkü kaotik hani fraktellerin filan gelişmesine baktığımız zaman, yapıyı bir ölçüde bilsek bile ne gibi sürprizlerle karşılaşacağımız konusunda matematiksel formülünü bilsek bile onun açılımının bize ne gibi sürprizlerle karşılaştıra-

çağı, karşılaşacağımız konusunda bilinmezliklerle dolu olduğunu söyleyebiliriz. Bugün biliyoruz ki, mesela kaos teorisinden, başlangıç şeylerindeki ufak bir el titremesi veya ilk değerlerdeki ufak bir değişiklik inanılmaz sonuçlara, hani bir kelebeğin kanadını vuruşu öbür taraf da fırtına olur filan diye anlatılıyor ya, yani böyle bir kaotik gidiş içinde olduğumuz iddiaları var. Tabii bunların cevabını net bildiğimi söyleyemem, çünkü bunların hakikaten uzmanca çalışmalarla saptanması lazım. Çünkü bunların ampirik boyutları var. Bir felsefeci öyle koltuğunda oturup da bu konularda işkembeden konuşamaz. Yani veri almak lazım, belki siz kendi deneyimlerinizden çıkarak bir pencere açıp görüyorsunuz. Ama gerçekten teknolojinin çalışması sizin pencerenizden gördüğünüz gibi midir, onu bilmiyorum. Belki bir mühendis arkadaş başka bir şey söyler. Bir Fransız mühendis olsaydı belki başka, bir ekonomist bir başka, TÜBİTAK'tan bir arkadaş olsa işte bu teknoloji politikalarını belirlemeye çalışan, o belki başka bir şey söyleyecek.

Burada görüşlerin farklı olması da duruma tam egemen olamayacağımız, çünkü hayattır sonuçta. Yani hayatı tümüyle denetleme olanağımız herhalde yok. Bugün çok ilginç tabii gen teknolojileriyle biraz onu yapmaya çalışıyoruz. İşte ana karnındayken çocuğun genleriyle oynayarak doğacak çocuğun nasıl bir şey olacağını belirleme konusunda bazıları da diyorlar ki -özellikle dini kesim- Allah'ın işine müdahale ediyorsunuz, bu sizi kötü çarparacak, çünkü müdahale orada çok dikkatli olacağımız büyük etik sorunlar var. Çünkü biz azıcık bilgimizle çok tehlikeli şeyleri kurcalıyor olabiliriz. Çok iyi bilmiyoruz, yani bilmediğimiz birçok şeyi kurcalayabiliyoruz. Yalnız sınama yanılmalarla birtakım şeyleri biliyoruz. Yani bugün moleküler biyolojideki bilgilerimiz teknolojik düzeyde belki ama onun, o moleküler biyolojiyi günün birinde kuantum mekaniğine indirgeyebilip fizik formülleriyle onları yazabilecek hale gelirse, belki iş biraz daha netleşecek. Ama birçok çalışma el yordamıyla, sınama-yanılmayla gidiyor. Yani mühendislikteki işlerin de öyle olduğunu söyleyebiliriz. Yani her şeyin matematiksel kesinlikle

yürüdüğü her halde söylenemez. Birçok belirsiz nokta var, işte o belirsizlikler sanıyorum tümüyle denetleme olanağımızı elimizden alıyor. Yani insan bilgisinin ve becerisinin yapısı gereği bu muğlaklık, belirsizlik, anlaşılmazlık, kaçınılmaz olarak hep işin başında duruyor.

Bu anlamda bitiriyorum. Hepinizi yordum, sorusu olan yoksa bitiriyorum. Felsefe bir çeşit agnostik tutumla başlıyor arkadaşlar, mesela ben agnostik bir adamım. Agnostik şu demek, işin aslını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bu, Kant okuyan arkadaşlar varsa, belki Kant'ın deyimiyle Nomenon dediğimiz bir şey. Yani işin aslı, bu bardak tanrının gözünde veya inanmıyorsanız doğanın yarattığı, oluşturduğu bardağın aslı nedir? Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bizim çünkü, insan olarak bu bardakla ilişkimiz var. Biz kendimize göre anlamaya çalışacağız. Dolayısıyla bizim bilgimiz, insan olarak bilgimizdir. Ama insan bu ölçüyü kaçırıp kendini tanrı sanmaya başladığı anda, işte orada gidiyor. Yani bizim bilgimiz hep sınırlı ve bize göre, biz diyoruz ki kainatın sırrını çözdük. Nedir argo cevap? Nah çözersin. Çünkü sen şu anki bilgilerinle, ama bir gün gelir ki uzayın bir yerinden birtakım varlıklar gelse, onlarla biz sanıyoruz ki kuantum mekaniği diliyle konuşuruz. Onların da benzer bir serüveni olacağını nereden biliyorsun? Biz hasbelkader bilimin tarihi böyle geliştiği için biz işte quarklardan, pozitronlardan, nötronlardan söz ediyoruz. Ama bilim tarihi başka türlü gelişebilirdi ve bugünkü teorimiz ve terminolojimiz başka türlü olabilirdi. Dolayısıyla şu anki her türlü bilgimiz en sağlam sandığımız, doğa bilimlerindeki bilgimiz bile şimdilik böyledir. Bilim tarihi bize bunu söylüyor ve bilime güveniyorsak şu anki bilgilerimizin de hep yanlış olduğunu unutmayalım. Bunlar değişecek çünkü, şimdilik daha iyisi olmadığı için, nedir onun bizim kültürdeki karşılığı? Ehven-i şer, daha iyisi yok, idare ediyoruz bu bilgiyle. Ama daha iyisi gelecek umudumuz var, bilime saygımız budur ve giderek biraz matematiksel bir deyimle asimptotik olarak yani hiçbir zaman hakikat denen şeye yaklaşamayacaksınız; yani kesmeyecek onu. Ama bu tahmin tabii yahut kehanet, ne dersenez, ama giderek daha faz-

la, daha farklı şeyler öğreneceğiz, daha zenginleşecek insan bilgisi, ne koşulla? Eğer insan bu gezegendeki hayatı bitirmezse. Çünkü her an kıyamet kopabilir, yani büyük savaşlar çıkabilir değil mi? Biri bir bombanın düğmesine basabilir, büyük şeyler olabilir. Ama hayat devam edecekse, bu gezegendeki hayat, daha umutlu olmak zorundayız diye düşünüyorum.

SALONDAN- Ama bu dediğiniz mutlaka bir gün gerçekleşecek, İslam'da var.

Prof. Dr. AHMET İNAM- Birbirlerini yiyecekler diyorsunuz, belki öyle olacak, belki bir şekilde buna cevap bulunacak, mesela gen teknolojisiyle falan filan. Belki de doğal, yani güneş sisteminin işte güneşin belli sınırlı ömrü var, o gitgide enerjisini kaybettikçe bu Dünya gezegenindeki hayatın bitişine karşı deniliyor ki, işte biz uzaya bugün gemiler gönderiyoruz ve bunun ilerisinde hayat bitse bile bir gün burada hayat bittiği anda Allah'ın izniyle kolay gelsin.

Teşekkür ederim beni dinlediğiniz için.

“AYDINLANMA FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI TAKSİM ŞUBESİ

19 OCAK 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- Hepinize iyi akşamlar diliyorum. Bugün felsefe seminerlerinin ikincisini yapacağız. Geçen hafta teknoloji felsefesini yapmıştık. Teknoloji felsefesini bize Ahmet İnam sunmuştu. Bu haftaysa Özgüç arkadaşımız bize Kant’ı anlatacak.

Burada birkaç durumu belirtmek istiyorum. Bugün aydınlanma felsefesine dönük bir çalışma yapacağız. Böylesi bir akşamda hain bir pusuda Ermeni bir gazatecinin ölümüyle sarsıldık. İşte tam da bu noktada felsefe eğitiminin, felsefe çalışmalarının bizim toplumumuzda daha da geliştirilmesi ve aydınlanma hareketinin bir üst noktaya taşınması gerektiğini düşünüyorum. Hatta 18. Yüzyılda başlamış aydınlanma hareketinin bir benzerini ne yazık ki bugün Türkiye’de yeniden başlatmak gerekiyor. Umarım bu aydınlanmayı ülkemizde de yaşama sevincini yaşarız. Hırant Dink’i saygıyla anıyoruz.

Özgüç Güven matematik mühendisliği mezunudur ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümünde Araştırma Görevlisidir. Yüksek lisans tezini Kant üzerine yapmıştır, şu an doktora çalışması da Kant üzerine. 1,5 saat boyunca arkadaşımız Kant’ı bize anlatacak ve sorularınızı da cevaplayacaktır.

Özgüç Güven, buyurun arkadaşım.

ÖZGÜÇ GÜVEN- İyi akşamlar. Ben izninizle konuşmamı ara-

da sırada oturarak sunmak istiyorum. Bu hafta üniversitemizde sınav haftasıydı, o yüzden sabahtan beri gözetmen olarak sınavlara girip çıktım ve ayakta duracak gücüm yok. Bunun için özür dilerim. Gönül isterdi ki bu toplantıyı daha ferah bir günde yapalım, içimizin sıkılmadığı, tatsız olmadığımız bir günde yapalım. Ama hepimiz öyle zannediyorum ki Hırant Dink'in başına gelenlere üzüldük; yurdumuz adına üzüldük, insanlık adına üzüldük.

Bana Kant konusunda seminer yapıp yapamayacağım sorulduğu zaman kabul ettim. Ama doğrusunu isterseniz başta biraz tereddüt yaşadım. Kant gibi zorlu bir filozof hakkında felsefeci olmayan dinleyicilere konuşmak beni endişenlendirdi. Anlaşılmaz kalmak, soyut düşüncelerle sizleri sıkmak korkusu yaşadım. Öyle ya söz konusu olan Kant'tı. Felsefenin en zorlu filozoflarından biri, felsefede yol almak isteyenlerin aşması gereken görkemli bir dağ...

Arkadaşlar seminerin konusunu "İmanuel Kant ve Bilgi Sorunu" olarak belirlemişler. Ben, yalnızca bu konuya ilişkin bir sunum yapmayı tasarlamıştım, fakat bugün yaşananlar Kant'ın aydınlanma görüşüne değinmeyi de gerektirdi. Seminerin bir kısmında Kant'ın aydınlanma üzerine söylediklerini sizinle paylaşmak istiyorum.

Başlarken hemen hatırlatayım konuşurken sözümü kesebilirsiniz. Az sonra anılacak düşünceler birbiriyle bağlantılı olduğundan bir nokta üzerinde yeterince durmadan diğerine geçmek yararlı olmaz gibi görünüyor. Kant 1724 yılında Almanya'nın Königsberg şehrinde doğar. Bugün bu şehir Rusya sınırları içindedir O zamanki Almanya her biri kendi hükümeti olan bir çok

devlete bölünmüş durumdadır. Bu devletleri yöneten merkezi bir otorite yoktur. Devletlerin siyasal, hukuksal, toplumsal yapılarında yer yer ayrımlar göze çarpar. Bir devletteki özgürlük ortamı öbüründen farklıdır. Biliyorsunuz, Almanya Avrupa'da kapitalizmin en geç olgunlaştığı devletlerdendir. 19. Yüzyılın sonunda ancak ulusal birliğini kurmuştur, 1724'lerde henüz Almanya'da ulusal birlik sağlanmamıştır. Königsberg de Almanya'nın dışında, aslında merkezde olmayan bir bölgedir. Soğuk iklimi olan, etrafının yeşil çayırlarla, ormanlarla çevrili olduğu söylenen küçük bir şehir... Kant burada bir kayışçının oğlu olarak doğar. Babası o zamanın tipik ulaşım aracı olarak iş gören atlara kayış yapar. Kant'ın dedesi de o işi yaparmış.

Felsefe tarihinde çok büyük filozoflar görülür. Sözgelimi, Aristoteles felsefesiyle 2500 yıla damgasını vurmuştur. Hem de öyle bir damga ki felsefenin bütün disiplinlerinde Aristoteles'in etkisini bulabilirsiniz. Metafiziğinden, bilgi teorisinden, mantığından, biyolojiye ilişkin söylediklerine kadar Aristoteles felsefeyi belirlemiştir.

Kant da Aristoteles kadar felsefe tarihinde etkili olmuş bir filozoftur. Bir filozofun büyüklüğünü onun eserlerine gösterilen ilgiyle ölçecek olursak, Kant dünya tarihindeki filozoflar arasında ilk beş sırada yer alabilecek bir filozoftur. Öylesine büyük bir filozof ki Kant'tan sonra felsefe yapan herkes Kant'a değinmek zorunda kalmıştır; aklınıza gelebilecek hemen her düşünür ona değinmiştir. Alman idealistleri, Hegel, Marks, Viyana Çevresi, Analitik Gelenek, Lenin... Lenin'in felsefe defterlerinde Kant'a göndermeler ve ciddi hesaplaşmalar vardır. Felsefecilerin dillendirdiği çok ünlü bir söz vardır: "Felsefede ya Kantçı olunur ya

Kantçı olunmaz, ama Kant'la uğraşmadan, Kant'la hesaplaşmadan felsefeci olunmaz.“ Böylesine iddialı büyük bir filozof...

Kant'ın yaşamı çok mütevazı geçer. 1724 yılında doğduğunu söylemiştik, 1804 yılında da ölür. Uzun bir ömür sürer. İsterseniz filozofun dünyasına girebilmek adına, arada sırada Kant'ın yaşamından anekdotlar aktarayım. Sonra bilgi kuramı, estetik görüşü, ahlak görüşü ve aydınlanma görüşü üzerine genel değinilerde bulunalım. Yeniden hatırlatayım, bana istediğiniz zaman soru sorabilirsiniz.

Kant'ın felsefede etkisi büyük olur. Felsefenin üç temel disiplininde verdiği eserler derin etkiler yaratır. Bilgi sorununa ilişkin “Saf Aklın Eleştirisi”ni yazar. Felsefenin en temel sorunsallarından biri bilmeye ilişkin soru olan “bilgi nedir?”dir. Bu soruyu hemen şu sorular izler: bilgimizin kökeni nedir, neyi bilebiliriz, nasıl bilebiliriz ve her şeyden önemlisi kesin bilgiye nasıl ulaşabiliriz? Filozoflar bu sorulara verdikleri yanıtlara göre dizgelerini oluşturur. Kant'tan önceki manzaraya bakıldığında şu görülür -tabii bu söyleyeceklerim felsefe tarihinde ana damarlara ilişkin olacak, bunların hemen yanı başında başka başka görüşler de vardır- bir yanda çok büyük ve köklü bir gelenek olan rasyonalizm diğer yanda empirizm. Rasyonalizm, Türkçeye usçuluk ya da akılcılık olarak çevriliyor.

Rasyonel olmak gündelik dilimize de girmiştir. Rasyonel düşünce dediğimiz zaman bize pek olumlu gelir değil mi, olumlu bir anlam yükü vardır. Sözelimi “*Hiç rasyonel değilsin bu konuda*” deriz. Rasyonel düşünmek akla güvenerek, aklın sağlığına, aklın ortaya koyduklarına güvenerek görüşler ileri sürmektir. Rasyonalizm ve empirizmde temel bir karşıtlık bulunur:

akıl aracılığıyla elde edilen bilgiler, duyum aracılığıyla elde edilen bilgiler. Rasyonalizme vurgu yapan filozoflar duyumdan edindiğimiz bilgileri kuşkusuz yok saymazlar. Ama, onlara göre bize algularımız kesin bilgi vermezler. Duyumsayarak, gözlemleyerek, kesin bilgilere ulaşamayız. Peki, ne yapacağız? Aklımızla bulabildiğimiz, aklımıza ekilmiş, bilgiler bize yol gösterecek. Biz, ancak onlar aracılığıyla kesin bilgiye ulaşabiliriz. Sözgelimi felsefe tarihinin sıkı sistemli rasyonalist filozoflarından Platon'a göre bir idealar dünyası, bir de idealar dünyasının görünüşleri vardır. Biz ancak ideaları bilmeye, anlamaya çalışarak gerçeğe yaklaşabiliriz, onu anlamlandırırız. Bir başka örnek modern çağın başlatıcısı olarak kabul edilen filozof Descartes'tan. Descartes da bir rasyonalisttir. Descartes, yöneme vurgu yapan filozoftur. Ne yapmıştır Descartes? Descartes aklında bulduğu "tanrı eliyle ekilmiş" düşüncelerden yola çıkarak felsefesini kurar. Matematiksel kavramlar da Descartes'e göre tanrının insan aklına koyduğu bilgilerdir.

Rasyonalizmin başarısı modern bilimle birlikte katlanır, modern bilim dediğimiz Kopernikus'la başlayan süreç. Sorun şu: Nasıl oluyor da aklımızı kullanarak birtakım ilkeler bulabiliyoruz ve biz bu ilkelerden yola çıkarak dünyayı açıklayabiliyoruz? Sözgelimi *eylemsizlik ilkesi*. Eylemsizlik ilkesi hiçbir şekilde deneylenemeyecek bir ilke, kısaca hatırlayacak olursak... Neydi eylemsizlik ilkesi? Sürtünmesiz bir ortamda bir cismin hareketini sonsuza kadar sürdürmesi. Bunu başarabilir miyiz deney aracılığıyla? Başaramayız, çünkü hiçbir deney sürtünmesiz bir ortam sağlayamaz ve hiçbir zaman bir cismin sonsuza kadar hareketini sürdürdüğünü gözlemleyemeyiz. Biz bu ilkeleri bütünüyle doğada bulmuyoruz. Fakat öyle bir matematiksel kurgu

ortaya koyuyoruz ki bu matematiksel kurgu doğayı açıklıyor. Yalnızca fizikte mi matematikte bile kimi kabullerden yola çıkıyoruz. Aksiyomatik yapı oluşturuyoruz daha sonra bu aksiyomatik yapıyla fizik bilimlerinde fen bilimlerinde iş görüyoruz.

Peki bu durum nereden kaynaklanıyor? Rasyonalistlere göre aklımızla doğa arasındaki uyumdan ötürü. Peki, bu uyumu sağlayan kim? Tanrı... Tanrı'nın aklımıza çeşitli ilkeler ekti. Bu ilkeleri bulup çıkardığımız da doğanın işleyişi de anlaşılır kınıyor. Dolayısıyla aklımıza yöneldiğimiz zaman aklımızda bulduğumuz ilkelerden, kesin bilgilerden yola çıkarak doğayı kavrayabiliriz; iddia bu...

Felsefenin temel disiplinlerinden biri de metafiziktir. Günlük dildeki değersiz kullanımından farklı olarak metafizik, felsefe tarihinde bambaşka bir alana yönelik çalışmadır, kökeni Aristoteles'e gider. Aristoteles'e göre varlık parçalanarak incelenmektedir; sözgelimi fizik varlığım bir parçasını, retorik bir parçasını, biyoloji bir parçasını inceler. Böyle olunca bütün olarak varlığın anlamı gözden kaçıp gider. Varlığı anlamak için ona bütünsel bakmanın zorunlu olduğunu düşünür. Bu yüzden *bir bütün olarak biz varlığı nasıl inceleriz*" diye bir sorun atıyor ortaya Aristoteles. Bu bağlamda bir eser yazar. Daha sonraları Aristoteles'in eserlerini dizinleyen Rodoslu Andronikos. Aristoteles'in "Fizik" adlı kitabından sonra gelen kitabı, "fizikten sonra gelen" anlamında "metafizik" olarak adlandırır. İşte Aristoteles'in varlığı incelediği bu kitabın adı böylelikle metafizik olarak kalır.

Felsefenin çok tartışmalı başka bir kavramı "töz"dür. "Töz" kavramı köken sorunuyla bağlantılıdır. Etrafımızda gördüklerimiz, dünyada bulduklarımız ...bütün bu şeylerin kökeninde olan

kurucu, kalıcı öğelere töz adı verilir. Töz, üzerine bir nesneyle ilgili her türlü ilineğin eklendiği ancak kendisi değişmeden kalan ve başka bir şeyin nedeni olmayandır. Nesnelere barındırdıkları tözler aracılığıyla tanınır, fakat tözün kendisi başka bir şeyden türetilemez. Sözelimi rasyonalistlere göre “Ruh maddi olmayan bir tözdür.” Bu kabulün nerelere ulaştığına bakalım. Ruh, maddi olmadığı için yer kaplamaz, yer kaplamayınca bölünemez. Yer kaplamayan şeyi nasıl böleceğiz? Bölünemediği için de yok edilemez. Çünkü bir şeyi yok edebilmesi için onun parçalanması gerekir. Ruh yok edilemediği için de ölümsüzdür. Bakın, bunların hepsi mantıksal sonuç, özne yüklem arasında kurulan mantıksal sonuçlar. Sonuç olarak ruhtan ölümsüzlüğe gelmiş olduk. Çok sağlam bir düşünce değil mi?

Rasyonalistlerle birlikte empiristlerden söz etmiştik. Bu filozoflar İngiliz geleneğinden geliyorlar. Bu düşünler tüm bilgimizin deney aracılığıyla elde edildiğini savunan düşünürlerdir. Onlar rasyonalistlerin çoğu savına katılmazlar ve zihni boş bir levha olarak görürler. Biz o boş levhayı çocukluğumuzdan, bebekliğimizden başlayarak yaşayarak, deneyleyerek doldururuz ve daha sonra buradan sonuçlara ulaşırız.

Bakın, deneycilerin ortaya çıkması İngiltere’de oluyor. Modern çağda ilkin Francis Bacon adlı bir filozof aracılığıyla bu deneyci düşüncenin nüveleri ortaya atılır. Daha sonra Locke, Hume, Berkeley gelir. Liberal düşünce ile empirizm arasındaki bağ, empirizmin kapitalizmin erkenden egemen olduğu topraklarda ortaya çıkması çok ilgi çekicidir. Sözelimi Locke açıktan liberal düşüncenin savunuculuğunu yapmıştır

Empirizmle ilgili şöyle sıkıntılar var: bütün bilgimizin dene-

yim aracılığıyla elde edilmesi akla çok yatkın geliyor, değil mi? Fakat bu deneyden gelen malzemeyi işleyecek bir şeylerin olması gerekmiyor mu? Bir su kütesini düşünün, suyla deneyden sağladığımız bilgiler arasında bir ilişki kuralım, bir su kütesi var. Bu su kütesi deney aracılığıyla edindiklerimiz olsun, suyu biçimleyen, suya şekil veren bir şey olmayınca suyu nasıl kullanabiliriz? İşte Kant'ın felsefesine geçmeden, onun empiristlere yönelttiği eleştiriyi böylece konu etmiş olduk. Deney bize bilgiimize ilişkin malzemeyi verir ama bu malzemenin biçimlenmesi gerekiyor, şekle sokulması gerekiyor.

Yineleyecek olursak bilgi felsefesinde iki temel eğilim bulunur. Birincisine göre bizim aklımızla bulduğumuz doğrular, ilkelere bulunur. Bu ilkeler kesin ilkeler ve bunlara dayanarak ben dünyayı açıklayabilirim. Bunun karşısında; akılda bu tür ilkelere olmadığını, her şeyin deneyle kazanıldığını söyleyen empiristler var. Sözelimi, Locke'a göre madem öyle hepimizde doğuştan ilkeler var neden o zaman çeşitli kültürlerdeki tanrı tasarımları birbirinden farklı? Her kültürde tanrı farklı farklı tasarlanıyor, kimisi zenci yapıyor, kimisi beyaz tenli yapıyor, kimi göktedir diyor, kimisi yerededir, kimisi ne yerededir ne göktedir diyor. Nasıl oluyor? Madem aynı kavram hepimizin zihninde var, çok temel bir kavram olan tanrı kavramı, nasıl oluyor da hepimizin zihninde farklı farklı olabiliyor? Çok güzel bir eleştiridir değil mi?

Kant rasyonalizmle, empirizmi birleştirerek bir orta yol bulur. Bunun nasıl olduğunu birlikte işleyeceğiz.

SALONDAN- Bir su örneği vermiştiniz.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Su örneği mi? Tamam. Bir yerde akan bir su olsun. Bu su bizim bütün duyumsadıklarımıza, deneylediklerimize karşılık gelsin. Suyu kullanabilmemiz onu biçimlememiz, bir şekil vermemiz gerekiyor.. Onu bir kalıba sokmamız gerekiyor, yoksa sudan yararlanamayız. Aynı şekilde deneylediklerimiz var. Sürekli bize algılar akıp geliyor. Üstelik bu kendiliğinden yaşanıyor. Kant'ın şunlar üzerine kafa yoruyor, biz bu algıları nasıl biçimliyoruz, nasıl bunlardan kavramlar türetiyoruz, üstelik nasıl kavramlar türettikten sonra bu kavramları başka kavramlarda bir araya getiriyoruz ve bundan sistemli sonuçlar elde ediyoruz? Sorun bu, sözgelimi nasıl doğa yasalarına ulaşıyoruz. Hatta şöyle bir sıkıntı var: Rasyonel geleneğin en önemli tezlerinden biri nedenle sonuç arasında zorunlu bir ilişkinin olmasıdır. Ne demek nedenle sonuç arasında zorunluluk ilişkisi? Bir olayın nedeninin bir başka olayın sonucu olarak görülmesi. Hume, felsefe tarihi boyunca kuşku duyulmayan nedensellik ilkesini sağ duyumuza aykırı gelen bir düşüncesiyle yerle bir ediyor. Hume'a göre bizim doğada gözlemediğimiz olaylar arasında neden-sonuç bağıntısı, zorunlu olarak -bakın, ama zorunlu olarak- kurulamaz. Zorunluluk, yalnızca matematiksel ifadelerde vardır. Yani ne demek bu? Ben her sabah karşılaştığımda güneşin doğduğunu görüyorum, ama her sabah kalktığımda güneşin doğduğunu görmem, bir sonraki gün güneşin doğacağı anlamına gelmez, çünkü bunlar birbirinden bağımsız olaylardır.

Gözlerdeki hayreti görüyorum, sahiden böyle sağduyuya aykırı geliyor dedim ya, öyle. Diyelim bir bilim insanı deney aracılığıyla çalışıyor, bilimsel bir sonuca varırken iki olay arasında ilgi kuruyor. Bunu iki kez gözlemliyor, üç kez gözlemliyor, on kez, otuz kez, yüz kez, beşyüz kez, haydi diyelim, bin kez göz-

lemlemiş olsun. Fakat mantıksal olarak, bin kez gözlemlemiş olması, bin birinci kez aynı gözlemin olacağı sonucunu doğurur mu? Doğurmaz. Öyleyse biz doğada olup bitenler hakkında nasıl zorunlu olarak neden-sonuç bağlantısı kurabiliyoruz? Alışkanlıktan dolayı; biz öyle alıştığımız için, gözlemliyoruz, deneyliyoruz, öyle olacağını umuyoruz. Bunu cepte tutalım, çünkü Hume'un bu söyledikleri bize doğada nedensellik bakımından bir zorunlu ilişki olmadığını söylemesi Kant'ı etkiliyor. Fakat bunun aynı zamanda rasyonalist bir eleştiri olduğunu da unutmamalıyım. Şu bakımdan rasyonalizmin bir eleştirisi: Rasyonalistler Tanrı'nın varlığını kanıtlamak açısından şöyle düşünüyor: Bu dünyada olup biten her şey birbiriyle bağıntılı. Her olay bir başka olayı tetikliyor. Bütün bu olaylarda nedenler zincirinin kökenine doğru gittiğimiz zaman, diyelim en başta 500 tane olay vardı, sonra bu 500 olayın yüz olaydan kaynaklandığını gördük, sonra 50'ye indirdik, sonra 20'ye indirdik, sonra bütün bu olayların kökeninde kendisi hiçbir olayın sonucu olmayan bir varlığın bulunması gerekir. O zaman Tanrı vardır. Bakın, neden-sonuç arasında bir zorunlu bağlantı olduğu düşüncesi nereye varıyor? Yeniden söylüyorum, dünyada olup biten her şeyin bir nedeni varsa, bu nedenler zincirinin kökeninde de bir tanrının olması gerekir. Buna tanrının kozmolojik kanıtlanması adı veriliyor.

Şimdi biraz dinlenelim, konuşmaya Kant'ın yaşamından ilginç anekdotlar aktararak devam edelim.

Kant'ın annesi erken yaşta ölür, fakat yaşadığı süre boyunca annesinin Kant'ın üzerinde derin etkileri olur. Sözelimi annesi, Kant'ı küçükken kırlarda gezmeye götürür. Kant'tan alıntıla-

nan çok ünlü bir tümce vardır: “Üzerine düşündüğümüz beni derinden etkileyen iki şey var; birincisi tepemdeki yıldızlı gök-kubbesi, ikincisi içimdeki ahlak yasası”. İçindeki iyilik tohumlarını eken kişi olarak tanıttığı annesi Kant’a ilk ahlak öğretilerini kazandıran kişi. Sonra Kant çok düzenli biriymiş, felsefeciler çoğunlukla Kant’ın yaşayış tarzını hiç sevmezler bilir misiniz? Katı bir disiplini var Kant’ın; insanı usandıran bir disiplin. Kant her gün saat 05.30’da kalkar, 05.30’da! Aksattığı görülmemiş ve o zamanlar kol saatleri yaygın değil, Kant’ın çevresinde yaşayanlar, komşuları zamanı, Kant’ın sokağa çıkış saatine göre belirlemiş. Bir insanın kendini sürekli böyle bir disiplin altında tutması ne kadar zor geliyor değil mi? Arada sırada kaytarmanın yollarını ararız. Bir gün de şöyle pazar günü de 10.00’da falan kalkalım, hayır her gün 05.30’da kalkıyormuş adam.

Babası da öldükten sonra Kant çok ciddi sıkıntılar çeker. Yükseköğretimini devam etmek ister, fakat geçim sıkıntısından dolayı bir süre özel öğretmenlik yapar. Özel öğretmenlik yapmak o dönemin ünlü bürokratlarının, yargıçlarının, zenginlerinin çocuklarına eğitim vermek demek. Kant sonraları bu dönemden hayatının en ıstıraplı dönemi olarak söz eder.

Kant’ın felsefesini iki döneme ayırmak gerektiğini hemen söyleyeyim. Birincisi eleştiri öncesi dönem, ikincisi eleştirel dönem. Ne demek eleştiri öncesi dönem ve eleştirel dönem? Kant’ın bir çok eserinin yanında üç dev eseri bulunur. Hatta bir tanesinin boyutunu göstereyim size, ama devliği boyutundan dolayı değil, kapsamından dolayı. Sözelimi Kant’ın 1781 yılında yazdığı eser bu: Saf Aklın Eleştirisi. Fakat Kant bu eserini tam 57 yıllık bir ömürden sonra eseri kaleme alır. Bu durumu hep

hayretle karşılaşımıdır doğrusu, bir insanın 57 yıl boyunca azimle çalışması ve daha sonra felsefe tarihinde çığır açan bir eser ortaya koyması... İşte iki dönem var dedim ya, Bu kitabı yazmasıyla Kant'ın eleştirel dönemi başlıyor. "Saf Aklın Eleştirisi"ten sonra, "Pratik Aklın Eleştirisi"ni, ondan sonra, "Yargı Gücünün Eleştirisi"ni yazıyor . Bunlar Kant'ın, bilgi kuramı, ahlak ve estetikle ilgili yazdıkları.

Kant eleştirel bir filozof olarak anılıyor. Kendinden önceki bütün felsefeye ağır eleştirileri var, felsefi geleneğe kendi öğretisini dikte ediyor. Kant'tan sonra ortaya çıkan çeşitli ekoller köklerini Kant'a kadar dayandırır. Bir de şöyle önemli bir yan var, bu noktanın çok önemli olduğunu düşünüyorum, bunu da sizlerle paylaşayım: Almanya ulusal birliğini çok geç sağladı. Zamanın Alman filozoflarını eserlerini Latince yazdılar. Avrupa'nın kültür dili bir döneme kadar Latince, yani her şey Latince yazılıyor. Sözgelimi Kant'ın hemen öncesindeki Alman filozoflarından biri Leibniz, Latince ya Fransızca yazar. Neden? Çünkü Almancanın felsefe dili olamayacağı düşünülüyor, yetersiz olduğunu düşünülüyor. Leibniz'den 50 yıl sonra Kant çıkıyor, üniversiteye sunacağı tezler dışında bütün eserlerini Almanca yazıyor. O "felsefe dili olmaz" denilen dilden, Kant, koskocaman bir felsefi birikim ortaya koyuyor. Üstelik toplasanız 20 kavram dışında gündelik dili kullanarak bunu başarıyor. Bunun anlamı ne, bunun bizi ilgilendiren tarafı neresi? Türkçe için de söylüyorlar değil mi? Türkçe'nin yetersiz bir dil olduğunu söylüyorlar, "Türkçe'nin felsefeye yetmeyeceğini" söylüyorlar. Önemli olan dilin yetersizliği değil, bunlar birer bahane, önemli olan o dille eserlerin ortaya konulması, o dille eserler konduğu zaman o dil kendini felsefe dili olarak dayatacaktır.

Kant'a yavaş yavaş geçerse. Kant'ın erken dönem gelişiminde iki ismin önemli etkisi olur, bunlar Leibniz ve Wolff'tur. Bu filozofları etkisindeki dönemini Kant sonraları dogmatik olarak adlandırır. Hatırlayacak olursak neden-sonuç arasında zorunlu bağın olduğuna yönelik inanca dogmatizm demiştik. Kant rasyonalizm kökenli, deneyle doğrulanma olanağı olmayan felsefi kurgulamalara dayanan çalışmalarını ellili yaşlarına kadar sürdürür. Ardından 57 yaşında, 10 yıllık sessiz bir dönem sonunda yazdığı "Saf Aklın Eleştirisi" adlı eseri felsefede en görkemli eserlerden biri olarak yerini alır. Bu kitapta Kant en genel, indirgemeci anlatımıyla, felsefedeki iki büyük geleneği empirizmi ve rasyonalizmi birleştirir. Kant, bu kitabın giriş bölümünde bütün bilgi edinme sürecinin deneyle başladığını ama deneyden ibaret değildir olmadığına işaret eder. Bu konu üzerinde duralım. Kant'a göre algıların, yanı sıra algılara biçim veren yetilerin olması gerekir. Algılar, zihnimizde bulunan kategoriler aracılığıyla işlenerek anlam kazanır, bilgiye dönüşür. Burada bir kavram daha çıktı karşımıza: Kategoriler. Bu kategoriler neyin nesi? Kategorilere ilkin Aristoteles'de rastlanır. Kategoriler varolanları bilme, anlamlandırabilme araçları olarak ifade edilebilir. Sözelimi karşıda bir beyefendi görüyorum. Öncelikle o beyefendinin bir varolma durumu var, bir özne. Onunla ilgili benim söyleyebileceklerim, benim bilme tarzıma göre gerçekleşiyor. Sözelimi beyefendinin durumu, oturuyor. Nerede, ne zaman oturuyor? Makina Mühendisleri Odasında, şimdi oturuyor. Bunun gibi bu beyle ilgili tüm söyleyebileceklerim kategorilerce belirleniyor.

Aristoteles'te bu kategoriler nesnededir. Bir başka deyişle ben nesnenin bilgisini, bendeki olanaklardan dolayı değil nesnenin özelliğinden ötürü edinirim. Kant işte bütün bu kategorileri,

yani bizim nesneyi varlığı bilme tarzlarımızı aklımıza, anlama yetimize yüklüyor. Demıştik ki bilgimiz deneyle başlar, fakat deneyden ibaret değildir, deneyden ibaret olmayan kısmı burası, kategoriler. Nedir bu kategoriler? Niceliğe göre birlik, çokluk, tümlük; niteliğe göre gerçeklik, olumsuzlama, sınırlandırma; bağıntıya göre, töz, neden, birliktelik; kipliğe göre olanak, varoluş, zorunluluk. Bu kavramların içeriği deneyle dolduruluyor, deneyle edindiklerimi biçimliyorum ve bilgiye ulaşıyorum. Hatırlanırsa rasyonalistler yalnızca akıl bilgisinin kesinliğinden söz ediyorlardı, empiristler ise yalnızca deney diyordu. İşte Kant bu iki eğilimde öğretisini birleştirir.

Kant felsefede yaptığını Kopernikuşçu devrime benzetir. Kopernikus ne yapmıştı, felsefede Kopernikuşçu devrim ne olabilir? Kopernikus'a kadar bütün astronomi bilgisi dünyanın merkezde olması üzerine kuruluydu, dünya merkezdeydi ve bütün gök cisimleri dünyanın etrafında dönüyordu. Kopernikus dünyayı merkez olmaktan çıkardı güneşi merkez yaptı ve gök cisimlerini güneşin etrafında döndürmeye başladı. Kant'ın felsefede yaptığı ise şu: Bilgi özneyle nesne arasında kurulan ilişkide ortaya çıkar. Özneyle, yani benle, nesne arasında, karşımda duran herhangi bir şeyle ya da benim zihinsel olarak tasarladığım herhangi bir şeyle ilişki kurmamla başlar. Ben bilgimi nesneden yola çıkarak oluştururum, yani nesnelere göre oluştururum. Kant, özne nesne ilişkisinde merkezi nesne olmaktan çıkararak özne yapar. Özne nesneyi olduğu gibi bilemez, bilme koşulları çerçevesinde kendisi onu yeniden kurarak bilgisini oluşturur. Kant öncesinde bir şeyin kendinde olduğu gibi; onun tüm bilgisinin ele geçirilebileceği bir kuşatıcılıkta bilinebileceği düşünülüyordu. Eskiden ben bir şeyi olduğu gibi bilebiliyordum, olduğu gibi. Bu şey

bir ağaç olur, masa olur, bir insan olur ya da bir bilimsel deneyin konusu olur, o, olduğu gibi bilinebilirdi. Kant ise nesnenin bilgisinin öznenin bilme yetileri doğrultusunda belirlendiğini düşünür. Özneye göre belirlenir derken, burada söz konusu olan tek başına algılardaki farklılık değil, bunun yanı sıra özneye yer alan kategorilere göre nesnenin düzenlenmesidir. Kategorilerin yansıttığı biçimden nesne kurguladığından elde edilen nesnenin kendinde bilgisi değildir.

Kategoriler tüm özneler açısından bir ortaklık taşıdığından, Kant tek benci değildir. Tüm insanlar için en temelde bilme koşulları açısından bir ortaklık bulunur. Nesnelere etkilenme, duyular aracılığıyla alırlık farklı olabilir ama o algılananları karşılama yetisi herkeste ortaktır. Kendi varlık tarzımızda ortaya çıkan, insan olmaktan dolayı ortaya çıkan yapımızla; zihinsel yapımızla şeyleri, gerçekliktekileri anlamlandırıyoruz. Bu bağlamda şu sonucu ulaşılır Kant'a göre şeyler yalnızca görünüşler olarak bilinebilir, kendilerinde nasıl oldukları bilinemez. Bakın, başka bir şey daha çıktı, "biz şeyleri yalnızca bize göründükleri gibi bilebiliriz; kendileri her nasılsa bilemeyiz" ne demek? Bir insan olarak ben elimdeki bu kitabı belirli bir tarzda bilebilirim, ama yalnızca ben olduğumdan dolayı değil insan olduğumdan dolayı. İnsan fenomenlere kendi tarzını dikte ederek onları bilir.

SALONDAN- Halk arasında söylenildiği gibi: "*Herkesin doğrusu kendisine*".

ÖZGÜÇ GÜVEN- Buradan çıkan sonuç tam olarak bilginin göreliliği değil. Herkesin doğrusunun kendisine olması göreliliğe ilişkin bir tartışma. .Bu başka bir tartışmanın konusu. Burada söz

konusu olan yeniden altına çizecek olursak, bilgi oluşum sürecinde özneler arası bir ortaklık bulunması, bu ortaklığın özne nesneyi belirlese de nesnel bir temel sağlamasıdır.

Buraya kadar sormak istediğiniz var mı acaba?

METE TÛTÛNCÛ- Ben galiba birini kaçırdım, üç tane eseri var, eleştiri konusunda, Saf Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi üçüncüsü neydi?

ÖZGÛÇ GÛVEN- Yargı Gücünün Eleştirisi; Kant'ın estetikle ilgili olan kitabı.

METE TÛTÛNCÛ- Ben sizin anlatım akışınızı etkilemek istemiyorum, ama beni yürüklendirdiniz. Kendi içinde belki biz bu kavramları yeterince iyi anlamamış olabiliriz. Tabii ben şahsım adına konuşmak durumundayım. Kant'ın iki karakteristik özelliğini özetle söylüyoruz. Önce diyoruz ki, rasyonel. Rasyonel denince çok geniş anlamda akla uygun olanı anlıyoruz. Ama bir taraftan da dogmatizm diyoruz. Dogmatik dediğimiz de, belirli formatlara baştan bir teslimiyetçi olarak onu kabul ederiz, onu eleştirmeyiz. Bu ikisi kendi içinde çelişkili gibi geliyor veya ben kavramakta zorlanıyorum. Hem rasyonalist hem de dogmatik. Ben mi yanlış anladım acaba?

ÖZGÛÇ GÛVEN- Gençliğinde dogmatik olduğunu söylemiştim, tüm felsefesi bağlamında değil. Rasyonelin gündelik dildeki karşılığı sizin söylediğiniz gibi. Sözelimi "hiç rasyonel konuşmuyorsun" denildiğinde, sağduyuya akla uygun olmayışa vurgu yapılır. Rasyonalist denildiğinde ise akılda bulunan bilginin kesinliğine öbür bilgi kaynaklarından daha çok inanan anlaşılır. Bu noktada rasyonalistler duyumdan gelen bilgilerin

varlığını reddetmezler ancak bunları yanıltıcı bulurlar. Dogmatizmi de gündelik bağlamından farklı ele almıştık. Buna göre dogmatizmi neden-sonuç arasında zorunlu bağıntısının varlığına duyulan inanç olarak değerlendirmiştik.

Devem ederse. Demin üzerinde durduğumuzun bir konuyu yeniden vurgulayalım. Nesnelere öznelce belirlendiği bir bilgi anlayışında, nesnel bilgiden nasıl söz edilebilir? Her türlü bilgi kavrayışının temelinde yer alan örtük sav kesinlik arayışdır. Öznellik varsa kesinliğe nasıl ulaşılacak? Hatırlanırsa Kant'ın bilgi kuramı üzerine olan eserinin adı "Saf Aklın Eleştirisi"ydi. Buradaki saf –Almanca rein- sözcüğü bilginin deney buluşmamış deneyi olanaklı kılan kısmına işaret eder. Saf akılda herhangi bir algısal içerik bulunmamaktadır. Ne var orada peki, bilgi var mı? Orada bilgi de yok. Yetiler var. Kategoriler dedim ya, hani varlığı anlamlandırma tarzımız var dedim, işte bizim saf aklımızın içerisinde Kant o kategoriler öğretisini buluyor, kategorileri buluyor, saf akıl o.

Fakat bu kategoriler öğretisinin ikili bir yanı var. Duyumlar aracılığıyla önce algı yargıları ortaya çıkar. Bunlar öznel yargılardır, bilimin konusu olamazlar. Kişisel bilgilerdir bunlar. Sözcüğü bu odanın sıcak olduğunu söylemek ya da ılık olduğunu söylemek. Bunlar öznel yargı, anlaştık. Bunları Kant deneysel yargı, algı yargıları olarak adlandırır. Bir de bizim bu algı yargılarımızdan yola çıkarak oluşturduğumuz deney yargıları var. Onlar genel geçer olan yargılardır, peki onlar nasıl yapılır? Onlar da kategorilere göre türetilir. Kategorilerin ikili kullanımı var demek ki. Birincisine Kant mantıksal çizelge diyor, ikincisine, anlama yetisinin kavramları diyor. Mantıksal çizelgeye göre

öznel yargılar oluşturulur, öznel yargılar, anlama yetisindeki kavramlara denk düştüğü zaman deney yargıları olur, böylelikle genel geçer, herkes için aynı olurlar. Sözelimi, bir deney yasası olarak ortaya konulan şey, diyelim ki suyun 100 derecede kaynadığı ya da bu odada şu kadar atmosfer basıncının olduğu, işte karmaşık bir süreç sonucunda elde edilen kavramlara dayanıyor.

Kant'ın görünüş ve kendinde şey kavramlarından söz etmiştik. Bilgimize konu olan yalnızca görünüşlerdir. Kant, kendinde şeyleri geri çıkarımla elde eder. Görünüşler olduğuna göre bu görünüşlere kaynaklık eden başka şeyler de olmalıdır. Fakat onların bilgisi deneyim yoluyla elde edilemez. Düşünmenin konusudurlar. Şeylerin kendinde ne oldukları bilinemez. Kendinde şeyler çok tartışmalı bir konu olmuştur. Kendinde şeylerin bilinemez oluşundan dolayı Kant'a bilinemezci filozof denmiştir. Tartışmanın birçok filozofun ilgisini çekmesinin yanısıra Marks kendinde şey kavramına göndermeler yapmıştır, Lenin de öyle. Sözelimi Lenin teorik bir argüman olarak kendinde şey kavramını sağlam ve tartışılması güç bulur. Bizim kendi biliş tarzımıza göre bir nesneyi biliyor olmamız çok mantıklı öyle değil mi? İnsan olmak bakımından bir nesneyi biliyoruz, onun kendinde ne olduğunu bilemiyoruz, kendinde şey ve görünüş ayırımı bu.

İlginçtir Lenin bunu mantıksal açıdan uygun görür, ama pratik açıdan bir sorun olduğunu düşünür. Söz gelimi organik kimyada doğada olmayanlar laboratuvar koşullarında elde edilir, örneğin plastikler. Plastiklere doğanın kin kusmasının nedeni de bu, onlar doğal yolla var olmuyorlar, sentetikler. Doğanın bağırından çıkmadılar bu yüzden doğa onları kabullenmiyor. Doğa onları dışlıyor, reddediyor. Peki biz şeyin kendisiyle, görünüşü

ayırımını kabul edersek, doğada olmayan bir şeyi yaratmış olmakla, o şeyin tamamını bilmiş olmuyor muyuz? Onun bilmediğimiz bir parçası kalmışsa eğer, biz nasıl oluyor da doğada olmayanı üretebiliyoruz? Kant'ın söylediği çok mantıklı, sağduyuya, akla yatkın, hatta düşünsel olarak çürütülemez. Tıpkı Hume'nin "*neden-sonuç arasında zorunlu bağlantı olmadığını*" söylemesi gibi. Ama bir de pratik var, pratiği gözden kaçırmayalım.

Demek ki kendinde şey sorunu teorik olarak çok önemli bir sorun. Kant bu bakımdan haklı, ama bir de pratiği gözetmek zorundayız. Kendinde şey, görünüş ayırımının bir başka sonucundan söz edelim. Bir şeyin görünüşünün o şeyin kendisine ulaşmamızda yetersiz olduğu düşüncesi. Diyelim ki bu şey yaparak olsun ya da biraz daha güncel bir şey olsun insan bedeniyle ilgili yapılan çalışmalar. Bundan 20 yıl önce hücrede kaç tane yapı taşı buluyorlardı? 30 mu? Bugün o sayı 40'a çıksın. 20 yıl önce bilim insanı deseydi ki, "hücre dediğiniz budur işte, onun görünüşü, kendinde şey ayırımı mı vardır, bütün parçaları budur." Biz ona "tamam, haklısın" derdik, bilim insanının incelediğinin, o şeyle ilgili olarak şeyin kendisini verdiğini düşünürdük. Bugün aynı bilim insanı diyor ki, "hayır, ben yanılmışım, ben hücrede 50 öge buldum". Bakın, bilimsel bilginin önünü açan bir kavrayıştı bu aynı zamanda; bir şeyin görünüşünden yola çıkarak o şeyi bilemeyecek olmamız. Bunu tabii çok çeşitli alanlarda dağıtabiliriz, yedirebiliriz.

Sözgelimi, ne diyelim? Halk deyişiyle "*hiçbir şey görüldüğü gibi değildir.*" Hiçbir şey görüldüğü gibi değil sahiden de, görünüşünün arkasında hep bilinmez bir yan var. Bu gizem, mistifi-

kasyona düşmeden, gizemleştirmeyelim olayı, metafizik düşünmeden, bir görünüşle gerçeklik arasında her zaman denklik olduğunu söyleyemiyoruz. Bir kapanmaz ara var. Bu kapanmaz ara bilimsel açıdan, bilimsel kavrayışı ve insanlığın ilerlemesini sağlıyor.

SALONDAN- Affedersiniz, bunun aydınlanma felsefesiyle ilgisi var değil mi? Herhalde öyle oluyor.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Oraya geleceğim, ama birkaç nokta daha var, şimdi Kant semineri yapıyoruz. Kant'ın bilgi kuramı diyoruz, yarın öbür gün birisi Kant'la ilgili ne öğrendin diye sorduğu zaman, bana kızmayasınız diye ben size Kant'ın temel kavramlarından söz etmeye çalışıyorum!

SALONDAN- İnsanın ele alınışındaki başlangıç böyle olunca çevresi çizilmiş, belirli bir insan olmuyor.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Evet olmuyor... Öyle şeyler söyleyecek ki Kant, kanımız donacak. Almanya'da Protestanlık çıkmış olmasına karşın kilisenin etkisi sürüyor. Kant'ın, insana yönelik tasarıları bugün yolumuzu aydınlatacak nitelikte. Önce genel çerçeveyi çizmeye devam edelim.

Kant denildiği zaman Kant'la anılan bir kavram daha var. Transandental felsefe. Ne demek transandental felsefe? "Transandent", "aşkın olan" demek, yani bize kendisini sunmayan demek. Biz onun bilgisine ulaşamıyoruz. Sözgelimi, tanrı aşkındır, biz onun doğrudan bilgisine ulaşamayız. Transandental felsefe, o zaman aşkınsal felsefe oluyor. Ne demek aşkınsal felsefe? Kant alıyor bir kavramı kullanımını başkalaştırıyor. Transandent kavramından transandentalı çıkartır. Kant aşkın olanla, bilgisi

öznenin dışında olanla ilgilenmek yerine, dışarıda olanın sınırını öznenin yola çıkararak çizer. Şöyle düşünelim bu odanın dışındakiler transendent olsun. Transendent, ama ben bu odanın dışındakilerle ilgilenmeyeceğim, ben bu odanın içinde neyi bilebilirim, onu değerlendirmeye çalışacağım. Kant aklımızın sınırlarını, bilginizin sınırlarını mümkün deney olarak çiziyor. Kant'ın önemli bir kavramıdır bu "mümkün deney". Kant mümkün deney içerisinde bizim neyi bilebileceğimizi konu eder. Kant'a göre bizim bütün bilgimiz, mümkün deney aracılığıyla bildiklerimizden oluşur. Deneyemediğimiz hiçbir şeyi bilemeyiz.

SALONDAN- Bildiklerimiz aksi ispat edilinceye kadar doğrudur. Kant'tan mı geliyor bu fikir, yoksa ondan öncesinden mi? Yani bildiklerimiz ispat edilinceye kadar doğrudur.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Bu görüş sağduyunun kolayca bulabileceği bir şey.... Bu Kant'a kadar götürülebilir, ama bilmiyorum, Kant'ın doğrudan böyle bir sözü olduğunu hatırlamıyorum. Yalnız çok önemli bir nokta şurası; bir iddia varsa, o iddiayı kanıtlayacak olan iddianın sahibidir. Hiç kimse bir iddia ortaya atıp da geriye çekilemez. Varolan bir durum karşısında öne sürülen iddiayı başkalarına tartıştırmadan önce iddia sahibi kanıtlamakla yükümlüdür.

SALONDAN- Soruyu soran cevabını verir.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Her zaman böyle olmuyor, çünkü bilinmediği zaman da soruluyor, iddia eden iddiasını kanıtlamak zorundadır, iddiasını temellendirmek zorundadır. Soruysa öyle olduğu söylenebilir, ama iddia eden "bu böyledir" dediği zaman, ben

nereden bileceğim, onun öyle olduğunu, kanıtlayamam ki, sen bana kanıtlayacaksın.

Yeniden transandental felsefeye dönecek olursak, transandental yani kelime çevirisi yapacak olursak, aşkınsal felsefe demek ki herhangi bir aşkın varlıkla ilgilenmiyor, yalnızca bizim mümkün deney alanı içerisinde bulduklarımızla ilgileniyor. Burada bir soru akla gelebilir... Kant Tanrı'ya inanır mıydı, inanmaz mıydı? Kant'ın bir dine inanıp inanmadığı tartışma konusu, ama Tanrı'ya inandığı kesin. Kendisi Pietist bir aileden geliyor. Pietizm protestanlığın bir kolu, dinin cafcaflı yaşanmasını, gösterişli yaşanmasını engellemeye çalışan bir topluluğun oluşturduğu, dinde sadeleşmeye inanan birinin yarattığı görüşler etrafında birleşenlerin oluşturduğu bir mezhep. Dinde süse, gösterişçiliğe, biçimciliğe karşı olan bir inanış. Kant'ın yalın yaşamının oluşmasında annesi üzerinden pietizmin önemli bir payı olduğu söylenir.

Felsefenin önemli sorunlarından biri -dikkat felsefe diyorum, teoloji demiyorum- tanrı sorunudur. Tanrıyı ne yapacağız? Demin söylediklerimizi hatırlatalım. Kant için bilgi mümkün deney sınırları içerisinde oluşuyordu. Öyleyse Tanrı bilgi nasıl olanaklı? Tanrı'nın bilgisinden söz edilecekse, onu deneyleyebilmek olası mı? Bir sorunla mı karşı karşıyayız yoksa? Hani 12 kategorimiz vardı ya, Kant'a göre on iki kategorinin yanında üç tane de idemiz var; üç tane kavramımız var da diyebiliriz. Bunlar hiçbir içeriğe sahip olmayan kavramlar, bunlara içerik konulamıyor, Kant bunlara "*boş kavram*" diyor, -bakın tanrıya boş kavram- diyor. Bu kavramlar insan aklının varlık yapısından kaynaklanan düşüncelerdir.

Bir tanesini söyledim, tanrı; ikincisi ruh, üçüncüsü de evren; kozmoz. Çünkü evren bütün her şeyi içine aldığı için evreni deneyleyen bir deneyim olamaz, biz evreni hiçbir şekilde deneyleyemeyiz. Anahtar kavramımız Kant'la ilgili, deneylemek, deneyimle edinmek, algılamam. Aynı şekilde ruh da bütün deneylerin kökeninde vardır, ama hiçbir zaman ruh denenemez, bunlar boş kavramlardır.

Şimdi geldik Kant öğretisinin başka bir yanına, o da şu: Dedik ki 12 kategori var, 3 de ide. Bunların yanı sıra, en temelde yer alan 2 de form var: uzay ve zaman. Kant'ın deneyle başladığını söyledik, deney duyarlılık adı verilen bir yeti yoluyla olanaklı. Algıladıklarımız duyarlılıktan geçerken iki formun temasına uğruyor. Bütün deneylediklerimiz, bütün duyumsadıklarımız, uzay ve zaman formlarından geçerek oluşturulur. Uzay ve zaman öznedeki kavramlardır. Fakat bu özenellik bütün insanlar için kaçınılmaz bir temel olduğu için bir nesnellik kazanır. Uzay ve zamanla ilgili oluşturulan tüm diğer kavramlar sözgelimi ardışıklık, eş zamanlılık vb. bu formlara geri götürülür. Bu da çok ilginç bir görüştür. Bu tabii ki Newton gibi bir bilim insanının görüşlerine de aykırıdır. Kant felsefesini kurarken Newton fiziğinin görkemli, şaşmaz yapısını örnek alırken uzay ve zaman kavramları açısından ondan çok farklı düşünür. Newton uzayı ve zamanı mutlak kabul eder. Fakat Kant uzayı ve zamanı "öznenin gözlükleri" olarak görür. Bütün şeyler, bütün duyumlar uzay ve zaman süzgecinden geçer. Demek ki Kant'a göre bilgi deneyle başlarken, deney içerikleri önce uzay ve zaman formlarına göre biçimlenir. Uzay ve zamanda elde edilen her tasırımı Kant, "görü" olarak adlandırır .

SALONDAN- Einstein'ın fikirleri ne?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Einstein da Kant'la çok hesaplaşır. Saf Aklın Eleştirisi'ni 12 yaşında okumuş. Einstein, Kant'ın iki ayrı yeti olarak düşündüğü uzay ve zamanı tek bir değişken "uzay-zaman" olarak ele alır. Kant ile Einstein'ın zaman anlayışlarına bakıldığında kimi benzerlikler ve ayrımlar görülür. Kant, uzam ve zamanı, kendinde şeyler ya da onların bir özelliği olarak değil öznel formlar olarak saptar. Einstein, mutlak zamanı kabul etmemesi ve zamanın referans sistemine bağlı olması nedeniyle Kant'la ilişkilendirilir. Özel Görelilik Teorisine (ÖGT) göre zaman sadece bir gözlemciye göre ya da bir referans sistemine göre var olur. Bu yüzden şeylerin kendilerinin mutlak bir niteliği değildir. Öte yandan Kant'a göre duyarlıkta bulunan uzay ve zaman formlarına ilişkin bilgimiz apriori olurken, ÖGT'de uzay-zaman aposterioridir. Uzay-zaman bir takım formülasyonlara bağlı olduğundan hiçbir zaman bütünüyle öznel nitelik alamazlar.

SALONDAN- Uzaydan kastınız boyut, yani mekân değil mi?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Boyut mekânın bir fonksiyonu. Mekân ve zamandan bağımsız olarak hiçbir şey dile getirilemez. Kara delik de bir mekânda tasarlanıyor, mekânsız ama uzayın içerisinde.

Kant şunu yapmaya çalışıyor, ancak hemen ekleyelim Kant bunları salt bilimsel etkinliğin konusu olarak ele almıyor. O zamanlar bilim ve felsefe birbirlerinden bütünüyle ayrılmış değil. Sorunu, biz nasıl biliyoruz? Bildiklerimizi analiz ediyor, çözümlemeye çalışıyor. Biz bütün her şeyi öncelikli olarak uzay ve zaman bağlamında biliyoruz. Her bilgi uzay ve zamanda

ortaya çıkıyor. Uzay ve zamansız tasarım oluşturamıyoruz ve uzay ve zaman formlarının öznenin varlık yapısından kaynaklandığını öne sürüyor. Kant'ın yeni getirdiği bu.

SALONDAN- Peki eskisi?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Eskisi şu: Kendiliğinden bir uzay var, kendiliğinden bir zaman var. Kendiliğinden zaman akıp gidiyor, insan onun bir parçasına dahil olup ölüyor gidiyor. Ne demiştik, Koperniküsçu devrim demiştik. Eskiden şeyler, yani nesnelere, nesnelere düzeni insanda açığa çıkartıyordu, şimdi bakın, bizim bütün nesneyle ilgili söylediklerimizin olanağı insanda. Bu durumda insan kendi bilgisini fenomenlere dikte ediyor. Yani insan fenomenleri öyle bir örgütlüyor ki, yani dış dünyayı öyle bir örgütlüyor ki bunlar anlamlı bir bütün oluyor ve bilim yapıyor. Rasyonalistlerin yolumuza koyduğu önemli bir taş vardı; neydi? İnsandaki tasarımların, yani akıl aracılığıyla kazandığı tasarımların nasıl dış dünyaya uygun olabildiği sorunu... İşte Kant bunu, rasyonalist geleneği ve empirik geleneği birleştirerek şöyle açıklar. Diyor ki, şeyler kendi öznenin biliş tarzına göre düzenlendiğinden çıkacak sonuçların birbirleriyle uyumlu olması kaçınılmazdır.

Şuraya getiriyorum sözü: Kant bir kavramın olabilmesi için o kavramla ilgili bir deneyimin olması gerekliliğine işaret eder. Deneyimi olmayan kavramları da *"boş kavram"* olarak adlandırır. Bir kavramın gerçeklikte bir temeli olmak zorunda. Şimdi bu durumda, ruh var, tanrı boş kavramlar olarak geçiyor. Boş kavram, kavramın içeriğine denk düşen bir deneyimin olmadığı kavramdır. Kant, tanrıyı ide olarak akla koyar. İdelerin bir başka yanı aklın tamlığını sağlamalarıdır. İde, nesnelere hiçbir

deneyde verilmeyecek olan zorunlu kavramları anlatır. Aklın doğal yapısından doğarlar. İdelerin yanlış kullanılması kuruntudur. Kuruntu, yargılardaki öznelliğin nesnel sanılmasından doğar.

SALONDAN- Anladığım kadarıyla o noktalarda Kant da tıkanıyor herhalde? Çözüm getiremiyor ve boş kavramlar içerisine koyuyor.

ÖZGÜÇ GÜVEN- “Boş kavram” olarak nitelendiriyor, yani onun bir deneysel temeli olmamasından dolayı boş. Kant’a “*Bir kavramın görüsü yoksa, deneyimi yoksa o kavram kördür*”, yani bir şey anlatmaz, bize yol göstermez, boştur.

SALONDAN- Ruhu boş olarak tanımlayan Kant felsefede nasıl bir devrim yapar? Felsefenin temeli esasında ruh değil midir?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Hayır... önce ruh sorununun nasıl büyük bir tartışmaya yol açtığına açıklık getirelim. Descartes, modern felsefenin çığır açıcı filozoflarından biri. Descartes, ruhla; cisimsel olmayan tözle, cisimsel tözü birbirinden ayırt eder. İnsan bedeniyile, insanın düşünsel yetilerinin ilişkisi olduğu ruhu birbirinden ayırt eder. Bu neye yol açıyor? Birincisi, ruh yalnızca insana özgü kılıyor, ikincisi cisimlerde, yani insan dışındaki canlılarda ruhu olmayınca, bir başka deyişle insan gibi bir akıl olmayınca, doğaya başka türlü bir yaklaşım ortaya çıkıyor. Cisimsel töz incelenerek bilimsel bilgiye ulaşıyor, artık nesneye bakışta niceliğin önce çıktığı yeni bir kavrayış söz konusu. Bu kavrayışın hem yararları hem de zararları var. Günümüz insanının doğadan kopuşu, bilimde kimi etik sorunların varlığı bu

kopuşa kadar geri götürülebilir. Biraz konudan uzaklaştık... Şunu söylemeye çalışıyorum: -laf lafı açıyor tabii- Ruh ciddi bir sorun felsefede....Günümüzde bilim insanlarınca bedensel işlevlerin bir fonksiyonu olarak düşünülen ruhun, canın ne olduğunu ortaya koymak kolaylıkla olası değil. Ruh öyle bir şey ki, benim bütün deneyimlerime eşlik ediyor. Fakat onun tasarımı doğrudan elde edilemiyor. Böyle olunca bir çelişki yok burada. Bunun felsefeyle çelişik bir yanı yok, felsefe dediğimiz şey başka türlü bir şey.

SALONDAN- Boş kavram olayı kafayı karıştırıyor. Boş dediğiniz deneylenemeyen mi demek oluyor?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Evet... Boş kavram, deneyle ilişkisi olmayan, yani deneysiz olan kavram.

SALONDAN- Kant'a göre deneyle ilgili olmayan üç konu var: Ruh, kainat, tanrı. Bu deneyselliğe göre, elinizle tutamıyorsunuz, o nedenle bunlara bir isim koymuş, a-b-c olabilir, "boş" demiş.

SALONDAN- Maddesiz ruh olabilir mi?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Ruh dediğiniz de zaten maddesizdir...

SALONDAN- Bakınız...: Şüphesiz ki bunları incelemiştiniz, ama kafamda takılmış olun husus şudur: Madde mi temeldir, ruh mu temeldir? Bunu beyne getirir, düşünce beynin ürünüdür, beyin maddedir. O halde materyalizmin daha sağlıklı bakış açısı olduğu bu temel üzerinde getirir. Bu anlamda benim sorum: Maddesiz ruh olamaz. Sonuç itibarıyla insan da şu veya bu şekilde çeşitli şeylerle yapılmış olan bir varlıktır ve bir beyne sahiptir. Beyin de bir maddedir ve düşünce üretir. Yani maddesiz bir

düşüncenin üretilmesi söz konusu değildir. Bu anlamda anlıyorum ben.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Birincisi şu: Siz çok genel olarak materyalist savı ortaya koydunuz. Kant'ın bir materyalist olduğunu söylemedim, dolayısıyla Kant'tan materyalist savlar beklemeyelim. Kant'ın söylediklerini ortaya koymaya çalışıyorum, Kant'ın söylediklerinden önemli yanlara vurgu yapıyorum. Materyalizm en akla uygun açıklama olarak görülüyor değil mi, ama şöyle bir sorun var: Yabancıların body-mind problemi dedikleri ciddi bir problem var -body cisim, mind da ruh olarak geçiyor- Problem ontolojiyle de ilgili. Tüm düşünceler beyinde, beyin incelendiğinde, fiziksel bağlantılarda düşüncenin öğeleri, kavramlar, cümleler var mı? Bu işleyiş tam anlamıyla çözülebilmemiş değil, son derece karmaşık bir süreç, 100 milyar tane sinir hücresinin varlığından söz ediliyor, bizim bütün düşüncelerimiz orada, 100 milyar tane sinir hücresi biraraya geldiği bilinç ortaya konabilir mi?

Materyalist sava göre ruh, bilinç maddenin bir fonksiyonudur. Bu kabulden yola çıkarak ruh daha sağlıklı açıklanabiliyor belki. Ancak bu kabulün kendisi dedeneylenemiyor, ama daha sağlam bir açıklama gibi. Beyin beyin bütünüyle çözülmüş bir organ değil henüz, tamamıyla beyini bilemiyoruz. Bilinmiyor olması materyalist açıklamanın yanlışlanacağı anlamına gelmiyor, ama ben şunu söylemeye çalışıyorum; felsefede her şeye böyle kuşkuyla yaklaşılır.

Bu arada bir noktayı unuttuk, onu hemen söyleyeyim, Kant 1724 doğumlu, 1755 yılında doktora çalışmasını "*Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*" adlı bir kitapla tamamlar. Kant dokto-

ra tezinde, daha sonra Kant- Laplace gaz kuruma diye anılacak bir kuram ileri sürer. Laplace bir bilim adamı. Kant ve Laplace birbirlerinden bağımsız olarak aynı konuda benzer görüşler ileri sürerler. Bu kuram dünyanın nasıl bir gaz bulutundan oluştuğunu hatta yalnız dünya değil dünyanın da içinde bulunduğu güneş sisteminin nasıl bir gaz bulutundan evrimleşerek oluştuğuna yönelik bir kuramdır. Yeniden söylüyorum, dünyanın ve güneş sisteminin bir bulutsudan, nasıl aşama aşama oluştuğunu açıklar. Kant kökensel bir maddeden yola çıkarak, itme çekme gibi fiziksel kuvvetleri kullanarak bu kuramı oluşturur. Burada güneş sisteminin oluşumu sırasında tanrı işe karışmaz. İnorganik karmaşık yapıların fiziksel açıklamalarla oluşturulabileceği inancındadır. Hatta bu konuya ilişkin çok ilginç bir sözü daha var: *“Bana maddeyi verin, ondan bir dünya yaratayım ama buna karşın bir tırtıl bile oluşturamam.”* Tırtıl, yani organik yaşam olduğu zaman Kant birdenbire sıkıntıya düşüyor. Kant'ın bu sıkıntısını anlamak lazım.

Şimdi insana dönelim. Kant'a göre insanın bilme yetilerinde yaşadığı dünyanın etkisi bulunur. Hatta doktora yıllarında anılan kitabında şuna yakın görüşleri var, şöyle bir sözü var; tabii bunun elle tutulur bir yanı yok da ipuçları vermesi bakımından önemli: *“Güneşe dünyadan daha yakın gezegenler, dünyada yaşayanlardan daha az akıllı, daha uzaktaki gezegende yaşayanlar ise dünyada yaşayanlardan daha akıllıdır.”* Söylediğinin anlamını bir kenara bırakırsak, burada özsel olarak şunun olduğunu görürüz: Kant zekânın, aklın oluşumunda maddi koşulların nasıl belirleyici olabileceğini sezmiş. Ama bütün bunlara rağmen şöyle bir yan da var, canlılık dediğimiz şey maddenin bir sonucu, ama nasıl bir sonucu, nerede ortaya çıkıyor, nicelikten

niteliğe geçiş nasıl oluyor; bu hâlâ bilinmez.

SALONDAN- Atatürk zamanında elektrik dünyada yaygınlaşma süreci yaşanırken Atatürk, “*elektrik önemli bir olay, ordumuzda da bu bulunsun*” diye, bilinsin diye, elektrik teknisyenleri yetiştirilsin diye ordu birimlerine emir gönderiyor. Teknisyenlerin yetişmesi için kurslar açılıyor. Atatürk verdiği emirlerin takibini çok iyi yaparmış. Bir kışlaya gidiyor denetim sırasında, “*elektrik nedir?*” diyor. Er kalkıyor söylüyor, işte şudur, şudur efendim, öğretildiği gibi, ezberletildiği gibi, oturuyor. Bir ere geliyor, er ezberi unutmuş, kendi kendine düşünüyor, bir şey söylemesi lazım, “*ne idüğü belirsiz, yaptığından bellidir efendim.*” diyor. Bunu anlatan bir elektrik profesörüydü, üç tane kitabı olan ve kitabın önsözüne de bunu yazmış. O erin söylediklerini, elektrik devri geçti, elektronik devri başladı, bilgisayar çağı geçti, bir sürü bilimsel isimlerle çağlar anıldı, hâlâ elektriğin ne olduğu belli değil. Ne yaptığından dolayı faydalanıyoruz, ama elektriğin ne olduğuna şudur diyemiyoruz. Yani mühendislik disiplinleri var, kürsüleri var, üniversitelerde bilim diye okutuluyor, ama sonunda yine bilinmiyor; yani bildiklerimiz de bilinmiyor. Bunu ruhla ilişkilendirdiğimiz zaman, ruh da biliniyor, ama ne idüğü belirsiz, yaptığından belli. Yaptığı nedir? Bugün ruh konusunu inceleyen insanlar, bugün suikasti yapıp öldüren insanlar aslında. Şimdi ruhu biz bilimsel olmadığı için, üniversitelerde bilim adına incelemediğimiz için biz başka milletler karşısında edilgen hale gelişimizin nedenini, ruhun bilimsel olarak işlenmeyişinde görüyoruz.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Ruh anlam yükü çok fazla olan bir kavram olduğunda dar anlamda tutmak isterim: Burada söz konusu etti-

ğim ruhun Almancası “gemüt”. Gemüt dediğiniz şey de bizim canımız, yani bu parapsikolojiye konu olan gibi ruh değil. Fincanlarla çağırıldığı zaman gelen şey değil! Bizim canımız, öldükten sonra olmayan. Ruh olarak zaman zaman adlandırdığımız, zaman zaman da can olarak adlandırdığımız şey bu. Bundan daha fazlası Kant’tan uzaklaşma anlamına gelir. Bunun üzerine konuşulabilir ama Kant açısından bizi ilgilendiren kısmı burası; canımız.

SALONDAN- Ruh derken daha enteresan, daha değişik konulara girdik, belirtmek istediğim şu: felsefe yaparken bilim ne kadar önemli olduğu ortaya çıkıyor. Biraz önce lütfettiniz, söylediniz, İngilizlerin “mind” kavramı, Almanların “geist” kavramları var, Türkçede ise ruh diyoruz. “Mind” tamamen kafayla, beyinle ilgili bir kavram, ama Almancada “geist” kullanıldığı zaman hem hafa, hem vücudu, yani insanın gönlünü de kullanan bir kavram ortaya çıkarıyor.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Bu doğru, çok önemli bir nokta burası...

SALONDAN- Müsaade ederseniz şöyle devam edeyim: Türkçede ruh dediğimiz zaman belki bütün vücudu, bütün bu odayı, şu topluluğu da ortaya koyan bir kavram olarak kabul ediyoruz. Ruh dediğimiz zaman Türkçede bir başka mana kabul ediyoruz, anlıyoruz yahut algılıyoruz ve Alman ekolünde veya Alman literatüründe “geist” denildiği zaman başka bir olayı yaşıyoruz. Ben bu bölüm pörçük diyebileceğim düşünceleri Kant’ın üç temel eserine de getirmeye çalışacağım. Kant’ın o büyük eseri “Salt Aklın Kritiği”dir. Bu kitabın Almancası “*Kritik der Reinen Vernunft.*” Kritik kelimesi tercümesine rağmen kritik. Rein kelimesini biz Türkçede “salt” olarak algılıyoruz. Orada bir yanlışlık, bir nüans

farkı vardır.

ÖZGÜÇ GÜVEN- “Saf” diyenler de var, “salt” diyenler de var. Saf ya da salt “deneyin bulaşmadığı” anlamında kullanılıyor.

SALONDAN- Rein “has” demektir, “katıksız” demektir.

ÖZGÜÇ GÜVEN- İşte saflık o, hiçbir şey bulaşmadığı, katıksız, hiçbir şey yok orada, yani deney bulaşmıyor oraya.

SALONDAN- Salt o değil,

ÖZGÜÇ GÜVEN- Ama “salt” dersiniz olmaz, saltı katıksız anlamında...

SALONDAN- Yalnız Ahmet veya yalnız Mehmet manasında salt.

ÖZGÜÇ GÜVEN- İzin verirseniz bu kitabın kapsamına yönelik olarak da kavramı belirlemek gerekiyor. Bu kitap okunduktan sonra Türkçeye en uygun biçimde çevirelim. Salt, “yalnız” anlamındaysa, bu kitabın kapsamına uygun değil. Kitabın kapsamına uygun olan ne? Saflık, bulaşmamış, yani ben aklımın varlık yapısını inceleyeceğim ve bu aklımda deneyden gelenleri ayıklayacağım. Ne kalacak Kant’ın uğraştığı bu... Saf, yani saf aklımın eleştirisi, öncelikle burada anlaşalım.

SALONDAN- Yalın anlamında saf.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Bakın, şöyle yapalım, safı, saf olarak alalım. Bir temelde olan bir şeye daha temel bulunamaz ki, saf çok temel bir kavram. Bundan daha temel başka bir kavram olamaz.

SALONDAN- Salt karşı çıkmak için, bir örnek verelim. Salt muhalefet etmek için çıktı bana göre. Yanılmayalım, o anlamda

yani.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Süremiz de daralıyor, ama uzatabiliriz.

SALONDAN- Mantıklı olmak sağduyulu olmak...

ÖZGÜÇ GÜVEN- Hayır, Kant felsefesinde akıl –vernunft- ya da anlama yetisi –verstand- gibi kavramlar var. Bu Almanca kavramlara değişik Türkçe karşılıklar bulunabilir. Bir dilin anlam dünyası, dilin gönderimde buldukları önemli. Bir kavramı çevirirken bir bire bir karşılığını koymak yerine kavramın gönderimde bulduklarını göz önünde tutmak gerekir. Böylelikle o dilin anlam dünyasına daha sağlıklı yaklaşabilmek mümkün. Bir dilden başka dile yapılan çevirilerde sıkıntılar yaşanabiliyor. Ama bu terminolojik sıkıntıyı bir kenara bırakalım, o başka bir çalışmanın, başka bir tartışmanın konusu, isterseniz izninizle biz yolumuza devam edelim. Transandental felsefe dedik, kendinde şey, görünüş (fenomen) ayrımı dedik. Kant'la ilgili bir başka bir kavram noumena'dır. Noumena, felsefede duyular dünyasını oluşturan varlıklardan başka, anlama yetisi dünyasını oluşturdukları düşünülen anlama yetisi varlıklarıdır. Kendinde şeylerin bir arada bulunmasıyla noumena dünyası oluşur. Ancak kendinde şeylerin ne oldukları bilinmez. Transandental felsefe, iki görüşü biçimi: zaman ve mekan, on iki tane kategori, anlama yetisi akıl, ideler dedik... işte bütün bunlar bir bütün olarak Kant'ın bilgi kuramını oluşturuyor. Yeniden söylüyorum, Kopernicusçu devrim bilgiyi özneyi şekillendirmesiyle ilgili. İnsanı, insan olmak bakımından, gerçekliği anlamlandırmasıyla ilgili öne çıkarması açısından Kant bilgi kuramı değerli bulunuyor.

Kant'ın estetikle ilgili söyledikleri de var, onları da hızla geçelim. Kant'a göre estetiğin konusu olan, yani estetiğin dile getirilmesi olan beğeni yargısı, içinde hiçbir şekilde yarar barındırmaz, çıkar barındırmaz. Bakın bunlar çok önemli, hangi bakımdan önemli? Bugünkü estetik adına, yani estetiğin ortaya çıktığı yazarlık var, edebiyat, plastik sanatlar, resim sanatı ya da müzikal sanatlar var. Şimdi sanat eserlerinin nasıl birer metaya dönüştüğünü göz önünde tutalım. Kant'ın estetiğine göre, sanat eserinde estetik hazdan başka hiçbir beklenti içinde olunamaz. Yani sanat eserinde hiçbir zaman aracılık etme gözüyle bakılmaz, neye aracılık etme? Başka bir çıkara aracılık etme gözüyle bakılmaz. Bugün egemen olan sanat ilişkilerinde nasıl da sanat eseri bir meta olarak piyasaya çıkartılıyor. Marketlerden alıyorsunuz sanat eserini, bil-boardlarda reklamını görüyoruz. Bu durum Kant'ın ortaya koyduklarından bir gerileme bu aslında. Kant'ın bir başka söylediği, bir sanat eserine bakarken mesela şuradaki resme bakarken ona aracısız bakılmasıdır. Sözelimi bir tabloya bakarken, tabloda yansıtılanı biz estetik yargının konusu olacak şekilde şöyle değerlendiremeyiz: "Aaa! Buradaki manzarayı biliyorum". Çünkü sanat eseri orada başka bir duyumsayıyla ortaya konmuştur.

Sonra sanat eseriyle ilgili bir başka nokta genel geçer olmasıdır. Ben öyle öğretiler ortaya koyacağım ki zamana ve mekana göre değişmeyecek ve tüm insanlar için geçerli olacak.

Kant'ın ahlakına gelince. Ahlak insanın yapıp ettikleriyle ilgilenir. İnsanın kendisiyle ve başka kimselerle olan ilişkilerinde gözettiği kurallar bütünüdür. Ahlakla ilgili olarak genel geçer bir temel nasıl sağlanır? Çeşitli ahlak anlayışları arasında çıkan fark-

lılık nasıl ele alınmalıdır? Değişik bölgelerde birbiriyle çatışan ahlak kavrayışlarının olması genel geçerli bir ahlak anlayışının önünde zorlu bir örnek. Bütün bu ahlak anlayışları nasıl bir potada, bir ilkede buluşturulabilir? Ahlakın en önemli sorunu bu: Bütün insanlar için genel geçer olabilecek bir ahlak. Öyle ahlak ilkeleri koyacağım ki bütün insanlar buna koşulsuz uya-caklar. Hemen aklımıza şöyle şeyler geliyor değil mi: Yalan söylememek, ama bazen ahlaklı olabilmek için yalan söylemek gerekiyor. Söz gelimi yüce bir çaba uğruna diyelim erdemli bir çaba uğruna yalan söylemeniz gerekiyor. Diyelim ki bir mücadele-nin içindesiniz ve düşmanlarınız sizi ele geçirdiler arkadaşları-nızın yerini soruyorlar, ne yapacaksınız? Doğruyu mu söyleyeceksiniz ahlaklı olmak adına? Demek ki çok zorlu bir konu, felsefede her şey zordur ama, temel disiplinlerinden biri olarak ahlak, felsefenin en zorlu konularından biridir.

Ahlaka genel geçer ilkeler bulmak, bakın Kant bunun bir yanıtını vermiş ve Kant bunu yaparken ahlak cümlelerine bir içerik kazandırmamış. Ne demek yani; bir olayı betimlememiş, bir olayı anlatmamış Kant. Çok önemli bir maksim, bir ilke orta-ya koymuş, demiş ki: “Öyle davran ki; davranışının temelindeki motifi bütün insanlar için isteyebilesin.” Öyle davran ki davra-nışının temelindeki motifi, noktayı diyelim, amacı, tüm insan-lar için isteyebilesin. Bakın ne kadar dahice bir düşünce, ne kadar bireyi aşan, insanlıkla buluşan bir düşünce, tek bireyde kalmıyor. Ben öyle davranacağım ki, içimde tüm insanlığı yaşa-yacağım. Tüm insanları gözeteceğim, ahlakla olabilecek yegane ilkedir bu, ben Kant’a bu anlamda katılıyorum. Tabii Kant sonra bu ahlak görüşünü başkalaştırıyor, ahlak yasası diyor içinde duydu-ğu....

SALONDAN- Kamunun vicdaniyla, kamu vicdanı anlamındaki ahlak.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Kamuyu da aşıyor, yani ben bir eylem yapıyorsam, bunu bütün insanlar için isteyebileceğim. Yani bütün insanlar aynı eylemi yaptığında ben bunu içime sindirebileceğim. Sorun olmayacak.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Tabii bu da var, ama bütün insanlar için isteyebilirim bunu, yani ben öyle davranacağım ki; bu durumda bütün insanlar benzer biçimde davrandığında hiçbir insan açısından sıkıntı olmayacak. Bu çok zor, şu anlamda zor: Bu bazen kişisel çıkarı hiçe saymak anlamına geliyor, bireysel çıkarı insanlığın çıkarının gerisine itmek anlamına geliyor. Bunu yapabilmek zor...Bakın bu ilke bir içerik vermiyor dikkat ettiyseniz, bu bir biçim, ama bu öyle bir biçim ki ahlakın dayanabileceği tek biçim, ilke, genel geçer olmak bakımından.

Kant'ın bir başka görüşü şöyle: Burada Kant'ın insana yaklaşımından söz etmek istiyorum. Diyelim ki onulmaz yani iyileştirilemez acılar içerisindeyiz, mutsuzuz hatta intiharı düşünüyoruz. Kant diyor ki: "Hayır bunu yapamazsın, insan hiçbir şey için araç olamaz. İnsan mutluluk için araç olamaz." Yani Kant insanı bir amaç olarak bir gaye olarak ortaya koyuyor. İnsan amaçtır, insan tanrı için bile bir araç değildir. Eğer Tanrı insanı sınamak için yaratmışsa, insanı bir araç olarak kullanıyorsa, insanın kendi kendini sınaması olarak bir araç olarak kullanıyorsa, Kant bu duruma da karşı çıkar. İnsan Tanrı için bile araç olamaz. Bakın çok ilerici görüşler bunlar, insanı amaç olarak koymak... İnsan bugün hiçe sayılıyor, insan değersizleştiriliyor, insan silikleşiyor, insanı arıyoruz. İşte Kant'ta insana yapılan

vurgu... Aydınlanma düşüncesinin temel öğelerinden biri, insanın öne çıkması, insanın benleşmesi, insanın özneleşmesi, yani insanın bir toplulukta ortaya koyabilmesi kendini. “Ben,” “biz”den ayrıldığı zaman “ben” anlam taşımaya başlıyor, “biz” içerisinde “ben” siliktir, anlam taşımaz. “Ben” “biz”in içerisinde saklanır çünkü, ayırdedemeyiz, ama ne zaman ki “biz”le birlikte ben varsa o durumda bir ahenk oluşur. Yoksa öbür türlü bencilik olur, tek başına “ben” hiçbir şey olmaz. Benliklerle kurulu bir birlik varsa o zaman özne anlamını kazanır.

Süremiz hızla daralıyor... Kant’ın aydınlanma düşüncesine geçmeden Kant’ın düşünüşündeki evrensel değerlere dikkat çekelim. Kant insanlara inanıyor, insanlara güveniyor. Ben buradan başka bir noktaya daha geçiyorum, bu biraz uç noktaya çekme olabilir ama Kant’ın şu sözü bana yol gösteriyor, Kant diyor ki: “Bazıları çalışmadan yaşamın tadını almak isterse, o zaman öbür insanlar tat almadan çalışmak zorunda kalır.” Bakın Kant görmüş, sorunu görebilmiş, çalışan sınıfla çalışmayan sınıf arasında çelişkiyi görmüş, sınıf lafı kullanmıyor, tabii ben kullanıyorum, ama Kant’ın yüzyılı bu çelişkiyi çözümleyecek bir yüzyıl değil. Daha Almanya’da kapitalizm gelişme aşamasında. Bakın burası çok ilginç... Kant’ın Almanya’da ortaya çıkması çok ilginç bir nokta. Kant neden bir Fransa’da, İngiltere’de ortaya çıkmadı da Almanya’da ortaya çıktı? Tabii, bu sorunun kesin bir cevabı verilemez ancak varolanları incelediğimizde şu ayrıksı yanları görürüz. Kapitalizmin olgunlaştığı ülkelerde empirik geleneğinin baskın olduğu görülür. Kurgusal felsefe kapitalizm egemenliğiyle geriler. Kant’ın ortaya koydukları kapitalizmin yeni yeni olgunlaştığı bir ülkede gelişebildi. Başka türlü olabilir miydi bu bilinemez. Kant’tan sonra Alman idealistleri gelir, Alman idea-

listlerinin en büyüğü Hegel. Spekülatif felsefe geleneği Kant'la birlikte yeniden başlıyor, Kant'ın insana yaptığı bu vurgudan dolayı. Engels'in Feurbach üzerine bir kitabı var, yanılmıyorsam *Klasik Alman Felsefesinin Sonu...* Burada Engels, Klasik Alman Felsefesi ve Feurbach'la ilgili görüşler öne sürdükten sonra arada bir yerde yaklaşık şunları söylüyor; -çok ilginç bir görüştür bu. Felsefeyi tek bir biçime indirgememenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak adına söylüyorum- "Şimdi işçi sınıfının mirası spekülatif Alman felsefesini ilerletmektir". Kendi felsefi mirasını onu kapsayacak, onu içerecek, onu geliştirecek biçimde ele alıyor. Engels'in bunu söylüyor olması çok anlamlı çünkü ne yazık ki ülkemizde kendilerini Marksist olarak tanıtan kimileri, birkaç el kitabı dışında felsefeye burun çeviriyorlar.

Aydınlanmayla ilgili olarak Kant'ın söylediklerini dile getirecek olursak, Kant bize şunları söylüyor, Kant aydınlanmayı bir insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir durumdan kurtulmak olarak değerlendiriyor. Bakın, aydınlanmama, kişinin kendi suçundan kaynaklanıyor. Bu suç nedir peki: Kişinin kendi aklını kullanmamasıdır. Ne diyor Kant: "Kendi aklını kullanma cesareti göster." İşte Kant'ın aydınlanma düşüncesi, kendi aklını kullanma cesareti gösterme, bir taşıyıcı bilinç olmama, başkalarının sözcüsü olmama, başkalarının senin ağzından konuşmamasıdır. Kendi bilme yetilerini, kendi düşünsel yeteneklerini harekete geçirme, dogmatizme karşı kendi değerlerini kendin sınavarak kazan. Aydınlanma tipik insana yapılan vurgu, "ben" in öne çıkması...

SALONDAN- duyulmuyor

ÖZGÜÇ GÜVEN- Kişilikli, kendisine özgü, bir kişiliğin olma-

sı çok önemli, kişilik, kendi aklını kullanma cesaretini göster. Ama bu anarşist olmak değil, hiçbir doğruyu kabul etmemek değil, “benim doğrum banadır, başlarım sizin doğrunuza” demek hiç değil. Bu yalnızca ne olduğunu bilerek davranmak demek, gözeterek davranma demek. İlkeler koyup, o ilkelere göre davranma demek. Kant ahlakını ve aydınlanmasını birleştirerek otonom olmaktan söz ediyor. Otonom kişi kendi yasasına uyan kişidir, kendi değerlerini kendi ilkelerini oluşturup uyan kişidir. Kant bizlerden bunu bekliyor, insanlıktan bunu bekliyor. Yine Kant’ın bir başka yazısında şuna vurgu yaptığını görüyoruz, bu da çok çocuksu bir görüş. Şu anlamda çocuksu, Kant diyor ki: Bütün devletler ordularını feshederlerse barış olur, sürekli barışın kurulabilmesi için bütün dünya devletlerinin ordularını feshetmesinin gerekli olduğunu düşünüyor Kant. Bakın yine çok önemli, yine çağında ilerici, bunlar 1700’lü yılların sonlarıyla, 1800’lü yılların başlarında söyleniyor. Bakın 1789 olmadı daha, benim açımdan bütün bu söylenenler, Kant’ın büyük olmayı gerçekten hak eden bir filozof olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Benim Kant’la ilgili olarak genel olarak söyleyeceklerim bunlar.

Şimdi bugün çok acı bir olay yaşandı, biliyorsunuz, onlar, kendi aklını kullanamayan sümsük insanlar, çok önemli değil onların kim olduğu masum bir insanın canına kıydılar. Failer, bulunacak ya da bulunmayacak ama bir gerçek var ki birilerinin tetikçisi onlar... İşte aydınlanma sorunu tüm yakıcılığıyla her an karşımızda. Sorun Kant açısından kendi aklını kullanma cesaretini göstermek. Aydınlanmanın yolu sürekli eleştirel bir tutumla, aklımızı kullanarak ilkeler, değerler oluşturmak. Üstelik bu ilkeleri oluştururken her zaman tüm insanlığı gözetmek. Benim sınırlı süre içinde Kant’la ilgili söyleyeceklerim bunlar. Kant’ın

felsefesini genel hatlarıyla çok kabaca özetlemeye çalıştım. Umarım yararlı olabilmişimdir...

ÖZGÜÇ GÜVEN- Matematik mühendisiyim pardon ben yanlış anladım sizi, ben şimdi araştırma görevlisiyim felsefe bölümünde ama matematik mühendisliği kökenliyim, oradan dolaylı olarak meslektaş sayılırız.

SALONDAN- Bu felsefeye yönelişiniz nasıl oluştu? Çünkü Makina Mühendisleri Odasında Kant daha önce işlenmedi. Yani oda mı sizi davet etti, siz mi odaya geldiniz nasıl oldu?

ÖZGÜÇ GÜVEN- Benim burada bir arkadaşım var: Medet Turan. Sanırım bu toplantıları o düzenliyor. Orada arkada oturuyor, o arkadaşım aracılığıyla bu odada yani Makina Mühendisleri Odasında toplantılar düzenlendiğini öğrendim. Benim de konuşup konuşmayacağımı sordu, kabul ettim. Burada konuşanların çoğu hocalarım zaten, bundan sonra konuşacaklar da öyle... Benim felsefeyle ilgim nasıl başladı: Ben üniversite yıllarında bir çoğumuz gibi dünyayı anlamaya çalışıyordum, dünyayı anlamlandırmaya çalışıyordum, çevremde olup bitenleri bir temelde açıklamaya çalışıyorum. İşte bunun içinde çeşitli kılavuzlar var değil mi? Daha önce bu dünyayı açıklamak adına eserler ortaya koymuş düşünürler var, fakat bu düşünürlere indikçe, baktım ki kökende başka sorunlar var, yani bu düşünürleri anlayabilmek için o kökendeki sorunlara gitmek gerekiyor. Böyle olunca felsefe serüveni başlamış oldu, yani felsefenin bu dünyayı anlamlandırabilmek için son derece gerekli olduğuna inanarlardım. Ama bunu meslekten gelen biri olarak söylemiyorum, bence bugünkü karmaşık dünya felsefenin yardımı olmaksızın anlamlandırılmaz.

Felsefeye bitmez tükenmez sorular var, o sorulardan sorulara gidiyorsunuz, en sonunda felsefeyle uğraşmak zorlu bir çabayı gerektiriyor. Ben kendimi henüz tam anlamıyla felsefeci olmuş olarak saymıyorum, Yine de şunu söylebilirim ki felsefe çok zorlu ama bir o kadar zevkli bir çalışma. Onlarca filozof var, binlerce metin var... Bütün bunları söyledikten sonra felsefeyle ilgili temel bir görüşe varmaksa eğer, bu uzun yıllar harcanması gereken bir çabayı gerektiriyor, ama şunu farkettiğimiz zaman iş biraz daha kolaşlaşıyor. Bir filozofdan diğer filozofa geçen izlek takip edildiğinde, birbirinden bağımsız duran düşüncelerin doalyly ya da doğrudan nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu görmek büyük bir heyecan veriyor. Birdenbire bulmaca kafanızda çözülmeye başlıyor.

Felsefeye büyük bir heyecan. En güzel yanı ise hiçbir zaman hedefe ulaşmanın mümkün olmaması. Kim diyebilir ki felsefede tüm sorunları çözdüm. Kimse. Felsefe tarihinde bunu iddia edenler oldu ama çok geçmeden yeniden felsefe yollarına koyuldular. İşte bu yolda olmanın kendisi felsefe... Bu yolda olmanın kendisi çok güzel. Sonra kendine bakmada, içine dönmede felsefenin yararı büyük. Felsefe aracılığıyla kişi içine daha sağlıklı bakabiliyor. Kişi, kim olduğunu felsefe yardımıyla daha net çözümleyebiliyor. Felsefenin bir yararı da kavramları sorgulamaya yardımcı olması. Biz sevdiğimizi söylüyoruz, biz değer verdiğimizizi, biz dost olduğumuzu söylüyoruz, bütün bunlar ne?

Öte yandan felsefe sokakta olmalı, yaşamın içinde olmalı, ama yaşamın içinde olduğu zaman kuramsal damardan da hiçbir zaman bağını koparmamalı. Yaşamı şekillendirmeli, yaşama yönelik olmalı aynı zamanda teorik sorunlarla da ilgilenmeli,

ikisini birleştirdiğiniz zaman anlamlı bir bütün ortaya çıkıyor. İşte felsefe bizim dünyayı algılamamızı kavramlarımıza yaptığı katkıdan dolayı -katkı yapıyor dolaylı olarak, yani biz felsefeyle ilgilendiğimiz ölçüde- kullandığımız kavramlar daha seçik oluyor, daha tarihsel oluyor, konuşurken geçmişî gözetmek zorunda kalıyoruz artık. Söz gelimi Kant gibi biri yaşadıkdan sonra benim bu dünyada daha anlamlı bir duruş sergilemem gerektiğı düşüncesi ortaya çıkıyor. Kant “insan hiçbir şey için araç olamaz” dediğı zaman benim bunu dinlemem gerektiğı düşüncesi oluşuyor. Kant olsun, Nietzsche olsun, Platon olsun, Aristoteles olsun, hatta kilise babaları bile, -o orta çağda yapılan düşünsel etkinlikten söz ediyorum- onlar da hepsi birer rehber benim için. Bir senteze ulaştıarak bitirmek isterim ben de, şunu söyleyeyim:

Kant nasıl ölmüş? Çok ilginçtir, Kant kimi kitaplarını basamamış bir dönem, bir dönemden sonrada Kant’ın eserlerine çok büyük ilgi olmuş, Kant öldükten sonra cenazesi on beş gün boyunca gömülmemiş, sürekli ziyaretçi akınına uğramış. En sonunda şöyle bir talihsizlik olmuş, tam gömeceklermiş, toprak çok soğuk bir kış gününde, öyle zorlukla güç bela bin bir çabayla Kant’ı gömmüşler ve söylenen o ki; Almanların, büyük imparator, Büyük Frederich dedikleri, 2. Frederich için yazılan bir oratoryoyla gömülmüş.

METE TÛTÛNCÛ- Bağışlayın belki çok basit bir sual sormaya çalışacağım. Öncelikle değerli görüşlerinizi paylaştığınız için, verdiğiniz bilgiler için teşekkür ediyorum. Ben sizin itibar ettiğiniz -çünkü felsefede çok tanımı var; sizin itisar ettiğiniz tanıma biraz cevap verdiniz konuşmanızın sonlarında, ama ortak şey

olarak ya da size özgü felsefeyi nasıl tanımlıyorsunuz. Bu bir, ikincisi de, aydın, aydınlanma üzerine çok tanımlamalar var, akademisyenlerimizin, yazarlarımızın, felsefecilerimizin. Yanlış hatırlamıyorsam, aydınlanmayı İmanuel Kant şöyle tanımlıyor: “Eleştirel aklın kullanılmasıdır.” diyor. Benim asıl sorum günümüzde, yaşadığımız büyük bir şey var, yani bir hatırlarsak egemen güçlerce 21. yüzyılda yapılan, İsrail’in Lübnan’a reva gördüğü 34 günlük bir katliam var. Ben şuna getirmek istiyorum, teknoloji ilerledikçe dünyayı yöneten egemen güçler daha harisleşiyor, daha acımasızlaşıyor, siz bunu kişisel olarak, bir felsefeci olarak nasıl yorumluyorsunuz. Teşekkür ederim.

ÖZGÜÇ GÜVEN- Aslında bana en zor soruyu yönelttiniz, sizin basit dediğiniz soru felsefenin en zorlu sorularından. “Felsefe nedir?” sorusuna felsefenin içinde olmadan yanıt verilemiyor. Üstelik felsefe şudur dediğim anda; şöyle şöyle bir etkinliktir dediğim anda, felsefenin kapsamı olan başka etkinlikleri de gözden kaçırma tehlikesi var. Ama felsefe nedir sorusuyla başlar, “nedir” dediğiniz anda felsefenin alanına girmiş olursunuz. Felsefe öyle bir etkinliktir ki; tekil olanla ilgilenmez, o tekili bir bütün içerisinde değerlendirir. “Neyin felsefesi olur” sorusu, çok popüler bir soru, felsefe yeter genellikte olan her şeyin felsefesini yapar. Yeter genellikte olan, ne demek? Diyelim bu kalemle ilgili felsefe yapmaz da sanatla ilgili yapar ya da bir ayakkabı tamirciliğinin felsefesi olmaz, ama teknik üzerine felsefe yapılabilir. Genellik taşıması önemlidir, evrensel boyutta bir etkinlik olduğu düşünülürse, felsefe tekillikleri göz ardı eder, o tekillikleri evrensel bir bağlam içerisinde yer aldırır.

İkincisi, kaçamak bir yanıt olduğunun farkındayım, özellikle

de yanıt vermedim. Benim için felsefede önemli olan eleştirel bir tutum takınması ve anlamlandırma çabası, yaşama yönelik olması. Bir diğer nokta da aydınlanma. Tabii Kant'ın aydınlanma düşüncesine katıldığımı söylemeliyim, ama ortalıkta dolaşan bir sürü aydının da aydın olmadıklarını düşünüyorum. Bu kadar çok aydın olamaz, aydın dediğiniz kişiyi bulabilmemiz çok zor. Çünkü aydın olabilmek bedel istiyor, aydın olabilmek gerektiği zaman bütün dünyayı karşına alabilme cesaretini göstermeyi gerektiriyor ve aydın olabilmek her şeyden önemlisi hiçbir çıkar odağıyla, hiçbir güç odağıyla ilişkili olmamayı gerektiriyor. Aydın gerektiği durumda düşüncesi uğruna bedel ödemeye hazır olmalı ve bunu yaparken arkasında bir birikim olmalı. Şimdi ortaya aydın diye çıkan bir sürü adam, gazete yazarı var, basın açıklaması yapıyor... Bu kadar kolay değil, onlar popüler kimseler, meşhur kimseler, aydın değiller. Aydınların arkasında teorik birikim olması şart. Aydın olmak zordur bu yüzden, dünya sorunları karşısında tavır almalı. Öte yandan, dünya sorunları dediğimiz çok bulanık bir kavram. Dünya sorunları ne demek, dünyanın sorunu mu var, dünyada yaşayan insanların sorunları olduğundan söz edebiliriz. Şimdi ayıkıyoruz, dünyada yaşayan insanların ne tür sorunları var, dünyada çeşitli insanlar yaşıyor, çeşitli gruplardan insanlar yaşıyor, insan dediğimiz şey bana bir bilgi vermez. İnsanı anlamlı bir bütün içerisine sokmalıyım. Söz gelimi Filistin'de yaşayan insanın sorunları farklı, Irak'ta yaşayan insanın sorunları farklı, Batı'da yaşayan insanın sorunu farklı. Bir Amerika'nın obezite sorunuyla, Filistin'de yaşayanın sorunları birbirinden farklı. Birisinin toprakları işgal altında, birisininse bir benlik sorunu var, kendini oluşturma sorunu var, tüketim toplumunun bir parçası olma sorunu var. Felsefeci işte,

felsefe dünya sorunlarına her zaman ilgi duymalı. Ben şuna inanlardanım, bütün bilimsel sorunların çözümü bulunmuş olsa bile insan sorunlarına dokunulmaksızın kalır. İnsan oldukça felsefe olacaktır, sorun olacaktır.

Yeniden geldik insana, aşağı indik, yukarı çıktık yeniden insan. İnsan dediğimiz kişi, kavram, tümel kavram, bana bilgi vermiyor dedik, insanı bir bütün içerisine koymalıyız dedik. O zaman başlar işte felsefe; o insanın ait olduğu bütünü çözümlenmek zorundadır, ayıklamak zorundadır. Yani felsefe örtücü bir etkinlik değildir, felsefe varolanın arkasındakini göstermeye yönelik bir etkinlik olmalıdır. Bunu yaparken insanın var oluşsal yani yaşamsal sıkıntılarını ortaya koyar. Mesela günümüzün önemli sorunu: Bir ekolojik sorun yaşıyoruz, doğa sorunu yaşıyoruz. Doğa sorunları neden ortaya çıkıyor? Hangi kavrayışın sonucu? Bilimsel bakış açısındaki bir eksikliten mi yoksa tamamen kişisel ihmaller yüzünden mi? Bakın işte bu soruları sormaya başladığınız ve yanıtları birbiriyle mantıksal ilişkili bir biçimde sıraladığınızda felsefenin alanına girmeye başlıyoruz. Burada ki, yani bireysel olarak. Taksim'de gezenlerin attığı çöpler de bizi ilgilendirmiyor. Doğayı tüketenler var, dünyanın iliğini sömürenler var, bu sera gazlarını biz oluşturmuyoruz. Sera gazlarını yığınlar halinde üretim yapan fabrikalar oluşturuyor. Demek istediğim şu, o fabrikalar neye hizmet ediyor, kocaman tekeller var söz gelimi. İşte felsefe bu anlamlı parçaları birleştirip, bizi tümel bir düşünceye götürebilmeli. Bir pet şişeden o pet şişenin üretildiği fabrikayı görebilmeli, hangi mekanizmayla onu yaparken bir tarafta, söz gelimi bir futbol topu işçisinin, -popüler örnektir herkes bilir onu da duyarsız kalırız hep- çocuğun saatini bilmem kaç cente çalışarak yaptığı o topun, dünya kupasında

nasıl milyonları harekete geçirdiğini çözümlenmeye çalışır. Şiddet psikolojisini çözümlenmeye çalışır, oradaki iktisadi mekanizmayı yorumlamaya çalışır felsefe, yani dünyada sorun olan her yerde, insan sorunu olan her yerde felsefeci konuşur. Estetik sorunları, sanatın metalaşması üzerine konuşur, bunlar tabii benim felsefi görüşlerim, dediğim gibi, başka felsefeciler başka konularda başka türlü düşünüyor olabilirler. Bunu söylemeye çalışıyorum. Bilmem yeterli olabildi mi? Sizinle birarada olmak güzeldi, yeniden görüşmek dileğiyle hoşçakalın.

“HEGEL FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLER ODASI

İSTANBUL ŞUBESİ

26.01.2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- İyi akşamlar arkadaşlar. Düzenlemiş olduğumuz felsefe etkinliklerinde bu hafta Hegel felsefesini işleyeceğiz. Hegel felsefesini bize Dr. Enver Orman sunacak. Bir serüvendir başladık ve bu serüveni ben şöyle tarif ediyorum: Hegel’in tını Çin’de başladı, bir noktadan sonra Bizans’dan geçti, oradan Avrupa’ya geçti, ama Avrupa’da kaldı. Biz bugün Hegel’i ve Hegel’in tınıni tekrar Anadolu topraklarına getiriyoruz ve bunu bu şekilde hocamızdan dinleyeceğiz. Buyurun, Hocam.

ENVER ORMAN- Teşekkür ederim. Merhabalar. Bugün genel olarak Hegel felsefesinden söz edeceğim. Aslında bana bu konuşma önerildiğinde önceleri kararsız kaldım. Çünkü Hegel’in felsefesini anlatırken hep bir zorluk çektim. Hegel’in çok karmaşık bir dili var, belki de şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz: Hegel felsefe tarihinin en zorlu filozoflarından biridir. Hegel’in *Mantık Bilimi*’ne (Wissenschaft der Logik) dair bazı çalışmalar yaptım. Şöyle bir dili var: “*Birşey ve başkası; ilkin birbirine karşı ilgisizdirler; bir başkası da dolaysız bir varolandır, bir birşeydir; olumsuzlama böylece ikisinin dışına düşer. Birşey kendinde (ansich) kendi başkası-için-varlığına (Sein-für-Anderes) karşındır. Fakat (bu) belirlenimlilik (Bestimmtheit) onun kendindeliğine aittir ve onun belirlenimidir (Bestimmung), ki aynı şekilde kuruluma (Beschaffenheit) dönüşür; bu (kurulum) ise ilkine (belirlenime) özdeş olarak birşeyin içsel ve aynı zamanda olumsuzlanmış başkası-için-varlığını, sınırını (Grenze) kurar, ki (sınır) birşeyin kendisinin içsel belirlenimidir ve birşey böylece sonludur (das Endliche).*”¹ Anlaşılması büyük bir çaba gerektiren, fakat o

¹ Hegel, *Wissenschaft der Logik-I Die Lehre vom Sein*, (1832), Felix Meiner Verlag, Hamburg 1994; s.111-112. Hegel’in *Mantık Bilimi*’nden alıntılıdığım bu pragrafın açıklamasını da içeren bir yazım için bakınız; Enver Orman, “Hegelci Diyalektikte ‘Birşey’ ve ‘Başkası’”, *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Mart 2006, İstanbul; s.99-120.

oranda derin bir anlama sahip ve yaşam için mutlak bir değer taşıyan bir düşünsel yaratım ve onun dilsel dışa-vurumu. Zaten Hegel'in kişiliği de çok farklı ve yaşamının ilk yıllarından itibaren tutkulu bir okuma alışkanlığı ve zevki edinmeye başlıyor. Büyük bir zekâ ve çabayla Budizmden, Antik Yunan, İslam ve Hristiyanlığa değin dünyadaki kültürel birikimi olabildiğince özümsemeye çalışıyor. İşte böyle birikimli bir insan ve bunu kendi felsefesinde yansıtıyor. Çocukken ona çok düşündüğü için ve diğer çocuklarla ilişkilerinde sorun yaşadığı için, "yaşlı adam" diye sesleniyorlar.

Hegel'in ders anlatma biçimi de çok garip. Mimik ve davranışları genelde söylediği şeyin ciddiyetine ters, derslerde genelde tütün içmekte ve bir an dalmakta, bir şey söylemekte yarım saat susmakta ve birden söylediklerinin tam tersini söylemekteydi. Böyle derin bir meditasyon içine giren bir insan ve öğrencilerinin bu konuda şaka yolllu anlatımları var: 'Herr Profösör Hegel, cuma günkü derste bir şey söyledi ve onun üzerine düşünmeye başladı, pazartesi geldik hâlâ orada dona kalmış düşünüyor.' İşte böyle espiriler yapılıyor. Yine örneğin dalgın dalgın yürürken ayak kabısı çamura saplandığı halde farketmeden yürüdüğü' söyleniyor.² Ama Kant hakkında da böyle şeyler var, onun çok dakik ve düzenli olduğu söylenilir, Sokrates, Diyojen hakkında da bu tür ilginç şeyler var.

Gerçek bir filozofu tanımanın çok farklı bir deneyim olduğunu düşünebiliriz. Anlamli ve derin düşünceleri bağlamında kendi özgün davranış repertuarına sahip bir kişiyle birlikte yaşamak, insana ve topluma renk katar ve zenginleştirir diye düşünüyorum. Örneğin Diyojen. Küpte yaşıyordu ve toplum içinde bağımsız ve özgür bir kişiliğe iye olmanın önemini kendi yaşantısıyla samimi bir şekilde dışavurmaktaydı. Sokrates'i düşünelim; Atina sokaklarında insanların, 'Kratylos çok adil ve iyi birisi' dediklerini gözönüne getirelim, hemen 'iyi ne, adalet ne?' diye soran, sıradan ve anlayışsız insanları sinir eden ve hatta bazen bundan dolayı

² Hegel'in yaşamına dair birçok kaynak söz konusudur. Ben daha çok şu kaynakları temel aldım: Arsen Gulya, *G.W.F.Hegel*, Röderberg Verlag, Frankfurt am Main 1974; Franz Wiedemann, *Hegel*, Rowohlt Verlag, 1984; Claus Daniel, *Hegel Versehen*, Campus Verlag, 1983.

çok feci dayak yiyen bir insan. Fakat filozoflar için renkli yaşantıların ötesinde asıl belirleyici olan şey, düşünmenin dışsal otoritelerden bağımsızlığının ve arı ussal temellendirmenin mutlak ve vazgeçilmez değeridir. Bu anlamda Hegel de gerçek akrabaları olarak gördüğü filozofların bir devamıdır.³ Fakat Hegel Antik Yunan filozoflarından farklı olarak bir felsefe profesörüdür. Genelde sakin bir kişilik portresi çizer ve hayatında olağandışı gelişmeler sınırlıymış gibi görünür. Almanya'da resmi filozof statüsüne yükselmiş ve Berlin Üniversitesi Rektörü olmuştur. Resmi otoritelerle açık bir çatışmayı kendi konumu ve çağı açısından yarasız ve gereksiz gören bir pragmatizme sahip olduğu düşünülebilir. Tüm bunlara karşın Hegel, modern çağın pragmatik ruhunu yansıtmakla birlikte insan aklına, insanın zihinsel yetilerine sonsuz güvenen, Marksizm ve post modernizm dahil kendinden sonraki felsefi yönelimleri derinden etkileyen devrimci bir filozoftur.

Kanımcı Hegel'in dilinin çok zor olmasından kaynaklanan özel bir durumdan da söz edilebiliriz: Hegel sonrası felsefede Hegel 'düşmanları' varolagelmiştir; Hegel'i acımasızca yargılayıp bir yana atmayı öneren ve onun boş ve anlamsız soyutlamalarla uğraşmış olduğunu savunagelen böyle bir anlayışın, belli bir oranda pozitivist ve İngiliz empirizminden beslenen analitik gelenekten güç aldığı söylenebilir. Bir de Hegel'e tapanlar, ona hayran olanlar var. Ondaki derinliği ve zekâyı kutsallaştıranlar var. Yani orta bir şey yok gibi; insanlar Hegel'i ya çok seviyor ya da nedir bütün bunların anlamı diye bir yana atmaya çalışıyorlar. Ben bugün burada Hegel'in felsefesinin çok karmaşık ayrıntılarına girmekten çok, biraz farklı bir şey yapmak istiyorum. Sıradan günlük yaşamın düşünsel sığılığı açısından, çok soyut gelen, çok anlaşılmasız gelen bazı Hegelci usavurma ve kavramların günlük yaşam, politik ve ahlaki tavır ve dünyayı yorumlamak açısından ne denli anlamlı ve önemli olabileceğini göstermeye çalışacağım. Hegelci diyalektik ne anlam ifade ediyor? Bizim için bir yaşam kılavuzu olabilir mi? Bu bağlamda Hegel'ci idealizm ne anlam

³ Hegel, *Werke II, Aphorismen aus Hegels Wastebook*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970; s.542.

ifade ediyor? Hegel'in tanrı anlayışı, evren anlayışı üzerine biraz konuşmak istiyorum.

Hegel'in kişiliği ve felsefi tarzına ilişkin bir noktayı daha belirtebiliriz. Hegel belkide çok iddialı olduğu için sinir bozucu bulunmuş bir filozof. Şöyle bir insan düşünün, evet, ben tanrıyı az çok tanımlıyorum, sonsuzu biliyorum. Yani karşıdakinde biraz sinir bozan bir tarz. Fakat Hegel'de 'ben geçmişte bunu az çok yakalayan filozofların devamıyım, yani ben sıfırdan gelmiyorum' anlayışı var. Biraz da aydınlanmacı yönünden söz edebiliriz: felsefesinin daha sonra panteizme ve ateizme de ilham vermesinin bir nedeni, tanrının dinde, dinsel öğretilerde, resimsel ve tasarımsal düşünüldüğünü savlamasıdır. Yani şöyle diyelim: Hegel'e göre tanrı herhangi bir yerde var olabilecek maddi bir nesnellik olarak tasarılanamaz. Çünkü maddi olarak varolan herşey kendi kendisinin nedeni olamaz, hep bir şeyin sonucudur. Tanrı daha çok, zihinsel, tinsel, düşünsel bir hakikat ya da doğruluk olarak var, ama var. Bunun ayrıntısına sonra gireceğiz. Yalnız burada belki soyut, somut ayırımına biraz değinmemiz gerekebilir. Yani Hegel'in gerçekte soyutlamalarla yetinen, pek de gündelik yaşamla ilgisi olmayan bir filozof olmadığını göstermek için, onun önemine dair belirli bir fikir edinmek için bir şeyler söyleyebiliriz. Fakat ilkin genel olarak felsefeyle ilgili bir kaç şey söyleyelim.

Örneğin Heidegger diye bir Alman filozofu var, o felsefi düşünceyle gündelik düşünceyi, sıradan düşünce ve yaşamla filozofun düşüncesi ve yaşamını birbirinden ayırıyor. Olasıdır ki biz felsefecilerde de, bilemiyorum belki siz de farketmişsinizdir, felsefi bir şovenizm, belki kompleks gibi bir şey var. Ben bunu biraz da eleştiriyorum; işte felsefecilerin dilinden düşmeyen bir retorik var: sıradan düşünmeye, gündelik düşünmeye göre felsefe çok üst bir şeydir. Sanki bir dinsel önem, kutsallık varmış gibi, bir rahibin kendine atfettiği önem gibi, belli bir idealizm biçimi ve işte sıradan dediğimiz insanların yaşam biçimine dair bir önyargı var, bunu görmek gerekiyor. İşte Heidegger de diyor ki, 'eğer insan felsefeyle içiçe yaşamıyorsa, bir atılmışlık duygusu içindedir, boş merak içindedir ve boş gevezelik içindedir', yani felsefesiz bir yaşam, şöyle bir yaşam: "Ahmet

gelsene, şunu versene, bugün de hava çok sıcak, birisini öldürmüşler” gibi. Ama bütün bunların, bu fragmantal, yani parçalı, bu gündelik koş-turma içindeki sözlerin birbirine bağlanması, ne anlama geldiğinin düşü-nülmesi, sonsuz evrensel varoluşun bütünlüğü içinde, hani bir legonun parçaları gibi birbirine bağlanması gerekir ve bunu ancak felsefeyle yapabi-ririz. Hegel’in anlayışıyla felsefe, sonlu olanın kendi doğruluğu olarak sonsuz bütünlük idesinde kavranma sürecidir.

Marks’ın deyimiyile insanlar yaşarlar, ama nasıl yaşadıklarını, niye böyle yaşayıp düşündüklerini pek düşünmezler, yani düşünme üzerine pek düşünmezler. Niye benim böyle bir kişiliğim var, niye ben bundan korkuyorum da bundan korkmuyorum, neden böyle düşünüyorum, ben nasıl böyle bir kişi oldum? Yani bu anlamda yine Antik Yunan geleneği-ne dönersek, bütün bunların düşünülmesi için felsefecinin toplumsal değerlere biraz mesafeli durabilmesi ve toplumdan olası bir farklı konumlanabilme riski için, gerektiğinde cesur olması gerekebilir. Kendi-ne güvenen Yunanlı aristokratlar içinden çıkmış felsefe. İşte çeşitli dinsel topluluklar var: Budizm, Hristiyanlık, İslam vd. Bu topluluklarda iman etmek en az düşünme kadar ön planda tutulur. Fakat felsefi etkinlik için vazgeçilmez olan ilke, varolan tanrı anlayışını, varolan ahlak anlayışını, varolan otoriteleri korkusuzca sorgulayabilmek ve gerektiğinde farklı şey-ler düşünebilmeyi göze alabilmektir. Felsefe, herhangi bir şeye ikna olmak için yalnızca ve yalnızca kendi arı düşünme gücünü temel almayı, bu anlamda ikna olabilmek için düşünme dışında hiçbir dışsal otoriteyi tanımamayı esas alır ve böylece bazen tehlikeli bir konuma girmeyi, muhalif, eleştirel bir kişiliğe bürünmeyi teşvik bile edebilir.⁴

Biri size diyor ki; ‘iyi budur, tanrı budur, en iyi devlet budur, böyle yaşayacaksınız’. Toplum bunu biraz dayatıyor, ama filozof bunlar üzerine meditasyon yapıyor. Burada bir geri çekilme, yani o içine yönelme dedi-ğimiz şey söz konusudur. Bir ben var benden içeri. Bütün bunlar gerçek-ten doğru mu? Bana dayatılan, bana öğretilen, bu eğitim süreci, Derridacı

⁴ Hegel’in çok sık ele aldığı bu konuya dair bazı fikirleri için şu yapıtına bakılabilir: *Vorle-sungen über die Geschichte der Philosophie-I*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1980; s.115 vd.

bir söylemle yapı sökümüne uğratılabilir mi? Ya da kendimizi tarihsel birikime dayanarak felsefi bir düzlemde doğru ve özlü bir şekilde yeniden yaratabilir miyiz? Bu noktanın Hegel'in *Aufhebung* dediği ussal işleyiş süreciyle de ilgisi vardır. Yani benliğini oluşturan geçmişini tümüyle silemezsin; kendini tümüyle silmen için gece karanlığı lazım, ölüm lazım. İnsan hayvandan bu anlamda da farklıdır; intihar edebilir, ölümü seçebilir, eğer acı çekiyorsa, kendi bireysel varlığını tümüyle olumsuzlayabilir. Belirgin bir olumlu sonuç doğurmayan bu olumsuz çözümle nereye kadar gidilebilir? Hegel açısından olumsuzlamanın bir biçimi de felsefedir. Felsefe temel olarak bir *olumsuzlamanın olumsuzlanması*dır ve bu bağlamda biricik olumlu çözümleme tarzıdır. Kendi başkasına sınır çizen tüm sonluluk ve olumsuzluğu, tek-yanlı söylem ve yaşantıları sonsuz evrensel ussallıkla olumsuzlamak ve doğru bir şekilde kavramak felsefenin işidir. En azından bu Hegel için böyledir. Yani felsefe şu ana kadar düşündüğüm, duyumsadığım ve sahip olduğum her şeyin belki bir psikanalize tabi tutulması ve sorgulanması ve kendime mesafe almamdır. Ben kimim? Beni ben yapan, bana yol veren mekanizmalar nelerdir? Bir düşünce ve kavram mekanizmasından söz edilebilir mi? Burası Makina Mühendisleri Odası olduğu için belki 'mekanizma' ve 'makina' metaforlarını rahatlıkla kullanabiliriz. İşte böyle tinsellik ile içseleştirilip özüm-senmemiş bir mekanik işleyişin insana dışardan dayatılmasından bir şekilde tedirgin ve huzursuz olmak gerekmez mi? Bir sorun ve huzursuzluk olmadan, acı çekme olmadan, gerçek bir felsefi düşüncenin içine girmek mümkün değildir. Bir düşünceden bir düşünceyi çıkarmak, bir düşünceden bir diğerine gitmek teknik olarak da çok acılı ve zor bir süreçtir ve bunun için gerçek bir felsefi temelin edinilmesi, felsefe tarihinin çok iyi özüm-senmesi gerekir.

Şimdi demek ki o atılmışlık duygusundan, orman metaforunu kullanırsak tek tek ağaçların arasında yolunu yitirmekten ya da ayrıntılarda boğulmaktan kaçınmak için, felsefi spekülasyona ihtiyacımız vardır. İşte 'aile sorunları, çocuğun okul taksidi, iş yaşamı', şöyle bir bakıyorsunuz neredeyse mezarlığın kapısına gelmişsiniz. Yani bir anlamda bu günlük

koşturma içinde yaşamımızın sonluluğunu, hayatımızın anlamını sorgulamadan bir ömür tüketmişiz. Hatta öyle bir şey ki Hegel: 'tanıdık olan bilindik değildir' der; öyle insanlar vardır ki, otuz yıldır birisiyle yaşıyor, onu tanıyordur, ama onu bilmiyordur. Yanyana yaşamışlardır ve hep aynı kişilikler tekrarlanmıştı, hep yakınan, hep dedikodu yapan, hep aynı şeyleri tekrarlayan ve kendilerini hiç bir zaman karşlarına alıp çözümleyemeyen kişilikler ve ilişkiler. Bu anlamda demek ki filozofun, felsefenin böyle bir çözücü etkisi var. Hani kireç taşının üstüne su dökmek gibi bir etkisi var.

Peki bu nasıl olacak? Mesela makina metaforunu düşünelim, evreni bir makina olarak düşünelim. Şimdi çok basit bir şekilde, bizim bildiğimiz bir makina mekanizmasına baktığımızda, dışarıdan enerji alan ve belirli bir müdahaleyle mekanik bir şekilde kendi kendine çalışan bir düzenek görürüz. Şimdi bu makinanın kendisi dışarıdan bir müdahaleyi gerektiriyor, bir yapım sürecini, malzemeyi gerektiriyor, bir insan tasarımını gerektiriyor, ama bu sonlu bir düzenek. Şimdi biz sonlu olan şeyi kendi başına anlayamayız, işte filozofların asıl konusu sonsuz bir makinadır. Ne demek? Şimdi bunu açacağız, sonsuz bir makina tasarımı, dışarıdan enerjiyi almıyor, kendi kendine enerji üretiyor. Kendi dışında hiçbir şey yok. Kendi kendine çalışıyor, kendi kendini oluşturuyor. İşte evren Hegel'in tasarımında böyle bir şey. Yani onu bir zaman ve mekân içinde sınırlayamazsınız, git git bitmez. Bu anlamda Hegel buna "*kötü sonsuz*" diyor, daha doğrusu "*nicel sonsuz*", "*matematiksel sonsuz*" dediğimiz şey bu ve onu çözümlmek gündelik yaşamımızdaki şeyleri çözümlmekten farklı bir spekülasyonu gerektiriyor.

Şimdi burada dikkat edilmesi gereken, Hegel'in felsefeyi tanımlama biçimlerinden biri şu: Hegel'de felsefe dinle aynı şeyi ele alır, tanrıyı, sonsuz olanı, bütünü, birliği, varlığı, aslında bunların hepsi aşağı yukarı aynı anlama geliyor. 'Felsefenin asıl konusu sonluyla sonsuzun ilişkisidir' der. Yaradan ve yaradılan evrenle, evrenin içindeki tekil şeylerin nasıl bir dolayım içinde, nasıl bir ilişki içinde olduğuyla ilgilenir. Bizi o gündelik yaşamın batmışlığından, ayrıntılarından, atılmışlık, boş

merak ve gevezelikten kurtaracak olan da budur. Arada ormanın dışına çıkabilmeliyiz. Bunu fiziksel olarak yapamayız, en hızlı füze bile bizi evrenin dışına çıkaramaz, bunu mekansal yapamayız. Evrenin dışı yoktur, çünkü evren zaten olası herşeyi kapsayan sonsuz yayılımdır. Eğer bizi boğan bu ayrıntılardan, gündelik koşturmadan mekansal bir çıkış yolu yoksa, belki de tek çıkar yol biraz olsun duygularımızı soğutmaktır. Şunu söylüyorum: Eğer insan çok duyguluysa, kaygı içindeyse, gündelik koşturma içindeyse, haz ve yarar peşinde gözü dönmüşse, herhangi başka bir işi yapıyorsa, o insan felsefe yapmakta zorlanır.

İlk filozofların Yunanlı aristokratların arasından çıktığını dile getirmiştim, tıpkı matematiğin, boş zamanı olan, kaygısı olmayan Mısırlı rahiplerce sahiplenilmesi ve geliştirilmesi gibi, felsefe de çok fazla zamanı olan, kendileri için kölelerin çalıştığı, tuzu kuru aristokratlar arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yıldızlar niye var? Gerçekten mitolojinin anlatımları doğru mu? Ya da dahası insan nedir? Yani 20 saat çalışan bir köle bunları düşünemez, buna ne zamanı ne de izni vardır. Gündelik yaşamın içinde koşturan bir ücretli köleyi düşünün, böyle bir insan gündelik sorunların, yaşam için zorunlu gereksinimlerin, bireysel kaygıların altında ezilirken 'ben kimim, ne oluyoruz, neredeyiz' diyemez hale gelebilir. 'Ben buraya nasıl geldim' diyemeyebilir. Kendi *tekil* ve *tikel* sorunlarını aşarak felsefenin özünü oluşturan *evrensel* sorunların kapısına dayanamaz. İşte demek ki mekansal olarak sonsuzun dışına, bu ormanın dışına, sonsuz evrenin dışına, insanı bazen çok kötü öğüten bu değirmenin dışına çıkamayacağımıza göre, labirentin bütününe dışarıdan göremeyeceğimize göre, ancak kendi içimize çekilerek, duygularımızı soğutarak, yani insanlarla ilişkilerimize ve onlardan kaynaklanan bütün kaygularımıza bazen belli bir *mesafeden* bakmaya ve sorgulamaya çalışarak *idealar alemine*, gerçek felsefi düşünüşe yükselebiliriz. Bunun çok zor olacağı aşıkardır. Yeni doğmuş bir bebeği düşünün. Annesi onun için neyi temsil ediyor? Tanrı gibi bir şeyi temsil ediyor; bir filozof eğer gerçekten düşünüyorsa, özgür bir şekilde meditasyon yapıyorsa, kendini annesinin kollarına bırakmışçasına

rahat hisseder. Yanlış anlaşılırım, beğenilmem, aptalca bulunur, otoriteler ne der, imam ne der, rahip ne der, devlet ne der diye düşünürseniz felsefi özgürlük, arı düşünme bitiyor. Yani belirli bir kaygı, belirli bir yarar göttüğünüzde o arı düşünme, o meditasyon bir anlamda bitiyor. Bilgelik sevgisinden kaynaklanan mutluluk bitiyor. İnsanı hayvandan ayıran ussal güç genellikle sorgulanmamış duyguların sarmalında boğuluyor.

Hegel, Mevlana'yı çok över, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin sonunda ondan uzunca bir alıntı yapar. Hegel, düşünsel meditasyonu, içine yönelmeyi, gündelik yaşamın kaygılarından sıyrılmayı, Mevlana'nın şiirsel diliyle çok güzel ifade ettiğini düşüncesindedir. Gündelik yaşamın ayrıntılarından sıyrılmak için, zamanınızı sırf bir şeyi düşünmek için düşünmeye, anlamak için anlamaya harcamak gerekir. Yani bir elmayı yemek için değil, bir binayı yapmak için değil, bir makinaryı oluşturmak için değil, sadece kendisi için düşünmek. Sokrates örneğinde olduğu gibi: birisi "*Ahmet iyidir*" dediğinde, '*iyi*' kavramının bizde neler düşündürdüğünü, hangi düşünceleri tetiklediğini düşünebilmek. Düşüncelerimizi ve onların sembollerini yalnızca dış-dünyaya işaret etmek için kullanmakla yetinmeyip, ilgimizi düşüncelerimizin kendilerine yöneltmek, felsefi etkinlik için elzemdir. Felsefe biraz da bir adım geriye atarak, gerçekliğe ilişkin sorgulanmamış yargıları, kendilerine bilinçli bir şekilde yeniden dönmek üzere, parantez içine aldığımız bir etkinliktir. İlerlemek için bazen geri çekilmek gerekebilir.

Genelde şu söylenir: Filozoflar soyut düşünür. Gündelik yaşamdan, pratik yarardan çok uzaktırlar. Bir şoförün işi bellidir, araba sürer, bir doktorun işi hastaları iyileştirmektir. İşte herkesin işi ve uğraştığı alan belirli, ama felsefe nedir ve filozof ne yapar? Düşünür! Fakat herkes düşünmez mi? Buna karşın denir ki, düşünmekten düşünmeye fark vardır, felsefi düşünme ve sıradan düşünme arasında fark vardır. Hegel'in "*Kim soyut düşünür?*" başlıklı çok kısa ve çarpıcı bir yazısı var. Hegel'in bir nevi ters-yüz etme, bir terzi gibi her şeyi tersine çevirme gibi bir özelliği de var. Diyalektikten gelen bir şey bu, şimdi oraya geleceğiz. Hegel

herkesin somut dediğine soyut diyor, herkesin asıl gerçek dediğine, hayır, o değil şu diyor. Yani bir şekilde bütün kavramları ters-yüz ediyor ve birbirleriyle ilişkilendiriyor. Aslında empirik anlamda baktığımızda, gündelik yaşam açısından baktığımızda, 'somut' olan şu gördüğüm 'bardak'tır. Değil mi? Yani şu gördüğümüz şey somuttur, ama Hegel aslında bunun çok soyut bir şey olduğunu söylüyor. Bu bardak aslında burada durmaktadır. Biz henüz onu oluşturan süreçle onu düşünsel açıdan ilişkilendirmedik, dolayımamadık. Onu kendisini var eden ilişkiler ağından soyutlayarak, yalıtarak algılıyoruz. Hegel çok basit bir örnek verir: 'sıradan insan için, belli bir eğitime ve felsefi soyutlamalara sahip olmayan bir insan için, bir katil yalnızca bir katildir. Katile katil der ve cinayetin, ölümün, insanın, genel olarak var olmanın ne olduğunu sor-sanız pek fazla bir şey söylemez.'⁵ Bir katil var, bir katil olmayan var. Mesela son olayda, bu Hrant Dink'in siyasal bir cinayete kurban gitmesinde, Dink'in eşi 'bir bebekten bir katili ortaya çıkaran karanlığı sorgulamalıyız' demişti. Hegel'in söylemek istediği de biraz budur. Yani somut düşünmek, bir şeyi kendi ötekisine bağlamak, diyalektik biraz budur. Bir olguyu doğru bir şekilde kavramak için, tarihinden ve çevresinden soyutlamamak gerekir. Yani bu katil gökten zembille inmedi, ona katil demekle iş bitmiyor. Onu var eden toplumsal çevreyi incelemek, sonucu kendi nedenlerine bağlamak çok önemlidir. Bu anlamda soyut düşünen aslında filozof ya da sosyolog değildir, çünkü gerçek bir filozof her şeyi bütünü içindeki yerine yerleştirmeye, onu bütün içinde sonlu bir şey, sonuç olan bir şey olarak kavramaya çalışır. Sonlu bir şey kendisini oluştura gelen ilişkiler ağının bütünlüğünden ayrı ve yalıtılmış olarak alındığında, soyut kalır.

Konuyu şöyle bir Hegelci retorikle dile getirelim: 'Sonlu olan odur ki kendi kendisinin tözü olmaz, kendi varlığını kendi başkasından alır.' Şimdi böyle dediğimde gündelik dilden biraz uzak duruyor gibiyim. Ya da şöyle bir cümle: 'sonsuz kuşkusuz ki sonludan ayrıdır, fakat sonsuz

⁵ Hegel, "Wer denkt abstrakt?" (1807) *Werke II*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1970; s.578 vd.

olduğu için bütün ayrımları ve farklılıkları ve böylece sonluluğu da içerir. Sonsuz ötekiliğe ve dışsallığa kendi içinde sahiptir.' Şimdi bu söylem, bu Hegelci retorik kulağa ilk anda anlaşılmaz ve çok soyut gelebilir. Onu açtığımızda, onu sosyolojiye, politikaya gündelik yaşama uyguladığımızda ne kadar verimli bir şey olacağını görüyoruz. Burada Hegelci diyalektiği ve idealizmi anlamak için şöyle bir kurgu da yapabiliriz: örneğin, politik yaşamda genelde şöyle şeyler söylenir. 'X ırkı, milleti ya da dini kötüdür, Y milleti muhteşemdir, bu insan adidir, bu insan adaletlidir, bunu öldürmek lazım, bunu alkışlamak lazım.' Bütün bunlar felsefi bir temellendirmenin ciddiyetiyle henüz dolayımınmamış yargılardır ve biz çoğu zaman bu yargularla, keskin duygularla hareket ediyorsak, Hegelci mantık açısından burada bir sorun olduğu söylenebilir. Buradaki sorun yalnızca politik bir sorun ya da empati yoksunluğundan kaynaklanan psikolojik bir sorun değildir. Bütün sorunlar özünde felsefi bir soruna işaret ederler ve felsefi özenden yoksun bir şekilde çözülemezler. Burada felsefenin tek başına her şeyin çözümü olduğunu ima eden çarpık ve budalaca bir 'idealizmi' savunmaktan çok, felsefenin gerçekliği dönüştürme sürecindeki vazgeçilmez epistemolojik rolüne değinmekteyiz.

Aslında burada sorun nedir? Hegel kendi diyalektik yöntemini serilmediği *Mantık Bilimi'nde (Wissenschaft der Logik)* düşünme yetimizin özünü oluşturan kavram(lar)ın üç görünümünden ya da öge-aşamısından söz eder: evrensel, tikel ve tekil. Eğer biz politik anlamda, ahlaki anlamda vahim hatalara düşmek istemiyorsak, katı bir dogmatik ve faşist, diyalektikten uzak ve tek yanlı düşünen, sorgulanmamış duygularıyla hareket ederek ayrıntılarda boğulan birisi olmak istemiyorsak, şunu yapmamız lazım: Kavramlarla, soyutlamalarla, bireysel varlıkların, maddi varlıkların ontolojik statüsünü çok iyi ayırmamız lazım. Bunların birbirleriyle ilişkisini çok iyi kavramamız lazım. Şimdi konuyu biraz daha açmak için, şöyle bir şey düşünelim: 'bir' ve 'çok', 'varlık' ve 'hiçlik', 'iyi' ve 'kötü', 'güzel' ve 'çirkin', 'adil' ve 'adil olmayan', 'doğru' ve 'yanlış'; tüm bunlar gündelik yaşamda sürekli kullanmakla birlikte pek

sorgulamadığımız felsefi kavramlardır. Çoğunlukla kavramlar nasıl anlaşılır? Hegel'in tasarımsal dediği günlük düşüncede şöyle anlaşılır: evet işte 'iyi 'kötü'den, 'bir' 'çok'tan, 'varlık' 'hiçlik'ten ayrıdır. Açıktır ki tanıyı yarattığı şeylerden, 'sonsuz' 'sonlu'dan ayrıdır. Bu da makul bir şeydir, bu bardak şuradaki şişeden ayrıdır. Sanki felsefi kavramların algıladığımız nesnelere bir farkı yokmuş gibi. Aslında tasarımsal düşünüş zorunlu bir şey, özdeşlik mantığı, biçimsel mantık dediğimiz diyalektik olmayan mantık Hegel'e göre zorunlu bir şeydir. Çünkü biz şeyleri birbirinden ayıramazsak yaşamımızı sürdüremeyiz. Bu pratik yarar açısından, pragmatik açıdan çok lazımdır. Kaldı ki tüm empirik ve düşünsel belirlenimler birbirlerinden ayrıdır ve bu ayrımlarıyla varolabilirler. Şu gördüğüm elmanın elimdeki bardaktan ayrı olduğunu algılar ve bilirim. Mekaniği kimyadan, fiziği biyolojiden ayırmak durumundayız ve bu ayrımlar gerçektirler. Ama biz, şeylerin ve kavramların zaman ve mekân içinde birbirlerinden mutlak anlamda ayrı olduğunu düşünürsek diyalektikten uzak düşeriz. Tüm yaşam pratiği açısından, işte örnek olarak politik duruş açısından, esnekliğimizi yitiririz. Oluşu, çelişkiyi, karşıtların birliğini anlayamayız.

Biraz bunun nasıl olduğunu görelim. Biraz önce şunu söyledik, dedik ki: bir ulusu, bir kişiyi, bir toplumu, bütünüyle iyi ya da kötü diye nitelenmek, onların hepsini, tümünü 'bir çuvala doldurmak' çok tehlikeli bir politik angajmandır. Yani şöyle bir şey söyleyelim: örneğin 'x milleti, x kişisi istisnasız kötüdür' dediğimizde kesin ve mutlak ayrımlarla iş görmeye çalışan tembel bir zihin yapısını örneklemiş oluyoruz. Aslında ontolojik bağlamda, yani varlıkbilimsel anlamda birbirinin statüsünden çok farklı iki belirlenimi burada birbirine indiriyor ve sabitliyoruz. Bu sabit fikirlilik ve acımasız yargılayıcılık sorunlu bir kişiliğe yol verebilir. 'Kötülük' veya 'iyilik' gibi herhangi bir kavram, herhangi bir 'bardak' gibi varolamaz, bir 'birey' gibi varolamaz. Şu gördüğümüz 'bardak' Hegel'e göre, sonsuz sayıda kavramsal kategoriye içerir. Nasıl? Serttir, kırılabilir, birdir, yani bir bütündür, ama parçalarsanız çoktur, aynı zamanda vardır ve kendi yokluğuyla dolayımıdır. Ren-

gi vardır, bütün bu nitelikler varolan başka şeyler içinde geçerlidir. Sadece bu 'bardak' için geçerli değildir.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam, affedersiniz, siz araya girebilirsiniz dediniz, özür dilerim. Şimdi bu güzel izahatınızın akışı içinde bazı kavramlar geçiyor, ben bu kavramların bir kısmına yabancıyım. Mesela, 'ontolojik statü' dediniz, onu biraz açar mısınız? Teşekkür ederim.

ENVER ORMAN- Konuyu bazı örneklerle anlaşılır kılmaya çalışabiliriz. Hegelci felsefenin ruhundan şu ya da bu ölçüde yararlanmaya çalışan Marksistlerin söyleminde çok yer alan bir düstur var: "somut durumun, somut tahlili." Burada temel olarak söylenmek istenen şudur: herhangi bir durum için çok genel ve soyut saptamalarla yetinmemeli, söz konusu durumun kendine özgülüğünü ve karmaşıklığını gözeten tahlillere yönelmeliyiz. Örneğin Marksist açıdan şöyle bir ayırım yapılır: denir ki iyi bir Marksist Siyonizm'i kınar, Yahudiliği değil. Diyelim binlerce veya milyonlarca Yahudi var, içlerinden bir tanesi, sadece bir tanesi o Siyonist politikalara karşı duruyor. O anda Siyonizm'e yüklenen bütün ırkçılık, tüm Yahudilere ve özel olarak da anti-Siyonist bir Yahudi'ye koşulsuz bir şekilde yüklenemeyecektir. Yani şöyle düşünelim: Bir sürü karga var, hepsi siyah, ama bir gün karşımıza beyaz bir karga çıktı. O zaman o önermeden, 'bütün kargalar siyahtır' şeklindeki o evrensel genellemeden vazgeçmek zorundayız. Bu da böyle bir şey, zaten 'ontolojik statü' dediğim şey budur. 'Kötülük', 'iyilik', 'birlik', 'çokluk', 'doğruluk', 'yanlışlık' gibi herhangi bir genelleme, herhangi bir düşünce dış dünyada, uzamda bir nesne gibi yer kaplayarak varolmaz. Genel ve soyut anlamda bir düşüncenin mekansal bir varoluşu yoktur. Varolanlar şu gördüğüm 'masa'dır, 'elma'dır veya 'insan'dır. Bireysel olarak vardırırlar, yer kaplarlar. Hegel belki de bir çok materyalistten daha materyalisttir. Tabii ki benden bağımsız bir dünya var, tek tek bireyler, nesnelere var. Hegel'in sorunu başka bir şeydir.

Ontolojik statü dediğim şey ayrıca şudur: uzam ve zaman içindeki hiçbir maddi varoluş, yani sonlu bir varoluş, genel olarak yüklemsiz, ya da diğer bir dile getirişle niteliksiz varolamaz. Örneğin 'varlık', 'birlik',

'çokluk' gibi çok genel kavramlar veya renk, koku benzeri duyuşsal nitelikler yüklenmeden varolamaz, ama o niteliklerine de indirgenemez. Uzam ve zaman içinde varolan maddi şeyler, yani bireysel ya da *tekil* varlıklar, kendilerini belirleyen niteliklerine mutlak anlamda özdeş değıldirler. Bireysel şeyler, tekil şeyler, ontolojik düzlem anlamında, varlıkbilimsel anlamda nasıl varolurlar? Uzam ve zaman içinde varolurlar. Yer kaplarlar, elimizle tutarız, onlar ilkin düşünsel değıl duyuşsal anlamda somutturlar. Tikel şeyler nedir? Şöyle bir örnek verelim: Düşünmenin içeriğini oluşturan tüm belirlenimler bir şekilde vardılar; düşünceler vardır, masalar vardır, sandalyeler vardır, insanlar vardır. Hegelci mantık açısından *evrensel* belirlenimler olarak düşünceler, kendi evrensel geçerliliklerini örnekleyen tekil belirlenimlere indirgenemezler. Neden? Çünkü her bir evrensel belirlenim aynı zamanda dolaysız bir şekilde *tikel* bir belirlenimdir.⁶ Bu ne demektir? Örneğin evrensel bir belirlenim olarak, yani varolan her şey için geçerli bir belirlenim olarak 'varlık' 'hiçlik' değıldir; bu anlamda tikel ya da kısmi bir nitelendir. Neden? Çünkü varlığı ve hiçliği birbirinden ayırdık. 'Bunlar birbirini sınırlıyor' dedik. Fakat Hegelci diyalektiğe göre karşıt kavramsal belirlenimlerin birbirini sınırlaması uzam ve zaman içinde bir sınırlama ve karşılıklı *dışlama* değıldir. Kavramların tekil maddi varoluşlar gibi dolaysız dışsal bir varoluşları yoktur; kavramlar dolaysız maddi varoluşun özsel ilişkilerini anlatırlar. Felsefi anlamda evrensel kavramlar, görünür ve dışsal doğanın ussal özünü, mantığını anlatırlar. Örneğin şu gördüğüm insan varlık olarak varlık değıldir. O bireysel varlık olarak aynı zamanda kendi yokluğunu anlatan bir çevreyle sınırlıdır. Yaşayan bir canlı olarak kendi ölümünü, mekanik düzeneğe dönme potansiyelini içinde barındırır. Uzam ve zaman içinde oluşa tabi olan her belirlenim böyledir. Doğadaki tüm nesnel varoluşun ve toplumsal bağlamda ulusların, dinlerin, sınıfların, bireylerin bir oluşum tarihleri

⁶ Hegel'in kavramsal dolayimler olarak evrensel, tikel ve tekil belirlenimlere dair görüşleri için bakınız: *Wissenschaft der Logik- Die Lehre vom Begriff* (1816), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1994; s.32 vd.

vardır. Potansiyel olarak, sadece varlığı değil yokluğu, sadece sertliği değil esnekliği, sadece doğruluğu değil yanlışlığı, iyiliği değil kötülüğü de içinde barındırırlar. Mesela bir birey kendinde ve kendi için kötü değildir, kötülüğü bir potansiyel olarak içerir ve uygun şartlarda bir katile dönüşebilir. 'Şeytan' imgesi kötülüğün tekil bir kişilikte nesnelleştirilip sabitlenmesi, insan davranışlarını niteleyen düşünsel bir kategori olarak 'kötülüğün' tasarımıdır.

Tevrat'ta bir öykü vardır. Herhangi bir 'keçi'yi senenin belirli bir döneminde toplumun kötülüklerden ve günahlardan arınması için alırlar ve ıssız bir çöle bırakırlar. Keçi o 30-40 derecede sıcakta, çölde, susuzluktan ölür. Ölen keçiyle birlikte insanlar kendi günahlarından ve kötülüklerinden arındıklarını düşünürler. Hegelci mantık açısından burada saçma, dinsel açıdan tasarımsal dediğimiz bir şey vardır. Kötülük olarak kötülüğün keçiyle ne ilgisi var, böyle bir şey olabilir mi? Siz bir keçiye öldüreceksiniz, 'oh ne rahat ben çok iyiyim' diyeceksiniz. Hayır, kötülük ya da iyilik dediğimiz belirlenim, ontolojik statü anlamında herhangi bir keçiye, herhangi bir ulusa, herhangi bir insana indirgenemez. Eğer siz bunu yaparsanız, Hitler gibi, her köşe başında bir günah keçisi ararsınız. Hitler Almanya'nın ekonomik sorunlarını, savaşta yenilmiş olmasını, dış borçlarını neye bağladı? Yahudilere bağladı. Tamam, Yahudilerin hepsi seçilmiş, ulvi insanlar değil, her ulusta kötüler vardır, fakat kimse Yahudi, Alman veya Türk olarak dünyaya gelmeyi seçemez ve hiç kimse doğuştan ve peşinen iyi ya da kötü olarak nitelenemez. İnsan kendi etnik kimliğini, içine doğduğu kültürü kendisi seçemez. Dediğim gibi, ontolojik statü bağlamında ahlaki ve politik bir tercih olarak, insan davranışlarını yönlendiren politik bir program ve hareket olarak Siyonizm'i ve onun örneğin Filistin halkı için yol açtığı acıları en kararlı şekilde eleştirebilirsiniz, fakat bütün bir etnik kimliği, ulusu ve kültürü kendinde ve kendi için kötü diye niteleyemezsiniz. Ekonomik ve politik paylaşım savaşlarıyla birlikte felsefi özensizliğin de küçük de olsa pay sahibi olduğu korkunç uygulamalar ortadadır. Hitler insanları öyle bir inandırdı ki, yani Hegel'i çıkarmış, Kant'ı çıkarmış,

Goethe'yi çıkarmış fakat yeterince özümseyememiş bir ulus, milyonlarca insanı kendi peşinde sürükleyebildi. Hegelci açıdan bakalım, diyalektik açıdan bakalım, Hitler Nürnberg'de iki milyon insana konuşuyor, insanlar *kendinden* geçmiş, 'Heil Hitler' diye bağırıyor. Neyi savunuyor? Yahudiler 'günah keçisi'dir. Öldürdün hepsini, ne oldu? Hangi sorunun gerçek anlamda çözüldü. Sahip olduğun utanç da cabası!

O kadar felsefeyle ilgili insan arasından hiçbir insan da çıkmadı, çoğu okumuş, felsefeci, mühendis, yönetici olmuş insanlar onun peşinden gittiler. Hiçbiri Hegelci açıdan felsefi olarak şu yorumu yapmadı: Yahu, saçma sapan bir şey, sahip olduğumuz sorunların kaynağı Yahudiler olabilir mi? Kötülük olarak kötülüğün ontolojik statüsüyle, uzam ve zaman içinde somut bir varoluşu olan, yer kaplayan Yahudi topluluğu nasıl özdeşleştirilir? Bunları nasıl birbirine karıştırabiliriz, biz ahmak mıyız? Sonu nereye varacak? Bunları demediler. İşte gördüğümüz gibi Hegelci mantıktan esinlenerek yaptığımız bu ontolojik statü ayrımının ve dahası diyalektik düşünce esnekliğinin, yani her şeyin ve her bir durumun kendisini oluşturan doğal ve toplumsal ortamla dinamik ve karşılıklı ilişkisini ontolojik ve epistemolojik açıdan doğru kavramanın, ahlaki tercihlerimizde, politik yaşantımızda ne kadar önemli olduğunu görüyoruz.

Ontolojik ve epistemolojik ayrımlar, felsefi anlamda ince düşünsel ayrımlar çok önemlidir. Bize basit, soyut gelen şeyler devasa ve korkunç pratik sonuçlara gebe olabilirler. Bir atom bombasını, bir uçağın veya makinanın yapılmasını düşünelim. Aslında hayvanların hiçbirisi düşünemediği için bunları yapamıyor. İşte Hegel'e göre, düşüncenin önemi çok fazladır, çünkü düşünce sadece bizim kafamızda olup biten öznel bir şey değildir. Hegel'e göre biz düşünceyle evrenin ruhunu kavırıyoruz, evrenin yasasını, logosunu elimize geçiriyoruz. Fakat düşünme yetimizi doğru ve iyi kullanmalıyız; eğer onu diyalektik olmayan bir yolda kullanırsak çok tehlikeli sonuçlara ve yıkımlara yol açabiliriz. Ekolojik dengeyi bozar, içinde yaşadığımız dünyayı mahvederiz; onu sadece kendi tikel ilgilerimiz için, kendi ulusumuz, ailemiz, bireysel çıkarlarımız için

kullanırsak, evrensel dengeyi gözetmezsek, çok yanlış bir politik durum içine gireriz, ormanda yolunu kaybetmiş, gözü dönmüş kapitalistlere döneriz. Yani bindiği dalı kesen ve onun sonucunu düşünmeyen, uzun erimli düşünmeyen, kendi duygusuna, çıkarına, gündelik hazzına batmış biri oluruz. İşte yine en yaşamsal sorunlar bağlamında felsefi kavramlarla, örneğin 'evrensel', 'tikel' ve 'tekil' belirlenimleri birbiriyle doğru bir şekilde ilişkilendirmenin önemiyle karşı karşıyayız.

Bir bebeği düşünün, bebek satranç oynayamaz, uzun süreli düşünemez. Bir anlamda ne yapar? Kendini duygularına bırakmıştır, örneğin hayvan öyledir ve hayvan bu özelliğiyle de güzeldir. Hayvan sanki doğanın uzantısı gibi yaşar. Bitkiler ise toprağa bağlıdırlar ve fotosentez yaparlar. Hegel bunların hepsini felsefi olarak ele almıştır. Aristoteles'ten sonraki en sistematik filozoftur; bu korkunç bir zeka ve birikime işaret etmektedir. Mantık, mekanik, fizik, kimya, psikoloji, sosyoloji, tarih ve felsefe gibi tüm disiplinleri sistematik açıdan birbirine bağlar. Bunların hepsinin birbiriyle ilgisini ve ayrımını da tikel ve tekil ilgiler ormanında kaybolmamak için ortaya koymaktadır. Aslında Hegel'in devasa projesi şöyle de anlaşılabilir: doğanın içine batmışlık, kendi bilincinde olmamak ve sadece içgüdülerin peşinde koşmak hayvanda çok masum durabilir, gerçekten hayvanlar ekolojik dengeyi çok bozmazlar. Orada da bir hiyerarşi vardır, aslan geyiği yer, geyik otu yer, balıkların dengesi vardır, doğada böyle bir şey vardır. Onlar zorunlu bedensel gereksinimlerini doyduktan sonra ekolojik dengeye çok zarar vermezler, ama insan farklıdır. Hem Aristoteles hem de Hegel, insan için düşünen hayvan tanımını getirirler. İşte insan türü düşünme yetisini, o yırtıcı hayvani duyguları ve içgüdüleri için yalnızca bir araç olarak kullandığında korkunç sorunlara yol açabilen bir yaratıktır. Ussal düşünme yetimize yalnızca teknik bir beceri olarak bakmak, onu kısırlaştırmaktır. Felsefi düşünmeyi, ahlaki ve politik anlamda diyalektik düşünceyi içselleştirmemiş insan, kendi başkasını gözetmediğinde, kendisini var eden doğayı uzun erimli olarak düşünmediğinde, ona hakkını teslim etmediğinde çok korkunç bir yıkıma yol açabilir. İnsanın teknik becerisi ve aklı

evrensel bakış-açısını besleyen felsefi usavurmasıyla dengelenmezse, insan makina gibi çalışan bir canavara dönüşebilir. Demek ki o evrensel, küresel denge için, bütün insanlar için geçerli olan evrensel bir perspektifi dışsal ilgi ve duygulardan olabildiğince arıtmazsak, özel mülkiyet ve para hırsına koşut olarak bireysel çıkarlara odaklanan duygularımızı soğutmazsak, içinde yaşadığımız dünyamızı yalnızca teknik olarak düzenlenmesi gereken bir mekan olarak tasarlayabiliriz. Siz mühendislerin zorlu sınavlardan geçerek en seçkin üniversitelerden mezun olduğunuz aşikardır. Ama işte teknik becerilerinizi nasıl kullandığınızı ve kimin hizmetine sunduğunuzu felsefi ve politik açıdan sorgulamanız insani bir sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır. Gene burada da Hegel'in felsefi usavurmalarına, ince ontolojik ve epistemolojik ayrımlarına dikkat etmek gerekiyor.

İdealizm ve materyalizm üzerine de bir şeyler söylemek istiyorum. Bu çok tartışılan bir konudur. Denir ki, Hegel mutlak idealisttir ve Marksizm diyalektik materyalizmdir ve ona bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sonra post-modernizm gelmiştir. Bütün felsefelerin özsel olarak idealist olduğunu savlayan Hegel, kendi felsefesini mutlak idealizm olarak niteler. Hegelci mutlak idealizmin mutlak bilgi iddiası vardır. Hegel'e modern dönemin Aristoteles'i diyebiliriz. Korkunç bir birikim, müthiş bir zekâ ve bu durum belki de Hegel sonrası filozoflarda hani başlangıçta da söylediğim gibi bir sinir bozukluğu oluşturmuştur. Birisi çıkıyor çok ukala bir şekilde 'evet hallettim buyurun' diyor. Yani kutsal kitapta Habil, Kabil hikayesini bilirsiniz, ilki bir şey, diğeri başka bir şey sunar. Tanrı birisini seçer ve diğeri kıskançlığından diğer kardeşini öldürür, böyle bir şey var. Yani felsefeciler arasında da bir çekişme vardır. Diğerlerini geçme, bunu yıkma vb. Aslında bu rekabet belki de felsefi düşüncenin gelişimi için gereklidir; tabii düşünceleri özgürce eleştirme ve gerektiğinde düşünce dışı otoritelere tavır almayı içerdiği sürece. Yalnızca düşünsel bir zeminde kalındığı sürece sorun yoktur. Yani düşünceden başka araçlara başvurulmadığı sürece bir tinsel gelişim olacaktır. Düşünceler arasındaki savaşım kişilikler arası bir savaşıma indirgenme-

melidir. Bu düşünme özgürlüğü ve tutkusu yalnızca felsefe için yaşamsal bir zorunluluk değildir, demokrasi kültürü açısından da önemlidir.

Antik dönemde Atina'da demokrasi ve felsefe için uygun bir ortam vardı. Gerçi sadece 30 000 özgür yurttaş için söz konusudur demokrasi. 300 000 köle onlar için çalışıyordu. Özgür yurttaşlar öyle bir demokrasi kurmuşlardı ki, o otuz binin neredeyse her biri bir gün için yönetici oluyordu, yani tiranlık olmaması için büyük bir özen gösteriliyordu. Ve kendine güvenen insanlar özellikle de aristokratlar mitolojiyi, dini sorgulamayı pek sorun yapmıyorlardı, kendi aralarında şakalaşıyorlardı. Geleneğin, annenin, babanın, devletin, patronun otoritesi yalnızca korkuya dayanıyorsa, usu kendi içsel yasalarıyla özgürce düşünmekten, yani felsefeden alıkoyar. Toplumsal baskılar kişiliği baskılar ve belli hazır düşünce ve davranış kalıplarını dolaysızca onaylamaya zorlayabilir. Dayatılan düşünceleri sorgulamak ve gerektiğinde bırakmak, bir de tersini düşünmek, diyalektik biraz budur. 'Babam bunu' diyor, peki ama nereden belli doğru olduğu? Örneğin herhangi bir Anadolu kasabasında girip esnafa, 'tanrının var olduğunu nereden biliyorsunuz?' diye sorabilir misiniz? Anlaşılabilir bir zihinsel yetersizlik ve politik tedirginlikten kaynaklanan bir hoşgörüsüzlükle, çok reaksiyoner, yani gerici bir tepki gösterilebilir. Oysaki bir topluluğun düzeyi ne kadar yerel, tutucu ve gerici olduğuyla değil, insanlığın evrensel mirasına ne kadar katkı yapabildiğiyle ölçülebilir. Geçmişten devralınan her şeyi elde tutmaya çalışmak rasyonel olmayan bir tutuculuk türüdür.

Felsefeden uzak insan yerleşik düşünce ve davranış kalıpları sorgulandığında ne yapar? Ayağının altındaki toprağın çekildiğini, aklının başından gittiğini duyumsar. Tepkiselleşir. Böyle sürekli patlamaya hazır, keskin yargılara sahip, hemen 'kısa devre' yapan insanlar vardır. Bu tür insanlarla dolu bir kentte yaşadığınızı düşünsenize, felsefe yapacaksınız, öyle bir ilgisizlik ve olumsuzluk içine girerler ki, bırakın düşünmeyi nefes bile alamazsınız. Gerçekten felsefeyi seven lisedeki hocalarımı hatırlıyorum. Bazıları düşünme korkusundan ve iletişimsizlikten akıl sağlıklarını az da olsa yitirmişlerdi. Felsefenin idealist ruhu-

na, ideal ve evrensel değerlerle sorgulanmamış yaşamın hoyratlığından geri çekilişine şöyle bir örnek de verebiliriz. Diyelim ki feodal bir baba, evlenmeden birisiyle gönül ilişkisine girdiği için kızını öldürmeye karar vermiş. Çünkü kahvede kendisi gibi insanların yüzüne bakamayacağını düşünmektedir. İşte böyle bir tikelliğin, keskin yargı ve duyguların içine batmış cahil bir insan düşünün. Bu adam filozof olsaydı muhtemelen sonsuza geriye dönüş dediğimiz şeyi yaşardı. Diyelim ki elinde tabanca tam nişan alıyor, bir anda bir filozof olarak düşünmeye başlardı ve belki de tetiği çekmeye hiçbir zaman sıra gelmezdi. Bu silah ne? Ben neredeyim? Niye öldürüyorum? Namus nedir? Düşünebildiğim sürece sahip olduğum yakıcı ve tetikleyici duygular biraz olsun soğumaya başlıyor. Böylece felsefi bir ilgi içine giriyorsunuz. Yani eyleme geçmeden önce düşünüyorsunuz. Düşünmenin hakkını vermeye çalışıyorsunuz. Aslında felsefe bu anlamda bir geri çekilmedir ve ilkin ve belirgin bir şekilde Antik Dönem aristokratların yaşamından beslenmiştir. Aristokratlar için köleler çalışıyorlar, adam öldürüyorlar, yemek yapıyorlar, birbirleriyle dedikodu yapıyorlar, onlar da, 'ya azizim bu yıldızlar niye var?', 'acaba adil derken neyi kastediyoruz?' diyerek düşünmeye çalışıyorlar. Yani pratikten bir geri çekilme, o duygusallığın, o ivedi karar vermenin, yargıda bulunmanın -ki bu çoğu zaman zorunlu fakat sorunludur-, gerektirdiği şeylerden bir geri çekilme söz konusudur. Yaşama soğukkanlı ve akıllı bir şekilde geri dönebilmek için, zaman zaman içimizdeki düşüncelere yönelmemiz gerekecektir.

Descartes'i düşünün, Ortaçağ'ın sonlarına doğru ortaya çıkmış modernizmin şafağında bir filozof. Her şeyden kuşkulanmak gerekir diyor, fakat şunu da söylüyor: 'tamam, her şeyden kuşkulanmak ve sorgulamak gerekir, ama toplumla ve devletle de fazla çatışmamak lazım.' Şunu da yapmamak lazım; karşımdaki insan var mı yok mu ya da şu gördüğüm otobüs var mı yok mu diye düşünürken, otobüse binmeyi de ihmal etmemek lazım, çünkü kaçırabilirsiniz. Yani pratik yaşamın kendisini sorgulamakla beraber, ondan felsefe yaparken belirli bir yarar elde etmemiz, işi idare etmemiz lazım. Felsefe yapmak çok fazla zaman ve

emek gerektirdiğinden, gözünü hırs bürümüş ve düşünmeden haz etmeyen insanların negatif enerjisinden en az zararlar çıkmak gerekiyor. Bu 'toplumsal' veya 'duygusal' zekâ dediğimiz şeydir ve felsefi zekâyla birlikte bir önem taşır. Yoksa gülünç duruma düşeriz. Mesela, Thales gülünç duruma düşmüş. Aristokrat, üzüm tüccarı, Mısır'ı görmüş olan Thales, yıldızlara bakarken önündeki kuyuyu görmemiş ve oraya düşmüş. Bütün oradaki Trakyalı kızlar gülmeye başlamışlar, yani pratik yaşamda da olmak lazım. Örneğin bir de Sinoplu Diyojen tavrı var. Diyojen demiş ki 'pratik kaygı duyarsanız, topluma belirli bir şekilde taviz verirsiniz, özgürlüğünüzü yitirirsiniz.' Büyük İskender geliyor, Diyojen'in methini duymuş, İskender Aristoteles'nin öğrencisi, bütün ordusuyla geliyor Atina'ya: 'dile benden ne dilersem' diyor. Diyojen: 'gölge etme, başka ihsan istemem' diyor. Yani ona bağlı olmak istemiyor. Su içmek için kullandığı bardağı, 'ben buna niye bağımlıyım?' diyerek elinden atmış. Özgürlüğünden taviz vermemek için en azla yetinmeyi ilke edinmiş. Öte yandan yaşam için en önemli ilkenin 'haz' olduğunu savunan Aristippos var, o da Sokrates'in öğrencisi, onun düşüncesi de şu: 'hızlı yaşa, genç öl.' Hayat kısa, zenginlerle, toplumla, mevki sahibi insanlarla iyi geçinmek lazım, felsefeyi karnını doyurdukça, iyi yaşadıkça, lüks içinde yaşadıkça yaparsın, onun da görüşü bu.

Lafı çok uzatmadan bu iki karşıt tavrılı filozofun karşılaşmasıyla ilgili bir anekdot anlatacağım. Bir gün Diyojen yemek için ot topluyormuş ve oradan geçmekte olan Aristippos'a seslenmiş: 'Aristippos, sen de benim gibi otları yetinseydin zenginlerin kapısında yalakalık yapmana, ona buna iyi görünmene, topluma bu kadar taviz vermene gerek kalmazdı' demiş. Aristippos şöyle yanıt vermiş: 'Sen de insanlarla iyi geçinmeyi bilseydin, her gün ot yemek zorunda kalmazdın.' Felsefi tavrın nasıl farklı olabileceğine dair bu olay, toplumu dışlayıp kendi içine çekilme ve hayatı manastırdaki keşiş gibi sürdürmekle, toplumsal konfora ulaşmak için belli bir çabanın gerekliliğini savunma arasında seçim yapmış iki farklı kişiliği resmetmektedir. Hegel bireyin toplumdan kendisini yalıtmasının istisnai bir durum olduğunu ve asıl olanın bireyin

toplumla birlikte kendisini var etmesi olduğunu düşünür. Üniversite rektörü olmuştur ve toplumla azımsanmayacak ilişkileri var, fakat aynı zamanda bazı tutucu kesimler tarafından karanlık bir kişilik olarak görülüyor. Bazı daha sol kesimler onu var olan düzenin resmi filozofu olarak niteliyorlar. Hegel bence biraz Aristippos'a benzer bir insan. Arada sırada bakana mektup yazıyor, işte 'üç çocuğum var maşıma biraz zam' diye, öyle rahatına düşkün, keyfini bozmak istemeyen, biraz konformist bir adam. Ama aynı zamanda da satır aralarında ince ince eleştiriler yapan, devlete de, diğer şeylere de eleştiriler yönelten, toplumsal zekâyla entelektüel zekâyı, o felsefenin keskinliğini dengelemeye çalışan bir insan. Ama Marks'a bakıyoruz, o politik kimliğinden dolayı resmen ailesini ve yaşamını bir anlamda mahvetmiş bir insan. O keskinliğinden dolayı aforoz edilmiş, aç kalmış birisi. Engels'e mektup yazıyor, 'karın gurultusundan dolayı, açlıktan dolayı düşünsel çalışmalarımı sürdüremiyorum' diyor. Hegel dünyaya biraz farklı bakan bir düşünür. Evlendikten sonra bir arkadaşına yazdığı mektupta şu ifadeler yer veriyor: 'insan bu fani dünyada, bu gündelik yaşamda bir iş ve bir eyle tamamdır. Şimdi felsefeye bakabilirim.' Yani bir pragmatizm söz konusu. Hegel'de her şeyin yeri var, oportünizmin, pragmatizmin, revizyonizmin, devrimcilik ve hatta tutuculuğun da yeri var. Yani politik anlamda belirli bir şekilde bazı şeyleri tutmak gerekir diyor. Tam devrimcilik tam olumsuzluktur. Bütün sempatisine rağmen Fransız Devrimi'nin acımasız terör rejimini ve Robespierre'in uygulamalarını eleştirir. Robespierre işi öyle bir hale getirdi ki, gerçekten sorunları çözmek, bu sorunlardan bazılarını neden olan geçmiş kültür ve yönetim içindeki olumlu öğeleri gerektiğinde korumak yerine, insanların acılarını ve yakınmalarını susturmak adına, intikam adına zıvanadan çıkmış bir terör ortamı oluşturdu. Asılacak aristokrat kalmadığında devrim kendi evlatlarını yemeye başladı. Aç insanları oyalamak için Paris sokaklarında gezdirilen seyyar giyotinler oluşturuldu. Yoksul ve nefret dolu Parisliler, aç çocukları kucaklarında örgü ören kadınlar, soylu veya zengin birisinin kafası kesildiğinde 'oh ne güzel' diyorlardı.

Hegel bir anlamda, yaşamın, gündelik pratiğin, Jakobenizm ve belki Marksizm'den de farklı olarak o kadar da kolay aşılamayacağına inanan bir insan. Yani aile kurumu on binlerce yılda oluşmuş, devlet uzun bir geleneğin üzerinde oturuyor, özel mülkiyet öyle, bunları hemen siyasi politik bir müdahaleyle, siyasi iktidarı ele geçirerek dolaysızca aşamazsınız ve insan ilişkilerini de bir anda değiştiremezsiniz. Toplumu dönüştürmek, insanı dönüştürmek çok zor bir şeydir. Yani bu topluma alternatif ortaya koymak için çok iyi felsefe bilmek, çok iyi politika bilmek ince düşünmek, örgütlü olmak ve güç sahibi olmak lazım. Mesela diyelim ki aileyi lağvetmek istiyorsunuz, ama o çocukların devlet yurtlarında toplu yetiştiğini düşünelim, onlara bir anne ya da babanın vereceği özel ve bireysel sevgiyi nasıl verebileceğinizi, buna benzer öteki sorunları bütün ayrıntıları düşünmeniz lazım. Diyelim ki devlet otoritesine karşı çıkıyorsunuz, anarşistsiniz ya da Marksistsiniz, ama o hiyerarşi olmadan, o denetim olmadan insanların nasıl yaşayacağına dair gerçekçi bir şey sunmanız lazım. Devrimciliğiniz ve dönüşümcülüğünüz biraz gerçekçi olmak zorundadır.

Hegel biraz da bu yönüyle sanıyorum Marks'ın ortaya koyduğu felsefenin dünya çapındaki sonuçlarıyla ilgilidir. Marks felsefeyi doğrudan pratiğe, sokağa indiren bir filozoftur, direkt eylemi savunan, 'filozoflar yalnızca yorumlamakla yetindiler. Asıl olan dünyayı değiştirmektir' diyen bir filozoftur. Marks aslında felsefeyi biraz büyük siyasi oluşumların ve dinlerin o örgütlü gücüne kavuşturdu. 'Buyurun' dedi, 'dünyada haksızlık var, eşitsizlik var, kölelik var, sınıf ayrımı var, bunu değiştirmek için inanmak, dua etmek veya düşünmek yetmez, eyleme geçmek, eylemle iç içe bir felsefe yapmak gerekir' dedi. Bütün dünyanın neredeyse üçte ikisi kendini bir ara Marksist olarak tanımladı biliyoruz, yani Sovyetler, Kamboçya, Çin, hâlâ Küba'da var, işte bu bağlamda sol politikarlardan etkilenen Chavez güçlü lider görünümünde. Bu durum felsefenin, yani varlık, hiçlik, nicelik, nitelik, diyalektik gibi kavramları konu edinen felsefenin, aslında pratik yaşamla ne kadar ilgili olduğunu görmek açısından da önemli. Bilmiyorum ne kadardır konuşuyorum;

devam edeyim mi veya sorulara geçerse daha iyi mi olur?

SALONDAN- Hegel tahminen hangi yıllar arasında yaşamış.

ENVER ORMAN- 1770-1831 yılları arasında yaşamış. Berlin'de kolera salgını varmış, o kolera salgınında ölmüş.

SALONDAN- Kant'tan sonra...

ENVER ORMAN- Evet, Kant'tan (1724-1804) sonra gelen en büyük Alman idealist filozofu diyebiliriz. Alman idealizmi temel olarak, Kant, Fichte, Schelling, ve Hegel'den oluşuyor. Biraz önce yaşamını anlatırken atladığım ilginç bir şey var: Almanya'nın en büyük şairlerinden Hölderlin ve filozoflarından Schelling, Hegel'in yatılı okuldaki oda arkadaşlarıdır. Yani çok ilginç bir etkileşim var, Fransız devriminin coşkusunun yol açtığı yüksek bir ateş var. İşte masanın üzerine çıkıyor ve nutuklar atıyorlar. Belki de insan gençliğinde böyle bir ateş, yani devrimci bir tutku taşınmalı. Hegel Fransız Devrimine ve Napolyon'a hayranlığını ömrü boyunca korumuştur. Devrime tarihsel açıdan büyük değer biçiyor; ona göre devrimle birlikte insanlar ilk defa eşitlik, özgürlük ve kardeşlik için ayağa kalktılar. Yani o dönemin entelektüelleri politik olarak tutkulu olmakla birlikte, müthiş bir tinsel birikime de sahipler. Yunanca, Latince, İngilizce, Fransızca biliyorlar, klasik ve modern kültürel birikimi çok güzel özümsemişler. İyi bir eğitimleri var gerçekten. Günümüzü düşünüyorum, toplumumuzdaki insanların felsefeye, edebiyata, bilimlere ilgisizliğini. Hegel insanlığın kültürel birikimini kendi çağının koşulları içinde çok iyi bir şekilde edinmiş bir insan. İlginç bir nokta da Hegel'nin liseyi bitirme konuşmasında 'Türklerde, yani Osmanlılarda eğitimin körelmiş durumu'ndan söz etmiş olmasıdır. 'Çünkü' diyor Hegel, Osmanlılarda ve genel olarak Doğu'da bir despot vardır, bir padişah vardır ve her şeyi belirler ve bir despotun yönetimi altında düşünmek, hele hele felsefe yapmak çok zordur. Böyle bir iddiası var, buna katılır mıyız, katılmaz mıyız bilemiyorum. Fakat felsefe tarihi açısından özellikle Antik Yunanistan'ın ve Aydınlanma dönemi sonrası Almanya'sının verimli bir dönem oluşturdukları söylenebilir. İngilizleri ve Fransızları da saymak gerekir. Yunanistan'da bir ara mantar gibi filozof

yetişmiş, belli bir dönemden sonra en yoğun kümelenme yeri Almanya olmuş; neredeyse Almanya'daki bütün felsefe profesörleri dikkate alınması gereken birer filozof olarak karşımıza çıkmış. Bir de ilginçtir Yunanlı filozofların çoğunluğu aristokrat kökenliydi ve pek çalışmaya ihtiyaçları da yoktu. Alman filozofları birer felsefe profesörü olarak felsefe öğretiyorlar. Yani felsefe biraz meslek olmuş artık, felsefenin niteliği de değişmiş, artık Diyojen veya Sokrates benzeri kişilikler yok. Bir nevi karakteri de değişiyor felsefenin, daha 'akademik' oluyor, yani giriş, gelişme, sonuç bölümü olan, böyle ciddi, öbür bilim dallarındaki gibi kitaplar yazılıyor. Oysaki örneğin Sokrates hiç yazmamıştır.

SALONDAN- Geçen hafta Kant işlendi. Şimdi Kant'ın yetiştirme tarzıyla Hegel'in yetiştirme tarzı arasında bir farklılık var. O nesnellikten öznelliğe geçiş yaparken Hegel öznelikten nesnelliğe geçiş yapıyor, kabaca böyle diyebiliriz. Ama burada bir noktada buluşuyorlar. Bu ayrıştıkları noktayı açarsanız, öyle bir bilgi birikimi varsa tabii...

ENVER ORMAN- Alman idealizmi bütünsel bir gelenek, Kant'ın yaptığı bir bakıma şu aslında: empirizmin ve şüpheciliğin saldırılarına karşı tarih dışı bir öznellik tasarlamak. Şöyle diyelim, bir fabrika düşünelim. Kant'la ilgili belki bu örneği duymuşsunuzdur; bu fabrika bir yapıya sahip. Orada makinalar var. Bir taraftan hammadde giriyor, öbür taraftan işlenmiş olarak çıkıyor. Yani endüstriyel bir fabrika düşünelim. Kant'ın felsefesi biraz buna benzetilir. Her hangi bir şeyi hep belirli kalıplar içinde algılar ve anlarız. Düşünmenin evrensel bir işleyiş yapısı vardır. Her şeye bir neden arar, varlık, birlik, zorunluluk gibi kategorilerle ilişkilendiririz. Kant'a göre bilgi sürecine dair bu genel geçer kategoriler doğrudan duyumsanan ve deneyimlenen gerçeklikten kaynaklanmış olamazlar. Kant'ın transendental idealizmi açısından bu kategoriler bilen öznenin, yani transendental öznenin zihninde bir yapı oluştururlar. Deneyimden gelmeyen *apriori* (önsel) kalıplardır bunlar. Temel olarak öznelliğe dayanan bu düşüncelerden dolayı biz kendinde şeyleri, bizden bağımsız nesnelliği bu kalıplara uydururuz. Aslında işlenmemiş hammaddeyi hiçbir zaman görmeyiz, onu hep işlenmiş ola-

rak, algı ve düşünce olarak alımlarız.

Şöyle bir tasarım kullanalım: mavi bir gözlük var gözümüzde ve bu nedenle şeyleri hep bir mavi tonda görüyoruz, hiçbir zaman asıl renkleriyle göremiyoruz. Anlaşılsın diye bu örneği veriyorum. Bu tasarıma belki şöyle karşı çıkış yapılabilir: her şey mavinin tonlarından ibaret olsaydı ve maviyi diğer renklerden ayıran bir belirlenime iye olmasaydık, 'mavi'ye ilişkin bir tasarım ve düşüncemiz olamazdı. Aynı şey 'kendinde şey' düşüncesi için de geçerlidir. Hegel aslında burada özne nesne ilişkisinde yine diyalektiği çalıştırıyor, yani bir şey ve ötekisi zaten bir ilişki içindedir ve birbirlerini etkilerler. Yani ne özne kendinde öznedir, ne nesne kendinde nesnedir. Bunu şöyle anlayabiliriz; içtiğimiz 'su'yu örnek verirsek, H₂O neden oluşuyor? 2 hidrojen ve 1 oksijen molekülünden ve onların bir araya gelmesinden oluşuyor. 'Su' dediğimiz şey kendi başkası, yani kendisi olmayan bir şeyden geliyor. Özneyle nesnenin ilişkisi de bu, yani şöyle bir şey düşünemeyiz: Burada özne var, burada da nesne var, bunlar yan yana varoluyor. Bu Hegel'in tasarımsal düşünce dediği şey, özne ve nesne dış dünyada varolan şeyler değildir, fakat şu gördüğüm 'bardak' şu gördüğüm 'şişe'nin yanında varolabilir. Özne ve nesne böyle varolmazlar. Özne ve nesne birbirlerinden ayrı düşünülemez, fakat öznellik nesnelliği zorunlu olarak varsaymakla birlikte, basitçe nesnelliğe de indirgenemez. Marksizm'i de, diyalektik materyalizmi de etkilemiş bu çok karmaşık ve teknik sorun için kabaca şu söylenebilir: biz bir şeyi bildiğimizde bilmek özneyle nesnenin ilişkisidir, nesnenin öznellikte özümsemesidir. Mesela, yemek yediğimizde ne yaparız? Elmayı alırız, onu çiğneriz ve kendi vücudumuza katarız, dönüştürürüz. Bilgi de böyle bir şey, özneyle nesne ilişkisinde, özne nesneyi görür onu özümser ve onu kendine göre biçimlendirir. Burada bir sorun yok, ama elmayla benim vücudumun özdeş yapısı da var, ikisi de yer kaplar değil mi? Yani elmayla ben ortak bir şeye sahip olmasaydım onu özümseyemezdim. Özne her ne kadar nesnel bir dünya içinde varolsa da, nesnelere paylaştığı ortak özellik yer kaplamadan çok, temel olarak aynı akılsal özü taşımasıdır. En azından bu Hegelci idealizmin bir

savidır.

Burada düşünceyle nesnenin ussal bir temelde özdeşliği idealizme yön veriyor. Hegel'e göre özne nesneden gelir, nesnel bir dünyada, maddi bir dünyada, dış dünyada, önce sudan amip oluşur, amiplerden bitki oluşur, sonra hayvan oluşur. Hayvandan iki ayağı üzerine kalkan insan oluşur, elleri boşta kalır ve alet yapmaya başlar. Kavrır ve kendi bilincine varır. Kendi bilincine varan ve öznelleşen şey zaten nesnedir, bedendir. Yani zaten özne nesnenin devamıdır, aynı özü taşır. Yine oluş mantığına, karşıtların dinamik bir süreç içindeki somut özdeşliği fikrine gelmiş oluyoruz.

SALONDAN- Kant'a göre bunun tersi.

ENVER ORMAN- Kant biraz daha değişik bir açıdan bakıyor. Hegel ise diyalektik düşünür. Ona göre ne özneyi nesneden, ne de nesneyi öznenen yalıtarak anlayamazsınız. Yani biraz önceki o 'katil' örneğinde de bu var. Katil, katil olmayandan gelir ya da nasıl diyelim, bir şey kendisi olmayanın sonucudur, sonlu şeyler kendi kendilerini yaratamazlar, yani sonlu şeyler kendi karşıtlarından gelirler, yoksa bir oluş olmazdı. Mesela, su buharlaşır ya da katılaştır nesne özne olur, özne nesne olur, ölür mesela, vücudumuz dağıldığında ne yaparız, özneliğimizi yitiririz. İşte evrende hiçbir şey böyle yalıtılmış evrensel bir belirlenime indirgenemez. Hegelci mantık açısından duyumsanan veya tasarımlanan hiçbir şeye mutlak özne ya da nesne diyemezsiniz. Mekanik doğada canlılığın ve özneliğin potansiyeli var. Hegel'e göre aslında doğada kendi bilincinde olmayan bir akılsallık vardır. Yoksa biz hiçbir şeyi bilemezdik, ne bina yapabilirdik, ne makina yapabilirdik. Yani biz aslında nesnenin özülle özdeş bir şey içerdiğimiz için nesnenin özünü çekip aldığımız için bir şey biliyoruz.

Bir bebeği düşünün; duyumsar, renk ve şekil cümbüşü içindedir ve adeta ayrıntıda boğulmuştur. Zamanla nesnelere ve diğer özneleri birbirinden ayırmaya ve adlandırmaya başlar. İşte 'ağabey', 'anne', 'baba' veya 'kapı' der. Aslında zaten belli bir mantıkla birbirine bağlı şeyleri bilinçli bir şekilde birbirine bağladıkça nesnelere özünü yakalamaya

başlarız. Bina yaparız, uçak yaparız; genel olarak uçmayı, kanadı, kuşları gözlemler ve düşünürüz, durmadan alet yaparız, nesnenin özünü çekip alırız, onu dönüştürürüz. Eğer bu olmasaydı insan hayvandan farklı olmazdı. Hegel'e göre hayvanlar genel olarak nesnelliğin içine batmışlardır. Hayvan hiçbir zaman ben 'kedi'yim, 'özne'yim demez. Bunu dediği zaman zaten insan olmaya başlar. İnsan kendi dil yetisiyle öznelinin bilincine varmaya başlıyor. Fakat 'ben' her ne kadar bilinçli bir özne, yani insan bile olsam, aynı zamanda bir hayvanım. Mekanik ya da biyolojik nesnellik benim özneliğimin ve dolayısıyla tinselliğimin zorunlu bileşenleri. İşte bu diyalektik süreci kavramak Hegel açısından çok önemlidir. Yani nesne şurada, özne burada diye bir şey yok, ben sırf düşünce değilim, özne değilim, ben aynı zamanda Aristoteles'in, Hegel'in deyişiyle bir hayvanım.

Hegel'in mutlak idealizminin yanlış anlaşılmasının bir nedeni de, Hegel'in 'düşünce' kavrayışının yanlış anlaşılmasıdır. Hegel 'tek tek insanlar, bireyler, maddeler bizim öznel düşüncemizden bağımsız varolamaz' demiyor. Bu solipsizm, tek bencildir ve öznel idealizme yakın bir konumlanıştır. Oysa Hegel mutlak idealisttir. Mutlak idealizm ne demektir? Sonlunun hakiki bir varlığı olmadığını ve ancak sonsuz ve mutlak bütünlük içinde var olabileceğini savunmaktır. Tinsel ve maddi her bir belirlenimin öncelikle kendi karşıtlarıyla oluşturdukları ilişkiler ağının bütünlüğü içinde anlamlı olduğunu savunmaktır. Örneğin şu gördüğümüz 'bardak' kendisini oluşturan ilişkiler ağını niteleyen evrensel kategorilerden bağımsız varolamaz. Aslında Marks'ın Kapital'i de bu mantık üzerine oturur. Kapitalizmi kapitalizm yapan şey o kapitalist ilişkiler ağıdır. Yani o meta üretimi biçimidir. Para meta ilişkisidir. Bu kategorilerin, bu genellemelerin dışında ve kendi başına niteliksiz hiçbir şey varolamaz. Bu anlamda Hegel'e göre felsefenin temel kavramları yalnızca epistemolojinin değil, ontolojinin de temel kavramları ve kategorileridir. Onların gerçekliği yalnızca bizim özneliğimize dayanmaz.

SALONDAN- Öznel idealizm ne demek?

ENVER ORMAN- Öznel idealizm, genel olarak bakıldığında nesnel gerçekliği öznelliğe bağlama, nesnellığı öznel temellinde kurgulama çabasını anlatır. Bu öznelğin bireysel öznel olarak anlaşılması bizi solipsizme götürecektir ve bu ise 'bütün dünya benim bireysel düşüncelerimden ibarettir' demeye gelir. Bu açıktır ki hiçbir filozofun savunamayacağı bir görüştür. Bu genelde felsefeye dışarıdan bakan insanların filozofları anlamadan onlara yüklediği bir savdır. Fakat bir filozof bu kadar düşüncesizce tek-benci ya da narsist olamaz. Bir tek ben varım, başka kimse yok. Bu ancak belki bir bebeğin, rüya gördüğünü sanan birinin, ya da bir hastanın düşüncesi olabilir. Ama bir filozof her şeyi rüyadan ibaret görerek ciddi bir şey sunamaz ortaya. O anlamda öznel idealizm felsefede daha çok bir yönelimi ve temellendirme çabasını nitelemektedir. Örneğin Berkeley'yi ele alalım. 'Varolmak algılanmış olmaktır' savı doğrudan 'ben algıladığım sürece şeyler vardır' anlamına gelmeyebilir. 'Varolmak' ve 'algılanmak' ne demektir? Sonuçta Berkeley algılayan ve bilen öznenen bağımsız bir nesnellığın varlığını kabul etmektedir; bunun nedeniyse tanrının her şeyi algılıyor olmasıdır. Berkeley'in bu tartışma götürür anlayışında tanrı karşımıza mutlak özne olarak çıkmaktadır.

SALONDAN- Hegel hakkında şöyle bir tespit var: Diyalektiğin gerçek babası. Hegel 'benim yaptığım şey diyalektiği temelleri üzerine oturtmak' diyor. Benim anlayabildiğim kadarıyla felsefenin hareket noktası olan temel iki sorun var. Dünya görüşü olarak, madde mi temeldir, ruh mu temeldir? Burada Marks direkt olarak maddenin temel olduğunu, her şeyin birbirine bağlı olduğunu, mutlak hiçbir şeyin olmadığını, hareket ve değişimin mutlak olduğunu, değişmez olan tek şeyin değişkenlik olduğunu ileri sürer. Daha sonradan direkt Marks okumasa bile Marksizm'in devamı niteliğinde olan yazarların da kendilerine maddeyi belirleyici alıp, ruh maddenin eseridir, maddesiz ruh olmaz, beyin bir maddedir düşünce beynin eseridir demelerini temel alarak, bu temel üzerinde meseleyi ele aldığımız zaman, evrenin oluşumu anlamında madde mi temeldir, ruh mu temeldir? Felsefenin temel sorusu budur.

Bu anlamda Hegel'i değerlendirdiğimiz zaman Hegel'in yeri neresidir?

ENVER ORMAN- Aslında materyalizmin temel perspektifi řoye dile getirilebilir: dūřünen özne ile maddi nesne ayrıdır ve maddi olan başlangıç zeminini oluşturur. Marks, Adorno veya Habermas gibi dūřünürler açısından dūřünen özne kendi içeriğini ve zeminini oluşturan maddi gerçeklikten beslenir ve onu tümüyle kendi içsel hakikatine indirgeyemez. Bir başlangıç noktası aranacaksa bu maddi nesnelliktir, öznellik nesnelliğin bir şekillenmesi olarak vardır. Fakat özne-nesne, dūřünce-madde ilişkisini 'yumurta mı tavuktan tavuk mu yumurtadan çıkar' döngüsüne dönüştürmemek gerekir diye dūřünüyorum. Daha önce de dile getirmiş olduğum üzere, Hegelci mantık açısından nesnelliliğin kendisi benim öznelliğimden bağımsız olarak vardır. Hegel kendi bireysel varlığını, kendi öznelliğini ve bu öznelliğin içeriğini oluşturan olumsal dūřünceleri felsefesi için kalkış noktası olarak almadığı dūřüncesindedir. Hegel'in böyle bir iddiası yok. Evreni kavrama çabamıza maddi gerçekliği konu edinen dođa felsefesinden de başlayabiliriz. Fakat felsefi açıdan 'başlangıç olarak başlangıç' veya mutlak başlangıcın ne olduğuna da bakmamız gerekmektedir.

şimdi biraz 'başlangıç' dūřüncesinin diyalektik doğasına bir göz atalım. Sonlu şeylere bakalım. Bir polis dedektifini dūřünün, bir mahalle-den bir ihbar geliyor ve orada bir cinayet var, bir sonuçtur bu. Olayı görüyoruz. Kedi de görüyor, ben de görüyorum. Ben ona 'cinayet' diyorum, kedi yalnızca bakıyor ve iřte polis komiseri de geliyor. Ona deniyor ki 'arkadaş, sen bunun nedenini bulacaksın, bunu kim yaptı?' Ona bir neden bulmaya çalışıyoruz ve sonlu olan her řey, gözle görülebilen, algılanan her şeyin bir nedeni var, ama sorun řu ki, o sonlu olaya neden olan belirlenimlerin, katilin ve onu oluşturan çevrenin de bir nedeni vardır. Yani bu neden silsilesini, bu başlangıç silsilesini sonsuza geri götürebilirsiniz. Mutlak başlangıcı dūřünmek için, gerçekten bütün her şeyin başlangıcı olan bir řeyi dūřünmek için, ne yapabiliriz? Eđer bir řey mutlak olacaksa ve başka bir şeyin nedeni olmayacaksa, bir řey tanı olacaksa, töz olacaksa kendi kendinin nedeni olmalıdır. Çünkü bir řey

kendi kendinin nedeni değilse, kendi başkasından gelir, topraktan gelir, sudan gelir, kendi çevresiyle beraber bir şeyin tanrı olması için, sonsuz olması için, mutlak olması için, kendisini göreceli kılan kendi karşıtıyla tanımlanmaktan çıkması gerekir. Bu ne olabilir? Hiçlik olabilir. Yani ancak hiçlik başkasıyla belirlenemez, çünkü yok olan şeyin başkası da olamaz. İlk olarak özdeşlik ilkesine uygun olarak, yok yoktur.

SALONDAN- İçinde yaşadığımız evrende mümkün mü?

ENVER ORMAN- Hayır, mümkün değil. Hegel 'bunlar boş soyutlamalardır' diyor. Eğer gerçekten mutlak bir başlangıç olacaksa, başlangıç mutlak hiçlik de olamaz. Niye? Çünkü eğer bir şey başlayacaksa, bir başlangıcı oluşturacaksa, bir şekilde varlığı içermeli ve varolmalıdır. Yani bir sonucun ortaya çıkması için bir neden olmalıdır, fakat bu neden aynı zamanda bir sonuç olarak da varolmamalıdır. Hem varolmalı hem de varolmamalıdır. Veya kendi kendisinin sonucu olan bir neden ve kendi kendisinin nedeni olan bir sonuç olmalıdır. Anlatabiliyor muyum? Çünkü bir şey başladığında o yokluktan, mutlak yokluktan varlığa da çıkmalıdır. Başlangıç nedir, mutlak başlangıç nedir? Kendi kendisinin içinden kendi başkasını çıkarmaktır. Yani eğer bu mümkün değilse, tanrı ya da sonsuz mümkün değildir. Çünkü örneğin şu gördüğüm şeyin bir nedeni vardır: çevresi onu sonsuz olarak koşullayan her şeydir. Buna karşın sonsuzun kendisi ya da tanrının kendisi, evrensel bütünü kendisi mutlak nedendir. Böylece de Hegel 'zaman ve mekân açısından mutlak bir başlangıç yoktur' diyor. İşte zaman ve mekân açısından 'başlangıç noktası şurasıdır' gibi bir şey söyleyemeyiz. Zaman ve mekân sonsuz yayımlı oldukları için, onlara için her şey görecelidir. Bu bağlamda aslında Hegel bu başlangıç sorununu, özne-nesne ve düşünce-madde sorununu aşılmaz sorunlar ya da ayrımlar olarak görmüyor. Hegelci diyalektik açısından hiçbir ayırım, belirlenim ve sonluluk mutlak değildir. Madde başlangıçsa, doğa başlangıçsa, zaten özne potansiyel olarak onun içindedir. Yalnızca kavramsal temellendirme bağlamında mutlak bir başlangıçtan söz edilebilir; ki böyle bir başlangıçta bir döngüyü içerecektir.

Potansiyel, yani gizil olarak karşıt şeyler birbirini içermektedirler; inorganik doğa organik doğaya ve dahası tine dönüşmektedir. Hegel'in aynı öz dediği şey budur; öznellik ve tinsellik zaten hazır bir şekilde orada değil, öncelikle doğa yasası ve özsellik olarak orada. Doğada bir yasallık var, her şeyin bir mantığı var. O mantığın keşfedilmesi, doğanın kendi bilincine varması öznelliktir. İşte tam da nesnenin kendi bilincine varması, doğanın bilincine kavuşması diyalektik bir gerilim oluşturur. Hegel'de doğa zaten oradadır, yani Hegel'in yanlış anlaşılmasının nedeni de budur; dediğim gibi, Hegel bir çok materyalistten daha materyalisttir derken bunu kastediyorum. Hegel'e göre tinsel ve maddi olanı mutlak şekilde birbirinden ayırmamak, nesnenin özneye, maddeye tine kavramsız bir tarda atlamamak için karşıt belirlenimlerin ayırımı özdeşliğini, bütünlüklü ussallığı gözetmek gerekir. Doğanın sonul amacı, yönelimi kendi bilincine varmaktır. Hegel böyle metaforlar kullanıyor. Biraz mistizme de kayan bir yönü var, belki bazı yönlerden bunu kabul edebiliriz. Mevlana'dan etkilenmiş, Budizm'den etkilenmiş, ama bunları biraz diyalektik mantığa oturtmuştur. Marksistlerin ve özel olarak Marks ve Lenin'in de söz ettiği olası bir Hegelci gizemcilik üzerinde düşünmek gerekebilir.

Ölü olmak aslında kendi bilincinde olmamak, nesne olmaktır. Nesne sadece yer kaplar, bir 'taş'ı düşünün. Bitkide öznellik yok denecek kadar azdır, fotosentez yapar. Kendisine yarayanı ve yaramayanı ayırır. Toprağa bağlıdır, hayvanda öznellik daha fazladır, hareket edebilir, duyuları vardır, kendisine zarar verecek şeylerden korkar. İnsanda öznellik ve bireysellik kendi bilincine varır. Hegel'in sistemini biraz da böyle kavramak lazım. O mekaniği, fiziği, kimyayı, biyolojiyi, psikolojiyi, sosyolojiyi, tarihi, felsefeyi ve diğer tüm disiplinleri böyle kavramsal bir bütünlük içinde değerlendirir. Müthiş bir projedir bu. Bu silsileye göre, kendi bilincinde olmayan şeyler mekanik şeylerdir; birbirine çarpan taşları düşünün. Sonra bitkiler geliyor, sonra hayvanlar geliyor, sonra insan geliyor ve doğadaki yasallığın bilincine varıyoruz. Kendi bilincine varan ve kendi içsel doğasından hareketle öznellik kazanan

nesnelliktir. Nesneyle özne bu anlamda iki şeyin yan yana varolması gibi var değildirlir. Fiili olarak nesneyle özneyi, maddeyle ruhu böyle tasarımsal bir şekilde ayırırsak, aslında kötü bir felsefeci oluruz. Burada dikkat etmemiz gereken şey şudur: birbirlerini bütünlemeyen ayrımlar yapmak, diyalektik derinlikten ayrılmak ve keyfi ayrıntılar arasında yolunu yitirmektir.

Özne maddenin dile gelmesidir, temelde bu kadar yalın! İşte burada özne burada nesne diyemeyiz. Ne özne ve ne de nesne 'kendinde' ve 'soyut'lanmıştır. Bedenden ayrı bir ruha inanmak, bireysel ölümsüzlüğe inanmaktır. Öldükten sonra, bedenimiz dağıldıktan sonra da bir şekilde yaşamın devam ettiğine, 'öte dünya'ya, 'cennet ve cehennem'e' inanmaktır. Hani esprisi vardır, açık büfe, her şey çok güzel, işte bir tanrı var, tamamen spiritüel. Hayır, Hegel bunu yanlış buluyor. 'Öte dünya' tasarımı bir dualiteye, yani ikiciliğe işaret etmektedir; oysa ki Hegel monisttir. Bu dünya var, yani ilginç bir tarzda çok gerçekçi bir tablo söz konusu. Yaşam ve ölüm karşılıklı birbirlerini içeriyorlar. Biz toprağa giriyoruz, hani Mevlana'nın benzetmesiyle, çiçek oluyoruz, su oluyoruz, tekrar kendi bilincimize varıyoruz. Bireysel ve sonlu varoluşlar açısından sonsuz bir döngü düşünelim. Tanrı da içimizde, her şey bu evrende, bu sonsuz yayılımın içindedir. Ben Hegel'i biraz böyle yorumluyorum ve bu oldukça 'materyalist' bir bakış açısidir. Burada sorun onu iyi değerlendirmektedir. Örneğin belki de Marks ivedi sorunlara çözüm bulmak için, felsefeden hızlı bir şekilde politikaya atılmış olabilir. Aslında felsefe mezunu, doktora yapmış, ama üniversiteye uygun görülmemiş. Çünkü çok muhalif bir duruşu var. Hegel ailenin, sivil toplumun ve devletin, diğer bir dile getirişle toplumsal oluşumların, kurumların akılsallığını ve direngenliğini daha ciddiye almış ve varolan politik sistemle daha uyumlu bir filozoftur. Marks haksızlıklardan, işçilerin, orman köylüsünün, genel olarak sömürülen ve ezilen insanların durumundan, politik ortamdan çok etkilenmiş bir düşünür. Marks'da politik ateşliliğin ve politik eylemliliğe yönelik ilginin daha belirgin olduğu söylenebilir; felsefi açıdan teknik ayrıntıları, ontolojik ve epistemolojik

sorgulamaları, Hegel'e göre biraz erken elden bırakmış diye düşünüyorum.

SALONDAN- Şöyle diyebilir miyiz? Marks Mısırlı rahip gibi ya da Yunanlı aristokrat gibi kendini çekememiş mi, kendine dönememiş mi?

ENVER ORMAN- Acı çekiyor.

SALONDAN- Acı da Mısırlı rahip gibi kenara çekilmiyor, mesela Kant'ta ne diyor? Tanrı ruh bir de kozmos diyor, belirleyemiyorsun sorgulayamıyorsun diyor. Marks ise bu saydığımız diğer felsefecilerin dışında bir yapıda, yani ayrı bir yerde.

ENVER ORMAN- Marks biraz çarınca gerilmiş İsa'ya benziyor diyebiliriz. Devrim ateşiyle yanıp tutuşan ve politikanın içinde birisi. Hegel akademik açıdan daha soğukkanlı.

SALONDAN- Hegel sanki durumu idare etmiş bir filozofa benziyor değil mi? Öyle de konuşmuş, böyle de konuşmuş, işin içinden çıkamayınca öbür tarafa doğru dönmüş. Ama nesneyle özne arasındaki ilişkiyi çok güzel ifade etmiş.

ENVER ORMAN- Hayır, öyle bakmamak lazım. Marks'ın değeri nereden kaynaklanıyor? Bana sorarsanız, Marks çok büyük bir deha, günümüzü çok etkilemiş, düşünsenize birçok devlet, birçok parti onun adına kurulmuş, yani müthiş bir şey. Dediğim gibi felsefe onunla birlikte çok politikleşmiş, kendi politik değerinin bilincine varmıştır. Kendisi zaten felsefi formasyon almıştır, Epikuros hakkında doktora tezi vardır, Hegel'i çalışmıştır. Hegel'in hukuk felsefesini eleştirmiş, *Fenomenoloji*-sini incelemiş. Keza Lenin de öyle, devrim öncesinde, bütün o hengame içinde okuduğu şey belki de felsefe tarihinin en teknik ve zorlu metinlerinden biri: *Mantık Bilimi*. Lenin, 'Biz Marksistler 150 yıl sonra Marks'ın kapitalini anlamamışsak Hegel'i iyi özümsemediğimiz, Mantık Bilimi'ni okumadığımız içindir' diyor. Şimdi burada Marks'ın önemi şu: Hegel'den aldığı diyalektik derinliği felsefeye değil de, asıl olarak ekonomiye, politikaya yatırmış ve bu dünya açısından çok etkili sonuçlar doğurmuştur.

'Kapital'de, günümüzün insanlığını belirleyen o ekonomik ilişkiler

ağının, günümüz toplumunu niteleyen kapitalizmin analizini yapılmıştır; önemli bir yapıttır. Burada tartıştığımız Marks'ın değeri değildir ve olamaz zaten. Marks'ın değeri ortadadır. Hatta şunu söylüyorum: belki de Marks felsefeye daha çok zaman harcasaydı, 'Marks' olmazdı ve asıl önemi ortaya çıkmazdı. Çünkü sosyolojinin, ekonominin ve politikanın değersiz olduğunu kim söylüyor? Her şeyi bir anda yapmak çok zor bir şeydir. Adam açlık, sefalet içinde, çocukları açlıktan ölüyor, kendini açlıktan gurulduyorken ekonomi-politiği felsefi açıdan yeniden yapılandırmaya çalışıyor. Konuya ilişkin binlerce sayfayı okuyup anlamaya çalışmak, sınıf savaşının tarihine dair devrim niteliğinde çözümler yapmak, entelektüel açıdan kolay bir iş değildir. Bu yoğunluk içinde ince ontolojik ve epistemolojik çözümleri ihmal etmesi anlaşılır bir şeydir. Hegel de ekonomi politiği ihmal etmiş bana sorarsanız. Bence Hegel'in en tartışmalı görüşleri büyük olasılıkla politik görüşleridir. Hukuk felsefesine, devlet felsefesine dair bazı usavurmalarıdır. Fakat bu alanlarda da hem Hegel hem de Marks büyük düşünürlerdir; tartışma götürmez bir şekilde 'bal' taşır. Eleştirilmez değiller, fakat gerçek bir eleştiri onların derinliğini özümsemeden ortaya konamaz. Bazı filozoflar ilgilerini ahlak felsefesine, bazıları ontolojiye, bazıları siyasete, bazıları psikolojiye vb. yoğunlaştırmışlardır. Hegel'in büyük felsefi birikimi ve dehası öncelikle evrendeki sonsuz ussal sistematığe yoğunlaşmıştır. Onun görüşleri sağlıklı bir felsefi perspektife sahip olmak açısından büyük bir değer taşır.

SALONDAN- Peki, bu filozoflar felsefecilerin yapısıyla ilgili ne diyorlar? Nasıl olmalı, belli ki daha çok Marks'ın gerisindeler gibi düşünülür, ama esasında açıktır ki faydayı öne almak ne derece doğru olur bilmiyorum, ama Marks işlemiş o tarafını, kenara çekilip kendi laboratuvarında işlem yapmamış, onların hepsinden bir anlam çıkarmış.

ENVER ORMAN- Teoriyi pratik için yapmış diyorsunuz, bu doğru tabii ki, ben felsefenin sokağa inmesi derken günlük yaşamla iç içe olmasını kastediyorum. Sokak derken olumsuz bir şey kastedmiyorum. Pratiğin teoriden teorinin pratikten sürekli beslendiği bir iç içe varoluş-

tan söz ediyorum. Tarih boyunca toplumları maddi-manevi etkileyen ekonomik, politik ve dinsel sistemler kuruluyor. Marks bunu felsefeyle yapmaya çalışıyor. Diyor ki: 'insanlık kurtulacaksa cenneti bekleyemeyiz, cennet filan yok, cenneti bu dünyada gerçekleştireceğiz.'

SALONDAN- Yani bir fabrika gibi düşünersek, bir yerden girmiş öbür taraftan bir şey çıkmış.

ENVER ORMAN- Marks bir anlamda sınıf bilinci açısından bıçağı bilemiştir, fakat ayrıntılı bir sosyalizm projesi sunmaya vakti olamamıştır.

SALONDAN- O ürün, o mamul şimdi başka bir yapıya bürünecek tabii ki, o fabrika öyle küçücük bir şey değil, biz geçişim içinde, bir kesitinde bir yerdeyiz, diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

ENVER ORMAN- Stalinizm, Troçkizm, reel sosyalizm, işte Çin deneyimi var, bu bağlamda ben hep şu soruyu sormaya çalışıyorum: acaba Hegelci diyalektik yeterince iyi işletilmiş mi? Çünkü Lenin bunu açıkça soruyor. Lenin sadece bir politikacı, devlet kurmuş biri değildir; onun devrim arifesinde, o pratik yoğunluk içinde, kritik kararların alındığı bir dönemde okuduğu kitaplardan aldığı not ve özetlerden oluşturulan '*Felsefe Defterleri*'ni okuduğunuzda şaşırıyorsunuz. Dediğim üzere Hegel'in *Mantık Bilimi*'ni inceliyor, *Felsefe Tarihi*'ni okuyor. İşte Hegelci diyalektiğin derinliğini yeterince işletmek, bireysel ve toplumsal yaşama uygulamak belirli bir özen ve çaba gerektirmektedir. Felsefeyi ciddiye almayı gerektirmektedir. Fakat bu ciddiyet diyalektiğin esnekliğiyle donatılmış rasyonel bir ciddiyet olmalıdır.

SALONDAN- Kusura bakmayın, ama Hegel başlatmamış mı bunu? Hegel işte idare etmiş diyoruz...

ENVER ORMAN- Hayır, Hegel bazı bireysel çıkarlarını gözetmiş olabilir, fakat *Mantık Bilimi*'nde...

SALONDAN- Bu başlangıç, bir sürü şeyi beraber yürütme alışkanlığı Marks'la daha başka bir boyuta getirilmiş. Ondan sonra başkaları çıkmış, sonra yorumcuları çıkmış, işte Lenin, dediğiniz gibi başkaları bunlara başka yorumlar getirmişler, izmler oluşmuş, Leninizm gibi.

ENVER ORMAN- Marks'ı politik ilgileri bağlamında biraz Platon'a benzetebiliriz. Hegel'in *Mantık Bilimi* pratik açıdan aslında bir patlayıcı madde gibi. Tamam devlet olgusuna bakış açısına koşut olarak belki Prusya Devleti'yle arası kötü değil ve biraz politik anlamda tutucu görünüyor, fakat sahip olduğu diyalektik düşünüş çok tehlikeli bir şey. Her şeyi kendi karşıtıyla dinamik ve bütüncü bir ilişki içinde düşünmek ve dolayımlemek, aslında Hegel'e maaş veren Prusya Devleti düşünüldüğünde de geçerli olacaktır. Hegelci diyalektikte evrensel ussallık dışında hiçbir şey kalıcı değildir, varolan her şey bir oluş içindedir. Karşıtların birliği, çelişki ve tarihsel bir çözüm ve yeni bir sistem, fakat yeni oluşan sistemde de, çelişki olacaktır. Yine de bu çelişki belki de daha az zarar verici olacaktır. Çelişki olmadan yaşam olmaz. En azından benim yorumlamam böyle. Sosyalizmi kurdunuz, orada da yine birey-toplum ilişkilerinin dinamiğini iyi çözümlemeniz gerekir. Şu tarz soruları ciddiye almak zorundasınız: işçi sınıfı acaba parti bürokrasisine nasıl karşı durabilir; o katılmış bürokratik yapıya karşı insan tininin karşıtlıklar ve çelişkilerle beslenen dinamik ve canlı yapısı nasıl korunabilir? Yani o birey toplum diyalektiğini ve dahası hiyerarşik yapıyı nasıl kuracaksınız? Özel mülkiyet olmadan toplumu nasıl kuracaksınız? Yine burada da derin ve sürekli felsefi bir çaba gerekiyor. Bir felsefeci olarak burada söylemek istediğim asıl şey, dünyayı dönüştürmenin diğer birçok zorunlu maddi koşula paralel olarak, sığ bir felsefi ve bilimsel birikimle doğru bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğidir. Sovyetler Birliğinin bürokratik bir yapılanmaya, despotik bir yapılanmaya gitmesinin tabii ki emperyalist kuşatmayla bir ilgisi var. Onların silahlanmaya yönelmesi, uzay teknolojisine yönelmesi, sosyalizmin ana vatanını koruma ve muhafaza etme mecburiyetini ortaya çıkarmış olabilir. Bu Althusser'in dediği gibi sadece Stalin'in kabalığına ve köylülüğüne veya baskıcı kişiliğine bağlanamaz. Stalin kendi açısından inançlı ve samimi olabilir. Fakat toplumsal olaylara daha sosyolojik ve tarihsel açıklamalar getirmeliyiz. Daha genel kavramlardan hareketle düşünmeye başlamalıyız. Toplum birey diyalektiğini nasıl anlamalıyız? Toplumsal hiyerarşiyi

nasıl analiz etmeliyiz? Yani proletarya diktatörlüğünü kurulduğunda, işte o yapının çürümeyeceği ya da yozlaşmayacağıın garantisi nedir? Sonrasında ne gelecektir? Benim demek istediğim budur. İşte Lenin açısında tüm bu sorunları daha derin bir şekilde kavramak için, Hegel'e geri gitmek gerekiyordu.

SALONDAN- Şöyle bir olay var: Şimdi nesneyi öne koyup da felsefe yapma şekli var. Filozoflardan önceleri özneyi öne koyarak dinsel öğretiler gibi, ruhsallığı öne koyarak hareket ettiler. Ondan sonra devrim nesneyi öne çıkartarak hareket etmeye başladı, zaten filozoflardan önce öznellik önde, filozofların çıkmasıyla diyalektiğin başlamasıyla insanlarda nesnelliği öne koyma alışkanlığı başlıyor. Şüphe varsa aşk yaşanmaz, ama şüphe ne kadar varsa o kadar diyalektik vardır, o kadar bilimseldir, bilimselliğin tarifinde, bilimsellik şüpheciliktir. O zaman filozoflardan öncesiyle filozoflardan sonrası arasında bir ayrım var, dolayısıyla nesneyi hep öne koyuyor filozoflar. Koydukları oranda diyalektik ne kadar artarsa insanlar o kadar çalışmak zorunda kalıyor. Çünkü nesnenin, dünyanın, varlıkların ritmini öğrenebilmek gerekiyor. Bir ritim var ortada, ister inanarak ritme bakın, ister inanmadan bakın, bir ritim var. Bu ritmi anlamak için tembellikten kurtarmak için nesneyi öne çıkartıp insanları çalışmaya itiyor. Yoksa tanrı büyüktür, her şey onun dediği oluyor, bir vahiyle bu işler oluşuyor, o zaman çalışmaya gerek yok. Yani insanlığı çalışmaya iten bir oluşum oluyor.

Sadece biz bu sentezi de bu filozofların görüşleriyle bugüne değil de bugünün görüşleriyle dünyadaki oluşlara baktığımız zaman, biz muasır medeniyet seviyesine, Atatürk'ümüzün bize emaneti çağdaşlaşma olayına ulaşmak için, Batıya mı uyalım, Doğuya mı uyalım. Şimdi biz burada bu konuları fazlaca inceleyelim, evet bu filozofları da inceleyelim, doğusu, batısı hiç ayırt etmeyelim. Fakat kendi felsefemizi kendimiz oluşturup, hiç kimseye benzemeden yeni bir medeniyet oluşturmanın şeklini de yaratabiliriz. Mesela benim gönlümden geçen...

ENVER ORMAN- Hiç kimseye benzememek mümkün değildir. Yani insan ya da toplumlar hep başkalarıyla etkileşim içinde kendilerini

oluştururlar ve zenginleşirler. Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yılları da dâhil olmak üzere, hiçbir zaman dış-dünyadan tümüyle kopartılmamıştır. Bu topraklar farklı kültürlerin sürekli etkileşimine maruz kalmıştır.

SALONDAN- Onları inceleyelim, ona bir şey demiyorum, ama bir sol çekmenin zamanı gelmiştir sanıyorum. Mesela, Atatürk'e Kurtuluş Savaşı öncesi söylüyorlar, biz Amerikan mandasına girelim, Halide Edip'in anlatması, yok Alman mandasına girelim, yok İngiliz mandasına girelim. "Hayır, biz bize benzeriz, bizim benzerimiz yoktur" diyor, masaya vuruyor ve Kurtuluş Savaşının temel felsefesini atıyor. Fransız ihtilali için mesela şey deniyor, öyle bir ihtilal ki dünyayı değiştirdi, hâlbuki o Fransız ihtilali yapıldığı zaman Fransa'da dindarlar ve kiliseye devletten ayrılan bütçe sıfırlanıyor, fakat sömürgelerine olan bütçe üç misli arttırılıyor. Yani kendisi için koyduğu... Onun için bu türlü yaklaşımları sadece onların kalıpları içerisinde değerlendirmek değil de bize göre almalıyız.

ENVER ORMAN- Belki sizin görüşlerinize kısaca şunlar eklenebilir. Felsefi terminoloji açısından konuya bakarsak, öznenen hareket ettiğinizde, özneyi temel aldığımızda bir bakıma öznel iradeyi, volontarizmi vurguluyorsunuz. Nesneden hareket ettiğiniz zaman bir bakıma determinizmi, gerçekçiliği vurguluyorsunuz. Bu vurguların ikisi de diyalektik ve sağlıklı bir tavır için gerekli, yani hem olaylar karşısında, dünya karşısında determinist olacaksınız, her şeyin bir nedeni olduğunu düşüneceksiniz, nesnel koşulları, çevreyi başka ulusları, her şeyi gözeteceksiniz, hem de bu nesnellüğün içinde kendi özneliğinizi anlamlandırmaya, korumaya tabii ki çalışacaksınız. Kendi iradenizi de dünyaya dayatmaya çalışacaksınız, bunu söylemiş olduğum üzere 'tavuk ve yumurta' kısır döngüsüne dönüştürmek, diyalektik düşünüş açısından yanlış olacaktır. Başkalarını tanımak, onlarla iletişim içinde kalmak, onlardan yararlanmak, başka uluslardan ve kültürlerden olumlu şeyleri almak gerekir ki ancak o zaman medeniyet olursunuz. Hem başka uygarlıklardan olumlu şeyler alacaksınız, hem de kendinizi sömürtmeyeceksiniz, ezdirmeyeceksiniz. Daha önce dile getirdiğim örneklerde olduğu gibi, mutlak

iyi ya da kötü diye bir şey yok, ne kapitalizm açısından, ne başka kültürler açısından, ne de başka uluslar açısından.

Eğer siz kendinizi tertemiz, bebek gibi böyle başkasından yalıtmaya çalışırsanız, kötülük ya da iyilik potansiyellerinizin hepsini öldürür, acayip baskıcı bir yapı oluşturabilirsiniz. Paranoyak bir şekilde cenin pozisyonuna girersiniz, tutuculaşırsınız, kapılarınızı kapatırsınız. O zaman örneğin reel sosyalizm gibi çökersiniz. Çünkü siz, başkasından beslenmek ve dahası bütün insanlığın evrensel damarından beslenmek zorundasınız. Yoksa uzun süreçte ölüp gidersiniz. Kendi özgünlüğünüzü ve kimliğinizi yaşatmak, derinleştirmek ve zenginleştirmek için, başkasını da olabildiğince gözetmeli ve yaşatmalısınız. Örneğin bu anlayışa karşıt olarak, işte Hitler faşizminin düşmanca yayılma politikasının Alman Ulusu ve tüm insanlık açısından sonuçları ortadadır.

Doğru ve yanlış, iyi ve kötü arasındaki ayrımlar nasıl kavranmalıdır? Gördüğünüz gibi yine felsefi kavramları doğru bir şekilde kavrama çabasının büyük önemiyle karşı karşıyayız. Felsefe yalnızca bir oyun değildir ve yaşamsal bir değer taşır. İşte söylemek istediğim şey, diyalektik makineyi çalıştırmak gerektiğidir. Evrensellik ve tikellik, enternasyonalizm ve ulusalcılık konularında da, bu diyalektik makine çalıştırılmalıdır. Amerika'nın sömürgeciliği, Irak'ta yaptıkları, Fransız emperyalizmi hepisi doğru, yani dünyada sadece iyilik yoktur. Başkası sadece sana kapılarını açmıyor, seni kullanmaya da çalışıyor. Yani bu doğru, bu diyalektik bir şey zaten, ama başkasına tamamen kapılarınızı kapatırsanız, başkasının fiili varlığını içinizde veya dışınızda tamamen olumsuzlarsanız, kendi potansiyellerinizi öldürürsünüz, kendinizi kurutursunuz. Bir bitki susuz yaşayamaz, o dinamizmi olmalı, öyle bir toplum olmalı ki farklı görüşlere, farklı anlayışlara en 'kötü'süne bile tahammül edebilirse, ruhsal bir dinamizme sahip olabilir. Düşünsel bir dinamizm ve ensellik, farklı görüşlerin belirli bir şiddet içermeyen varolabilmesini gerektirir. Atina'yı Atina yapan bu demokrasi anlayışydı. Düşünsel üretim bağlamında Batıyı dünyaya karşı güçlü kılan da sınıfsal eşitlik içermemekle birlikte bu biçimsel demokrasi ve liberal özgürlük iklimi olsa gerektir.

Eğer siz karşıtların birliğinin dinamizmiyle beslenen düşünmeyi engellerseniz, kaybedersiniz. Kendi bindiğiniz dalı kesersiniz. Evrensel değerler ulusal değerlerden ve ulusal değerler evrensel değerlerden beslenerek varolurlar.

Güçlü bir kişi ya da toplum, kendi kapılarını kapatan, içine kapanan değil kendi çıkarları üzerinde farklı görüşlere tahammül edebilen bir kişi ya da toplumdur. Liberalizm, sosyalizm, feminizm, çevrecilik gibi politik bakış açıları ve sivil örgütlenmeler, bir toplumun politik kültür açısından zenginliğini oluştururlar. Bir Suudi Arabistan veya Afganistan olmak iyi bir şey değildir.

SALONDAN- Peki, bu böyleyse, işte Atina'daki 30 000 kişilik demokratik uygulama çerçevesi içinde ve onlara hizmet eden 300 000 köle anlayışı içinde dünyaya bakıyoruz. Dünya'da yaklaşık 200 000000 kişi demokrasiyi yaşıyor, hele bu son dönemlerde de görüyoruz işte, herkes kendi birliğinin peşinde, Amerika Birliği, Avrupa Birliği içinde herkes kendi gerçekleriyle boğuşuyorlar ve bu su üstüne çıkıyor. Bu çirkefi, bu ayrımı herkes, bütün dünya görüyor. Yani pek bir şey değişmiyor demokrasi...

SALONDAN- Evet, Amerika'yla Batı için geçerli demokrasi, çevrelerindeki bizler ise sömürgeyiz, işte o kölelerde bizleriz şu anda. Şehir devleti olmak daha mı iyiydi acaba?

ENVER ORMAN- Şimdi siz aslında post modern felsefenin ruhuna geldiniz. Şehir devletini neyin çözümü olarak görüyorsunuz?

SALONDAN- Yani, Atina gibi şehir devleti olmak daha mı iyi?

SALONDAN- Ama 300 000 kölemizin olması lazım.

ENVER ORMAN- Ekonomik ve toplumsal haklar açısından evrensel eşitliğin ve birliğin bir ütopya olduğu hep söylenir zaten. Belki bu ruh durumundan da beslenen post-modernizmle ilgili birkaç söylemek istiyorum, çünkü bu konu Hegel'le de çok ilgilidir. Dedim ya Hegel bir bakıma modern Aristoteles'tir ve bütün post-modern felsefe, Derrida da dâhil olmak üzere, Hegel'e belli bir tepkiyi içermektedir. Günümüzde tam da reel sosyalizm çöktükten sonra, Marksizm'e ilişkin güçlü enter-

nasyonalist yönelimdeki gerilemeyle birlikte, özellikle Gorbaçov'dan sonra, —ki reel sosyalizmi de olumlamıyorum, gerçekten demir perdeydi, müthiş bir iç ve dış düşman vurgusuyla nefes alamaz hale gelmiş ve çok militarize olmuş bir toplum söz konusuydu— insanların evrensel değerlere, insanlık ailesine, Marks'ın 'cenneti bu dünyada kuralım' anlayışına dair inancı azaldıkça, her birey, her ulus, her dinsel cemaat kendinden sorumludur ve herkes 'kendi bacağından asılır' anlayışı ve inancı güç kazandı. Belki de felsefenin de bu duruma uyum sağladığını ve evrenselliğe değil tikelliğe, birliğe değil ayrıma vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Post-modern ruh açısından, büyük anlatıların sonu gelmiştir, rasyonel bir sistem, evrensel bilgi ve dolayısıyla evrensel kurtuluş mümkün değildir, her şey kendi tikelliğinde anlaşılmalıdır, her şey her şeye uyabilir. Bu liberal iklimin etkisiyle belki de nereye gittiğimizi pek düşünmüyoruz ve düşünmekte istemiyoruz. Kişi ve olay dünyasının içinde kaybolmaktayız. Gerçekten de medyanın, görsel ve işitsel bir sürü uyarıcının, devasa meta üretiminin etkisiyle, felsefi meditasyon yapabilecek, bütün insanlık için çözümler üretecek bir ruh halimiz kalmadı. Irak'ta katliam var, Sudan'da, Afganistan'da vd. yerlerde aynı şekilde, müthiş acımasız çatışmalar var.

SALONDAN- Felsefeciler de mi öyle düşünüyor? Yani post-modernizm dediğiniz bu mu yani?

ENVER ORMAN- Doğrusu post-modern ya da modernizm sonrası düşünürlerin modernizme yönelik eleştirilerinin tümüyle haksız olduğunu söyleyemeyiz ve bu anlamda bu düşünürlerin kayda değer ve ciddi çözümlerinden yararlanmamız bizi kuşkusuz ki zenginleştirecektir. Felsefeye emek harcamış düşünürlere belli bir ilgi ve ciddiyetle yaklaşmanın ilk elde yararından söz ediyorum. Fakat kapitalizmin her şeyi metalaştıran ve global ilgileri tikel ilgilere kurban eden işleyişinin, felsefecileri de bazen çaresiz bıraktığı düşünülebilir. En azından günümüze egemen olan bir ruh halinden söz ediyorum. İnsanlar çaresiz kaldıklarında, daha önceki denemelerden büyük acı ve yenilgilerle çıktıklarında, tüm insanlığa özgü büyük projeler üretmekten vaz-

geçeceklerdir. İnsanlığın kurtuluşu adına insanlığa çektirilen acıları da göz önüne aldığımızda, belli bir kötümserlik ve nihilizmin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu da anlaşılır bir şeydir. Belirli açılardan modernizmin asli bir bileşeni olduğu söylenebilecek Marksizmin işçi sınıfını harekete geçirme isteğini düşünelim. Yani toplumsal yaşamı ayakta tutan ve sürdüren üretici güçlere ve genel olarak pratiğe yönelmekten söz ediyorum. İşçi sınıfı Marks için neydi? Marks'a göre felsefenin pratik bir güç olması için bir bedene sahip olması gerekiyordu. Örgütsüz bir birey ya da en fazla bir üniversite profesörü olarak filozofun, kendine özgü kurallarıyla işleyen devasa bir toplumsal sistem karşısındaki etkin ve dolaysız gücü ne olabilir ki? Böyle bir anlayış, devrimci görüşlerin, insanlığa yararı olduğu düşünülen görüşlerin hayata geçmesi için, tarihsel bir özne bulunması gerekliliğine gönderimde bulunur. Bu devrimci sınıfta, zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmadığı varsayılan 'proletarya' olabileceği düşünülmüştür. Mühendislerin, doktorların, profesörlerin biraz tuzları kuru, Atina Demokrasi'sindeki 30 000 özgür yurttaşa benzer olmasa da toplumda bir statüleri var, bir şekilde buradan nemalanıyorlar. Açık ki Marks bir proleter değildi, devrimcilerin bir kısmı da değildir. Dünyayı dönüştürmek için haksızlığa karşı çıkan bir sürü mühendis var, bir sürü felsefeci vardır.

SALONDAN- Doktor hepimizi iyileştiriyor.

ENVER ORMAN- Evet, doktorlar hepimizi iyileştiriyor. Ama Marks özellikle işçi sınıfının üretim gücüne odaklanmıştır. 'Kapitalizmi alt-etmek için, bu özel mülkiyeti, egoizmi, tikel çıkarlara batmış toplumsal sınıfları ve ulusal devletleri, bu birbirini boğazlayan insanlığı aşmak için, bütün bu özel mülkiyeti üreten proleterleri örgütlersek, onlar üretici güçlerini kullanarak, devrime yol açarlar ve sonrasında yeni bir üretim şeklini, yani herkese ihtiyacı kadar olanı sağlayacak o eşitliği ve özgürlüğü kurarız' diye düşünüldü. Aslında çok da ütopyik bir proje değildir bu, bir oranda da işledi aslında, yani bugün ben Marksizm'in o anlamda öldüğünü de düşünmüyorum, hâlâ büyük potansiyeller taşı-

yor. Chavez ya da Morales, ne kadar liberal olurlarsa olsunlar Marksizm'den etkilenmişlerdir ve gidip yoksul insanlara o artı ürünün bir kısmını aktarıyorlar sonuçta, bunu da görelim. Yine sosyal demokrat hareketin tarihinde, biliyorsunuz Marksist gelenek büyük bir rol oynamıştır. Günümüzde kapitalizmin vahşi yönünü biraz olsun dengelemeye çalışan sosyal devlet politikaları, işçi sınıfının ve Marksizmlerin mücadelelerinden beslenmiştir. Bunu da görmek lazım. Bence Derri-da'nın deyimiyle Marks'ın hayaleti hâlâ dolaşüyor kapitalizm üzerinde, hâlâ çok korkuyorlar; her ne kadar reel sosyalizmden sonra günümüz kapitalistleri özgürlükçü ve demokrat bir söylem geliştirilmiş olsalar da, bir tehlike anında ilk yönelip ezmek isteyecekleri hareketler, radikal sol siyasi hareketler olacaktır. Çünkü özel mülkiyetin tartışma konusu kılınması çok hassas bir durumdur.

METE TÛTÛNCÛ- Genellikle Hegel'e atfedilen bir söz var: "Gerçek bütündedir." İki cümleyle bunu biraz açar mısınız? Aslında söylediklerinizle ben bunu algılamış oluyorum, ama 'gerçek bütündedir' diye çok özet bir değerlendirmesi var Hegel'in, bunu nasıl yorumluyorsunuz?

ENVER ORMAN- Hegel'in çok çarpıcı bir şekilde "sonlunun haki ki bir varlığı yoktur" der. Biraz önce söylediğimiz gibi, yani sonlu olan hep başkasının sonucudur ve gelip geçicidir. *Bir* yağmur damlası, *bir* insan, bütün maddi şeyler gerçektirler, düşüncemizden bağımsız varolurlar. Bir süre varolurlar, sonra yerlerini başka belirlenimlere bırakarak yok olurlar. Aslında Hegelci mutlak idealizmin mantığını şöyle de yorumlayabiliriz: düşünceden bağımsız varolabilmek, gelip-geçici ve olumsal olmanın işaretidir. Düşünceden bağımsız varolduğu düşünülebilecek her şeyin, yokluğu da düşünülebilir. O halde düşünceden bağımsız olmak, ontolojik statü bakımından aşağıda olmak anlamına gelir. İnsan düşünürken, evrendeki sonsuz mantıksal işleyişten, zorunluluktan, 'tanrısallıktan' pay alır. Oysa idealizm açısından insan bedeniyle sonluluktan pay alır ve '*topraktan gelir, toprağa gider.*' Asıl varolan ve hiç yok olmayan evrenin bütünlüğü ve bu bütünlüğe sonsuz ve zorunlu bir tarda içkin olan mantıksal işleyiştir. Örneğin Hegelci

idealizm açısından, bu sonsuz bütünlüğü imleyen ilk ve en soyut mantıksal kategori olan 'varlık olarak varlık' düşüncesinin yokluğu düşünülemez, ama varoluş içindeki her şey şöyle veya böyle sürekli doğar, ölür; yani diyalektiğe göre, evrende hep bir oluş süreciyle beraber çelişki süreci vardır. Devletler yıkılır, devletler ortaya çıkar, uluslar ortaya çıkar, yok olur, bir şey yok olur, onun yerine bir başka şey çıkar, düşünceden bağımsız varolduğu düşünülebilecek hiçbir şey, zorunlu değildir ve kavramsal olarak, yani sonsuzun bütünlüğü gibi kalıcı değildir. Kabaca şu kavramsal örnekleri de verebiliriz: genel olarak zaman ve mekân her zaman vardır, varolanlar hep bir mekân ve zaman içindedir. Varolanlar düşüncenin zorunlu kategorilerinden pay alarak varolabilirler: bir şey vardır, varolanlar *birdir, bölünebilir, çoktur*, varolanların mutlaka bir *niteliği* vardır, bir *niceliği* vardır. Eğer 'evrensel bütün', tüm belirlenimleri ve ayrımları içeren sonsuz hakikat olarak ele alınırsa, bu bütünü niteleyen zorunlu mantıksal kategorilerin sistematığı de sonsuz bir hakikat taşıyacaktır.

ENVER ORMAN- Bir toplulukla sohbet etmek gerçekten çok zevkliydi, umduğumdan daha iyi olduğunu söyleyebilirim.

SALONDAN- Bir de şunu söyler misiniz? Her şeyin eğitimi gibi bir sürü şeyi düşünüyoruz, biz mühendisler grubuyuz ve soruyoruz, felsefe eğitimi nasıldır? Mesela bizim böyle bir, bir buçuk saatte dinlediğimiz, sizin verdiğiniz bu seminerin aslında kitaplarına bakıyorum, kocaman kocaman şeyler. Altından kalkılabilecek, üstesinden gelinebilecek şeyler gibi değil. Bunun esas yeri olarak üniversitedeki felsefe konusu nasıl işleniyor, nasıl dinleniyor, belki böyle bir şeyde yardımcı olursanız daha iyi olur diye düşünüyorum.

ENVER ORMAN- Tabii, aslında genel olarak bilimlerin, felsefenin, sanatın bir toplumda gelişmesi için, söz konusu toplumun buna gerçekten artı değerden pay ayırması gerekir. Örneğin, eğitimin kalitesi açısından söylüyorum, çok kalabalık sınıflarımız var. Biz amfilerde ders yapıyoruz. Ben hatırlıyorum bir dersi 150 kişiye verdim. Şimdi sınav kâğıtlarını okumak neredeyse birkaç hafta sürüyor, yani felsefe tabii

aslında yüz yüze sohbetle ve bu bağlamda sınırlı sayıda öğrenciyle daha yoğunlaşıyor, öğrencilerin her birine belli bir zaman ayırmak gerekiyor. Belki yüksek lisans ve doktora da bu daha mümkün, ama bir de bunun yanında kendi çalışmalarınıza eğilmeniz, makale, kitap yazmanız gerekiyor, çeviri yapmanız gerekiyor. Öte yandan liselerden üniversiteye gelen öğrencilerden neredeyse yalnızca yüzde 10 ya da yüzde 5'i, gerçekten felsefeyle ilgili oluyorlar ve belli bir birikime sahip oluyorlar. Birçok öğrenci mezun olup gidiyor, o kadar. Kaldı ki mezuniyet sonrası iş olanakları da kısıtlı ve cazip değil.

SALONDAN- Esas branşınız ne?

ENVER ORMAN- Esas branşım felsefe. Daha çok Alman idealizmi ve özel olarak Hegel felsefesiyle, Marksizm ve post-modernizmle ilgileniyorum.

SALONDAN- Bize Kant'ı anlatan matematik mühendisiydi, Kant üzerine doktora yapıyordu, o bakımdan sordum.

ENVER ORMAN- Ben lisans, yüksek lisans ve doktoramı felsefe alanında yaptım. Şimdi sizin sorunuza gelirsek, yani zaten bizim öğrencilerimizde de çok problem var. Ancak belli oranda öğrenci konuyla gerçekten ve sabırla ilgileniyor. Öte yandan felsefeye gerçekten ilgi duyan mühendis, doktor, avukat ve diğer meslekten insanlar da var. Bu sevindirici bir şeydir. Siz mühendisler gurubu da hem aldığınız formasyon ve hem de çok yönlü ilgileriniz oranında felsefeyle ilgilenmektesiniz. Katılma oranınız ve sorularınız bu ilginin canlılığını zaten göstermektedir. Üniversitedeki felsefe öğrencilerine önerdiğim bazı şeyleri size de önerebilirim. Felsefenin içinde boğuşmak ve felsefenin içine girmek için mutlaka ve mutlaka terminolojisine sahip olmak gerekiyor. Her bilim alanının çok temel, olmazsa olmaz terminolojisi vardır. Maki-na mühendisleri için bir terminoloji var, fizik, kimya için var, hepsinin özel terminolojisi var. Felsefe tarihinde de varlık, hiçlik, birlik, çokluk, nicelik gibi birçok terimin çok yoğun bir şekilde ele alınıp tartışıldığını görüyoruz. Bu terimler günlük yaşamdaki kullanımları bağlamında gerçici tanıdık geliyorlar, sorun belki de biraz da budur, çünkü aslında bu söz

konusu terimler çok karmaşık ilişkilere gönderimde bulunuyorlar. Ayrıca felsefe, bilgi nedir, güzel nedir, doğru nedir, idealizm veya materyalizm nedir gibi sorulara da yanıtlar arar. Birçok filozof bu konularda bilgi üretmiş, bunun anlaşılabilmesi için, bu terminolojiye hâkim olunması için, biraz felsefeden pay almak için ya da Hegel'in deyimleriyle tanıdandan pay almak için yapılması gereken şey şu: bir kere mutlaka bir felsefeye giriş kitabının okunması gerekir. Bir de bir felsefe sözlüğüne sahip olmak lazım. Kısa ve özlü ya da geniş kapsamlı sözlüklerden yararlanılabilir. Yine bir felsefe tarihi kitabı edinmek gerekiyor. Bu tür kitaplarda ilk planda akademik bir ciddiyet aramak, başlangıç açısından daha yararlı olabilir. Belki de benim burada herhangi bir kitap ismi vermemem, fakat belli bir emek ve ciddiyet gösteren yapıtlar arasında sizin okuma ve anlama beğeninize hitap edenleri seçmeniz yararlı olabilir.

Önce felsefeye giriş okunmalıdır, felsefeye giriş çok önemli, sonra onu okurken anlamadığınız yerde kavramlara bakmak için felsefe terimleri sözlüğü yanınızda olmalıdır. Bir de bunun üzerine felsefe tarihini genel hatlarıyla bir şekilde özümsemeye çalışmak gerekir diye düşünüyorum. O zaman bence çok iyi bir başlangıç yapılırsa, yani felsefi terminolojiye şu ya da bu oranda aşına olduğunuz da, Hegel'in metinleri de farklı görünecek, Marks da farklı görünecek, Locke de farklı görünecek, belki politikaya, kendi iş yaşamına dair insanın düşünceleri de insana farklı görünecek. Böyle bir hazırlık döneminden sonra büyük filozofların kendi orijinal metinlerini okumak ve anlamak daha mümkün hale gelecektir. Çünkü felsefi düşünceyi edinmek açısından asıl ve birincil kaynaklar, filozofların kendi metinleridir.

SALONDAN- Konuşmanızda biraz önce belirttiniz ki Marks'ın kişisel koşulları çok ağırdı, gerçekte biz de öyle okuduk, çok ağırdı ve o günlerin sıcaklığında o zorluklar içerisinde epistemolojik bir takım ince ayrıntıları atlamış olabilir. Bir takım hayatın durumlarını açıklamakta o kadar ayrıntıya girmek olanaklı değildi, evet o günün koşullarını düşününce öyledir. Daha sonra işte, bu Frankfurt Okulunun birinci ve ikinci

evresinde biliyoruz ki Marksizm'in hayatı açıklamaya yönelik bir takım sorun ve sorunsallarıyla uğraşan insanlar var, düşünen insanlar var, düşünürler, filozoflar vesaire. Bu çalışmalar, bu çabalar daha sistematize olarak insanlara ulaşabilseydi, evrensel nitelikler kazanabilseydi, Sovyetler Birliğindeki o durumlar, Gorbaçov'lar ya da bugünkü bu yaşadığımız rezillikler, yani umutsuzluk gibi ezilenlerin aleyhine, mazlumların aleyhine gelişen bir takım durumlar, böyle yönsüzlük, umutsuzluk gibi savruluşlar, bunlar olmaz mıydı acaba? Yani mesela özerklik nedir, özgürlük nedir, nesnellik, öznelilik, egemenlik sorunu nedir ya da bir psikanalitik kuram, hayata dair, insana dair pek çok şey tekrar, bu düşünen insanların çabalarının bütünsellik kazanması bizim için, çok daha insanların önünü açıcı, yol gösterici olamaz mıydı acaba? Teşekkür ederim.

ENVER ORMAN- Konuya farklı bir noktadan yaklaşabiliriz. Volontarizm, yani iradecilik, düşüncenin, aklın pratik değerine, dönüştürücü gücüne bel bağlama, insanın kendi ussallığına güvenmesi konusunda felsefe içinde tartışmalar olagelmıştır. Ben bu konuda Hegel'i biraz iyimser görüyorum ve belirli oranda da ona katılıyorum.

Reel sosyalizm deneyimini düşünelim. Eğer Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde devrim için iradesini ortaya koymuş öncü kadrolar, entelektüeller, sosyologlar, filozoflar, psikiyatrlar, mühendisler ve birikimi olan diğer guruplardan birçok insan parti-içi çekişme ve çatışmalara kurban düşmeseydi, öldürülmeseydi, tarihin seyri nasıl olurdu? Bence politik konularda biraz daha esnek olunsaydı, yani düşman korkusu, parçalanma ve dağılma korkusu, yönetici kadrolara ve bürokratik mekanizmaya dair eleştiriler biraz daha soğukkanlı karşılansaydı, sosyalizm projesi biraz daha sağlıklı ve ussal bir seyir izleyebilirdi. Bir lider, bir siyasi hareket ve genel olarak bir devlet yapılanması düşünsel tartışma pratiğine yönelik belli bir sabır ve esneklikle, toplumsal dinamizme çok şey katabilir ve bir sürü acıyı önleyebilir. Yani biraz diyalektik esnekliği taşımak gerekiyor. Bir proje olabilir, politik mücadele içine girebiliriz, fakat bence hem aile yaşantısında hem toplumsal yaşantı dediğiniz

alanda, bireylerin felsefi düzeyleri, psikoloji, sosyoloji, teknik bilmesi, bence toplumsal yönelimi olumlu anlamda etkileyebilir.

Bir mühendis sadece mühendislik yapmayacak, felsefeyle ilgilenecek, felsefeci yalnız felsefe yapmayacak, tekniğe bakacak, onun sonuçlarını anlamaya çalışacak. Ben böyle bireylerden oluşan bir toplumun, böyle bir durumun çok dönüştürücü olacağını, insanlığın sahip olduğu acıları biraz olsun dindireceğini düşünüyorum, bu benim fikrim. Tek tek bireyler önemlidir, çünkü toplum bir yönüyle onların ortaya koyduğu entelektüel birikimden ve iradelerinden hareketle şekillenecektir. İnsanlar önemli bence, yani insan iradesiyle toplumu olumlu veya olumsuz yönde dönüştürebilir. Dolayısıyla Frankfurt Okulu düşünürlerinin toplumsal dönüşüm ve özgürleşme bağlamında felsefi birikim ve düşünmenin önemine ilişkin vurgularını olumlamak anlaşılır bir şey olmaktadır. Teknolojik anlamda düşüncenin ve ussal yaratıcılığın olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açabilen dönüştürücü gücünü görüyoruz. Neden ahlaki ve politik anlamda da düşüncenin böyle bir gücü olmasın? Neden bu yarattığımız devasa teknoloji dünyanın temelini kazsın, atom bombası, savaş uçakları derken silahlanma yarışına bütçelerin yüzde 90'ı gitsin. Bir kitapta şöyle bir şey okumuştum, tam olarak doğru mu bilmiyorum; Amerika'da iki mühendisten birisi silah teknolojiyle bağlantılı bir alanda çalışıyormuş ve bir doların, 70 senti silahlanmayla ilgili şeylere gidiyormuş. Eğer böyleyse Amerika bir savaş makinasıysa, bütün dünyayı bir cendere altına alan bir devlet mekanizmasıysa, bunun sorgulanması, işçilerin, mühendislerin, doktorların bunu sorun etmeleri politik bir tavır almaları bence önemli ve insana yakışan sorumlu bir davranış olacaktır. Şimdi sadece felsefecilerin çaresizliğine ve kötümserliğine değil, 'zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan' Marks'ın tarihsel öznesine, devrimci sınıf olarak proletaryaya da elveda denildiğine şahit oluyoruz. Yani bir tarihsel özne olarak bu sınıfın artık bir anlamda kötürümleştirildiğini, bireysel, tikel sorunlarının içine gömüldüğünü, örgütsüz olduğunu, sendikaların tamamen pasif bürokratik yapılara dönüştürüldüğünü, politik partilerin sıkıcı

olduğunu görüyoruz, müthiş bir depolitiklik var toplumda. Toplum derken bir bütün olarak dünyayı kastediyorum. Bence bu kötü bir şey, yani insanın politikadan umudunu kesmesi, politikanın felsefi derinlik ve evrensellikten arındırılmış olması, çok tehlikeli sonuçlar doğuruyor. Eğer güzel bir şey olacaksa, bu düşünen insanların kendi olanakları oranında, global çözüme yönelik ve tabii ki kendi ailesinin ve ulusun sorunlarını da gözetken bir perspektife sahip olmalarını gerektirir. Fakat sosyo-ekonomik durum bize bambaşka bir tablo sunmaktadır.

SALONDAN- O anlamda dünyanın bütün coğrafyalarında, İngiltere'deki Marksist hareketten tutun da, işte Ortadoğu'dakine ve en ağır koşullardakine, yani burada ezilenlerin yanında bu gidişata, işte bu Irak vesaire olaylarında dünyayı giderek kuşatan bu Amerika Birleşik Devletlerine dur diyecek, buna karşı insanlığın geleceği için bir şeyler örgütlemeye çalışan, bu uğurda hayatlarını zamanlarını tüm enerjilerini veren dünyanın her yerindeki sosyalist insanlar için, özellikle bu politikaları üretenler, güne ve geleceğe ait politikalar üzerine çalışanların bence bu anlamda bu dediğim çabaları geliştirmesi, mesela Frankfurt Okulu'nun özellikle o evrelerini çok iyi değerlendirmeleri gerekir diye düşünüyorum. Aynı zamanda liberalleri de anlamaya çalışmalılar. Onların tarafında da bir sürü savrulmalar var, yani bir Feyerabend'i de anlamak lazım. Yani popüler birtakım argümanlar var. O karşıda da darmadağın olmuş, kafası karışmış, bir sürü düşünmeye çalışan insanlar var, onları da anlamaya çalışmamız lazım. Neticede bu dünya hepimizin, "yaşasın insan" filan diyerekten değil, insan toplumu yönünden bence bu çok önemli olur diye düşünüyorum.

ENVER ORMAN- Ben de katılıyorum.

SALONDAN- Şöyle bir şey var: Geçmişteki yaşlılarımıza baktığımızda diyalektikten bakarak, biraz önce söylemiştiniz, bir bütün söylemiştiniz, bir bütün var, aynı zamanda varolan bir olay, o bütün içerisinde bir noktada konumlanıyor. Şimdi geçmişteki insanlar, özellikle de yaşlılarda bu yorumlama meselesi çok iyi, ama tam tersinden diyalektiğin kurallarını çok iyi bilerek de bunu bir türlü beceremeyen insanların

sayısı da çok fazla, benim sorum da şu olacak: Felsefeyi bilmekle, felsefeyi anlamak arasındaki bu uçurum nasıl kapanır?

ENVER ORMAN- Belki sorunuza daha önce de dile getirmiş olduğum şöyle bir örnekle cevap verebilirim: otuz yıl yan yana yaşayıp birbirini tanıyan ama bilmeyen insanların oluşturduğu bir birlikteliği düşünelim. Freudcu psikanalizi düşünelim. Aslında insan kendi yaşantısıyla ilgili bir sürü duygu içinde, yani insanın kendiliğinden bilinçsiz bir felsefesi var, bir dünya görüşü var. Bunu toplum bize dayatmış bir şekilde, toplum bizi biçimlendiriyor zaten. Bir dilin içine, bir toplumun, bir ulusun, bir dünyanın içine doğuyoruz biz, bir ailenin, bir sınıfın içine doğuyoruz. O anlamda bu hazır kalıp düşünceleri bildiğimiz için ve kendimizce bir yargımız olduğu için her şeyi anladığımızı düşünüyoruz. Her şey çok tanıdık geliyor ve hemen algılıyor ve yargıda bulunuyoruz. Bu tehlikeli zihinsel sığılığın daha da derinleşmemesi için, dediğim gibi felsefi terminolojiyle birlikte filozofların düşüncelerine yönelmek gerekiyor. Düşünsel birikim ve derinlik konusunda da Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yoktur. Bir uçak veya genel olarak makina mühendisi, kendisinden önceki birikimden yararlanmadan makina yapmaya çalışırsa, çok zaman kaybeder.

Bizden önce düşünmüş filozofların düşüncelerini özümsersek gerçekten düşünsel derinleşmeyi sağlarız, bunun için de büyük bir çaba, sabır ve emek gerekiyor. Bu da kolay bir şey değil, yani maalesef her alanda böyle, ister teknik alanda olsun, ister doğal veya tinsel bilimlerde olsun her alanda sürekli düşünmek, çabalamak, sorunları çözmek ve söz konusu çözümün yarattığı sorunları tekrar çözmeye çalışmak gerekiyor. Çünkü hiçbir çözüm mutlak değil, yani bir süreç olarak düşünmek lazım tarihi ve toplumu. Çok keskin bir şekilde, bir anda, 'devrim oldu her şey tertemiz oldu' sığılığı çok sakıncalı bence. Girift ve karmaşık sayısız ilişkiden oluşan gerçeklik karşısında biraz daha esnek olmak gerekiyor. Bir eylemle her şey hemen düzelir, bir konuşmayla, bir kitapla hayatımız dolaysızca değişir düşüncesi çocukça bir avuntudur ve sonuçta düş kırıklığı yaratacaktır. Düşüncenin etkisi her zaman dolaylı-

dır ve içeriğinin gerçekleşmesi çok karmaşık pratik süreçleri gerektirecektir. Düşünme ve bilinç özü gereği dolaylı ve refleksif bir karakter taşır. Bu dolaylılık düşünmenin ve bilincin işe yaramadığı anlamına gelmez, tam tersine bu durum tam da bizi diğer hayvanlardan farklı olarak, duygu ve pratiğin köleleştiren dolaysızlığından özgürleştirir. Biz insanlara bilinçli varlıklar olarak kendimizi dönüştürme olanağını veren de düşünme yetimizdir. Şimdi burada konunun felsefi açıdan teknik ayrıntılarına giremeyiz. Fakat kısaca şu söylenebilir: bilinçli varlıklar olarak insanların diyalektiği kavramaları, esnek olmaları, yaşamın karmaşıklığını, karşıtların birliğini görmeleri öyle kolayca gelişebilecek bir şey değildir. İnsanlar genelde keskin, hazır kalıp duygularla, diğer bir dile getirişle sığ düşüncelerle hareket ediyorlar ve bu da bir eğitim sorunu sonuçta, bu bir birikim sorunudur.

Düşünmenin yoğunlaşması, düşünme özgürlüğünün kesinlikle kısıtsız bir şekilde savunulması gerekiyor. Bu sağlanmadığı sürece Antik Yunan'daki o matematikçiler, filozoflar ve diğer düşünürler ortaya çıkmaz. Eğitimin tiple ilgisi budur zaten. Bir bireyi eğittiğinizde kendi insanlık tarihinin bilincine varır, yani kendi kendisini daha iyi kavrar, davranışlarını daha iyi anlar, annesine, babasına, çevresine daha sağlıklı tepki verir. Daha donanımlıdır, bir arabayı sürebilir, bir uçağı sürebilir, toplumu daha iyi yönetebilir. İnsanların psikolojisini daha iyi gözetebilir, onları daha az sinirlendirir. Onların yaşam enerjisini daha fazla arttırabilir. İnsanları karşılıklı birbirinin sürekli dedikodusunu yapma, kötüleme, atılmışlık duygusu, boş merak, boş konuşma dışında şeylere yönlendirebilir. En azından tinsel açıdan birikimli insan için böyle bir potansiyel söz konusudur.

Eğitimsiz veya yarı cahil ve kötü eğitilmiş insan, yani yeterince ve doğru bir tarda düşünmemiş, kendisini yetiştirmemiş insan, kendisine de acı çektirir. Onun çözümlenmemiş korkuları daha fazladır, kaygıları daha fazladır, sözüm ona çözümleri daha şiddetli, daha duygusal, daha keskindir. Kestirmeden gider, 'kısa devre' yapar. Esnek değildir, entelektüel değildir. Biraz gevşemenin, diyalektik aklı, Hegel'in deyimiyle o

tanrısal mantığı özümsemenin, tanrısalıktan pay almanın kendisi, ilkin tümüyle düşünmeyle ilgili bir durumdur. Hegel bu bağlamda düşünmeyi ve özellikle de felsefi düşünmeyi çok önemsiyor. İlk elde kendi içindeki duyguları soğutmak ve sorgulamak, kendini karşıya almak ve bilince sabırlı bir şekilde konu kılmak, bunun için arada kitap okumak ve ayrıca bunun için de kütüphanelerin çok olması, eğitim sisteminin ciddi olması gerekiyor.

'Eğitime yüzde 1 bütçe ayırdık oh ne güzel!, hadi bakalım hepimiz mezun olun, hepimiz felsefeciyiz, ya da hepimiz mühendisiz, hepimiz doktoruz, herkese bir diploma', işte eğitim sistemi bugün Türkiye'de buraya döndü. Yani bırakın yabancı dil öğrenmeyi, insanımız çoğunlukla en temel dil bilgisinden bile yoksun. Bu tek bireylerin suçu değildir. Hepimiz şöyle veya böyle şanslı olanlarımız dışında, kolej mezunu ya da özel okul mezunu, ailesi zengin ve entelektüel olanların dışında çok sağlıksız ve acı çekerek büyüyoruz. Hepimizin belki Freudcu psikanalize tabii olmamız gerekiyor. Yani bir eğitilmiş anneyi düşünün, sizi başkalarıyla karşılaştırmak yerine sizi teşvik eden, sizi düşünmeye okumaya, empati yapmaya, karşıtlıkları düşünmeye, her şeyin tersini düşünmeye teşvik eden, sizin düşüncelerinizi hemen susturmayan, sizi dinleyen, insan yerine koyan, müzikten anlayan, kimyadan anlayan, bir anneyi, babayı düşünün. O çocuk gerçekten uçar. Yani zaten bazıları da uçmuş, bazıları yerde taş gibi, kaya gibi, 'ben bu öğrenme ve düşünme refleksimi ve yetimi öldürdüm' diyor, ağzında küfürler, sadece yürümeyi ve önüne konan düşmanları öldürmeyi biliyor.

Tamam, gerekirse insan kendisini savunur, gerekirse insan savaşır, bunlar çok karmaşık diyalektik şeyler, ama dediğim şeyi anlıyorsunuz değil mi? Yani insan gerektiğinde şiddetle kendisini savunmak zorundadır. Mesela, Gandi tarzı bir sivil itaatsizliği de savunuyor değilim. Ben kimse kendisini korumasın, kendisine kötü davrananlara karşı bir tepki vermesin demiyorum, ama düşünmek, bu şiddetin üzerine düşünmek, bu tikelliğe batmışlığın, bu kötülüğün, bu düşmanlığın, insan usunun bu kadar kötü kullanılmasının üzerine düşünmek, hepimizin en acil

görevidir. Ayrıca gerçek bir kendinden hoşnutluk ve mutluluk da bence buna bağlıdır. Bire bir ilişkilerimizdeki verim bile, tanışıklığı aşım ilişkilerde içerili derin diyalektiği özümsemekle ilgili bence. Hegel'in *Phaenomenologie*'nin önsözündeki dile getirişiyile, 'tanıdık olan henüz bilindik değildir.'

Teşekkür ediyorum.

“MARKS FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI TAKSİM ŞUBESİ

02 ŞUBAT 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- İyi akşamlar arkadaşlar, öncelikle hepiniz hoş geliniz. Bugün felsefe seminerlerimizin dördüncüsünü düzenliyoruz ve Sayın Cengiz Gündoğdu konuşacak. Konumuz, Marks felsefesi. Bugüne kadar, 19. yüzyıldan sonra tarih Marks taraftarları ve Marks karşıtları olarak belirginleşmiştir. Marks'ın bu yönteminin etkinliği neydi ya da ne değildi, insanları bu kadar etkileyen yönü neydi ya da ideolojisinin temeli nereden geliyordu? Hocamız Cengiz Gündoğdu bunu bize aktaracak.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Şimdi ben Marks'ı şurada gördüğünüz sıraya göre anlatacağım: İkili erk, bilinç, karşı bilinç, sivil toplum, zaman, oluş, insan, praksis, felsefeyi aşmak, Marksist epistemoloji, bireycilik, bireysellik, öz etkinlik, özverileri ve tam insan. Bu konularda Marks'ın düşünce dünyasına getirdiği ayrıntılı görüşleri, devrimci görüşleri anlatacağım. Başlamadan önce şunu söylemeliyim: Marks'ı anlatmak, Engels'i dışlamak anlamına gelmiyor, ikisi birdir. Marks, Engels denir genellikle. Gerçi Engels kendisini hep geri çekmiştir, demiştir ki: “Ben olmasaydım da Marks bu ekonomiyi kurardı, ama Marks olmasaydı ben yapamazdım”. Ama ileride Engels'in de anlatılmasını isterim.

Önce şunu söyleyeyim, Marks'ı kendisinden önce gelen bütün filozoflardan ayıran temel bir nokta vardır, bu nokta şudur: Yazılı tarihle başlayan, “yazılı tarih derken, yazılı tarihten önce de böyle özelemler olmuş olabilir, ama tabii tarih de yazılı olmadığı için bilmiyoruz,” ama insanın esenlikli yaşaması, özgür yaşaması, ezilmeden yaşaması için ne

yapması gerektiğini, nasıl bir düzen kurması gerektiğini bilimsel yöntemle açıklamıştır. Marks'tan önce böyle bir yöntem yoktur. Marks'tan önce yöneticilerin iyi insan olması istenirdi, Platon'un Devlet'inde de bunu görürüz. Marks'ın düşünce dünyasına getirdiği en önemli devrimci yan burasıdır.

Başlamadan önce size bir mektuptan bir bölüm okuyacağım. Bu 1841 yılında Hess'in bir arkadaşına gönderdiği bir mektup oluyor: "Benim ilgi alanım her ne kadar tamamen farklı bir şeyse de, bu benim üzerimde korkunç etki yapmış bir kişiliktir. Kısaca, kesinlikle şu anda yaşayan en büyük ve büyük bir olasılıkla tek gerçek filozofla tanışmaktan memnun olacaksınız. Bir akademisyen ve bir yazar olarak yakında Almanya'daki bütün gözler üzerine çevrilecek. Daha çok genç, 24 yaşında. Ortaçağ dini ve felsefesine son darbeyi vuracaktır. Roussau, Voltaire, Golbach, Lessing, Heil ve Hegel'in eritilip kaynaştırılmasını düşün."

Dikkat edin, parça parça biraraya getirilmiş değil, kaynaştırılmış diyor. İşte o doktor Marks'ın 24 yaşındayken Hess'in üzerindeki etkisi bu. Marks da Hess'in bu öngörüsünü gerçekleştirdi. Gerçekten Ortaçağ dinine, az sonra göreceğimiz kurumsal felsefeye can alıcı darbesini vurdu. Şimdi öyle bir düşünürü göreceğiz. Başlamadan önce şunu da söyleyeyim: Medet Bey bu konuşmayı anlatırken, "Marks karşıtları" dedi, evet kimi görüşlere göre Marksizm tarihten silinmiştir. Bu kurgusal beynin özlemine dile getiren yanlış bir düşüncedir. İnsanlık er geç bir gün kimsenin kimseyi ezmediği, kimsenin kimseyi sömüremediği, o tam insanla birlikte bir dünya kuracaktır. Bu dünyada bizler ya da bizden sonrakiler başta Marks, Engels olmak üzere, bu uğurda savaşım verenlerin heykellerini bütün dünyanın kentlerinde göreceklerdir. Bu kesindir, baştan bunu söyleyeyim. Yani insanlık kesinlikle kapitalizmin bu tehlikeli burgacından kurtulacaktır. Baştan bunu söylemem gerekiyor. Şimdi Marks'a başlayalım.

İlk aşama, ikili erk. Baştan 1840'larda Marks sol Hegelciydi. Burjuva

demokrasininin sol kanadı deniliyordu sol Hegelcilere, Marks da o dönemde, yani 1840'larda sol Hegelciydi. İkili erk derken söylemek istediğim şu: 1843'lere kadar Almanya'da hatta bütün Avrupa'da düşünce dünyası Hegel'in etkisinde. Şu ya da bu kişi ya sağ Hegelci ya da sol Hegelci; böyle etkin bir düşünür bu. Hegel bir anlamda bütün bilinçleri ele geçirmiş. Tabii ben bu söyleşide Hegel'den yola çıkarak Marks'ı anlatacağım. Burada "ikili erk" kavramı derken söylediğim şu: 1917'de Çarlık Rusya'sında bir yandan Kerenski hükümeti bir yandan Sovyet iktidarı vardı, biz de bunu 1919'da yaşadık. İstanbul'da hükümet varken, Padişaha bağlı hükümet varken, çeşitli müdafai hukuk örgütleri kuruldu, daha sonra bu müdafai hukuk örgütlerini Mustafa Kemal tek Mecliste topladı ve ikili bir iktidar çıktı. Siyasette, toplumda görülen bu iki iktidar bilinçlerde de görülür. Bir iktidar savaşı başlar, aslında temeli doğrudan doğruya siyasettir, bu bilinçteki iktidarın da. İşte 1840'larda böyle bir durum vardı Almanya'da. Feuerbach, Hegel'i eleştiriyordu, dolayısıyla şöyle bir ikili bilinç çıktı: Bir yanda Hegelciler, bir yanda Feuerbachçılar. Feuerbach ne diyordu: "*Hegel felsefeyi teolojiye döndürdü, kurgusal bir felsefe kurdu. Bu yıkılmalıdır*" Feuerbach'ın getirdiği nokta buraya kadar. Ama Marks'la, Engels Feuerbach'ın eserleriyle Hegel'e yaklaşmaya başladılar. Evet Hegel felsefesine ilk vuruşu Feuerbach yaptı, Feuerbach diyor ki: "*İnsanlık teolojiyle kurgusal felsefeyi de aşmalıdır. Ancak ondan sonra sorunlarını çözebilir*". Kurgusal felsefeyi sonra anlatacağım ama, kurgusal felsefenin nedeni şudur: Toplumu biçimlendiren üretim ilişkileri yöntemli bir biçimde incelenmezse, çözümlenmezse, orada kurgu başlar. "*İlerleme nedir, gerileme nedir, neden insanlar böyle düşünüyor?*" gibi biçimler formasyonlar kurguyla açıklanmaya başlanır. Marks'a kadar da toplumların ilerlemeleri ya da gerilemeleri masa başında oturup yapıldı. Onu daha sonra göreceğiz, ama kurgusal felsefe dediğimiz de benim burada oturup hatta kafamı kaldırmadan gökyüzüyle ilgili bir şeyler söylememdir ve bu felsefede vardır. Marks Feuerbach'ı okuyarak -tabii Engels hemen geçiyor- Hegel'e yöneldi, Hegel'e yöneldiği ilk yer sivil toplum.

Hegel'e göre sivil toplum nedir? Hegel'e göre sivil toplum, bireyleri birleştiren hukuki, ekonomik bağların bütünüdür. Peki, nedir sivil toplum, neden sivil toplum diye bir şey ortaya atmış? Hegel şunu gördü Almanya'da: Aristokratlarla burjuvalar arasında bir çelişki var; bu çelişkiyi gördü. Zenginlerle yoksullar arasında bir çelişki var, bunu da gördü. Tek kişinin çıkarıyla toplumsal çıkar arasında da bir çelişki var. Bunu gördü, Hegel'in bütün amacı Prusya'da bu üç çelişkiyi kaynaştırmak. Çünkü Hegel'e göre bu çelişkiler çözülmezse devlet yıkılır, toplum dağılır. Ne yaptı peki? Şöyle dedi: "Bu çatışmayı devlet önler." Peki, ne yapacak devlet? Hegel'e göre devlet, bir kere nesnel ahlakın simgesidir. Devlet mülkiyeti korur, güvenliği sağlar ve ahlaki bir bütünlük sağlar. Hegel, "özel çıkarlarının peşinde koşan toplumda liberal bir yönetimin kötü bir sonuç doğuracağını", söyledi ve "bunu devlet düzenlemeli, devlet bütün alanlara el atmalıdır", dedi. Hegel'e göre devlet, bireyin vicdanının, iradesinin sonucu değildir, devlet bunların temelidir, vicdanın, iradenin temelidir. Akıl, ahlak devletindir, bütün amacı bu üç ana çelişkiyi devlette kaynaştırmak.

Ancak olaylar Hegel'in bu tezlerini çürüttü. Bunlardan birincisi 1844'te Ren Eyaletindeki odun hırsızlığı. Şimdi Marks der ki: "Bu odun hırsızlığı üzerine düşünmeye başladıktan sonra işin ekonomik yanına eğildim" nedir o odun hırsızlığı? Ormanlar özelleştirilmiş, sınırın dışına sarkan bir dalı koparmanın suçu nedir? Dal sınırın dışına düşmüşse, bu dalı alıp götürülebilir miyiz? O sırada da özelleştirilen ormanların sahiplerinin odun hırsızlığı karşısında o kişiyi öldürme hakkı da var. Böyle bir sorun çıkıyor, bunu çözemiyoruz. Bunun yanında Prusya Devletinin uyguladığı ağır bir sansür var. O zaman ortaya şu çıkıyor: Prusya Devleti Hegel'in söylediği gibi akli ve gerçek değildir. Uyguladığı yöntemler artık sol Hegelcilerin bile aklına uymuyor. Burada Marks şöyle der: "Devlet bir ahlak simgesi değildir." İlk eleştirisi, nedir "devlet"?

Devlet biçimleri gibi bütün yasal koşullar herhangi bir ruhun -ki Hegel'e göre ruhun gelişimidir bu- gelişimi değildir. Bunlar ancak haya-

tın kökleriyle açıklanabilir, ilk bakışı bu. O zaman Marks'ın yaptığı şu, hayatın kökleri ne? Şimdi buradan biz Marks'ın izlediği yola girmeyelim. Hayatın kökleri dediği zaman Marks; üretim ilişkilerine, üretim ilişkileri içindeki sınıfların tavrına, yani bir üretim biçiminde, üretim ilişkileri nasıl yer alır onu vurgular. Kapitalist üretim biçiminde üretim araçlarına el koymuş kapitalistler, emek gücünü satan işçiler vardır. Buna girmeyeceğiz biz, felsefe üzerine devam edeceğiz. Hegel'den kopuşun birinci noktası, devlet Hegel'e göre ruhun, tinin bir gelişimiydi, ahlakın temeli, simgesiydi, Marks "hayır" diyor, devlet belirli ekonomik ilişkilerin sonucunda ortaya çıkmış bir yapıdır ve nedir? Bir sınıfın teşkilatlanmasıdır. Hegel'e vurduğu yer burası, ilk yer ve o Hegel'in görüşü Hegel'in "*Hukuk Felsefesi*" adlı kitabında belirtilmiştir, Hegel'in "*Hukuk Felsefesine Eleştiri*" adlı kitabında da Marks, Hegel'i satır satır eleştirerek bu sonuca varır. Şimdi biz devam edelim felsefesine, ne var orada zaman.

Marks öncesi felsefelerde zaman kategorisi pek önemsenmez. Zamanı ilk kez felsefeye düşünce dünyasına sokan Herakleitos'tur, ama onda da zaman döngüseldir. Platon'da ideler zaman ve mekân dışıdır. Aristoteles'de tarihsel zaman döngüseldir, ama tabii ben bugün güncemi yazarken neredeyse acaba tarihsel zaman gene bu Aristoteles gibi dönüyor mu dedim. Çünkü Türkiye'de uzun yıllar savaşım vererek, düşünce özgürlüğünü, düşüncesini söyleyenin hapse girmeme noktasına geldiğini zannediyordum ben, halbuki düşüncesi uğruna öldürülenler gene var, o zaman biz gene başa döndük. Yürüdük, yürüdük, yürüdük, bir de döndük baktık ki, bir arpa boyu yol gitmemişiz.

Descartes'da öncesiz, sonrasız doğrular var. İşte Kant'ta görürüz zamanı, zamanla mekânı bilmenin önkoşulu sayar. Zaman Hegel felsefesinde de önemlidir ama bu çok ilginçtir, Hegel'de zaman mantıksaldır. Hegel'de idenin ilerleyişinin mantığıdır zaman. Marks zamana ne getirdi? Marks'a göre zaman bir oluştur. Oluş iki türlü kendini gösterir: Büyüme ve gelişme. Büyüme niceldir, değişim niteldir. Eğer bir şey

sürekli büyüyorsa -hani büyüyoruz, büyüyoruz diyorlar ya- eğer, bu büyüme nitel bir açıdan bir değişime uğramıyorsa, o büyüme sakat bir büyümedir. Büyüme belirli bir noktadan sonra nitel bir sıçramayla nitelik değiştirir. Marks'ın örneğini verirse, ticaret burjuvazisinin belirli tarihsel koşullarda -bakın Marks'ın hep dediği budur, belli tarihsel koşullar, hani insan, toplum zaman içindedir Marks'a göre, zaman dışı herhangi bir toplum, zaman dışı bir düşünce, zaman dışı bir insan yoktur- nitel bir sıçramayla sanayi kapitalistliğine dönüşmesi. Eğer belirli koşullar yoksa, ticaret burjuvazisi sanayi burjuvazisine dönmüyor, dönemiyor. O zaman belleklerinizi yoklarsanız, anılarınızı yoklarsanız, belirli tarihsel koşullarda sanayi burjuvazisine dönemeyen ticaret burjuvazisinin neler yaptığını bu ülkede görebilirsiniz.

Şimdi oluşa geldim. Hegel oluşu kendi felsefesinde durdurur. Marks Hegel'deki bu oluş düşüncesini alır, derinleştirir. Oluş nedir? Marks açısından bakarsak oluş üzerine neler söylenebilir? Şunları söyleyeceğiz: İnsan, toplum ve tarih. Bunlar oluşun içindedir. Şimdi bunlar size belki değişimle çok sıradan gelebilir, ama Marks öncesi insan, toplum, tarih bir oluşun içinde değildi. Şöyle bir örnek vermek isterim: Rönesans nasıl başladı? Rönesans fikri geldi, başladı. Aydınlanma nasıl başladı? Aydınlanma fikri bir yerden geldi, insanlar aydınlanalım dediler. Cumhuriyet Türkiye'de nasıl başladı? Cumhuriyet fikri geldi, Mustafa Kemal'in kafasına girdi, o da birdenbire cumhuriyeti kurdu. Böyle bir görüş var. Bu görüşü yıkıyor Marks, ama az önce hani fikrin toplumları ilerlettiği, fikrin toplumları değiştirdiği düşüncesi bugün de vardır. Gerekirse konuşuruz ya da tartışırız. Marks'a göre zaman dışı hiçbir varlık yoktur. İnsan zaman içinde insanileşir, bir oluş süresi içinde insanileşir. Kendi kendine insanileşemez. Bunun felsefedeki karşılığı ne? Felsefedeki karşılığı idelerin paldır küldür dökülmesi, öbür dünyanın, göremediğimiz dünyanın dökülmesi. İnsanlık tarihi insandan bağımsız bir şekilde ele alınmaz. Hegel'e göre tarih ruhun hareketidir. Sözgelimi Hegel felsefesine göre bu doğudan Çin'den kalkar ruh gelir, gelir, Greklere gelir, Grekler-

den İtalya'ya gider, İtalya'dan döner İstanbul'a gelir, bir de bakar İstanbul'u Müslümanlar almış. Girmez İstanbul'a, oradan döner Almanya'ya gelir. Tarih bu... Burada insan yok, düşünebiliyor musunuz size anlattığım komedi filan değil. Tarih felsefesi böyle, ama adam bütün Avrupa'yı etkiliyor. Marks diyor ki: *"Tarih sınıfların mücadelesidir"* Ruhun Çin'den kalkıp Greklere gelip oradan Roma'ya gidip, oradan İstanbul'a gidip burayı müslümanlar almış, ben girmem buraya deyip, Almanya'ya doğru yola çıkması değil. Üstelik Hegel'e göre tarih belirli anlarda belirli halkları bulur, öyle her halka gitmez. Orada halk ruhunun gelişmesini üstlenir tarih, orada gider Greklerde, Atina'da orada bir felsefe yaratır. Roma'ya gider, hukuk yaratır, Almanya'ya gidip bütün dünyada uygarlık yaratacak. Nietzsche'yi suçlarlar, Nietzsche'nin bir suçu yoktur Alman ırkçılığında. Biz Hegel'e bakalım.

Şimdi Marks'a geldiğimizde, tabii bütün bu anlamsız görüşleri Marks eliyle fırlatır atar, *"Sınıflar mücadelesidir tarih"* der. İnsanı da gerçek yerine koyar Marks, ilk kez tarihte insana bir anlam verir, nedir o? Praksis kavramı, bilişle maddenin ayırımı, bütün felsefe dünyası praksi, insan eylemini, insanın insan olma mücadelesindeki kullandığı elini, beynini dışarı atar. Bunu Marks içeri alır. Bir yol değiştirmedir, bir makas değiştirmedir, bir devrimdir. Tarihin her aşamasında, her noktasında insan vardır ve insanın yapıp ettikleri vardır. İşte bu praksistir, insanın yapıp ettikleri. Bu praksisin formasyonları, biçimleri nasıl görünür bize? Devlet biçiminde görülür, dostluk biçiminde görülür, aşk biçiminde görülür, düşmanlık biçiminde ortaya çıkar. Hepsinin temelinde insanın praksi vardır.

Şimdi bunu biraz daha derinleştirelim. Unutuldu çünkü insan praksi, kapitalizm unutturdu praksi bize. Evrim sonucu insan erken doğar, dokuz ayda doğuyor ya, erken doğuyor insan. Hiçbir işe yaramadı dokuz aylık çocuk, hatta şurasında bile yumuşak, batırdın mı girer buraya. Sözelimi aynı saatte doğmuş kedi yavrusuyla, insan yavrusunu alın, kedi yavrusu iki-üç ay sonra artık kedi olmuştur. Kendi kendine

yaşar. İnsan yavrusu öyle değil ki, ayağa kalkması bir dert, yürümesi başka bir dert, ondan sonra evlendirmesi bir dert, benim kızım otuz yaşında hâlâ bana telefonda: “Baba, bize para gönder,” diyor, otuz yaşındaki kız... Böyle bir sonuç var, şimdi insanın bir eksikliği daha var, hızlı koşmaz, karanlıkta göremez, koku alma duygusu sıfırdır, çevik değildir, doğanın zararlı etkilerinden korunaklı değildir, hayvan için doğa verilmiştir, insana verilmemiştir.

Marks diyor ki: “Talihsiz çocuğu doğanın,” insan doğanın talihsiz çocuğudur. Kap koyver, ne yaparsan yap diyor. Dedik ki, doğa hayvana verilmiş, insana verilmemiş, o zaman insan doğasını yaratmak zorundadır, işte bu praksis. Taşı yontacak, yoksa yaşayamaz, eline sivri bir alet alacak, yoksa yaşayamaz. Koşamıyor çünkü, doğanın talihsiz çocuğu, ayakta kalabilmek için anasıyla mücadeleye girişir. Bu mücadelede anası çocuğunu döve döve insanlaştırır. Düşünün gökgürültüsü karşısında o ilk insanın korkusunu, ne gürlüyor, ne oluyor, yağmur yağıyor, su yerde, yukarıdan su akıyor. Hani biz manava gidip yeşillik ver diyoruz ya, o yeşilliği alana kadar kimbilir kaç insan zehirlendi. Bu ekmeği alıp kesip yiyoruz ya, kimbilir o ekmeğin hale gelene kadar nerelerden geçti. Pirinç nasıl pilav oldu, tekerlek nasıl bulundu, bunlar hep insan praksisi, Marks bunları buldu getirdi, önümüze koydu. Ondandır praksis yok, geldik öyleyiz. Bunu yapmak için emek harcanması gerekir. İlginç bir şeydir, emek de doğal değildir. Doğal olan nedir? Arının bal yapması. Bunun için insanın çaba, dikkat, disiplin gerektiriyor demek ki. Düşünme gerektiriyor. Bunu için insanın düşünmemesi normaldir, düşünmesi değil. Kapitalizm bunu çok iyi kullanır. Bugün insan mağazaya süt almak için girer, zımpara kâğıdıyla çıkar. Niye? Çünkü, zımpara kâğıdının ambalajı daha güzeldir.

Düşünmek doğal değildir, düşünmek insanın işine gelmez, doğrudur, bütün sorun oradadır. Emegin özelliği yaratıcı olmasıdır, yaratır emek. İnsan praksisle insanlaşır, ama zor bakın, çok zor. Ben hatta tam insanlaştığımız kanısında değilim, biz insanın atalarıyız. Gelecekte

diyecekler ki bakın 22 adam koşardı topla, o topa vurmak için milyar çarpı milyar alırlardı, ama o topu yapan çocuk günde bir dolar harçlık alırdı. Allah Allah diyecekler, ne garip insanlık. Bakın, bu boks iki kişi birbirini dövüyor, bu spor diyecekler. “*Bunlar niye bağırıyor?*” diye soracak çocuk adama, yaşasın Beşiktaş diye, o onu öldürüyor: “*Oğlum o 22 kişi oynuyor ya, işte onları seyrediyorlar,*” diyecek.

İnsanın ataları biz, praksis daha tam olmadı, onu da söyleyeyim. Praksisle süreci poesis, sanat çıkar ortaya. Bakın, burada hep insan eylemi var, dikkat edin buna. Praksis insanla doğa arasında bir ilişki, bu ilişki sonucu çeşitli eylemler, birlikte ava gidenler arkadaş oluyorlar. Arkadaşlık öyle bir şey, arkadaşlık tavlâ oynamak değil, birlikte bir şey yapmak, mücadele etmek arkadaşlık. Kadınlâ erkeğin kucaklaşarak yatmasının nedeni soğuşa karşı bir elbirliğıyle mücadeledir, korkuya karşı mücadeledir. Bunlar hep insan eyleminden çıkan şeyler, praksisinden çıkıyor bunlar, durup dururken, biz niye arkadaş olamıyoruz? Ben oturduğum apartmanda, evde kimseyi tanımıyorum. Hatta asansörde karşılaşırsak, kadınlarla özellikle, şöyle bakıp duruyor, çıkarken de, “*iyi geceler*”, diyor. Ben de, “*cehennemim dibi*”, diyorum. praksis yok ki aramızda, arkadaşlık yok. Çünkü arkadaşlık ancak belirli bir mücadele içinde oluşur. Bir şey yapacaksın, o bir şey yapacak arkadaş olacaksınız. Burada bir soru var, burada bu formlar, biçimler, arkadaşlık, sanat, hukuk, para bunlar insandan bağımsız mıdır? Hegel evet der, bunlar insandan ayırır der ve Hegel formları gerçek diye alır.

Marks'ın çok güzel bir anlatımı vardır Hegel'in eleştirisinde. Marks Hegel için şöyle diyor, e diyelim ki biz elma, armut, kiraz, üzümü tek bir kavramda toplayabiliriz, meyve, nedir bu? Bu somutun soyutlanmasının soyutlanması. Yani ben bugün elma derken manavdaki elmayı söylemiyorum, elma diye bir kavram bu, şu elma kavramı, üzüm kavramı, armut kavramı, ayva kavramı üst bir kavramda birleşir. Meyve. Soyutun soyutu bu... Marks Hegel'e diyor ki, “*Hegel somuttan soyuta çıkıyor, fakat soyuttan somuta inmiyor.*” Ne yapıyor? Diyor ki Hegel “Üzüm,

kiraz, vişne, portakal, mandalina meyvenin birer görünümüdür.” Oysa bu bir soyutlamadır. Tabii daha ileri gidenler var, aslolan meyvedir, üzüm, kiraz, elma görünümüdür diyenler. Çok ilginçtir, bakın, Hegel’in döneminde Goethe romanlar yazıyor, şiirler yazıyor, Schiller var, Hegel diyor ki: “*Sanat bitti, şimdi sanatı inceleyelim*” bitmedi sanat, yani elmayı yer ve elmanın görünüm olduğunu da söyler idealist.

Felsefeyi aşmak; Marks’ın düşünce dünyasına getirdiği son derece önemli bir devrim, ama son derece de yanlış anlaşılan bir devrim. Marks felsefeyi yadsızmaz, “*felsefesiz bir dünya olmaz*” der. Felsefesiz dünya kolsuz, ayaksız yürümeye çalışmaktır. Marks’ın felsefeyi aştığı nokta önemli bir noktadır, şimdi oraya geliyorum. Marks biliyorsunuz felsefe doktorudur, doktorası Demokritos’la Epikür’ün felsefesini incelemektir. İlginçtir, sanki Marks kaderini baştan çizmiş, çünkü bunların ikisi de materyalist düşünürler. Demokritos atomlardan meydana gelmiştir demiştir. Hele Epikür, Helenistik felsefenin en sistemli, en tutarlı maddecisidir. Marks’a göre Epikür, kurgusal felsefenin bittiği noktada başlamıştır, az sonra kurgusal felsefeye gireceğiz zaten. Hegel’i Marks’a göre kurgusal felsefeyi sonuna getirmiştir, ondan sonra kurgusal felsefe yapılamaz. İşte bu noktada aşacaktır Hegel’i. Kurgusal felsefe kendi içinde ne kadar tutarlı olursa olsun, o, hayatın dışındadır.

Bir örnek verelim Platon’dan. Platon’a göre asıl olan idealardır, bizim göremediğimiz idealardır. Platon’a göre güzel bir kadın güzel ideasından pay alan kadındır. Bunu Platon gökyüzüne bakmadan masanın başında yazıyor. Güzel kadınların güzel ideasından pay aldığı bir dünya yoktur, öyle bir dünya yoktur. Zaten güzel kadın yoktur, biri güzel, biri güzel olmayan kadın yoktur. Bakmayın o salakların güzellik kraliçesi seçtiklerine, böyle şey olmaz. Çünkü birincilik seçimi ayrı şeyler arasında. Hiçbir kadın birbirine benzemez, hangisini güzel yaparsın, o aptallıktır ayrı bir şey, o öyle gidiyor. Ben dünya güzeliyim diye seviyor o da. Yine kurgusal felsefeden Aristoteles’den bir örnek vereceğim; Aristoteles metafizikte birçok şey ele alır da, sonuna doğru tan-

rısal aklı gündeme getirir. Şimdi şöyle sorar: Tanrısal aklın özü konusunda güçlükler vardır, nedir bu güçlükler? Birincisi şu, o tanrısal akıl düşünür mü? Eğer düşünüyorsa, bu tanrısal akıl olamaz, hiçbir değeri yoktur. *“Peki, bu tanrısal aklın düşüncesi belirli bir ilkeye mi bağlı?”* diye sorar; *“Hayır, eğer belirli bir ilkeye bağlıysa olmaz, bizim aklımızın belirli bir ilkeye bağlı olması düşünülemez,”* der. *“Peki, düşünürse neyi düşünür?”* der, bir şeyi mi düşünür, başka bir şeyi mi düşünür, hep aynı şeyi mi düşünür, yoksa başka başka şeyler mi düşünür? Bütün bunlar eksiklidir. *“Peki, kendini mi düşünür, başkasını mı düşünür?”* diye sorularını sorar. Sonra şöyle bitirir, sorunu şöyle çözer: O düşüncenin düşüncesidir. İşte kurgusal felsefe budur.

Bu Hegel’de nasıl? Hegel’de yerinde duran bir sürü Platon’daki ideaları tek bir ideaya indirir ve idea özgürleşmek için doğa olur. Bir de bakar, özgürleşemedi. Güneş istediği zaman gidemiyor, güneş şöyle düşünemiyor: *“Hep içim yanıyor, gideyim su içeyim”* yapamıyor ya da bulutlar istediği yere gidemiyorlar, o zaman idea yani tin özgürleşmek için o üçlü tezlerle harekete geçer. Masa başında hazırlanmış bir kurgu. İşte Marks’ın karşı çıktığı felsefe bu, aştığı felsefe bu, kurgusal felsefe...

Peki nasıl aşacak? İnsan bilinçli bir varlıktır, praxis içinde bilinçli bir varlıktır. Dolayısıyla insan içerikle formu diyalektik bir süreçte oluşturur. Ne yapar? Sınıflar gelir, devleti oluşturur, başka sınıflar gelir o devleti başka biçime sokar, aile biçimi değişir, aşk biçimi değişir. Antik dönemdeki aşkı bu yüzyılda yaşayabilir miyiz, on ikinci katta oturuyor kadın, gidip keman çalamazsın ki, seni duymaz zaten. Bizim zamanımızda çıkma diye bir şey yoktu, o ona çıkalım diyor, bu çıkmam diyor, öbürü çıkıyor, yeni formasyonlar getiriyor. İnsan etkinliğinin insan praxisinin oluşturduğu kavramları tarih dışına, insan dışına, karşı çıkarılmasına karşı çıktı Marks. Yani temaşa şu anlama geliyor: Teorinin tam karşılığı Arapça bir kelime nazariyat, bakarak... Gerçekten pek de bakmıyorlar da, teori bakmak demek, dikkatle bakmak. Aristothales evrene bakmıyor. Marks’ın karşı çıktığı şu: Praxis kavramı, filozofun dünyayı

kurgularla oluşturmasına izin vermez. O ünlü sözü, Marks açık şeşik şunu söyler: “Praksisten kopuk bir düşünce nin tartışılması skolastiktir” Öbür bölüme geçmeden önce soru var mı acaba?

SALONDAN- Biraz önce konuşmanızda “cehennemin dibi” dediniz de benim kafama takıldı, Marksist felsefede diyalektikte, cehennem nerede?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Burada, kapitalist dünyada, cehennem de bu dünyada...

SALONDAN- Yani öyle anlamamız gerekiyor. Onu açığa çıkartmak için sormuştum.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Evet öyle efendim. Teşekkür ederim, muzır değildi, doğru bir soruydu. Ben bekledim “Marks beş para etmez” diyeceksiniz zannettim.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam, öncelikle teşekkür ediyorum bizi aydınlatıyorsunuz, benim de sorum, yüksek sesle soruyorum diyeyim biraz kıt bulunabilir. Kafamı meşgul eden bir şey var, aşındırılan bir kavram var: Teknoloji. İşte yeni teknoloji, katma değeri yüksek ürünlerin teknolojisi vesaire. Bir de biz de “teknoloji fukarasıyız” diye aşığılık duygusuna kapılıyoruz. Ben düşünüyorum, bir cevap bulamıyorum, insanlık tarihi diyelim ki 12000 yıl gibi, çok daha eski de. Şimdi insanlık tarihinde önemli bir aşama teknolojide, tekerleğin keşfi. Ama düşünüyorum, düşünüyorum bir türlü yanıtlayamıyorum, bavullara tekerlek takılması pek eski değil. Benim dönemimde tahta bavulları yaşadım ben, 1940’lı, 1945’li yıllarda, sonra yaklaşık 20-25 senedir de tekerlekli bavullar var. İnsanoğ lu bu konuda neden bu kadar geç kaldı acaba?

Teşekkür ederim.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ben bir kere insanın geç kaldığı konusunda katılmıyorum. Şöyle söyleyeyim, şöyle bir görüşüm var: İnsanlığın kül-

türül gelişimişle teknolojik gelişimi paralel gitmedi, yani insanın kültürel gelişimi geride kaldı. Mesela Bush'un İlkçağ'da filan yaşaması gerekir. Bush nükleer silahları elinde tutan bir adam. Yani bu adamın entelektüel düzeyi bu teknolojiye uygun değil.

Siz o "tekerlekli bavul" deyince benim aklıma şu geldi: Bir tarihte - genç arkadaşlar bilmezler- bu İstiklal Caddesi Almanya'dan gelen işçilerin sırtında taşıdıkları transistörlü radyolarla doluydu ve de açtı onlar. Hatta çeşitli istasyonlar vardı, kimi türkü söyler, kimisi cazdı, kimi şarkıydı. Ben de diyelim türküyü seviyorsam, o türkülü radyocunun yanında dolaşırdım. Şimdi işte sık sık karşılaşıyor ve şaşırıyorum, birdenbire yanımda yürüyen adam "merhaba, nasılsın?" diyor bana, dönüyorum A! Bana değilmiş telefona konuşuyormuş. Bir nokta daha var: Biz de yalan söyledik, şimdi de söyleyebiliriz, ama yani benim yetiştiğim ortam yalanı çok usturlu söylerdi. Geçenlerde Karaköy'den geliyorum, Eminönü'nden minübüse bindim, cep telefonları çalışıyor, kadının biri dedi ki, "*Sevgilim, şu anda Kadıköy'de vapura biniyorum*" Allah Allah ya hiç utanmıyorlar da, herkese yalan söylüyor, öbürü diyor ki: "*Şu anda ben Beyazıt'ta şeyden içeri giriyorum*" hepsi yalan söylüyor. Ben böyle teknolojiyi istemiyorum.

METE TÛTÛNCÛ- Afedersiniz Hocam, size tamamen katılıyorum da benim naçizane görüşüm, teknoloji geliştikçe insanlık daha bir sınıfta kalır hale geldi, hatta siz bu İlkçağ'ı örnek verdiniz, o İlkçağ insanlarında bile, o zamanlarda iyi-kötü bazı kurallar vardı. En büyük yalanı da onlar söylüyor. Tam tersine teknoloji geliştikçe insanlık giderek daha düşüyor diye düşünüyorum, teşekkür ederim.

CENGİZ GÛNDOĞDU- Ben şunu da söyleyeyim: Ben hâlâ yazılarımı 0,5'le yazıyorum, kurşun kalemle yazıyorum. Cep telefonum da yok, önemli biri değilim beni niye arayacak insanlar zaten. Rakı içiyorum hâlâ, televizyon yok bende, sevdiğim kadının evinde var televizyon, arada sırada ona bakıyorum, o da bozuk üç kanal alıyor zaten. Bakıyo-

rum böyle, bir şeyler yapıyor kapıyorum.

SALONDAN- Gerçek adını söylemesinler o zaman.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ben bilmem ne yaparsa yapısın.

ZAFER ÖZKAN- İnsan doğanın talihsiz bir çocuğudur Marks'a göre, böyle bir şey var. İnsan doğasını tekrar yaratmak zorundadır. Şimdi ben bunu açıkçası merak ediyorum biraz da açmanızı merak ediyorum. Çünkü burada insan doğasını tekrar yaratırken doğayla olan bir mücadele mi var söz konusu olan. Yoksa siz dediniz ya; insan doğuştan eksik yaratılmıştır, bir kedi daha iyi koşabilir. İnsanın elinde bu doğasından gelen bir eksiklik var, bunu doğanın haricinde tekrar yaratmak zorunda mıdır veya doğada kendisine bir parça yer bulabilir mi, bunun araştırmasına girmek daha iyi mi olur, yoksa teknoloji gibi aslında şeyleri üreterek doğayı tahrip edip ondan uzaklaşmak mıdır çaresi? Bunu merak ediyorum, yani Marks'ın burada bunu söylerken neyi kastettiğini tam olarak anlayamadım, biraz daha açabilir misiniz?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ben anlatamadım; neden anlatamadım? Çünkü Marks'ı iki saat anlatmak özetin özeti gibi bir şey. Çünkü biz Marks'ı inceliyoruz, iki yıl oldu daha baştayız. Benden sık sık Marks isterler, oturdum *"iki saatte Marks'ı nasıl anlatırım?"* dedim, doğru haklısınız. Şimdi Marks'ın dediği şu: Marks'a kadar insanın doğa dışı bir varlık olduğu söylenir. Marks da diyor ki, *"hayır, insan doğanın bir çocuğu, talihsiz çocuğu"*. Şimdi hemen şunu da anımsatayım: Kediyle insan yavrusunun arasındaki ayrımı ben yapmış değilim. Bu gerçekten böyledir, şimdi Marks'tan önce doğayla ilgili şöyle bir sorun var: Az önce de söylediğim gibi Aristoteles özellikle -Ben Aristothales çok büyük saygı duyan bir insanımdır, çok severim Aristothalesi. Marks onun için *"derin deha"* der. Nedenleri de vardır, gerekirse anlatırım. Bir de Aristothalesin yaptığı, dönemine göre bilimdir, ilerlemedir, ama o adamı alıp Ortaçağ'a soktular ve berbat ettiler- fizik üzerine kitap yazmış. Hareket nedir? Yanlış, mesela şöyle bir örneği var gökyüzü üzerine:

Dünya evrenin ortasındadır, evren de sonludur. Diyor ki: “Evrene sonsuz diyenler var, evren sonsuzsa dünya nerede olacak o zaman?” Merkezde olması gerekir, çünkü sonsuzun merkezi yok, şimdi böyle oturmuş fizik üstüne, gökyüzü üstüne her konuda kitaplar yazmış. Hayvanbilim var, astronomi, her konuda kitabı var. Bu kitaplar Galileo’ya kadar geliyor biliyorsunuz ve Galileo’yla bu olay parçalanıyor. Yalnız Galileo’nun öncesinde iki büyük düşünür var. Biri Descartes, diğeri Bacon. Descartes metot üzerine söylevde der ki: “Artık biz doğaya bakmayacağız, fethedeceğiz”. Bacon da diyor ki: “Doğayı ele geçireceğiz”. Hemen hatırlatayım size, Bacon doğanın içinde bir deney yaparken ölüyor. Tavuğu kesiyor, yoluyor, karın içine sokuyor, bakalım ne kadar zaman dayanabilir. Zatürree olup ölüyor, buzdolabı oradan gelir, onun için buzdolabını açınca Bacon aklınıza gelsin. Bu Descartes’i ve Bacon’u Balzac çok haklı olarak “İki Şair” -ya da şiir- adlı kitabında, Descartes’e “Tüccar kılıklı adam,” der. Çünkü Descartes kendisi bilmese de burjuva sınıfının düşünürüdür, Bacon da öyle ve bunlar doğayı fethedip bu noktaya getirdiler. Marks buna karşıdır, bu doğa içinde biz praksise giremiyoruz; yok, çünkü bitirdiler. Bilmem anlatabildim mi?

ZAFER ÖZKAN- Yani bu doğanın içinde bir praksisten söz ediyoruz

CENGİZ GÜNDOĞDU- Evet, bu doğanın içinde bir praksis.

ZAFER ÖZKAN- Bunu söylememin nedeni, benim için çok önemli, bilmiyorum siz ne düşünüyorsunuz bu konuda; yani bu insanın ürettiği araçlar teknoloji bir süre sonra insanı yabancılaştıran, doğadan uzaklaştıran bir şey oluyor, yani Marksizme bu kadar maddeci yaklaşmak, doğadan ayırmamak gerekiyor.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ayırmamak gerekiyor, onu söylüyoruz. Doğadan ayrılmanın getirdiği noktayı söyleyeyim, yakında gençlerin, çocukları raşitik olacak. D vitamini almadıkları için ve başladı, şimdi benim genç arkadaşlarımın çocukları raşitik, kemikleri tutmuyor, kafayı tutamıyor çocuk. Doğadan uzaklaştı.

O zaman Marksist epistemolojiye girmeyelim, bir ara verelim, ama ara vermeden önce soru var mı? Varmış, hay Allah!

ESAT YENİBAYRAK- Biraz konumuzun dışı, ama ben şunu sormak istiyorum; Marks'ın felsefesindeki ana ayağı olduğunu düşünüyorum. Diyalektik materyalizm ve devamı tarihsel materyalizm. Biraz önce birçok filozof ismi söylediniz, bunları aştığını söylediniz, ben de kabul ediyorum bunu. Biraz konumuzun dışı, ama yalnız doğuda Mukaddime'den haberdarsınızdır, İbni Haldun'dan haberdarsınız; ne düşünüyorsunuz bu konuda? Kimi şeyleri, Marks'ı önceler mi?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Konu içinde de, Mukaddime'yi, İbni Haldun'u önemsiyorum. Marks okusaydı kesinlikle bir dipnot yapardı. Oradan bir alıntı yapardı, şuna karşıyım: Var ya bizde sporda da Şifo Mehmet, bilmem ne Ahmet vesaire, diyorlar ya, ona da doğunun Marks'ı denilmesine karşıyım. Ama Mukaddime'de özellikle pazarda emekle ürünlerin değiştiği görüşünü ileri sürmüştür, doğrudur.

ESAT YENİBAYRAK- Devlet düşüncesi de var.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Var, ama o yani 20 yüzyılda bir gider devlet diyor, Marks'ın böyle bir görüşü yoktur. O zaman ben size şunu söyleyeyim: Batı düşüncesiyle doğu düşüncesini ayıran temel nokta, doğudaki düşünürlerin özdeyişde kalması, özdeyiş gibi yazması, yani doğu düşünürlerinde çözümlenme yoktur, bileşim yoktur. Ama bu onların değerini küçültmez. Farabi çok önemli bir düşünürdür, İbni Rüşd benim gözümde çok büyük bir düşünürdür. Bertrant Russell der ki, "Doğunun son filozofu, Batının ilk filozofu" der. Ama bunlar bir türlü bir nesneyi, bir olguyu parçalayıp sonra tekrar birleştirememişlerdir. Biraz acemi saat yapımcısına benziyor, parçaları bozup birleştiremiyorlar. Ama Doğu düşüncesi, eğer ileride evrensel bir kültür oluşacaksa -ki oluşacak-bunda Konfüçyüs'tan da alacağımız var, onu da söyleyeyim. Farabi'dende alacağımız var. Mesela Farabi'nin en önemli noktası: "Bir devlet başkanı halkın söylediğini anlama yetisinde olmalıdır". Bu ne kadar

önemli değil mi? Bir şey söylüyorsun, başka bir şey çıkıyor, “anam ağlıyor” diyorsun, “anani al git” diyor. Anası yok ortalıkta.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Evet, şimdi Marksist epistemoloji, yani bilgi felsefesine gireceğim, ama bunu ayrıntılı bir şekilde anlatmayacağım, çünkü konu çok ayrıntılıdır. Önce yine bir iki özet yapayım.

Bilgi felsefesi dendiğinde anlaşılması gereken şu: Bilginin kökeni nedir, biz nasıl bilgi ediniriz, bilginin kapsamı nedir, ne kadar bilgi ediniriz, bilginin doğruluk derecesi nedir, nasıl bilginizin doğru olduğunu anlayabiliriz? Bu konuda Konfüçyüs’tan başlayarak Hegel’e kadar çeşitli görüşler vardır. Kabaca söylersem, filozofları: Bilgi doğuştandır diyen doğuştancılar vardır, bir de “hayır, bilgi doğuştan değil, duyuyla elde edilir” diyen ampiristler vardır. Tabii arada olanlar da var, mesela Kant aradadır, Bergson sezgiyi önemser. Bunları bırakıyorum. Genelde ağırlıklı olarak bilgi doğuştan mı gelir yoksa sonradan mı elde edilir? Yani o ünlü latince tabulo rosa mıdır, beyin boş mudur dolu mudur? Konfüçyüs’tan başlarsak, Konfüçyüs der ki: “Ben bütün bilgileri sonradan edindim”. Biz anlıyoruz ki Konfüçyüs rasyonalist değil, bilginin akıldan geldiğini söylemiyor. Bu konuda felsefede ilk olarak sistemli bir bilgi kuramı yapan filozof Platon’dur.

Platon bilginin anımsama olduğunu söyler. “Ruhlar idealar dünyasından geçerken bütün bilgileri alır, insan bedenine girerken bir sarsıntıyla hepsini unuttur, daha sonra anımsar,” der. Sokrates’le Nemon adlı diyologda; matematik, geometri bilmeyen bir köleye sorularla bir geometrik problemi çözdürür ve “işte gördünüz, bilgiler doğuştan geliyor,” der. Bu anlamda Platon kimi filozoflara göre, “Platon’dan sonra felsefe, felsefeye not düşmektir,” gibi bir savlı söz de vardır. Aristoteles’e geldiğimizde, Aristoteles ise bilginin duyuyla başladığını ama bilginin duyum olmadığını söyler. Tam anlamıyla rasyonalist değildir. İngiliz ampiristlerine kadar egemen görüş bu doğuştancı görüştür, ama İngiltere’de Locke’la birlikte başlayan felsefede, Locke der ki: “Bilinç tabulo

rosadır, beyaz kâğıt gibidir. Biz bilgilerimizi duyumlarla elde ederiz ve bunlar ideler, karmaşık ideler diye ayrılır” Kitabında uzun uzun, heyecan nasıl oluşur, kıskançlık nasıl oluşur, bilgi nasıl oluşur anlatır. Oraya kadar tamam, ama bu felsefede yani bilgilerimizin doğuştan gelmediğini söyleyen filozoflar bence, bilgi açısından gerçekçi filozoflardır. Ama bir eksiklikleri vardır. “Ben durup duruken nasıl bir şeyi algılıyorum, onu bilincimde bilgi durumuna çeviriyorum, nedir eksik olan?” İnsan praksi... İşte Marks’ın bilgi felsefesine getirdiği şey budur, insan praksi içinde, eylem içinde öğrenir. Çocuğa bakın öyledir, öyle öğrenir.

Şimdi çok kısa olarak Marks’a bakıp başlıklar durumunda bu felsefenin sonucunu söyleyeceğim: Madde kafanın ürünü değildir. Kafa doğanın en yüksek ürünüdür. Beyin en yetkin örgütlenmiş maddedir ve buradan çıkar. Algılar düşünceler maddi şeylerin yansımadır ve Marksist epistemoloji yansımadır. Yani doğanın bizden önce varolan doğanın bilince yansımalarını biz bilgi olarak çeviriyoruz. Ne yapıyoruz, nasıl çeviriyoruz, “bir gün” dediğim zaman ben ne demek istiyorum? Demek istediğim şu benim: Önce dünyanın güneşin çevresinde dönmesine 365 gün, bir yıl diyorum. Bölünmüş o, ben ona bir yıl diyorum. Sonra o yılı ben aylara bölüyorum, ayları haftalara bölüyorum, haftaları günlere bölüyorum, günü 24 saate bölüyorum ve diyorum ki, saat 17.00’de seni bekliyorum. Bilgi işte bu. Ama bu doğuştancı filozofa göre onu ben buluyorum. Düşünce yalnızca duyum ve algıdan doğar. İnsan praksi sürecinde fikirler geliştirir. Sözelimi Aristoteles’ten nasıl örnek vereyim? Şu bardakla ben ancak 4 bardak verirsem bu bardağı alabileceğimi buldu. Ama diyor ki “iki bardak arasında eşitlik yok, bunlar nasıl değişiyor?” diyor, neden bulamadı iki bardak arasındaki farkı? Bu dört bardak, bu bir bardak, bunda çünkü bunun kadar harcanmış emek var. Onun için 4 taneyle 1 bardak değişiyor. Niye bulamadı bunu Aristoteles? Çünkü Aristoteles’in döneminde soyut eşitlik yoktu, hiçbir düşünür çağını uzun boylu aşamaz. Ve Marks’a göre; mantık yasaları insanın bilincinden çıkmış yasalar değildir. Mantık yasaları dünyadan çıkıp üre-

tilir.

Bilgi edinmede öznenin praksis eylemi vardır ve bilgi nesnenin kavramsal düzeyde özümsemesidir. Bakın, bu önemli, kavramsal düzeyde özümsemeyen herhangi bir şey sanı olmaktan ileri gidemez. Sanı şudur: Bu çay bardağına ben 1 tane şeker attığımda bu tatlanır. Bu sanıdır, Nasıl tatlanır? İşte o bilgidir. Şimdi ağırlık verdiğim bölüme geliyorum, bireycilik ve bireysellik.

Hegel'e göre her insan deneyim, düşünce, eylem ve gizil güçlerinin bileşimidir. Bakın, bunu yeniden söylüyorum, bu önemli çünkü; deneyim, düşünce, eylem, gizil güçlerinin bileşimidir, insanın bu bütünlüğü hiçbir zaman bozulmaz. Marks'a göre de insan budur. Nedir? Deneyim, düşünce, eylem gizil güçlerinin bileşimi, ama Marks'a göre bu bütünlük bozulur. Ne olur? Deneyim burada olur, düşünce orada olur, eylem gizil güçleri orada olur, üç ayrı insan. Burası düşünemez, bu eyleyemez, öbürü eyler. Peki, bu neden böyledir? Şimdi burada iki kavramı ayıracağız arkadaşlar: Birisi bireycilik, birisi bireysellik. Bu iki kavram son derece önemlidir. Bunu yazın böyle, yatak odanıza asın. Bireycilik bir, bireysellik iki... Bireycilik burjuva felsefesinin sık sık gündeme getirdiği, *"işte bireyci olamadık, ah bir birey olsak."* Aslında burjuva dünyası zaten hepimizi birey yaptı, bireyci yaptı. Daha ne birey olacaksınız? İşte bireysin. Ama öyle bir bireysin ki kendim giyindim zannediyorsun, seni giydiriyorlar, kendin yiyorum zannediyorsun, seni yediriyorlar, kendin düşünüyorum diyorsun, seni düşündürüyorlar, sen öyle bir bireysin. Kapitalist toplumun yücelttiği, kapitalist toplumun tüketici bireyisin sen. Evinde ne işe yaradığı belli olmayan eşyalar var. Telefon var, sonra kılıfı var, sonra yeni bir şey çıkmış gördüm telefondaki mikropları yok eden bir şey daha çıkmış. Yakında onu da yok eden bir şey çıkacak. Peki, nedir insanın bütünlüğünü parçalayan şey?

Şimdi burada Engels'i anmak lazım, Engels işbölümünü ikiye ayırır, biri doğal işbölümüdür. Doğaldır o işbölümü, babası doktordur, oğlu da

doktordur, yeğeni de doktordur. Bir de yöntemli işbölümü vardır, kapitalistlerin yaptığı işbölümü, hiç aklımıza gelmeyen yerlerde o işe gideriz, öyle o oluruz, bizi öyle yaparlar. Hiç aklımıza gelmeyen şeyleri yedirirler bize. Burada yöntemli işbölümünde insanın bütün gizil güçleri tek bir alana yöneltilir. Nedir o? Üretim, tüketim. Üret, tüket, üret, tüket, üreteceksin artı değer yaratacaksın, tüketeceksin yoksullaşacaksın, ama kapitalist sınıfı zenginleştireceksin, senin görevin budur. İnsan çözümlür, birey üretime, tüketime zincirlenir, tür bilinci kırılır. Bireysellikse insanın tür bilincine yönelmesidir.

Bir örnek vereceğim ikisiyle ilgili: Bireycilikte kalmış bir ayakkabıcı için ayakkabı onun kişisel üretimidir, bireysel ayakkabıcıya göre ayakkabı türün etkinliğidir. Bakın, ben diş hekimimi çok seviyorum. Kendisine ilk gittiğimde, "Bu dişleri kaç yapacağız?" dedim. Söyledi bana, ben de dedim ki kendisine, "Peki, bu dişi yaptıktan sonra, benden parayı aldıktan sonra, sana bu diş yapmasını öğretmiş insan toplumuna da bir ödeme yapacak mısın?" dedim. "Ne demek?" dedi, anlamadı beni. "Şimdi şu: Sen benim dişimi kırmadan çekeceksin değil mi?" dedim, "Evet" dedi, "Peki, kaç kişinin dişi kırılı kırılı kırmadan çekilme öğretilirdi?" Durdu, "Kaç kişi öldü acaba dişi yapılırken?" dedim. Bilgi toplumsaldır arkadaşlar, bireysel değildir. Galileo'yu öğretip para alınmaz, para aldın mı Galileo'nun sülalesine parayı vereceksin. Bireysellik budur, bireycilikse kendi ürettiğini zanneder, her şeyi kendinden başlatır küçük burjuvalar.

Bakın, size burada her konuşmamda andığım Madam Courie'den bir örnek vereceğim. Şimdi biliyorsunuz Madam Courie ve kocası çok önemli bir elementi buldular. Elementi bulduktan bir süre sonra evlerinde dinlenirken Madam Courie şöyle kitabını okurken, kocası diyor ki: "Bizden bunun formülünü istiyorlar, patentini ne zaman alacağız?" diyor. Madam Courie, "Anlamadım" diyor, başını kaldırıp bakıyor şöyle. Tekrar "Patentini ne zaman alacağız?" diyor. Madam Courie'nin yanıtı: "Alamayız; neden? Çünkü o insanlığın geldiği noktada bulunduğu

muz bir şey yalnız bizim katkımız yok, bizden öncekilerin de katkısı var.” diyor ve almıyorlar, eğer alsaydı bütün sülalesi dünya batana kadar milyar çarpı milyar kazanırdı. Bu bireyselliktir, alırsa bireyci olur. Ben bir yazar olarak söylüyorum, hiçbir ürünümde hakkım yoktur. Ben yazmadım bunları, Aristothales var, Descartes var, Ataç var, Melih Cevdet var, onları okudum yazdım. Burjuva edebiyatçısı gibi gece yatarken ilham gelip sabahleyin kalkıp peygamber gibi yazılar yazmadım. Berrin Taş da ilhamla şiir yazmıyor, anası ağlıyor böyle yazarken, kâğıtlar bitiyor, ilham gelmiyor ona da, burjuva olsa gelirdi belki.

Her ürün bireyciye göre kendi özel ürünüdür. Bireysele göre toplumsaldır. Ama ne gariptir ki kapitalist sınıf bize bir zamanlar Nazım Hikmet'i okutmadı, şimdi Yapı Kredi okutmak istiyor. Uzmanlaşma bireyselleşme değildir. Uzmanlaşma bireyleşme ve güdükleşmedir. Şimdi burada Makina Mühendisleri Odasında makina mühendisleri varsa, onlara da şunları söylüyorum, o bilginiz babanızdan gelmedi size. Orada taşı yontan adamın hakkı var. Bilginizi meta durumuna getirmeyin, değişime sokmayın bilginizi. Kapitalizm bireysel niteliklerini insandan koparır, onu bireyci bir köle durumuna getirir.

Peki, ne yapmak gerekiyor? Burjuva uygarlığı insanı bireyleştirerek öz bilincinden öz etkinliğinden uzaklaştırır. Bu ne getirir? Bu şunu getirir: Ben yazarım, Berrin Taş şair, Medet mühendis, Özgüç arkadaşımız filozof; bakın hepsi ayrı ayrı. Ben filozof olamam, Medet şair olamaz, neden, çünkü burjuva diyor ki: Bunlar doğuştan gelen şeylerdir. Marks da diyor ki: *“Hayır, insan yaratıcı varlıktır. Olanaklar elverirse yaratır.”* Yani insan şair değildir, yazar değildir, hekim değildir, makina mühendisi değildir. Makina mühendisi olan şairdir. O kadar, hem makina mühendisi, hem şairdir, hem de hekimdir. Şimdi burjuva uygarlığı insanı kendini bilmez kişi durumuna getirir. Örnek veriyorum: Burjuva uygarlığında eğlence belirli bir yerde para harcamaktır. Böyle eğlence insana hiçbir bireysel katkı yapmaz.

Marks der ki: *“Kendinde kendin için ol”*. Kendinde kendin için olan kişi eğlencede dostluklarla kendisine katkı yapan bir eğlence türü bulur. Kendinde olmayan kişi burjuva toplumunun edilgen bir aracıdır, bir düğmesidir. Özgürlük insanın aklına geleni yapması değildir. Sözgelimi bir arkadaşımız buraya geliyor, yolda birine rastlıyor, *“Nereye gidiyorsun?”* diyor. *“Yahu, Cengiz Gündoğdu Marks’ı anlatacak”* diye cevap veriyor. *“Boşver yahu Marks’ı, gel sinemaya gidelim,”* diyor. Sinemaya gidiyor, soruyoruz, *“Yahu, niye gelmedin?”* *“Sinemaya gittim”* *“niye gittin?”* *“Ben özgürüm,”* diyor. O özgürlük değil, bu savrukluk. Marks şöyle diyor: *“Özgürlük pratiği içinde insanın kendi kendisinin bilincinde olmasıdır.”* Kendi kendisinin bilincinde olmayan kişi özgür değildir ve burjuva uygarlığı insanın kendi kendisinin bilincinde olmasını engeller. İlk vurduğu yer burasıdır. Kendine yabancılaştırır, doğaya yabancılaştırır, topluma yabancılaştırır.

Bu yabancılaşmanın getirdiği tehlike şu: Kendine yabancılaşan insan kendini doğru bir biçimde gerçekleştiremez. Bu insan dost olamaz, düşman da olamaz, kalleştir, kalleş gibi vurur, ancak arkadan vurur. Bir aşk yaratamaz, günlük ilişkiler içinde hayvani duygularını hayvan gibi yaşar, insan gibi yaşayamaz. Kendini sevmesi onun bencilliğidir. Kendisine de saygısı yoktur, kendisine saygısı olmadığı için neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilmez. Bu kişide tür bilinci yoktur. Bireycidir, birey olmak için çaba sağlar. Mesela, sen bireysin, istediğini yapıyorsun, yola tükürüyorsun, sigaranı atıyorsun, sigara paketini atıyorsun. Tabii bu kişilerde kent bilinci gelişmediği için, kenti karmaşa durumuna getirirler. İstanbul’da her arabası olan evinin önüne park etmek istiyor. Böyle bir şey olabilir mi? Marks buna karşı tam insanı savunmuştur, çünkü bunlar eksik insanlardır. Eksik. Peki, tam insan ne demek? Tam insan; öz bilincine varmış, gelişmiş insandır. Marks’tan önce tamlık kavramı kurgusal bir kavramdır. Şöyle: Leonardo da Vinci, Beethoven, Goethe herkesin ulaşabileceği insanlar değildir, bunlar dahidir.

Şimdi burada hemen bir noktaya girmek istiyorum. Özgür Üniversite Vakfının yöneticilerinden Fikret Başkaya, “Kavram” sözlüğü çıkarıyor. İkinci cildi çıktı, hiç sakınmadan söylüyorum, bunu alın. Çünkü kavram kavgası toplum kavgasıdır. Benden de estetiği rica etti, “*Estetiği yazar mısınız?*” dedi. Şimdi ben estetiği yazmak için kitaplar okuyorum, Çehov şöyle anlatıyor, “*Dahiydi kendisi, Balzac ulaşılmaz bir insandı.*” Tolstoy -ne içtiği bile bilinmiyor- o kadar büyük bir insan, insan korkuyor o zaman. Ben korkuyorum, böyle baktım bunlara, dahi, ulaşılmaz, vesaire. Böyle bir şey değil bunlar. Bunlar sizleri tüketici durumuna getirmek için yapılmış estetik kurallar ve bu bütünüyle burjuva dünyasının insanı parçalamasından meydana gelen çarpık, sakat, hastalıklı bir durumdur. Onu söylüyorum bir daha, bir insanı deha durumuna getirmek, Tolstoy dehadır demek, Balzac dehadır demek, Çehov dehadır demek çarpık, sakat, hastalıklı şizofren bir durumdur ve burjuva dünyası ideolojik olarak şizofrenlerin elindedir. Hastadır bu adamlar, hiç utanmadan bize tarihin bittiğini söylüyorlar. Bunlardan kurtulmanız gerekiyor.

Gazeteleri doğru diye okumayın, nasıl yalan söylüyorlar diye okuyun. Ben öyle okuyorum, hepsi yalan söylüyor. Değişik değişik şeyleri yalan anlatıyorlar bize, hepsi için söylüyorum, ayırmıyorum hiçbirini. Onun için bana çok kızıyorlar. Peki, nedir bu çarpıklığın nedeni? Nasıl oluyor da milyarlarca insan bunlara inanıyor? Bu çarpıklığın nedeni üretim araçlarının burjuva özel mülkiyeti sayılmasıdır. Bakın, öyle bir ilginç yer ki; bu öyle ilginç bir bilinç oluşturuyor ki, devrimci olduklarını söyleyen -kendileri öyle söylüyorlar- birikisini yerinde seminer veriyorum ben. Biri durup durup “*kendi fabrikamız*” diyor. Senin fabrika sahibi olacak bir konumun yok, dökülüyorsun sen, fabrikada işçiymiş bu adam, kendi fabrikam diyor. İşte bu: yabancılaştırmanın, bilincin tökezlediği yer burası, işçiyim demiyor, kendi fabrikam diyor. Belki kendi fabrikam derken de seviniyordur. Aksaray’da gördüm ben bunu, hani yolları temizleyen küçük makinalar dolaşüyor, adam ona bindirmiş

çocuğunu gezdiriyor. Herhalde anlattı onu, çocuk da “gezdir beni” dedi, gezdiriyor onunla.

Üretim araçlarının burjuva özel mülkiyeti elinde olması insanın insanca yaşamasını engeller. Şimdi ben geçenlerde okudum; reklâmcılar şöyle söylüyorlar: Beyazın beyazını bulduk da bundan sonra ne bulacağız? Cep telefonunu özgürlükle özdeşleştirdiler, otomobili kadınla özdeşleştirdiler. Bakalım bundan sonra ne bulacaklar? Böyle bir durumda Marks'ın dediği şu: “*İnsani etkinlik parçalanır, kimi şair, kimi filozof, kimi hekim, kimi proloter olur. Bu insan doğasına aykırıdır,*” diyor. Bunun getirdiği şey şu: İnsan yalnızlık, eziklik, kırılğanlık, kaygı durumunu yaşar ve korkar. Burjuva dünyasında insanın parça parça edilmesi insanın örgütlenip burjuva dünyasını devirme gücünü de kırar. Bu parçalanmanın önümüze getirdiği şu: İnsan araçlarını amaç durumuna getirir. Nedir bunlar? Beslenme, uyku, cinsel haz, geçinme durumlarını hayvansal düzeyden insan düzeyine çıkardılar bunlar. Yani yemek insansal düzeyden hayvansal düzeye çıkar, uyku bir dinlenme, yeniden güç kazanıp ertesi gün bir şeyler yapmak içindir, ama özlenen bir şey olur uyku. Haklıdır da, cinsel haz bir estetik yaratımın sonunda ortaya çıkmaz, bir boşalma aracı olur. Bu durumda insan hep kendini haklı çıkaran bencil bir ahlakın taşıyıcısıdır. Tekrar ediyorum, kendini hep haklı çıkaran bencil bir ahlakı taşır. Bütün bunları önlemek için kimlik belirlenmesi Marks'a göre şöyle olmalıdır: “*İnsan yaratıcı bir varlıktır. Bu yaratıcılık insani ögeler taşımaktadır.*” Yani bu yaratıcılık bankada önemli bir göreve gelmiş adamın faizleri nasıl sezdirmeden yükseltip bankasına para kazandırma yaratıcılığı olmamalıdır, bu insani değildir. İnsanları daha çabuk öldüren sessiz silahlar yapmak insani yaratıcılık değildir. İnsani yaratıcılık insanın insanlaşmasına katkı yapan yaratıcılıktır.

Kötü şiirlerin, kötü romanların, sanat eserinin ödüllere meta durumuna düşürülmesi insani yaratıcılık değildir. Bu anlamda Marks'ın belirlemesi şu: “Kişi her şeyden önce kendisi yaratıcılığının neresinde-

dir, ne yaratıyor”? Bu soru mutlaka sorulmalı, ne yapıyor? Sabah kalkıp işe gidip akşam gelip televizyon izleyip uyuyor mu televizyonun başında? Tabii ben televizyon dizilerini izlemediğim için, 50-60 tane dizi varmış galiba, geçen gün Hakkı Devrim söylüyordu onu, “o dizilerdeki insanların hayatlarını izleyip onlarla beraber heyecanlanıyor mu?” Buna kendisi karar vermeli der Marks. Tabii o dizilerden söylemiyor, onun söylediği başka şeyler, onu günümüze getiriyorum. Sürekli tüketen biri mi? Nasıl bir ahlakın taşıyıcısı? Sözelimi acaba bu insanın insanlığın bu noktaya nasıl geldiği konusunda bir merakı var mı? Sözelimi hemen söyleyeyim, Aristoteles der ki: “Doğuştan bütün insanlar meraklıdır.” Ben seminerlerde bizi görseydi derim, “kimi insanlar meraklıdır.” derdi. Merak bizden gitti artık. Kişi Marks’ın belirlemesine göre yaratıcı, eleştirel, entelektüelden ayrılırsa, uzaklaşırsa yaratıcı gücünü tekdüze tüketici işlerde harcarsa, bu yarım insandır. Hemen buradan Marks’a bunu söylüyoruz, ama Marks’tan çok önce Schiller bunu bulmuştur zaten. “Dikey yükselme” der. Çok iyi ekip, çok iyi makina mühendisi, çok iyi muhasebeci, çok iyi ayakkabı boyacısı, bu dikey yükselmedir Schiller’e göre -ki Marks’a göre de öyledir- bu ve bu tam insan değildir. Bu tüketici insan, kendi kendine durmadan sorunlar çıkarır, zaten çözümleyici değildir.

Bakın, benim ilk yaptığım işlerden biri sabahları Güzin Ablayı okumak. Hiçbir sorunu çözemiyor insanlar, işte, “Ben 28 yaşında hem de şöyle” diyorlar. Güzelim demiyorlar. “Çevremde güzel olarak bilinen, erkek de ben yakışıklı biri değilim” demiyor da, “Çevremde yakışıklı olarak bilinen biri” diyor, işte bir kızı görmüş, kız ona bir şey demiş. Ondan sonra kız bunu aramamış, “ne yapayım?” diyor. Şimdi gene cehennem dibi demek gerekmez mi, sen niye kendi sorununu çözemiyorsun? Ama ben onları suçlamıyorum, zaten yarım insan -ki kapitalizmin getirdiği odur- sorunu çözmesini istemez, istemiyor, sorun çözemiyor. İlginç olan şudur: Burjuva toplumunda birey kendini bunalan ortamı yaratır, o ortamda bunalır, sonra o ortamdan yakını.

Brecht'in bir epizotunda vardır: Çok zengin bir adam yoksullara üzülmüş. Yoksulluğun nedenini araştırmışlar, o çıkmış. Böyle bir toplumda her insan iyi olmak ister, ama iyi olmalarına olanak tanımayan bir toplum yarattıkları için iyi olamazlar. Bu çelişki aşılamadığı için de kişi bir türlü erdemli olamaz, dolayısıyla mutlu olamaz.

Mutluluk kimilerinin sandığı gibi gülmek, eğlenmek, hoplamak, zıplamak değildir. Mutluluk ancak erdemli yaşamla elde edilen bir noktadır. O zaman biraz vaktimiz kaldı, şunu söyleyeceğim: Marks'ın özlediği toplum, bütün sınıfların ortadan kalktığı, buna bağlı olarak devletin ortadan kalktığı bir toplum. Tabii bu topluma nasıl gidileceği ayrı bir tartışma konusudur. Ama bu toplumda önemli bir nokta vardır. Platon'un Devlet'inde değişim için işbölümü yoktur, kullanım için işbölümü vardır. Bunun anlamı şu: Değişim için işbölümü emeğin kişisellik olarak ortaya çıkmasıdır; onu o yapmıştır. Yani o bir fabrikanıdır, o bir kapitalistindir, o bir şeyindir ve para kazanmak için piyasaya sürülmüştür. Kullanım için işbölümüyse, değişim değerinin olmadığı, yani bir değer, bir para değeri biçilmediği bir şeydir. Bunun anlamı şudur: Berrin Taş burada oturuyor. Pazartesi günü gidelim, bir tomar şiirle, sizden tek kuruş talep etmeden sizin şiirlerinizi okuyacak ve değerlendirecektir. Nedir bu? Kullanım için işbölümüdür. Eğer Berrin Taş sizin şiirleriniz için bir saat harcayıp karşılığında 200 lira isterse -ki bu Avrupa'da böyledir- bu değişim için işbölümüdür. Fakat Berrin Taş sizden 200 lira isterse kendisine şunu söyleyin: *"Sen bu bilgileri doğuştan mı aldın? Nereden aldınsa onlara da 200 liranın parçalarını gönder"* On lira Oktay'a, yirmi lira buraya vesaire, şeklinde göndermesi gerekiyor. Şimdi tabii hemen şunu söyleyeyim size: Bir burjuva uygarlığı içinde yaşayan, burjuva uygarlığının pekiştirdiği, oluşturduğu, örgütlediği bir dünyada yaşıyoruz.

Marks'ın önümüze koyduğu dünyayı görmeyebiliriz, böyle bir şey. Şimdi soru: Devletsiz nasıl yaşayacağız? Ama bunu düşünmeliyiz. Size bir şey anlatacağım. Çok tehlikeli bir noktadayız, karanlık bir döneme

girdik, yani gireceğiz filan demiyorum, girdik. Ne gelir bunun sonunda? Şimdi Lake adlı bir antropolog vardır. Geçenlerde bunu Çorlu'da da anlattım ben, Çorlu'ya gitmiştik biz aydınlanma için. Kitabı teknik kitaptır, sıkıcıdır, taşın nasıl yontulduğunu gösterir, ama kitabın sonunda kısa bir bölüm var, orada diyor ki: *“Canlı varlıklara baktığımızda, canlı varlıkların organları ilk ortaya çıktıkları günden sonra eğer bir organ fazla geliyorsa, o varlık sonuna doğru gidiyor”* Mesela, mamutların dişinin uzaması, yürüyemiyor fil, dinozorların çok büyümesi... Antropoloji açısından bu bilimsel bir saptama. Peki, insana bakalım, insanın gözleri buradaymış, buraya gelmiş. Burnu, ağzı yani bizim görme gücümüz ilk insanın görme gücünden daha şey değil, dürbünleri kaldırırsak çıplak gözle o ne kadar görürse, biz de öyle görüyoruz, yani gelişmemiş. Kulak gelişmemiş bir tek gelişen yer var. Ateşi bulunca yiyecekleri yumuşadığı için, buradaki kasların gücü azalıyor, bu azalmayla milyonlarca yıl sonra kafatasında beyin 500 gramken, 1.300 grama geliyor beyin, gelişen bu, yani ilk insanla bizim aramızdaki en büyük fark gelişen beyin; çok gelişmiş.

“Peki, ne oluyor gelişince?” diye soruyor düşünür, bu antropolog. İlk insan taşı yontabildi ancak, sonra tekerleği buldu, ama şimdi biz nükleer silahları bulduk. Bu nükleer silahlar insanlığın sonunu getirecek mi diye bir soruyla bitiriyor. Bu bölüm beni çok etkilemiştir. Bakın, ben bu kitabı yıllar önce okudum, dedikleri doğru, yani sonumuz gelecek mi onu bilmiyorum, ama beynin geliştiği doğru ve beynin nükleer silahları bulunduğu hatta bugün gazetede okudum, insanlar uzayda 8 saat yürümüşler. Hani bunu Aristoteles'e söylesen oturur bir kitap yazardı, *“yürüyemezler”* diye. Ben de oturdum bir tarihte bir yazı yazdım, *“nasıl kurtulabiliriz?”* Çünkü beynin gelişimini önleyemeyiz artık, geliyor. *“Nasıl yaparız?”* dedim, beynin örgütlenmesini değiştirerek, şu anda beynimiz ters örgütlenmiş durumda, onu söyleyeyim size. Marks'ın insanlığa en büyük getirdiği armağan şudur: *“Özgürleşme ancak sınırsız bir ortamda gerçekleşir”*. Sınırsız ortamı belki de bizler kendi hayat süre-

miz içinde göremeyeceğiz, ama bu demek değildir ki sınırsız ortam için savaşım vermeyeceğiz. Hani o Türkiye’de güzel bir söz vardır, çorbada tuzum olsun, bütün uğraşımız, hem kendimiz için, hem gelecek için özgür insanın kurabileceği bir toplumu yaratmaya yönelmek olmalıdır arkadaşlar. İnsanlık ancak, hepimizin bu uğraşıyla kurtulabilir.

Kendi evlerinizde şu anda güvende değilsiniz. Bakın, ben geçen gün bir yere gittim, bizim arkadaş benim evimi bilgisayardan bana gösterdi, basıyor “*bak, evin burası*” dedi, isteseler oraya ben evde uyurken bomba atarlar.

Evet, teşekkür ederim. Soru varsa dinleyeyim, karşı görüş varsa kavgaya edelim. Ben severim kavgayı.

SALONDAN- Marks’ın karşı olduğu burjuva uygarlığı aslına bakacak olursak burjuva en alt tabaka, yani şimdi Marks yaşasaydı neye karşı olurdu? Yaşasaydı şu zamanda bu durum karşısında neyi savunurdu?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Şimdi Marks’ın dediği şu, Marks kapitalist için şöyle söyler: “*Kişileşmiş paranın canlanması*“ buna karşı çıkar. Çünkü insan kişileşmiş paranın canlanması olmamalı, yalnız Marks’ın bir büyük yanlışı şudur: Kaptitali böyle yazmayacaktı, çünkü Marks’tan önceki ekonomik, politik yazarlar, Ricardo olsun, Adam Smith olsun, sürekli “*malı üret, üret*” dediler. Malı üretecek, ama kim alacak bunu? Parayı önemsemediler. Kapitalin büyük bir bölümü paraya ayrılmıştır, para olacak. Hatta der ki Marks: “*Para altınla yer değiştirmezse -ki parayla altının yer değiştirmesine de ölüm parendesi der- parayla mala bir şey olmaz, patron hapyı yutar,*” der. Şimdi bunlar 1920’de hapyı yuttular biliyorsunuz. Amerika’nın ellinci katından milyar çarpı milyar çarpı milyar senedi adamın bir liraya indi. Attılar kendilerini, bu Keynes bu namuslu, çok şerefli, çok değerli, çok alçak olmayan -ne demek istedigimi zannederim anlatabiliyorum- Kapital’i okudu, oradan paranın önemini anladı. Söylediği şu: “*Mallar satılmadığı an kaldırım yapın, yolları bozun yeniden yol yapın, inşaat yapın, olmadı mı, savaş çıkartın*

savaş". Ve kurtardı kapitalizmi, savaş çıkardı. Hani yollar bozulduğu zaman anlayın, yine ortalıkta bir şey var. Durup duruken kaldırımlar bozulmaz, yani belediye hizmetleri değil onlar. İşçi para kazanacak, gidecek helva alacak, peynir alacak, oradan onu alacak, iş büyüyecek. Onun için o bölümü hiç yazmasaydı da olabilirdi. Orada hiç sevmiyorum Marks'ı. O para bölümünü hep geçiyorum, aklıma Keynes geliyor.

SALONDAN- Hocam, bilinen bir şey var, Hegel'den doğru geldiğimiz için soracağım, denir ki, Marks Hegel'in başaşağı duran diyalektiğini aldı ve temellendirip oradan da materyalist diyalektiği oluşturdu. Yani burada etkilendiği idealist diyalektiği alıp, materyalist diyalektik yapmak mı?

CENGİZ GÜNDOĞDU- O öyle değil, bir kere o yanlış biliniyor. Şimdi Hegel'in üçlü tezleri vardır, sav, karşı sav, sentez; bununla ispatlar her şeyi. Marks'ın yaptığı bu değil, bunu özellikle Engels Anti Düring'te'de anlatır, şöyle der: *"Eğer bir şey yadsımanın yadsınması olmuşsa, bu Marks'ın yadsımanın yadsınması ilkesini ispat için yapılmış değildir."* Hegel'inki nedir, Hegel kendi üçlü tezini ispat etmek için felsefesini kurar, Marks'ın böyle bir amacı yok, o yanlış biliniyor. Üçlü tez yoktur, hatta *Lenin Halkın Dostları*'nda bunu açıkça belirtir, ama bu ayrı bir konu, buna bir-iki saat ayırmak gerekir. Yalnız o sav, karşı sav, tez; yani anti tez, sentez yoktur Marks'ta, öyle var zannediyorlar. Ben bunu söylediğim zamanda biraz ortalık karışıyor. Bir de şu var: Ben bunu 20 yıl önce söylediğim zaman Özgür Üniversite'de herkes ayağa kalktı, Marks metafiziğe karşı değildir, metafizik düşünceye karşıdır. Marksizim de bir metafiziktir. Neyse bak kimse ayağa kalkmıyor.

SALONDAN- Burayı karıştıramadın.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Sigara içirtmediler.

GÜLAY YATIŞ- Rousseau uygarlıktan sonra özgürlüğün sona erdiğini savunur, *"özgürlük için uygarlıktan feragat edilmesi gerektiğini"* söy-

lüyor, Marks ise “uygarlık içinde özgür kalınacağı” savunuyor.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Aslında benim gönlüm Rousseau’dan yana, ama aklım da Marks’tan yana. Rousseau’yu çok severim, çok bayılırım. Şimdi orada yalnız Marks’ın söylediği şu: Doğrudur, ama şöyle doğrudur, şimdi Marks uygarlıkları da genel uygarlık içinde almaz. İnsan ancak komünist uygarlıkta özgür olabilir, kapitalist uygarlıkta değil. Marks uygarlık dediği anda, sorar: Ne uygarlığı? Feodal uygarlık ayrı, komünal uygarlık ayrı. Bir de biz uygarlığı, uygar insanı çok olumlu anlamda kullanıyoruz. Uygarlık aslında, insanın devlet kurup gidip devlete teslim olmasıdır. Uygarlığı yıkmak gerekir. Yıkılacak ama uygarlıklar.

SALONDAN- Bütün uygarlıklar yıkılmış.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Bu da yıkılacak.

Bizi dinlediğiniz için teşekkür ederiz.

Felsefe Şöyleşileri.....

“ENGELS FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLER ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

02 MART 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- Tarihte karşılıksız, bedelsiz bir dostluk varsa bu dostluk da Marks ve Engels dostluğu olmalıdır ya da dostluğudur. Bunun yanında Marks Engels'siz, Engels de Marks'sız hiçbir şekilde dile getirilemez. Şimdi biz Marks'ı anlattık, Marks'ı anlattığımız için Engels'i es geçemedik. Engels'i de bu noktada Marks'ı tamamlayan bir bütünlük olarak Hocamız bize değerlendirecek. Hocam, tekrar geldiğiniz için teşekkür ederiz.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Teşekkür ederiz. Buraya gelmeden önce Kemal Özer ustamızla konuştum, “Bugün ne yapacaksın” dedi, Engels'i anlatacağım deyince, “biraz ağır mesai,” dedi. Gerçekten de Engels'i anlatmak Marks'ı anlatmaktan daha zorlu, çünkü Marks bir tarihten sonra yalnızca iktisatla ilgilenmiş, oysa Engels burada da gördüğümüz gibi çok alanda Marksizmin savunuculuğunu yapmış, tartışmaya girmiş, polemikler yapmıştır. Ben size özetleyerek bu sıraya göre anlatacağım, saat 20.00'de bir sigara molası vereceğiz, burada sigara içilmiyormuş, bir 15 dakikadan sonra yeniden konuşacağız. Soru varsa, karşı görüş varsa ya da eksik, yanlış anlattın denilirse de onlara da yanıt vermeye çalışacağım.

Ailenin kara koyunu şuradan geliyor, babasına göre Engels ailenin kara koyunu, çünkü Engels'in ailesi zengin, üstelik de son derece gerici bir ailedir. Böyle gerici bir aileden bilimsel sosyalizmin kurucusu, uluslararası proletaryanın öğretmeni birisi çıkıyor. Tabii bu bile ayrıca incelenmeye değerdir, o toplumsal koşullar içinde Engels nasıl oldu da o zengin ailenin içinden sosyalizmin kurucusu oldu? Bu nedenle babası Engels'e ailenin kara koyunu diyor. Engels zıt olan ve bir türlü anlaş-

mayan bir çocuk, ama bu kara koyunun annesiyle ilişkisi son derece insani, yani Engels'i okuyanlar bilirler, Engels emperyalizme, kapitalizme ağır darbeler vurur. Engels bugün bile kapitalizmi korkutan bir düşünürdür, ama annesine sevgili anneciğim diye mektuplar yazar, bu mektupların birinde beni gülümseten bir nokta var. Bu mektuplarından anlıyoruz ki ailede Engels'i baştan çıkaran Marks olarak nitelendiriliyor. Yani şöyle söylüyor, bizim çocuğumuz terbiyeli, namuslu bir çocuğu, para kazanacak, zengin olacaktı, bu Marks denilen adam geldi, bizim çocuğumuzu baştan çıkardı deniliyor. Engels de annesine. "Ama Marks'ın ailesi de benim Marks'ı baştan çıkardığımı söylüyorlar," diyor. böyle bir baştan çıkarma var, doğrusu hangisi hangisini baştan çıkardı, ben bilmiyorum, ama Engels beni baştan çıkardı, onu söyleyeyim. Ben Engels'in ilk kitabını Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesini, bugün telaffuz ediyorum, ama ilk rastladığım 20 yaşında telaffuz edemiyordum, o kitabı ben hâlâ saklarım, lime lime olmuş bir kitaptır. O kitapla ben baştan çıktım, yani bu kesindir. Bu ailenin kara koyununun, aslında toplumun, insanlığın kara koyunu diyebiliriz buna bir anlamda, yaptıklarını size özetle anlatmaya çalışacağım.

Önce Hegel'in idealist felsefesinin kısa bir özeti gerekiyor. Şimdi felsefenin, modern felsefenin de, antik çağdan başlayan felsefenin de temel bir sorusu var, varlıkla düşünce arasındaki ilişki nedir? Bir varolan var, bir varlık var, bir de düşünce var, bu ilişki nedir. Bu bugüne kadar devam edegelen bir tartışmadır. Aslında bu tartışmanın yakın zamanda biteceğini umut ediyorum. Bu soru modern felsefenin de temel sorusu, yani Descartes'le başlayan modern felsefenin de temel sorusudur. Bu sorunu diyalektik olarak en üst noktaya çıkartan Hegel'dir. Hegel'in söylediği şu. Her şeyden önce kozmosta bir ide vardır, bir fikir vardır ve bu fikir, ide kendi içindeki çelişkiler nedeniyle çeşitli uğraklardan geçerek doğayı oluşturur, insanı oluşturur, tarihi oluşturur, felsefeyi oluşturur, sonunda ide İtalya'dan İstanbul'a giderken İstanbul'u Müslümanların, Türklerin aldığını görünce yön değiştirir, Almanya'ya gider, Almanya'da

Germen halklarında, Hıristiyanlık dininde kendini sanatla ve felsefeyle gerçekleştirir. Çok özetle Hegel'in deyişi şöyle, evren öncesiz, sonsuz varolan bir idenin gerçekleşmesidir.

Buna kısa bir örnek vereyim, Rönesans hareketi nedir Hegel'e göre, Rönesans idesinin İtalya'da ortaya çıkmasıdır. Yani eylemden önce düşünce vardır, düşünce peki tarih içinde nasıl gerçekleşiyor, her ide kendini gerçekleştirecek olan kahramanını bulur. Bu Hegel'e göre kimdir, işte İskender, Sezar, Napolyon, orada bir benzetme yapar, bu kahramanlar idenin amacını gerçekleştirdikten sonra içi boş kabuk gibi atılırlar. Yani Hegel'in felsefesinde pek ağır kaçmayacak, ama şunu söylemek zorunlu, insan bir araçtır. Şimdi bu felsefe özellikle Almanya'da 1930-1940 yılları arasında çok etkin olan bir felsefedir. Burada Engels'in yaptığı şudur, Hegel zeki bir düşünürdür, diyalektik düşünceyi de felsefeye koymuştur, burada da böyledir, ama eksik olan, yanlış olan nedir? Engels, *“Doğa hayat bir fikrin ilerlemesi değildir. Hayat ve tarih madde- nin insan beyni üstünden yansımaları ortaya çıkan bir eylem bütünlüğüdür,”* diyor. Böylece Engels Hegel'in idealist felsefesini çözüyor.

Engels burada Hegel'in idealist felsefesine en ağır vuruşu bence şu *“akli olan gerçek, gerçek olan aklidir”* tezine karşı yapıyor. Bu ne anlama geliyor? Hegel'in felsefesinde size özetledim, ide Prusya devletine geldi, orada kendini gerçekleştirdi ve bir devlet kurdu. Hegel'e göre devlet ahlakın simgesi filan değildir, ahlakın kendisidir. Birey mutlu yaşamak istiyorsa devletine kesinlikle itaate zorunludur. Bu akli olan gerçek, gerçek olan akli Prusya devletidir. Prusya devleti gerçektir, vardır, akla uygundur, akla uygun olduğu için de gerçektir, bu Prusya devletinin felsefesinin meşrulaştırılmasıdır. Engels Hegel'e burada ağır bir vuruş yapar ve der ki, bu mutlak bir düşünce olamaz. Neden olamaz? Şunun için olamaz, biz tarihe baktığımız zaman gerçekten de yönetimlerin, yönetim biçimlerinin bir zamanlar akli ve gerçek olduğunu görüyoruz ki örnekler verir, Roma Cumhuriyeti, Roma'nın ikiye ayrılması, sonra aristokrasinin yönetime gelmesi ve daha sonra burjuvazinin aristokrasiyi

devirmesi. Bir dönem tarihi koşullar içinde gerçek olanlar aklidirler, ama o koşullar gittikten sonra akli olmaktan ve gerçek olmaktan çıkarlar. O zaman ne olur? Bir, ya kendileri dinginlik içinde biz akli değiliz, gerçek değiliz, tarih sahnesinden çekiliyoruz derler, giderler ya da o sınıfı devirecek olan sınıf onları devirir ve iş başına gelir. Engels “*tarihte de sahneler böyle gelişir*” diyor. Akli olan gerçek, gerçek olan akli midir tezini dönemine göre değerlendiren Engels böylece Hegel’in tarih felsefesini yıkmış oluyor.

Şimdi insanın oluşumuna geçiyorum. İnsanın oluşumu Platon’dan beri, Descartes, Leibniz, Hum hepsini sayalım böyle biz biliriz, yani böyle geldik, ayaktayız, ellerimiz var, konuşuyoruz, sanat yaptık, felsefe yaptık, devlet kurduk, bugünlere geldik. Şimdi herhalde şunu söylemem gerekiyor, Engels diyalektiği topluma ve doğaya uygularken bilimi esas alır. Nedir dönemindeki bilimsel ilerlemeler, kendi deyimiyle söylüyorum, hücrenin bulunması, enerjinin dönüşümü ve Darwin’in evrim kuramı. Ben Engels’ten yola çıkarak size şunu anlatacağım, insanın oluşumunda elin etkisi. Ben görüyorsunuz, bunu buradan aldım, bunu da tuttum. Bu aslında son derece basit bir şey olarak bize görünüyor, ama bu son derece basit bir şey değildir. bu buluş Engels’e aittir. Engels, *Doğanın Diyalektiği* kitabında bu bölümü başlarken şöyle der, kesinlikle saptanamayan bir dönemde insan benzeri varlıkların ağaçların üstünde yaşadığı söylenir. Ne diyor, kesinlikle saptanamayan bir dönem, bu bugün saptandı, 70 milyon yıl önce insan benzeri yaratıklar gerçekten de ağaç üstünde yaşıyorlardı. Engels’in burada uz görüşünü görüyorsunuz, uzun tarihsel görüşünü görüyorsunuz. O zaman bu tarihe getirilemezdi, çünkü teknik olanaklar yoktu, bugün getiriliyor.

Bu insan benzeri varlıklar 50 milyon yıl sonra ağaçtan yere iniyorlar. 50 milyon yıl bunlar ağaçlarda dolaşıp duruyorlar, arada sırada yere iniyorlar, ama çıkamıyorlar. Tabii özetle anlatıyorum, aslında bir antropolog bir arkadaş belki bir gün gelir, bunu uzun uzun anlatır, çünkü bu çok önemli bir noktadır. Bu tarihten 10 milyon yıl önce yere iniyor, garip

bir varlık, bu tarihten 3 milyon yıl önce becerikli insan, homo habilis oluyor. 1 milyon yıl önce homoeractus, dik duran insan oluyor, çok yakın bir tarihte, 50 bin yıl önce de düşünen insan oluyor. Şimdi peki 50 milyon yıl önce ağaçtan yere inen insan nasıl oldu da düşünen insan oldu? Çünkü Aristoteles'e göre insan tanımı şudur, akli olan hayvan, düşünen hayvandır. Fakat Aristoteles'in zamanı çok ileri bir çağ, orada gerçekten insanlar düşünmeye başlamış, ama Aristoteles insanların hep düşüne düşüne geldiğini zannediyor. Engels bu konuda şöyle söylüyor, ekonomik politikçiler için emek büyük zenginliklerin kaynağıdır. Evet, bu böyle doğrudur, gerçekten de emek zenginliğin tek kaynağı değilse de en büyük kaynağıdır, ama emek yalnızca zenginliğin kaynağı değildir, emek doğrudan doğruya insanı yaratmıştır. Nasıl yaratıyor, ağaçtan inen insanın taşı tutması, taşı fırlatmayı öğrenmesi öyle 1000 yılda olan bir şey değil, bu milyon yıl sürüyor ve Engels diyor ki el, işin organı değildir, işin ürünüdür.

Şimdi size şunu söylemek istiyorum, aslında bu insanın belki de ben insanım diye her şeyi kendisinden başlatmasına belki de bir vuruş olur. Şimdi ben bunu tuttum ya, arkadaşlar bunun arkasında 50 milyon yıl var, bunu unutmayın. Bunu unutan atasını inkâr eden namussuzdur, çok açık söylüyorum, zaten kapitalizmin bize unutturduğu da budur. İnsanın her etkinliğinin arkasında 50 milyon yıl var, bunu unutmayın, bunun 20 milyon yılını saymıyoruz, çünkü ağaçta geçmiştir. Elin gelişmesiyle bakın ne oluyor, ateşin bulunması, ateşin bulunmasıyla yiyecekler pişiriliyor, yiyecekler pişirildiği için dişlerin o besini çiğnemesinin basıncı azalıyor, dolayısıyla küçük kafa büyüyor. 500 gramlık beyin 1 300 grama çıkıyor ve doğada doğanın egemeni olmaya başlıyor. Doğayı değiştirirken kendisi değişiyor, ama Engels hemen bir uyarı yapar ve şöyle der, ama bu işe fazla sevinmeyin ve Küba'dan, And Dağlarından, Hindistan'dan örnekler verir. İnsan doğanın yıkımına başladığı an kendi yıkımını da hazırlıyor der ki bugün o noktaya geldik, bunu özellikle söylüyorum, bu bize Engels'in uzak görüşlülüğünü gös-

teriyor, her şeyi uzak görüyor.

Şimdi Marksizmin temel düşünme yöntemi olan diyalektik materyalizme geliyoruz. İdealizme göre neydi, idealizme göre kozmos, bütün evren, her şey bir idenin çeşitli uğraklardan geçerek bugüne gelmesidir. Oysa diyalektik materyalizme göre temel olan ide, fikir değildir, temel olan bilincimizin dışında varlığı bize bağlı olmayan doğadır. Doğa bilincimizin dışındadır, bu doğa nicelik, nitelik olumsuzlanmanın olumsuzlanması ve karşıtların birliğiyle bize kendini gösterir. Tabii size bunları uzun uzun açıklamayacağım, soru gelirse açıklarım, ama çok kısa olarak söylersek, bakın nicelik ve nitelik yalnızca doğanın işleyişinde önemli değildir. Size bir örnek vereceğim, genç arkadaşlarım Kız Kulesi'nin güzelliğini hiçbir zaman göremeyecekler, çünkü Kız Kulesi'nin güzellik niteliği değiştirildi, neyle değiştirildi? Nicelikle değiştirildi, eskiden Kız Kulesi'nin arkası, yani Üsküdar bölgesi ağaçlarla kaplıydı. Şimdi onlar yıkıldı, onların yerinde evler var, yani Kız Kulesi'nin arkasında bir evler yığını var. Dolayısıyla nicelik, yani o ağaçların yıkılıp yerine apartmanların yapılması estetikte Kız Kulesi'nin güzelliğini yok etti. Bunun anlamı nedir? Bunun anlamı şudur, biz artık kötü şiirleri, kötü romanları, kötü resimleri, kötü yolları, kötü evleri güzel diye görebiliriz. Son derece önemlidir, çünkü nicelik belli bir noktadan sonra kendini nitelik durumuna getiriyor, nicelikler değişince nitelik durumuna geliyorlar.

Olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıysa yine Kız Kulesi'nden örnek verirsek, Kız Kulesi'nin güzelliği o evlerin yapımıyla yadsınmış, inkâr edilmiş, olumsuzlanmıştır. Karşıtların birliğini toplumdaki verelim, burjuva toplumunda temel iki karşıt sınıf vardır, biri proletarya diğeri burjuvazidir ve bu karşıtların birliğiyle tarih hareket eder.

O zaman diyalektik materyalizmden devam edelim, diyalektik materyalizmin doğaya bakışında bir söz var, fizik kendini metafizikten koru. Şimdi buna tabii örnek vermek gerekiyor, Aristoteles'in *Fizik* adlı kitabına bakarsanız, Aristoteles'e saygımız son derece büyüktür, bilime

katkıları son derece önemlidir, çağında bilimsel eserler yazmıştır, ama o “Gökyüzü” kitabını, “Fizik” kitabını yazarken kafasını kaldırıp gökyüzüne bakmamıştır. Bakın size dünyanın evrenin merkezi olduğunu nasıl ispat ediyor, onu söyleyeyim ve bu ispat çok da güzeldir. Diyor ki, kimilerine göre evren sonsuzdur, sonsuz olan bir şeyin merkezi olmaz, dünyaya merkezdeyse o zaman evren sonludur. Güzel bir ispat, ama dikkat edin kafasını kaldırıp havaya bakmıyor, söz gelişi bir görüşü daha var, atılan taş neden sonsuza kadar gitmiyor? Çünkü evren dolu, taş bir yerde duruyor, eğer evren boş olsaydı taş hiç durmazdı diyor ve yine oturduğu yerden bakıyor. Kadınların dişlerinin eksik olduğunu söyler, 32 değildir der, saymamıştır, 28 tane der, belki 28 dişi olan birini buldu saydı, bilmiyorum.

Aristoteles’in fiziğinde temel nokta tözdür, töz nedir? Töz, değişmeyen, ama değişenleri üstünde taşıyandır. Mesela Aristoteles’e göre ben bir tözüm, biz hep tözüz. Ben tözüm, ama mesela benim saçım ilenektir, saçımın değişmesiyle ben değişmem, yine ben o adamım, Cengiz Gündoğdu’yum. Bunun önemi nedir? Aristoteles diyor ki, illetler önemli değildir, önemli olan tözdür ve töz değişmez. Şimdi bu töz kavramı Descartes’te var, Hegel’de var, yani bütün fizik hep metafizikle açıklanıyor.

Şimdi Hegel’in metafiziğine bakın, bu ide var ya, yukarıda bizim görmediğimiz yerdeki ide, iç çelişkileriyle harekete geçiyor. Neden harekete geçiyor? Özgürleşmek için harekete geçiyor, o idenin bize ilk görüldüğü yer doğadır, evrendir. İde oraya geliyor, Hegel buna kendinde idem der, yani ide doğa olunca bir de bakıyor ki özgür değil, mesela güneş çıkıp gidemiyor, durun ben gidip bir yerlerde dinleneyim diyemiyor veya mehtap şu insanlara öbür yüzümü de göstereyim diye dönemiyor, dönmüyor. Hegel diyor ki, fikir özgür olmak için doğayı yarattı, fakat baktı ki özgür değil, özgürleşmek için yoluna devam ediyor. Bu tamamıyla metafizik bir şey, işte Engels’in metafiziğe vurduğu darbe bu, fizik kendini metafizikten korur, ama bugün de biliyorsunuz doğayla

ilgili yaratıcı akıl diye bir şeyle birlikte ne yazık ki metafizik yapılıyor.

Doğa felsefesine döndüğümüz zaman, ilginçtir felsefe doğa felsefesiyle başlar. Thales, Aleksimandos ve Aneksimenes, bunlar materyalisttir, maddecidirler, fakat doğa felsefesi özellikle Parmanides'le kapatılır, önünü kapatır. Artık yaşadığımız doğa Parmenides'e göre bir sanılar dünyasıdır, dönüp bakmaya bile değmez, ruh bu bedenle birlikte o dünyaya atılmıştır, biran önce oradan kurtulmak gerekir, bu biliyorsunuz Hıristiyanlığa da geçti. Şimdi size şöyle bir örnek vereyim, güzel bir örnek değil bu, fıkra gibi bir şeydir. Belki doğru değil, bu fıkra sonradan uyduruldu, ama bu aynen böyle olurdu. Şimdi felsefede Demokritos denilen bir adam var, bu adam evrenin atomlardan meydana geldiğini söylüyor, bu kişi araştırmacı, Abberalı bir düşünürdür. Bir gün kölesi buna bir tabak içinde incir getirmiş, bu inciri almış yemiş incir bal kokuyor. İncirden bal kokusu gelince kalkmış, kölesi demiş, "Otur, otur o kapta daha önce bal vardı, onun kokusu galiba incire sindi," deyince, "niye söylüyorsun, benim araştırmamı engelliyorsun" demiş. Böyle bir kafa bu, şimdi eğer bu bal kokulu incir Platon'un önüne gelseydi, Platon şöyle düşünürdü, acaba incir ideası bal ideasına nasıl karıştı ya da Aristoteles şöyle derdi, incir tözü bal tözüne nasıl karıştı. Aristoteles bunu oturduğu yerde yapar ve belki de oturup tözler birbirine girer mi diye bir kitap yazardı. Bu oturduğu yerden metafizik yaparak fiziği açıklamaya çalışan düşünce ya da fikir hücrenin bulunması, enerjinin dönüşümü ve Darwin'in evrim kuramıyla yıkıldı.

Şimdi ütöpik sosyalistlere geliyoruz. Buraya kadar soru var mı? Ben tabii çok ağır bir konuyu sizi sıkmadan anlatmaya çalıştım.

ERİNÇ BÜTÜN- Bir şey sormak istiyorum. "İnsanı insan insan yapar," diye bir cümle var Hocam, sizin kitabınızda da geçiyor. Yani insan kavramı nedir, aslında onu sormak istiyorum. İnsan kavramı hep var mıydı, aynı mıydı, değişti mi, herkese göre farklı mı? Nedir yani insan deyince ne anlamamız lazım?

CENGİZ GÜNDOĞDU- İnsan kavramı sürekli değişiyor. Aristoteles'e göre insan akıllı hayvandır. Platon'a göre insan kendini tanrıya adayan varlık, ama Marks ve Engels'e göre kendini insanlığa adayan insandır, zaten onu biraz sonra göreceğiz. Yani insan fizik olarak hayvanlar dünyasından kurtulup iki ayak üstünde duran bir varlıktır. Bir de entelektüel yanı var, ama insan kavramı tabii sık sık değişir, bu doğrudur. Şimdi 1789 burjuva devrimi insanlığa, tarih sahnesine üç özdeyişle girdi, eşitlik, özgürlük, adalet. Bir süre sonra bakıldı ki, Marks'ın deyişle anlattayım, çünkü Engels'i anlatırken Marks'tan hiç söz etmemek yanlış olur. Sözgelisi özgürlük, arkadaş senin çalışmayıp sana önerilen ücreti kabul etmeyip, açlıktan ölme özgürlüğün var. Sen özgürsün, yani ölme özgürlüğün var, ille de sen çalışmak zorunda değilsin, ben sana bu ücreti veriyorum, çalışmıyorum dersin o zaman ölme özgürlüğün var, kimse sana karışmaz. Yani çalışmama özgürlüğün var. Adalet, ben karar veririm sen uyarısın. Eşitlik, işte aynı havayı soluyoruz arkadaş, sen de eşitsin ben de eşitim durumuna geldi. Elbette bu toplumda önce romantiklerden bir tepki başladı, daha sonra da bu ütopyik sosyalistlerden tepki geldi.

Ütopyik sosyalistler dendiği zaman Engels üç kişiyi anımsar, söyler, Saint Simon, Fourier ve Owen. Önce ütopyik sosyalistlerin genel olarak düşüncesini söyleyeyim. Bunlar çalışana acıyorlar, Engels acımaz, benim gördüğüm ütopyik sosyalistlerin ikinci yanları çok üzüntülü insanlar, her yanları hüznü doludur. Nereye baksalar karanlık, nereye baksalar çıkmaz vardır. Üçüncüsü bunu eleştirmemek gerekiyor, daha sınıflar tam belirmemiş, ortaya çıkmamış, sosyalizm kuramıyla kurulacak sınıflar daha ortada yok, var, ama onlar daha kendilerini belli etmiyorlar. Bunların özetle görüşlerine baktığımızda mesela Saint Simon diyor ki, "*toplumu sanayici kurtarır*". Sanayici, toplumda birinci sınıfta olmalıdır, ama sanayici denildiği zaman aklınıza böyle büyük fabrikalar kuran biri gelsin. Orada sanayici kim? Sanayici toplumun değişik bir yönden maddi gereksinmelerini karşılamak için maddi araç üretendir, bu kimdir, buğday eken, hayvan besleyen, tavuk besleyen, inek besle-

yen, araba yapan, arabacı, nalbant, çilingir, marangoz, Saint Simon bunların hepsini sanayici grubu içine sokuyor ve diyor ki, bu sınıf öne geçtiği zaman toplum kurtulur, onun görüşü budur.

Fourier'ye gelirsek Fourier'nin görüşünün daha karmaşık bir yapısı var, Forye insanda 12 tutku vardır diyor, ama dikkat edin bunlar hep metafiziktir. Beş tane duyu organı, ayrıca dört tane arkadaşlık, aile, sevgi aşk ve hırs, üç tane de dağıtıcı tutku, planlama, değiştirme, birleştirme, bunların toplamı 12 tane ediyor. Peki, 12 tane tutku var, şimdi ne yapacağız? Diyor ki bu 12 tutku insanı bencilleştiriyor, insanları eğiteyim bu 12 tutkuyu düzeltelim, o zaman sorun kalkar, yalnız Fourier sanayiye karşıdır. Forye küçük tarımsal topluluklar kurulmalıdır diyor, 1 500 kişilik küçük tarımsal topluluklarla toplumu kurtaracak.

Owen'a gelince o son derece ilginç bir adamdır, benim de çok sevdiğim bir adamdır. Biliyorsunuz işçi sınıfını kurtarmak için Owen İngiltere'de büyük yerleşkeler kuruyor, yalnız inatçı bir adam ve şöyle bir huyu var, fabrikaya Amerika'daki grevlerden ötürü mal gelmeyince de ücretleri ödüyor, yani şöyle yapıyor, artı değeri hiç almıyor, işçiyi sömürmüyor ve tabii batıyor. Biliyorsunuz artı değeri, işçi sosyalist toplumda da dağıtır, artı değer işçiden çıkar, o nerede olursa olsun çıkar, kapitalist toplumda bu patronun cebine gider, sosyalist toplumda topluma gider. Fakat inatçı adam, Amerika'ya gidiyor, orada da böyle bir yerleşke kuruyor, tabii orada da batıyor, daha sonra geliyor, biz bu işi nasıl yapacağız diye ruh çağırıyor.

Şimdi Owen'ın görüşü şu, bu görüşe bugün sık sık rastlayabilirsiniz, buna dikkat edin, diyor ki, önemli olan insanlara adil davranmaktır. Ben de şu yaşıma kadar birinin çıkıp da ben insanlara adil davranmadım dediğini de duymadım. Ona göre adil davrandığını söylüyor, eğer insanlara, özellikle çalışanlara adil davranılırsa emek bütün toplum için servet yaratır. Ticaret insanı bencil yapmıştır, insan hileci olmuştur, bu ticaretle düzenbaz olmuştur, biz insanlara adil davranarak ticareti

erdemli yapmasını sağlarız. Bu üçünün ortak noktası şu, daha tabii bir çok ütopyik var, ama bunlar şöyle diyorlar, dönemin ünlü kapitalisti kimse ona gidip anlatalım mı, bak arkadaş durum kötü, karanlık, işçiler açlıktan ölüyor diye anlatırsak bu adam bunu anlar, her şeyi düzeltir. Hatta eğer anlamazsa kızmıyorlar, demek biz anlatamadık, bir daha gidelim diyorlar, herhalde birkaç kere gittiler, adam bunlara baktı baktı dışarı çıkarttı. Kimseyi suçlamıyorlar, bunlar aslında çok güzel adamlar, yani bunların göremedikleri şu, hep şu soruldu insanlara, yani uzun Yüzyıllar insanlar şunu düşünmeye başladılar. İnsanlık bir yerden bir yere gelip gidiyor mu?

Aristoteles'e göre gitmez, ne yapar, döner. Tarih tekerrür eder sözü Aristoteles'indir. Tarih sürekli döner, yani bir yere gitmez. Şimdi burada size klasik sanattan örnek vereceğim, orada da tarih ilerlemez, mesela klasik sanatçıların oyunlarından mesela Rasin'de -hatta bunu daha sonra eleştirirler- Fransız elbisesi giymiş Yunanlılar konuşuyor, onlara göre mesela Milattan Önce 4. yüzyılda, 5. yüzyılda insan nasıl âşık olmuşsa 18. yüzyılda da öyle âşık olur. Bir şey değişmiyor, oysa Marks'ın çok güzel bir sözü var: *"Telgraf olsaydı Oedipus belki babasını öldürmezdi,"* diyor. Telgraf olsaydı, telefon olsaydı Oedipus babasını öldürmezdi. Şimdi mesela 12. kattaki kadının evine gidip keman çalsan duymaz ki, değil mi, yani her şey değişiyor. İlginçtir bakın, tarihteki değişim olgusunu gündeme getirenler önceden tarihçiler değildir, romancılarıdır, Balzac'tır, Stendhal'dır, onun için Marks Martin Stendhal'ı çok sever. Onlar şunu gündeme getirdiler, biz eserlerimizde insanı inceleyeceğiz, bu insan hangi toplumdandır çıkıyor ve bu toplum buna neleri veriyor, bu neleri alıyor, neleri değiştiriyor. İşte bu nokta, yani romanla başlayan bu noktalar burada söylediğimiz gibi idealizmin tarih felsefesinden kovulmasına yol açıyor.

Tarih ilerliyor, Hegel'e göre neyle ilerliyor, ruhla ilerliyor. Hayır ruh yok, neyle ilerliyor, milletler savaşı, hayır, arkadaşlar tarih sınıflar savaşıdır. Nereye bakarsanız bakın bunu görürsünüz. Bir sınıf öbür sınıfı o

çağa uygun idealleri için zorlar, eğer o sınıf o idealleri yerine getiremezse onu verir, kendisi o idealleri gerçekleştirir, onun içinden, bağrından çıkan bir başka sınıf yeni ideallerle tarih sahnesine girer, o idealler gerçekleştirilir, gerçekleştirilmezse gider. 1958 yılında annem evin perdelelerini kapatıp bana dedi ki, *“Şimdi ben sana birinin şiirini okuyacağım, bunu kimse söylemeyeceksin”* Nazım Hikmet ezberinde, ezberden okunurdu o şiirler, bugün Nazım Hikmet’in kitapları her ne kadar Yapı Kredi’nin elindeyse de Nazım Hikmet için gün yapılması, şiirlerinin okunmasının arkasında Türkiye’deki işçi sınıfının mücadelesi vardır. Zorlamıştır, aydınlarıyla birlikte kavga etmiştir ve Nazım Hikmet’i insanların ezberinden kurtarıp sokağa dökmüştür. Nereye bakarsanız bakın bu böyledir, her basit olayda, basit gibi görünen her olayda bir mücadele vardır.

Peki, tarihsel materyalizm nedir, topluma ne getirmiştir, niye incelenmiştir? Ben Marks’ı konuşmamızda da şunu hatırlıyorum, Lenin’in hiç unutulmaması gereken bir sözü vardır, bir toplumu incelerken o topluma biçim veren üretim ilişkileri hesaba katılmazsa orada spekülasyon yapılır. Yani bir toplum ilerliyor mu geriliyor mu konusunda eğer üretim ilişkilerine bakılmazsa bir spekülasyon ortaya çıkıyor. Nedir bu, Engels şöyle söyler, tarihsel materyalizm tarihten ruhu kovmuştur, fikri kovmuştur, Napolyon Hegel’in idesinin gerçekleştirdiği kahraman değildir, o ayrı bir şeydir. Neye bakacağız, üretim güçlerine ve üretim ilişkilerine, tarihi bu iki öge oluşturur. Üretim güçleri üstünde ekonomik ilişkiler, toplumsal, siyasal rejim ve insan vardır. Buradan baktığımız zaman tarihsel olarak Engels kapitalizme ne diyor? Söylediği şu, gelişkin ruhsatlı dolandırıcılık sistemi. Yani git dolandır diye sizin elinize ruhsat veriyorlar. Sonra millet dolandırıldım diye ortada dolaşiyor, o dolandırmak için ruhsat aldı, senin haberin yok.

Şimdi size bugün hiç öyle komünist, Marksist değil, Güngör Uras’ın yazısından bir bölüm okuyacağım. Engels’in kapitalizmi, gelişkin ruhsatlı dolandırıcılık olarak nitelendirmesinin ne kadar doğru olduğunu

anlayacaksınız, ama bu yazıyı okurken bizler burada oturuyoruz, bunu yapanlar da milyarlar kazanıyorlar, bu bir trajedi mi, dram mı siz karar verin. Biz burada enayi gibi oturuyoruz, bakın adamlar neler yapıyorlar. Bu şeytanın aklına gelmez. Şimdi Güngör Uras bu sistemde para tırtıklamada üçkâğıtçıların kullandığı oyun kâğıtları yerine faiz kullanılıyor diyor. Onu da açıklıyor, biliyorsunuz bir zamanlar sokaklarda “bul karayı al parayı”cılara rastlanırdı, bunlar ikisi kırmızı biri siyah üç oyun kâğıdını kullanarak saf ve bakir insanların cebinden para tırtıklarlardı. Günümüzde bu işler kurumsallaştı, para tırtıklama işini artık bul karayı al parayıcılar değil, bu iş için kurulmuş müesseseler yapıyor. Müessese var arkadaşlar, pırıl pırıl insanlar orada çalışıyorlar.

Bakın, oyun şöyle oynanıyormuş, üstelik bunlar, bu gençler Türkiye’den götürülüyorlarmış, çok zeki insanları toplayıp götürüyorlarmış. Yaptıkları şu, bu çok sıradan bir şey, Londra’daki bizim dahi çocuklar Japonya bankalarından borçlanıyorlar, Japonya’da faiz yüzde 0,5 oranında, bu düşük oranın biraz üzerinde Japon parası alıyorlar, Japon parasını dolara çeviriyorlar. Şimdi eğer isterlerse bu dolara yüzde 5 dolayında faiz alabilirlermiş, ama bu az, ne var? Türkiye var, Türkiye’de ne var, yüzde 20 faiz var. Bakın, sistemi görüyor musunuz? Bu adamlar ruhsatlı dolandırıcı, ama ruhsatlı, bir şey söyleyemiyorsunuz, gidiyor Japon parasını alıyor, dolara çeviriyor, onu Türkiye’ye getirip yatırıyor, yüzde 20 faiz alıyor, yüzde 0,5 de Japon’a veriyor, Japon da kendini akıllı zannediyor. Bunu da Türkler yapıyor, dahi Türkler yapıyor. Hayranım Türklere ben de Türk olmaktan mutluyum, bunu yapana nasıl sevinmezsin.

ALİ GÜNDOĞAN- Güngör Uras eski Merkez Bankası genel müdürlerindendir, acaba kendisi yapmamış mı?

CENGİZ GÜNDOĞDU- O hale gelmiş ki artık isyan ediyor. bu kadar da olmaz yani biz biraz uğraştık, bunlar hiç uğraşmıyorlar diyor.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam, ben Güngör Uras’ın avukatı değilim, ama bir ufak katkıda bulunmak istiyorum. Son yıllarda Erinç Erden Hocamız

var, Bilkent Üniversitesi iktisatçılarından ve kendisi de iki sene evvel zannediyorum dünyadaki bin en iyi iktisatçı arasındaki altı Türk iktisatçıdan bir tanesi. Onun gibi namuslu iktisatçılar, yıllardır yırtınıyor, sıcak paraya taktığı bir ad var, saldırgan para diyor. Şimdi zannediyorum, 65-67 milyar dolarlık bir sıcak para var, şimdi hükümetin başkanı çıkıp ekonomiyi allayıp pullayıp söylüyor, bizler sürekli enayi yerine konuluyoruz. Güngör Uras da en azından hidayete erdi diyelim, o zamanlar Merkez Bankasının statüsü farklı, biliyorsunuz o zamanlar takma isimle, yani eski deyimle müstear isimle Ali Rıza Kardüz olarak yazıyordu, ama en azından son yıllarda son derece yapıcı, gerçekleri kamuoyuna iletmeye çalışan bir tutum içindedir.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Galiba bu sanayiciyle sanayici olmayan arasında bir çelişkidir , yani sanayici bunları böyle istemiyor.

METE TÛTÛNCÛ- Şimdi onlar sanayicilere de, en baba sanayicilere de, holdinglere de, başta Koç Holding'e danışmanlık da yaptılar, bu bir çelişkidir. Hocam izin verirseniz ben bir şey soracağım, şimdi bütün bunların içinde Sovyetlerin yıkılmasıyla yanlış hatırlamıyorsam 1991 Aralığında liberal sosyalizm diye yeni bir kavram çıktı, yani bu soytarılık neyin nesi oluyor, nasıl oluyor bu liberal sosyalizm, anlamakta zorluk çekiyorum. Buna biraz Çin'i de örnek gösteriyorlar, şimdi Çin milli gelir sıralamasında dördüncülüğe yükselmiş, Japonya ve Almanya'yı sollamış, bu konuyu da arada lütfederseniz, teşekkür ederim.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Tabii şunları söyledikten sonra ben ona döneyim. Engels'in kapitalizm eleştirisi, liberal iktisat sistemi hem bireyleri hem de ulusları birbirlerini yiyen canavarlar sürüsüne dönüştürmüştür diyor. Yani bunları söylememin nedeni bunları burada bilmeyen yoktur, ama Engels'in bunları 150 yıl önce söylemesi önemli, diyorlar ya Marksizm çöktü diye, çöken bir şey yok. Şimdi yeni bir konuya girmeden önce arkadaşımızın sorusuna yönelmek istiyorum. Komünist manifestoda, sosyalizmde bu tür şeyler vardır, mesela bunlar-

dan bir tanesi hakiki sosyalizmdir. Yani Hakiki Varan, hakiki lokanta, özgüven lokantası gibi şeyler var ya, orada da sanki bu Marks'la Engels'in kurduğu iyi değilmiş gibi hakiki sosyalistler var, liberal sosyalistler var. O zaman liberal sosyalistler var, bunlar sınıf savaşını reddeden, sanayicinin ayağına gidip beyefendi vallahi biz size bir şey yapmayacağız diyen ütöpik sosyalistlerdir. Yani bu var, yeni bir kavram değil, liberal sosyalistler var, Hıristiyan sosyalistler var, hakiki sosyalistler var, yani bir sürü sosyalistler var.

Bilimsel sosyalizmle ilgili şunu söylemek istiyorum, şimdi ütöpik sosyalistler ne istiyorlardı? Kısaca şuradan başlamak istiyorum. Platon, döneminin toplum yapısına baktığı zaman, çok kötü, çok ağır bir sömürünün olduğu bir toplum var, bu toplumu nasıl düzeltebilirim diyor. Platon'a göre bu toplumu kral filozof yönetirse toplum düzelebilir, ama o toplumdaki insanların da 50 yıllık bir eğitimden geçmesi gerekiyor. Yani mesela biz Türkiye'ye kral filozof getirirsek adam sapıtır gider, böyle bir ülkeyi yönetemez. Önce bütün halkın felsefe eğitimi görmesi gerekiyor ki kral filozof da ülkeyi yönetsin. Buraya bir kral filozof getirsek adam ne yapar bilmiyorum. Şimdi ütöpikler de bir anlamda böyle düşünüyorlar, yani iyi bir adam gelsin bizi kurtarsın. Bu görüşün hâlâ Türkiye'de halk arasında geçerli olduğunu sanıyorum. Yani bir iyi adam bulamadık, bir iyi adam bulsak bizi düzeltecek gibi bir şey var. Bilimsel sosyalizmin temel ilkesi şudur, sosyalizm herhangi bir dehanın oturup icat ettiği bir şey değildir, yani Brecht'in Galileo adlı oyununda vardır ya, Galileo son sözünde: "*Yazıktır kahraman bekleyen bir millete, yazıklar olsun*" der. Yani sosyalizm birtakım kahramanların çıkıp kafalarındaki projeyi gerçekleştirmesi değildir.

Bilimsel sosyalizm kapitalist toplumun sosyalist topluma nasıl dönüşeceğinin bilimsel hesabıdır. İktisat, psikoloji, tarih gibi bütün bilimlerin kullanılmasıdır. Zaten hem Marks hem Engels hep bilimi kullanmışlardır, hep onu gündeme getirmişlerdir. Bilimsel sosyalizm, belki o tartışılacak, aydınlar grubunun öğrencilerin, sokaktaki birtakım isyan-

cıların yeter ya bıktık artık bundan deyip ele geçirelim şu devleti demeleri meselesi değildir. Proletaryanın, proletaryanın tarihi görevi o sosyalizmi kurmaktır, bir nokta daha var, proletaryanın görevi devleti kurtarmak değildir, devleti parçalamaktır. Biz bu devlet bir türlü kurtulamadı diye hep devleti kurtarmayı düşünüyoruz. Yani devleti parçalamak, yeni bir devlet mekanizması kurmak, proletarya bunu yapacaktır. Bilimsel sosyalizmin temel bir noktası da bilimsel sosyalizm herhangi bir politikacının meydanlara çıkıp “arkadaşlar, size yarın mutlu ufuklar getireceğim, bana oy verin üç gün sonra ne olacak göreceksiniz” politikası değildir. Böyle bir şey yoktur. Bir sosyalist sistemin yerleşebilmesi için toplumun özverili davranması gerekir.

Peki, bir aradan sonra tarihte zorun etkisi: Özel mülkiyet ne yaptı, özel mülkiyet hırsızlık mıydı, çalma mıydı? Tarihte zorun, birinin kafasına vurmanın rolü nedir, Robinson’la Cuma arasındaki ilişki nedir buna bakacağız. Birinin elinde kılıç var, adamı köle gibi çalıştırıyor, bunu göreceğiz, sonra ahlakı göreceğiz, sonra tartışacağız veya tartışmayacağız, bilmiyorum, teşekkür ederim.

(Ara verildi)

CENGİZ GÜNDOĞDU- İnsanlığın ilk aşamasında diyalektik denildiği zaman çelişkileri hesaba katan, ilişkileri gündeme getiren, ilişkileri inceleyen bir düşünme yöntemidir. Metafizik düşünme yöntemine geldiğimiz zaman metafizik düşünme sisteminin ilk yaptığı şeyde ben buraya bir ağaç çiziyorum, bu da ağacın kökleri, şimdi milattan önce 4. yüzyıldan başlayalım. İnsanlığın önündeki sorun karşılaştığı nesneyi tanımak, bu şimdi ağaç, bakıyor, ağacın kökü var, tamam, gövdesi var, yaprakları var, dalı var, demek ki ağaç kökten, gövdeden, yapraktan oluşan bir nesnedir. Bu metafizik düşünce yöntemi, 16. yüzyıla kadar ege-men olan düşüncedir. Şimdi burada eksik olan nedir? Burada eksik olan şu, gövdeyle kökün işlevi, yaprağın ve dalın işlevi ve havanın işlevi, yani ağacı var eden bütün öğeler metafizik düşünce yönteminde yok,

bu ancak diyalektikle ortaya çıkıyor. Tabii burada fotosentez olayı var, çelişkileri var, zıtlıkları var, şimdi bir ağacın tohumunu ele alalım.

O tohum kendi kendini yadsıyarak bir çelişki içinde ağaç olur, işte siz ağacı bir ruhun bu duruma getirdiğini, ruhun içindeki çelişkilerle ağacın meydana geldiğini söylerseniz bu idealizm olur, diyalektik idealizm olur. Hayır, bu maddenin kendi çelişkileri içinde, kendi kendini yadsıyarak oluşmasından ortaya çıkar denildiği zaman bu diyalektik materyalizm olur. Bunun tarihe uygulanması da tarihsel maddeciliktir, çelişkileri gündeme getirerek tarihi açıklamaktır. Bu konuda soru var mı? Daha doğrusu bunun en kısa yöntemi şöyledir, ben bunu bir yerde anlatmıştım, orada da beş yaşında bir çocuk varmış, benim söylediklerimi evde yineliyormuş. Şimdi var varlık yok varlık ilişkisidir bu, bir ağaç tohumken ağaç yoktur, var varlık tohumdur, ağaç olduğu zaman tohum yok varlık olur, ağaç var varlık olur. Yani diyalektiğin en kısa tanımı var varlık yok varlık ilişkisidir. Çocuk da evde var varlık yok varlık diye dolaşıyormuş, en kısa tanımı, en yalın tanımı var varlık, yok varlık ilişkisidir. Hatta bunu şöyle anlatabiliriz, benim bebekliğim var varlık, çocukluğum yok varlık, tabii bebeklikten çocukluğa geçerken çocukluk var varlık bebekliği yadsıyarak geçer, yani çeşitli nedenlerle yadsıyamazsa özürlü çocuk ortaya çıkıyor. Nitekim yine gazetede okudum, dört ayaklı artık ayağa kalkamayan insanlar varmış bir bölgede, demek orada artık fiziksel olarak bir şeyi yadsıyamıyorlar.

ERİNÇ BÜTÜN- Ruh aynı şeyi yapamıyor mu?

CENGİZ GÜNDOĞDU- O zaman diyalektik olmuyor, idealist oluyorsunuz. O zaman ruhu göstermen gerekiyor, yani ispat edilmesi gereken şeyleri ispat diye kullanmayı diyalektik materyalizm kabul etmez, göster der. Evet, bu açıklamadan sonra Engels'in benim pek sevdiğim kapitalist eleştirisi vardır. Engels der ki bir mal satılırken bu malı satan, maldaki olmayan öğeleri malı istediği fiyata satmak için mala ekler, alıcı da malı kötüleyerek daha az fiyata almak ister, bu bir dolandırıcılıktır.

Bunun böyle olduğuna inanmayanlar gelip bizzat bana bu işi sorabilirler. Biliyorsunuz Engels Manchester’de fabrika yönetiyor, demek ki öyle yapıyormuş. Engels’in böyle bir kapitalizm eleştirisi vardır. Engels çok şakacı bir insan, kendisine general deniliyor, topçu olarak askerlik yapmış, üçüncüsü bizim bir zamanlar alışkın olduğumuz sosyalist tipine uygun değil, ata biniyor, şarapların en iyisini içiyor, hatta işçiler de gidip orada devrim derken şarapları indiriyorlarmış, böyle bir şey var. Yani çok güzel giyinen, güzel bir sevgilisi olan bir beyefendi. Mesela annesine yazdığı mektupta şöyle yazıyor, “Bugün pazar günü, pazar gününü kendime ayırdım”, Londra’da bir birahane ismini veriyor ve oraya gidip içeceğim diyor.

Soru şu, ona geliyorum, özel mülkiyet nasıl ortaya çıktı? Bu da düşünürleri, iktisatçıları uğraştıran bir sorun, bunun en çarpıcı örneğini Jean Jacques Rousseau verir, “*Bir toprağı birisi çitle çevirip burası benim dedi, eğer o çiti biri yıksaydı, savaşlar, orospuluk ortaya çıkmazdı,*” diyor. Yani sorunu, dünyanın kötü durumunu, sömürüyü birinin toprağı çitle çevirip burası benimdir demesine bağlar. Tabii o biri kim, orayı çevirmek nereden aklına geldi, bunların açıklamaları Jean Jacques Rousseau’da yoktur, ama Jean Jacques Rousseau düşünce dünyasını olumlu yönde çok etkilemiştir, Marks’ın çok sevdiği bir insandır. Marks Jean Jacques Rousseau için şunu söyler, “görünüşte bile devlete boyun eğmemiştir.” Ayrıca o son derece titiz Kant da Rousseau’yu çok sever, hatta Kant evden çıkınca herkes saatini düzeltirmiş, adam evden tam 09.00’da çıkıyor. Bir gün çıkmamış, merak etmişler Jean Jacques Rousseau okuyormuş, böyle birisidir.

Proudhon biliyorsunuz *Mülkiyet Nedir* kitabına “mülkiyet hırsızlıktır” diye başlar. Mülkiyet hırsızlık mıdır diye Engels Anti Dühring’de soruyor. Engels hayır der, özel mülkiyetin oluşmasında özel mülkiyeti oluşturan bireylerin çok ciddi bir çalışmaları var. Tabii bunu biz tam bilemiyoruz, nasıl çalıştılar, ne yaptılar, ne ettiler, ama elimizdeki bilgilere göre özel mülkiyetin oluşması herhalde çoban toplumların tarım

toplumlarını çökertmesi yani üstüne binmesiyle, biz sizi düşmandan koruyoruz diye devreye girmeleriyle oluyor. Engels özel mülkiyet zor sonucu ortaya çıkmaz diyor ve orada Robinson'la Cuma örneğini verir, Robinson'un elinde bir kılıç vardır, Cuma'yı korkutur ve istediğini yaptırır. Engels diyor ki bir de Cuma'nın eline silah verirsek ne olur? Silah verirsek kılıcı yeneceği için bu sefer Cuma onu zor altına alır, ama Engels şunu söyler, kılıcın arkasında bir ekonomik kuvvet olması gerekir. Yani bir yerde zor varsa, zor bir neden değildir sonuçtur.

Bunu bugün görüyoruz, Amerika Irak'ı zorla işgal etti, ama o zorun arkasında Amerika'nın ekonomisinin gücü var, eğer o gücü olmasaydı uzaklardan gelip oraya asker koyamazdı. Şunu da söyleyeyim, Engels köleliği ahlaki yönden eleştirmez, kölelik der, bir uygarlığın kurucu ögesidir, eğer köleler olmasaydı uygarlık kurulamazdı. Yani ne olurdu, Aristoteles felsefesi yapmazdı, Eupides eserlerini yazamazdı, Sophokles yazamazdı, çünkü onlar çalışacak, birileri de boş zamanlarında bir şeyler yazacak, ama tarihte kölenin zor altında çalıştırılabilmesi için belli bir ekonomik yapı zorunludur der. Bakın burası önemlidir, bunu şunun için anlatıyorum, hiç kimse aklıdan zorla bir sistemi kurabileceğini geçirmesin, kuramaz. O zorun arkasında o zoru gerçekleştirecek ekonomik bir güç gerekiyor ve Engels'in dediği gibi sadece zoru, arkasındaki ekonomik gücü göstermeden, zorun tarihte belirleyici olduğunu söylemek idealist bir yaklaşımdır, metafizik bir yaklaşımdır. Zor tarihte temel öge değildir, zorun tarihte belirleyici bir öge olabilmesi için arkasında ciddi bir ekonomik güç olması gerekir. Ondan sonra ancak Robinson eline kılıcı alıp Cuma'yı çalıştırır, eğer ekonomik güç proleterin eline geçerse, yani Cuma'nın eline geçerse Robinson'u alt eder ve onu çalıştırır.

Bu açıdan bakıldığında böylece Sovyetlerin yıkılışından sonra liberal sosyalizm çıktı denildi, işte sosyalizmin yıkılışının arkasındaki ekonomik güçler neydi, onu incelemek gerekiyor, neden yıkıldı, nasıl yıkıldı, birtakım insanların despotik tavırlarına, birtakım insanların bilgisizlik-

lerine bunu bağlamak yanlış bir şeydir. Bir sistem yıkıldıysa bundan o toplumda kaç kişi varsa hepsi sorumludur. Eğer o toplumda 150 milyon insan varsa, bunun 150 milyonu da sorumludur, o bir kişi şöyle yaptı da böyle oldu dersin, idealist bir tarih anlayışı varsa bilmem kim geldi, şunu şunu yaptı, kötü yaptı yıkıldı dersin, ama bu Marksist bir bakış açısı değildir, onu söylemek istiyorum.

EDİP ÇELİK- O zaman bu zorla yapılan devrimleri nasıl izah ediyoruz? Zorla, ekonomik güç olmadan, ekonomik güç olmazsa olmazıysa eğer, devrimleri nasıl izah ediyoruz?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ben izah etmiyorum, ama o şöyle izah ediliyor. İsterseniz sözgelimi burjuva devriminden başlayalım, burjuva devrimleri olduğunda burjuvanın elinde çok büyük olanaklar birikmişti, çok büyük zenginlikler birikmişti ve burjuva o zenginliklerin yanı sıra başka bir şey daha yaptı, aristokrasinin elinden romanı aldı, tiyatroyu aldı, resmi aldı, yani burjuvazi tarih sahnesine çıkarken, romancısı vardı, siyasetçisi vardı, şairi vardı, ressamı vardı, tiyatrocusu vardı, bir de parası vardı. Eğer bunlar yokken çıkmaya kalkarsanız çıkamazsınız, sadece ekonomik güç varsa elinizde, ama sizin romancınız, şairiniz, tiyatrocunuz yoksa, şimdi sinemacınız, televizyoncunuz olacak tabii, banka işlerini bilen birisi olacak, bunlar yoksa çıkamazsınız. Şunu söylemek istiyorum, hani akli olan gerçektir, gerçek olan aklidir diye, eğer akli ve gerçek olanı zorla devirmeye kalkarsanız deviremezsiniz. Bilimsel sosyalizmin özelliği oradadır, bilimsel sosyalistler akli olmaktan çıktığını gördüğü an harekete geçerler.

HÜSEYİN ASLAN- Hocam, bir örnek vermek istiyorum. Bizim ağa subaşını kesmiş, o suyla her zaman da tarlasını suluyor. Şimdi bu suyla gönlüne göre, beş gün yedi gün tarlasını sulayacak, keyfine göre köylüye verecek. Bir yerde de zor kullanarak bunu aşağıya etmek, köylüyü örgütleyerek aşağıya etmek neyle olur? Bence zorla olur.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ancak gücün varsa yaparsın.

HÜSEYİN ASLAN- O gücü oluşturmak da Bolşevik partisi gibi...

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ama farklı bir şey söylemiyoruz, o gücü oluşturabilmen için senin elinde bir güç olacak, yani hadi gel gidelim diye dağınk bir şekilde giderseniz olmaz. Bir Latin atasözü vardır, ben onu severim: "Bir yerde bir aslanlar ordusu var, komutanı tavşan, bir yerde tavşanlar ordusu var komutanı aslan, o ordu komutanı tavşan olan aslanlar ordusunu yener," diyor.

HÜSEYİN ASLAN- Bir de burada şuna da gelmek istiyorum Hocam, şimdi bizler geldiğimizde Tahtakale'de 30 sene önce üçkâğıtçılarla başlayıp, orada paralarımızı verdik, köylüydük, 5-10 kişiydik, cebimizde para kalmadı, karanlıkta Tahtakale'den Sanayi Mahallesi'ne kadar yürüdük. Hani o üçkâğıtçılar var ya, orada parasız kaldık, üçkâğıtçı bizim paralarımızı aldı. Şimdi burada ben Pancar Motor'da çalışırken işçi sınıfı nedir, sendikalar nedir, biraz bu yönde mücadelemez oldu, ülkemizde bilimsel sosyalizme inananlar, bu konuda mücadele eden kesim, dün 1 Martla, tezkereyle ilgili Taksim Meydanı'na gelmiştik, Taksim Meydanı'na baktık, birkaç platform olmamıza rağmen İstanbul'un nüfusu 15 milyon civarında olmasına rağmen gene biz bilimsel sosyalistler olarak, yıllardır mücadele veren insanlar olarak bakıyoruz kitle olarak çok çok azınlıktayız. Yani dergiler bazında baktığımız zaman bu bilimsel sosyalizme hangi dergiler daha yakın diye sizin düşüncelerinizi almak istiyorum. Hocam 30 tane çizgi var, birleşmiyorlar, yıllar boyu bir arpa boyu yol gidemiyoruz. Ben Pancar Motor'da çalışan bir işçiydim, o dönemlerde 1 200 işçi vardı, şimdi soruyorum 70 tane işçi kaldı, ne Hoover'i kaldı, ne Pancar Motor'u kaldı, ne Uzel'i kaldı, yani bu proletarya nerede?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Dergi olarak isim veremem, bunlar bilimsel sosyalisttir, öbürü uzaktır diye bir haddim de yok. Bu aslında Çarlık Rusya'sında da böyleydi, Bolşevik partisi Lenin'in öncülüğünde hepsini aldı yürüttü, Türkiye'de de herhalde öyle olacak, ama şunlar bilimsel sosya-

list, onlar bilimsel değil denemez, zaten onların hepsi bilimsel sosyalist, öyle diyorlar.

ALİ GÜNDOĞAN- Bir soru da ben sorabilir miyim?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Siz burada muazzam bilgili bir adam var, her soruya yanıt verecek, Hızır gibi gelmiş oturmuş zannetmeyin. Aramızdaki fark benim burada olmamdır.

ALİ GÜNDOĞAN- Proletaryanın ekonomik gücü biriktirmesi mümkün olmayan bir olgu, dolayısıyla proletaryanın içerisinde çıkarılan sanatçılar, ressam, müzisyenler de bir süre sonra liberal sistem içerisinde iyi yaşam için devşirilirlerse proletarya zor kullanmadan bu devrimi nasıl yapacak? Çünkü burjuvazi ya da feodal dönemde temel devrimlerin mantığı ekonomik gücü elinde bulunduran sınıfların müdahalesiyle oluyordu, şimdi proletaryanın da böyle bir gücü biriktirmesi mümkün olmayacağına göre o zaman yeni devrim modern mi olacak?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Şimdi isterseniz ahlakla devam edelim. Oraya ondan sonra geleceğim, önce şunu bitireyim, ama şunu söyleyeyim, soru yerinde bir soru, geçiştirmiyorum yanıt vereceğim. Ahlak felsefesinde de şöyle bir sorun vardır, sözelimi ahlaki değerler hiçbir zaman değişmez, iyi iyidir, kötü kötüdür, değişmezler. Örnek veriyorum, köleci bir sistemde Aristoteles köleci sistemi savunmuştur, dolayısıyla erdemli değildir. Peki, onun kötü olmadığını bilmiyorsa, onun kötü olduğunu bilmemesi onun için bir özür değildir, kötü kötüdür, böyle bir görüş var. Bir başka görüş var, ahlak toplumdan topluma tarihsel mekân içinde değişir, bu bilimsel sosyalizmin ahlak görüşüdür. Yani belirli zamanlarda belirlenmiş belirli ahlaki ilkeler yoktur. Sözelimi Engels, "Özel mülkiyet oluşuncaya kadar çalma diye bir kavram yoktu," diyor. Çünkü ortada çalacak bir şey yok, her şey ortadadır. Özel mülkiyet olunca çalma diye bir kavram oluşuyor.

Bu, Budist metinlerde de şiiresel biçimde vardır, yani Budist metinlerin ilk kaynaklarına baktığımız zaman orada biz masal biçiminde eskiden hırsızlık yoktu, şunlar yoktu, yaşıyorduk, sonra adamın biri yıldan yıla bu bana yetmez diye birinin ürününü aldı, öbürü hırsızlık var dedi, halk anlamadı, ne hırsızlığı diye bir türlü anlamadılar ve sorun anlaşıldı. Birbirimize girdik, bu arada bir adam geldi hırsızlık olmasına ben karar vereyim dedi, toprakları böldü, ona raca diyorlar, raca oldu. Raca bir süre sonra ben bu topraklara tam bakamıyorum dedi ve birtakım insanları çalıştırmamak kaydıyla yanına aldı, onlara silah verdi, sonra onlara bakmak için bizden para istedi, vermeyince tepemize bindi, bu Budist metindir. Tamamıyla Marksist bir anlatımdır, toplumun koreal mülkiyetten özel mülkiyete geçişi ve özel mülkiyetle birlikte hırsızlık gündeme geliyor, çalma gündeme geliyor.

Engels diyor ki, -herhalde burada da tartışma çıkacak- üç ahlak türü var. Bir feodal ahlak, iki kapitalist burjuva ahlak bir de proleter ahlak var, şimdi tabii bunu yaşamadık, feodal ahlakta, bunun filmleri de var, feodal beyin kadınlar üzerinde ilk gece hakkı var. Tabii ben bir erkeğin o kadar kadınla nasıl ilişkiye girdiğini anlamıyorum, üç günde bir düşün olsa bu adam ne yapıyor bilmiyorum. Belki bu işi adamlarına yaptırıyordur, şimdi böyle bir ahlak var. Bu feodal ahlakı, ilk gece ahlakı feodalizmin çöküşüyle birlikte gidiyor, yerine burjuva ahlakı geliyor. Şimdi burjuva ahlakı nasıl bir ahlaktır? Kendisi çalışmaz, çalışanı ödüllendirir, kendisi az önce gördüğümüz gibi ruhsatlı dolandırıcılık yapar, fakat dolandırıcıları cezalandırır. Dolayısıyla burjuva ahlakında burjuva ahlakıyla birlikte o ahlakı destekleyen hukuki müeyyideler ortaya çıkar. Eğer sen burjuva ahlakında kendi iç disiplinin gereği o ahlaka uymaz da dışarı çıkarsan bu sefer hukuk tepene yapışır. İşte vergi kaçakçısı, hırsız, yankesici, dolandırıcı gibi şeyler ve şöyle söylüyor, ahlak kuralları ekonomik durumun ürünüdür.

Yani bir toplumda neyin iyi neyin kötü olduğunu belirlemek için o toplumdaki ekonomik ilişkilere bakmak gerekiyor. Yine Engels'in anla-

tımıyla, geleceğin proletaryasının ahlakında tembellik kavramı yoktur, çalma yoktur, ırza geçmek yoktur, zina yoktur, tabii eğer bu söylenenlere Troçki'nin diliyle katkı yaparsak komünist dünyada daha doğrusu sosyalizmin yeni evresinde ortalama şu İstiklal Caddesi'nde dolaşan, vitrinlere bakan ortalama insanların geleceği entelektüel boyut Goethe, Aristoteles, Hegel ve Marks olacakmış. Tabii o insanların da herhalde bir şey çalması düşünülemez, Aristoteles hırsızlık yapacak, olacak şey değildir. Peki, biz neden burjuva ahlakından kolaylıkla kurtulamıyoruz, burada şöyle bir şey var, kavram nesneyi değil de kavram kendisine nesne kavramını örnek alırsa yani bizim kavramımıza uymayan nesneyi kavramımıza uydurmaya kalkarsak hiçbir zaman bilinçlenemeyiz. Mitolojide ünlü bir kahraman vardır, adamın bir yatağı var, yoldan geçeni yatağa yatırıyor, uzunsa yatağa sığmıyorsa bacaklarını kesiyor, adam kısa gelirse çekiyor adamı bacaklarını uzatıyor. Eğer dış olgular bizim kavramlarımıza uymuyorsa biz dış olgulara göre yeni kavram oluşturduğumuz dış olgulara getirdiğimiz verileri dışarıda bırakıyorsak Engels'in deyimiyle hiçbir zaman bilinçlenemeyiz. Dış dünya gerçekliği hiçbir kavramın içine sığmaz, tam tersi dış dünya gerçekliğine göre kavramlar oluşturulmalıdır.

Size şöyle bir örnek vereyim, Platon Devlet'inde şöyle der, savaş barbarlarla Yunanlılar arasında olur, Yunanlı devletlerle arada çıkan soruna biz savaş demeyiz, çatışma deriz. İşte bu bir olguyu kavramsal olarak değerlendirmedir, Platon ona çatışma diyordu, ama o savaş yüzünden yıkıldılar, 29 yıl süren Pelepones Savaşı sonucu Yunanlılar kendi kendilerini yediler, ama Platon o gerçeği savaş değil aile arasında çatışma diye nitelendiriyor. Şimdi biz eğer dış dünyada olan olguları kendimize göre değerlendirsek yanılırız. Buna bir örnek vereyim, geçenlerde 5 yaşındaki bir kız çocuğu bir lağım çukuruna düştü, ben gazeteleri okudum, bunu da güncede yazdım, hepsi buna ihmalkârlık diyor. Hayır, ihmalkârlık değil, onun arkasında bir şey daha var, arkadaşlar bu toplum modernleşmemiş, aydınlanmamış bir toplumdur, bu toplumda benim

oturduğum apartmanın zemin katında kurban kesildi. Nereden anladım, tak tuk sesler gelince ne oluyor diye aşağıya baktım, kurban kesiyorlar. Bu kurban nerede kesiliyor biliyor musunuz, Cihangir'de. Bir şey daha söyleyeyim size, o eve taşındığımın üçüncü günü bir patırtı, bir davul zurnayla ne oluyor diye dışarı çıktık, sokakta kına gecesi yapıyorlar. Evin önünde kına gecesi yapıyorlar, sokakta kına gecesi yapan toplum oraya o kapağı takmaz. Burada şimdi ahlak gündeme geliyor, ahlakı büyük büyük şeylerde aramamalıdır. Söylüyorum bakın, bulunduğu yeri kirleten, zamanında söz verdiği halde gelmeyen, sorumluluk duygusu olmayan kişi ahlaksızdır. Bunu ben söylemiyorum, bana kızmayın, bunu kim söyler biliyor musunuz, Feuerbach söyler. Bir insanın erdemi ni zamanı kullanışı ve mekânı kullanışı belirler, erdem oradan başlar diyor. Bakın İstiklal Caddesi'ne önüne gelen sigara atıyor, ama hepsi de ahlaklıdır, yanındaki kıza bakarsan çeker, vurur, hapishanede de namus cinayeti işlemiş diye iyi karşılanır. Kaç kişiyi vurursan o kadar namuslusun.

Geldik özgürlüğe, bu son bölümdür, Ali'nin de yanıtını vereceğiz. Şimdi özgürlük diyelim ki buraya bir arkadaşımız İstiklal Caddesi'nden, Galatasaray'dan çıktı geliyor, yolda birine rastladı, nereye gidiyorsun? Engels'i dinlemeye gidiyorum, ya kardeşim Engels bitti gel sinemaya gidelim der ve adam gider, eğer o buraya gelmeye bana söz vermişse ben ona ertesi gün sorarsam o özgürlüğüne dokunduğumu sanır. Çünkü o özgürdür, o isterse buraya gelir, sinemaya gider, markete gider, markete süt almak için gider, zımpara kâğıdı alır çıkar. Engels şunu söylüyor, bunlar özgürlük değildir, bunlar bilinçsizlik ve kendini bilmezliktir. Peki, özgürlük nedir? Engels'e göre özgürlük kendimiz ve dış dünya üzerinde zorunlulukların bilgisi üstünde kurulu egemenliğe dayanır. Özgürlük canının istediğini yapmak değildir.

Engels insanlık tarihine baktığımızda hayvanlar dünyasından ayrılan insan hayvan kadar özgürdür der, niye çünkü hayvan ne kadar özgür olabilir? Hayvan doğanın bütün zorunluluklarının altında yaşı-

yor, uygarlığın her ilerlemesi özgürlüğe doğru atılmış bir adımdır. Sözgelimi gene Engels'e dönüyoruz, Engels'e göre ateşin bulunması özgürlük yolunda atılmış büyük bir adımdır, ama şimdi bugüne gelirsek burjuva uygarlığı insanlık için 1789 açısından bakarsak bir ilerlemedir, ama ondan sonra burjuva uygarlığı insanı ilerletmedi, hatta bence geriletiyor denilebilir. Biz birtakım nesnelerin egemeniyken artık biz nesnelerin egemeni değiliz, artık nesnelere bize egemendir. Bu konuda özgür olup olmadığımızı da düşünmemiz gerekir.

Gelelim Ali arkadaşımızın sorusuna, uzun bir lam eliften sonra, soru suydur değil mi, proletaryaya ekonomik bakımdan güçlü değilken iktidarı nasıl ele geçirecek? İktidarı zaten proletaryanın, bütünü ele geçiremez, örgütlenmiş bir proletaryaya iktidarı ele geçirebilir. Şimdi bir de şu var, Engels'le Marks'ın döneminde proletaryaya denildiği zaman anlaşılan maden ve fabrikalardaki tekstil işçileriydi, şimdi şöyle bir de tartışma var, biz sözgelimi Medet'i tanıdığım için soruyorum, söylüyorum, Medet'i nereye koyacağız, proletaryaya mı koyacağız, yoksa proletaryanın dışına mı koyacağız, böyle bir sorun da var, ama şimdi onu bırakalım, proletaryaya örgütlenmiş bir partinin önderliğinde güçlü olarak iktidara gelirse devrim olur. Çünkü proletaryaya güçlüdür, proletaryaya o gücünün farkında değil, bir hafta şu çöpü toplamasın, bu yolda yürüemezsiniz. Şalteri indirsin, elektrikler biter, şimendiferler, vapurlar çalışmaz, ona gücünü göstermek gerekiyor, onun gücünü gösterecek olan da, proletaryayı örgütleyen partilerin lideridir, ancak öyle iktidarı ele alabilir.

ALİ GÜNDOĞAN- Siz dediniz ki her devrim belirli bir ekonomik gücü gerektirdiği için iktidarı ele geçirmek için zor kullanılınca, bu ekonomik gücün kendisinden kaynaklanan bir durumdur. Şimdi proletaryanın da böyle bir gücü biriktirmediğini, biriktiremediğini hepimiz biliyoruz. Dolayısıyla proletaryaya dıştan bilinç aktarımıyla bu proje ne kadar gidecek veya siz oradaki güç ilişkilerinde proletaryanın aydınlarından, ressamlarından, sanatçılarından bahsettiniz, yani bütün estetik

alanda iyiyi ortaya çıkaran ressamının, sanatçının, müzisyenin ürünleri liberal bir sistem tarafından sürekli desteklenip devşirilirse, proletaryanın sanatçısı, ressamı nasıl olacak, hangi dönemde olacak?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ben şimdi proletaryanın sanatçısı, ressamı, romancısı derken ben geçen gün *Sabah Gazetesi'*nde üzülererek okudum, adını şu anda hatırlamıyorum, bir tarihçi var, Hürriyet Gazetesindeydi oraya geçti, şunu söylüyor...

SALONDAN- Murat Bardakçı mı?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Evet, Murat Bardakçı söylüyor. Ben de o gazeteleri izlediğim için görüyorum, bütün sol yazarlar, o kesimin yazarı oldular diyor, doğru, yani gerçekten de öyle yazıyorlar. Şimdi bu tabii yazarın ve sanatçının birdenbire öbür tarafa geçip daha iyi bir hayat yaşama isteğiyle yıllarca savunduğu görüşleri, tabii savundu mu o da belli değil, ama savunduğu görüşlerin karşısına geçmesi bir iradesizliktir, insan inatçı olmalı, insanı inatçı kılan şey üçüncü kişilere karşı değil, insan kendine karşı inatçı olmalıdır. İnsan kendinden utanmasını bilmelidir, bunu bilmeyen dediğin gibi para pul alınca gider. Öbür soruna gelince bizim tartışmamız şu anda kuramsal bir tartışma, ben ekonomik güç derken proletaryanın fabrikalardaki el emeğinin ekonomik güç olarak onu harekete geçirebileceği inancındayım, onu söylüyorum. Yoksa söylediğim para değildir, yani proletaryanın parası yok, ama ekonomik gücü var, indirdiği zaman bitti.

HÜSEYİN ASLAN- Hocam çöp toplayan işçi işi bıraktığı zaman ne olur dediniz. Şimdi ben şunu size sormak, öğrenmek istiyorum. Çöp toplayan işçi fiilen bir işçi mi, yoksa dolaylı bir işçi midir? Yani çöp toplayan işçinin üretim gücü nedir?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Şimdi benden bir şey öğrenme, kalsın, konuşalım. Ben öyle her şeyi bilen bir adam değilim, onu da söyleyeyim. Ben onu bir örnek diye verdim, yani burada...

HÜSEYİN ASLAN- Tabii birbirimizden öğreneceğimiz çok şey var. Hocam ben burada şuna gelmek istiyorum, son yıllarda Türkiye’de hakikaten bakıyoruz ki üretimde korkunç çok yoğun, dolaylı bir emek var. O anlamda mesela çöp toplayan işçiler yoğun, yani kendimizin Avrupa gibi, bir Almanya, bir Fransa gibi işçi olarak bir şeyler ürettiğimizi görmediğimden dolayı bu soruyu soruyorum.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Doğru söylüyorsun, yalnız çöp toplanmazsa bir şey olmaz, sonra da biz gider toplarız. Çöp toplanmaz, elektrikler yanmaz, vapurlar çalışmaz, sular akmazsa ne yapacaksın? Hayır, senin dediğin doğru, yani şöyle bir doğruluk var, Taksim’de toplandık diyor-sun, biz bazen daha az beş kişiyle topluyoruz, beş kişi birbirimize bakıyoruz.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam değerli fikirlerinizi tekrar bizimle paylaş-tınız, özellikle teşekkür ediyorum. Benim iki sorum var, birinci sorum, yanlış not almadıysam şöyle dediniz, ateşin bulunması özgürlük yolun-da atılmış büyük bir adımdır. Bunu biraz açmanızı rica edeceğim. Bunun dışında tarihsel süreç içinde değişen koşullarda benim algıladığım ahlak anlayışı değişiyor mu? Yani Afrika’daki ya da Avustralya’daki çok az olduğu söylenen çok eski topluluklardaki ahlak anlayışıyla sana-yileşmiş bir toplumda, Amerika’da vesaire ahlak anlayışı herhalde farklıdır. Bir de benim çok merak ettiğim Emmanuel Kant’a atfen bir aydınlanma tarifi var, aydınlanma eleştirel aklın veya aklın kullanılma-sıdır diyor. Engels’in böyle bir aydın nedir ve aydınlanmanın tanımları var mı? Bir de günümüzde aydın kime denir, bu konuda sizin kişisel ola-rak görüşünüzü alabilir miyiz?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Şimdi önce ateşin bulunmasından başlaya-yım, çünkü en kolay o, ayrıca o benim sevdiğim bir adamdır. Şimdi ateş bulunmadan önce insanın konumu şöyle anlatılıyor, bulduğu eti yahut topraktaki o ürünleri çiğ çiğ yiyor, şimdi çiğ çiğ yediği zaman çiğ eti ya da çiğ herhangi bir nesneyi çiğneyebilmesi için çok büyük bir basınç

gerekiyor. Basınç da buradaki kasların kuvvetlenmesini sağlıyor, ateşin bulunması ne getiriyor? Ateşin bulunması, hayvanlardan korunması ve karanlıktan aydınlığa doğru çıkmasının dışında etleri ve buğdayı, kökleri pişirdiği için şuradaki kaslar zayıflıyor, bu kasların zayıflamasıyla beyin gelişiyor ve mesela ondan sonra tekerleği yapıyor. Belki ateş olmasaydı tekerleği yapamazdı, tekerleği buluyor.

Aydınlanma sorununa gelince, benim aydınlanmayla ilgili olarak söyleyeceğim şudur, bana göre insanlığın dört ana kalkışması var. Bir tanesi pratik kalkışma, yani ateşin bulunmasından tekerleğe, daha sonra toprak, tarım devrimi gibi bu süreçleri bir insan belirli ölçülerde bilmelidir. Mesela ben pek fazla bilmiyorum, ama bu kadar bilinmesi de yeter, yani ateş ne getirdi, tekerlek ne getirdi, demir ne getirdi, mesela demir çok önemli bir öğedir, demirin ne getirdiğini, kavramak gerekiyor. İkincisi insanın estetik kalkışması vardır, yani güzeli yaratma kavgası, bunun kavranması gerekiyor. Üçüncüsü bilimsel kalkışmanın kavranması gerekir. Dördüncüsü felsefi kalkışmanın kavranması gerekir, bu dört ana kavram ve dört alanda bu alanları kavrayan kişiye ben aydınlanmış kişi diyorum. Özellikle şunu daha önemle vurguluyorum, estetik bilinci gelişmemiş kişi benim gözümde eksik kişidir, yani güzelle çirkini ayıramaz. Onun için insancıl atölyesinde estetik seminerine çok önem veriyoruz ve şu anda üç ana ayrı bölümde biz estetik görüyoruz, ama bir şey daha var, estetik yalnız öğrenmekle olası değildir.

İstanbul bizim estetiğimizi bozuyor, kentlerimiz estetiğimizi bozuyor ve bunlar da planlı yapılıyor. Planla, estetiğimizi bozulsun diye biz otobüslere tıks tıks bindiriliyoruz. Tabii Kant'ın o "aklını özgürce kullan" sözü güzeldir, yani aydınlanmadığı için insanı suçlar, ama insanın akınlı özgürce kullanabilmesi için de birtakım şeyler gerekiyor. Yani durup dururken birine akınlı özgürce kullan diyorsun, özgürce nasıl kullanılacak, kullanamaz ki, yani şimdi aç bir insana kuru ekme verirken de yer, o ekmeğin daha iyisini tokken ayıracaktır.

EYÜPHAN ÖZDEMİR- Hocam tarihteki zordan, zorun etkisinden bahsederken sanırım sizin ekonomik güçten kastınız üretim gücü olarak bir devrimci sınıfın gücüydü değil mi?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Tabii, yani ordun nasıl kuvvetli olacak ki, tank yapacaksın.

EYÜPHAN ÖZDEMİR- Bir de bu konuda tarihte böyle bir konjonktür olmadığı zaman zorun etkisiz olduğuna dair benim aklıma şöyle bir örnek geldi de belki uygun düşer diye söylüyorum. Örneğin Çin’de de sosyalist devrim diye bir devrim yapıldı ya da 1789’da da işçi sınıfından, işçi sınıfından demesek bile işçi liderleri vardı, ama bunların devrimleri konjonktür, yani işçi sınıfının o toplumdaki üretim yoğunluğu gerektiği kadar olmadığı için başarısızlıkla sonuçlandı diyebilir miyiz? Yani Çin’de de komünistler iktidara geçti, ama ortaya çok tuhaf bir şey çıktı, yani sosyalizm değil de başka bir şey gibi oldu ya da 1789’daki işçi liderleri o zamanın burjuva devrimcileri tarafından ezildi, çünkü işçi sınıfının yoğunluğu ya da gücü yeterli değildi, bu örnekleri mi anlattınız?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Tabii, elbette, yalnız şöyle bir şey söyleyeceğim. Bu tarih ne yazık ki istenildiği gibi gitmiyor. Beni etkileyen bir olaydır, bunu anlatayım, 1 Aralık 1934 tarihine kadar Sovyetler Birliğinde elbette tartışma oluyor, Troçki sürülüyor, ama gene de Sovyet halkının tek ülkede sosyalizmi gerçekleştirme heyecanı var o zamanlarda, orada tatsız bir olay oluyor. Leningrad Komünist Partisi Sekreteri Sergei Kirov öldürülüyor, hem de bir komünist öldürüyor. Bu Sovyetlerde bir komünist bir komünisti nasıl öldürür diye şok yapıyor. Stalin 1,5 yıl susuyor arkadaşlar, 1,5 yıl sonra o tutuklamalar başlıyor. Yani böyle insanlık sosyalizme hazır değil demeye dilim varmıyor, hazır dersem de ortada ben de başta olmak üzere o insanı göremiyorum. Yani durum trajiktir.

ZOZAN GÜLEREN- Ben kavramlardan bahsetmek istiyorum. Özgürlük kavramı, ahlak kavramı gibi kavramların tanımını yaptığımız

zaman, örneğin sizin söylediğiniz bu kavramların tanımına hiç kimse-
nin uyduğunu da düşünmüyorum, bu şekilde ifade edildiğini de düşün-
müyorum. Ben size şunu sormak istiyorum, bu kavramların tanımı
değişmiş olabilir mi, yani çünkü sizin anlattığınız kadarıyla o kavram-
lar, ahlak, özgürlük günümüzde o anlama gelmiyor, acaba biz mi yanlış
düşünüyoruz, hani bu tanımlar zamanla değişmiş, yeni anlamlar kazan-
mışlar.

CENGİZ GÜNDOĞDU- Özgürlük tanımının anlamı değişmiyor, işi-
mize gelmiyor. Yani sen özgür olmak için neye zorunlusun? Sen dona-
nımlı bir kafa taşımak zorundasın, bizim kendimizdeki zorunluluğumuz
budur. Bunun dışında sabah kalk, ye iç, işe git, gel akşam, bu özgürlük
değildir, bu burjuva toplumunun tüketim malzemesi olmaktır.

ZOZAN GÜLEREN- Peki, bu tanımlara sıkı sıkı bağlı kalmak doğru
bir şey mi? Özgürlük bu anlamda dediğiniz zaman...

CENGİZ GÜNDOĞDU- Bu kavram için konuşuyorsak özgürlük tanı-
mına sıkı sıkıya bağlı kalmak gerekir, doğada özgür olmak isteyen pen-
cereyi açıp uçmaya kalkmaz, uçak yapar. Öbür türlü aşağıya düşer gider,
yani özgürlük kavramı için söylüyorum, öbür kavramlar dersen neyi
amaçladığımı bilmiyorum, ama o kavramlardan birini anlattıysan benim
söylediğim, kapsamını söylediğim kavramın değişip değişmediğini sana
söylerim, ama özgürlük kavramı hem kendimiz için hem doğa için
zorunlulukların bilincine varıp, onun üstünde egemen olmaktır. Sen
kendine ancak entelektüel olduğun sürece egemen olabilirsin, yoksa
savruk yaşarsın. Aşk nedir, düşmanlık, dostluk nedir bilmeden yaşar
gidersen, başka kavram söyleyecek misin?

MUSTAFA BAYRAM- Diyalektik materyalizmden anladığımı ifade
etmek istiyorum. Benim anladığım kadarıyla diyalektik materyalizm
doğanın işleyiş yasalarının topluma uyarlanmasıdır. Yani her şey birbi-
rine bağlıdır, zıtlar birliği mücadelesi vardır, mutlak olan hiçbir şey yok-
tur, mutlak olan değişkenliktir, değişmez olan tek şey değişkenliktir. Bu

doğanın ilk işleyiş yasalarının topluma uyarlanması tarihi materyalizm anlamında Marks ve Engels tarafından ortaya konulmuş, oradan da bildiğiniz gibi, arkadaşlarımla da mutlaka bu konuda bilgileri vardır, ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum ve ondan sonra da kapitalist toplum geliyor. Tabii somut şartların somut tahlili denilen bir olgudan hareket ederek Lenin Sovyet Rusya'da devrimi gerçekleştirirken Rusya'da *Kapitalizmin Gelişmesi* isimli eserinde, Rusya'yı feodal...

CENGİZ GÜNDOĞDU- Pardon, siz şu anda ne yapıyorsunuz, ben onu anlayayım?

MUSTAFA BAYRAM- Şunu anlatmak istiyorum: Tarihi ve diyalektik materyalizmin toplumsal hayata nasıl uygulandığını, Lenin tarafından pratikte nasıl uygulandığını...

CENGİZ GÜNDOĞDU- Ama şu an o dönem bitti, yani isterseniz size bir saat versinler gelip anlatın. Yani soru soracaksınız sorun da paylaşmayın.

MUSTAFA BAYRAM- Ben şu noktaya gelmek istiyorum, diyelim ki gerçekten sınıfsız toplum gerçekleşti, insanoğlunun tarihsel süreç içerisindeki çelişkisi bitecek mi, yoksa gerçekten kendisi hayatın özünde varolan, her zaman olması gereken bir olgu mudur, yani hayatı nasıl kavramamız gerekir? Gerçek anlamda, sonsuza kadar evrenin sonsuza kadar dek sürmesi sonucunda, bu çelişki evrenin özünde varolduğuna göre toplumların hayatında da çelişki olmayacak mı?

CENGİZ GÜNDOĞDU- Olacak.

Teşekkür ediyorum.

“NİETZSCHE FELSEFESİ”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

09 ŞUBAT 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- İyi akşamlar. Felsefe yolda olmaktır ve bu yolu da ancak filozoflar aydınlatır. Hocamız ve filozofumuz Ömer Naci Soydan da bu konuda bize bir aydınlanma semineri verecektir.

Nietzsche için her ne kadar karanlık yüzlü filozof deseler de, bana göre artıları olan bir filozoftur. Faşizme dayanak olarak gösterilir, ama faşizmin öğeleri Nietzsche’de bulunmaz. İyi algılamak gerektiğini düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

ÖMER NACİ SOYDAN- Merhabalar, konuşmam üç bölümden oluşacak. Birinci bölüm, yani “gölgesi” dediğim bölüm Nietzsche’nin etkileri üzerine olacak. İkinci bölüm Nietzsche çalışmalarımın bana bıraktığı izlerden topladığım, Nietzsche’nin genel felsefesi üzerine olacak. Üçüncü bölümde de Nietzsche’den yaptığım alıntıları getirdim, onların hepsini okumak mümkün değil, bazılarını okuyup birlikte tartışma imkânı olabilir diye düşünüyorum. Gerek üçüncü bölümdeki Nietzsche’den stasyonlar, alıntılar üzerine, gerekse konuşmam bittikten sonra konu üzerine sorular sorabilirsiniz.

Komünist Manifesto’da ünlü bir söz vardır: “Avrupa’da bir hayalet dolaşiyor, komünizm hayaleti.” Şimdi o hayalet nereye gitti bilmem, ama yalnız Avrupa’da değil felsefe yapılan tüm dünyada, tüm ülkelerde gerçekten bir hayalet dolaşiyor: Nietzsche hayaleti, o şimdi burada. Biz o hayaletin ya da o gölgenin altında, o hayaletle konuşuyoruz. Nietzsche bir kültür filozofu, bir yaşama filozofu ve felsefe tarihinde belki birkaç filozofa nasip olacak boyutta geniş etkileri olmuş bir filozoftur; hâlâ

bu etkiler sürüyor. Yalnız bizim burada onun üzerine konuşmamız değil, dünyada, özellikle Avrupa’da ve Amerika’da Nietzsche üzerine çalışmalar ardi arkası gelmeden sürüyor. Benim yurtdışına gittiğim zamanlar hep yaptığım bir şey vardır. Kitapçıları dolaşıp bakarım, yeni kitaplar neler diye, bir kısmını alırım. Gördüğüm o ki sürekli olarak Nietzsche üzerine yeni kitaplar yazılıyor, yapıtlarının yeni edisyonları yapılıyor. Nietzsche böylesine canlı bir filozof.

Nietzsche’nin üzerinde en çok etkili olduğu filozof, 20. Yüzyılın en büyük birkaç filozofundan biri olan Heidegger’dir. Heidegger, Nietzsche üzerine dersler veriyor ve Nietzsche hakkında kitaplar yazıyor. Fransa’da Nietzsche’yle Heidegger bir ele alınıyor ve ilkin özellikle bu konunun Nazizm etkisine de değineceğiz Nietzsche’nin Nazizmle olan bir ilişkisi olduğu söylenegilir. Heidegger tabii kişi olarak Nazi, bu kesin, ama Heidegger’in felsefesinde nazizmle ilgili bir şey yok. Fransa tabii nazizmden çok çekti, dolayısıyla bu iki filozofu böyle algıladı. Daha sonra her ne kadar Fransa’da bu izlenim tümüyle ortadan kalkmamış olsa bile Derrida doğrudan doğruya Nietzsche ve Heidegger’le daha ciddi biçimde ilgilendi. Mesela Foucault var. Foucault yine Fransa’da önemli bir filozof, dolayısıyla Nietzsche’yi doğru anlayanlardan biri olmuştur. Bizde bile hâlâ bu doğru anlama tartışılır, bu da özellikle onun ünlü güç istemi kavramına dayanır. Artık Almanca bilenler de ortadan çekildi, yalnız İngilizce bilenler var. Onlar da İngilizce çevirisinden “power” diye okuyorlar, onu da “iktidar” diye anlıyorlar ve sanki Nietzsche iktidarı isteyen, siyasi iktidarı onaylayan biri olarak görülüyor. Foucault bunu doğru anlamış ve onun bu güç isteminin toplumsal iktidar için değil birey için kullanılmış olduğunu açıkça görmüştür.

Gerçekten de burası önemlidir, hatta Sayın Hocam merhum Takettin Mengüşoğlu’ndan dinlemiştim. O eğitimini ve bir kısım hocalığını Almanya’da yapmıştı. Nietzsche’nin kız kardeşi Elizabeth Nazi, zaten Hitler’le çekilmiş fotoğrafları var. Elizabeth Nietzsche’nin sağlığında

yayınlanmamış, “*Kalıt*” dediğimiz eserleri redakte etti ve redakte ettiğinde orada Willeswahrheit diye geçen, yani “Hakikati İstemek” diye Türkçeye çevirebileceğimiz kelimeyi “Gücü İstemek” diye değiştirmişti. Fakat ben bu eserleri okuyunca şunu anladım ki doğru dürüst okuyan biri o gücü istemenin hakikati isteme demek olduğunu anlar, zaten başka yerlerde de doğrudan doğruya hakikati isteme ifadesinin geçtiğini gördüm.

Gerçekten bu etkileri çok ayrıntılı olarak anlatmanın imkânı yok, ama birkaç isim daha zikretmeliyim, yine ünlü bir Fransız filozofu Delaus var, “*Kant’la başlayan anti metafizik akıl eleştirisinin ilkin Nietzsche’de tamamlandığını,*” söylemiştir. O da tabii akıl eleştirisi üzerine çok çalışmaları olan bir filozoftur. Sonra Nietzsche’nin pragmatizmin muştucusu olduğu söylenir, doğrudur. Bunu da biraz açacağım, o doğrudan doğruya pragmatist bir filozof halinde değildir. Yani James anlamında, yararlı olan her şey doğrudur, şeklinde söylemiyor.

Nietzsche’nin özellikle şimdiki postmodern düşünürler üzerindeki etkisinden söz ederken bu önemli düşüncesini de burada açmak istiyorum. Nietzsche postmodernleri de çok etkiliyor. Çünkü Nietzsche her şeyi yıkıcı bir eleştiriye tabi tutuyor. Yani içinde yaşadığı Hıristiyan, Cermen, Alman toplumunu, kültürünü, Avrupa kültürünü acımasızca eleştiriyor. Her şeyi, yalnız onun ünlü sözüyle “*tanrı öldü*” değil, her şeyi eleştiriyor. Fakat hiçbir ölçü tanımıyor gibi, bu bakımdan postmodern düşünürler onu çok önemsiyorlar. Tabii her şey gider, her şey haklıdır, meşrudur, her şeye izin vardır onların temel düşünceleridir, ama Nietzsche’nin postmodernlerden çok önemli bir ayrımı var, evet her şey yıkılabilir, her şeye izin vardır, ama burada hayatta kalan kalır. Bu hayatta kalma onun pragmatizmin muştucusu olmasının bir kanıtı olarak görülür. Yani Nietzsche için hayatta kalmak esastır.

Burada Nietzsche’nin üzerindeki etkileri de bu bağlamda anlatmak isterim. Bu sözün devamı olarak söyleyeyim biri Darwin, Darwinizmdir.

Arkadaşlar 19. Yüzyılda hiçbir düşünür yoktur ki Darwinizmden etkilensin, Darwin böylesine çok etkili olmuştur. Burada da Darwin'in etkisini bir kere kolayından söyleyeyim, Nietzsche'nin önemli bir kavramı, üst insan, übermensch kavramıdır, yani insandan üst insana geçilmesi kavramıdır. Bu Darwin'i şuradan hatırlatıyor, hayvandan nasıl ki insana geçildi, dolayısıyla insandan da üst insana geçilecek şeklindedir, ama bu çok kolay ve yanlış anlamaya müsait bir anlama sahiptir. Çünkü burada kastedilen bir biyolojik evrim veya bir mutasyon değildir, bunun üzerinde daha da duracağız, ama Darwin etkisini asıl şurada görelim. Darwin'de de bir doğal seleksiyon, ayıklama vardır ve uyumlu olan yaşamda kalır. Bu bakımdan özellikle Nietzsche'de hayatta kalan kalır, hakikat budur, ölçüt budur, yani hiç kriter yok diye bir şey söz konusu değil.

Nietzsche üzerine bir başka önemli etki Schopenhauer etkisidir. Schopenhauer'in Nietzsche üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Tabii onu eleştirdiği yerler de vardır, kendisi onun istenç kavramını farklı olarak isteme, gücü isteme olarak anlar. Schopenhauer'de irade yani isteme kurtulunması gereken bir şeydir. Oysa Nietzsche için o isteme esastır, istemenin kendisi esastır. Bu noktada güç istemi kavramı üzerinde biraz daha durmak isterim. Dediğim gibi burada politik bir şey yoktur. Yani bir iktidar istemi yoktur. Burada güç insanın kendi üstüne olan gücüdür ve üst insana da böyle varılır, Nietzsche kendini alt et diyor. Kendini alt et, işte güç burada, kendine egemen olmada, güç burada, üst insana ancak böyle varılabilir. Üst insana ne toplumsal olarak, ne biyolojik olarak kendiliğinden varılmaz. Sadece kişisel, bireysel olarak varılabilir.

Nietzsche'nin getirdiği, bu noktada günümüz felsefesi için de önemli bir kavram kişi kavramıdır. Felsefede daha önce kişi kavramı yoktu. Birey vardı, yani tarihsel akış içerisinde baktığımız zaman, aydınlanma için de birey önemliydi. Dolayısıyla birey, toplum ilişkisi, bireyin aidiyeti ve kimlik sorunu vardı. Nietzsche için birey de geride kalmıştır, kişi olma, karakteri olma, kendisi olma önemlidir, herhangi bir aidiyeti

olma değil. Bu da zamanımız için son derece önemli bir kavramdır. İçinizde benim yazılarımı okuyanlar var, onlar bilirler, özellikle bu kişilik ve kimlik ayrımı üzerinde duruyorum. Bu konunun tabii burada yeri yok, şimdi bunun için zamanımız yok.

Başka bir kavram ve yine çok önemli bir kavram daha var. Nietzsche evvela bir filolog, özellikle Yunanca üzerinde çalışan bir filolog, 25 yaşındayken hiçbir tez yazmadan sadece hocasının önerisiyle filolojide profesör oldu. daha sonra, biraz sonra sözünü edeceğim kitaplarıyla, özellikle *“Yunanlıların Mitolojik Çağında Felsefe”*, *“Müziğin Özünden Tragedyanın Doğuşu”*, şeklindeki kitaplarıyla felsefeye intisap ediyor, ama tabii onun bir Yunancadan gelmesi, engin bir Yunan kültürüne sahip olması, felsefesi için de gerçekten büyük bir hazine oluyor. Hatta onun zamanında bu Sokrates öncesi filozofların Yunanca metinlerini toplayan ünlü Alman Dills'tir, o sırada kendisi de Dills'den ayrı olarak bazı fragmanlar derlemiştir ve Heidegger bunun üzerinde önemle durur. O Aneksimandros'un bir sözü vardı: *“Nesneler nereden geliyorlarsa zaman düzenine göre sorumlulukla oraya giderler,”* şeklinde söylenen sözü, Nietzsche Dills'ten bağımsız olarak derlemiştir ve Almancasını da kendisi yazmıştır. Dills'den farklı bir Almancadır ve Heidegger bu iki Almancayı karşılaştırırken şunu söylüyor: *“Evet, Dills'in Almancası kelimesi kelimesine metne uygun, ama metnin kendisine Nietzsche'ninki daha sadık. Ne zaman ki bir çeviri metnin kendisine, metnin kendi yorumuna sadıktır, o zaman o iyi bir çeviridir.”* Dolayısıyla bu bakımdan sapio kelimesi üzerinde yaptığı bir etimoloji de beni çok etkilemiştir. Sapio, bu sapiens denilen kelimenin özü esasında, fakat bunu hiçbir sözlükte bulamazsınız, Yunanca bir sözlüğe bakarsanız Nietzsche'nin yaptığı etimolojiyi bulamazsınız. Sapio'nun köken biliminde diyor Nietzsche tadıyorum var. Bakın akıl nereden geliyor, doğrudan tadıyorumdan geliyor. Şimdi Nietzsche kavramlardan değil görülerden hareket eder denir, doğrudur. İşte doğrudan doğruya tatma da bir görü nesnesidir, bir algılamadır.

Bunun başka bir önemli yönü şudur ki beni de en çok heyecanlandıran yönü budur. Bergson'u bilenler, okuyanlar şunu bilirler ki Bergson bilimin kullandığı zekâ bilgisinden söz ediyor, bir de daha önce hayvanda ortaya çıkan içgüdü bilgisinden söz ediyor. İçgüdü Bergson için yanılmayan bir bilgi tarzı ve sonunda insanda içgüdü ve zekânın bir sentezi olarak intilüsyondan, sezi bilgisinden söz eder. Bu da yanılmayan bir bilgi tarzıdır ve burada kısaca şunu söyleyeyim, Bergson, şeyin kendisine gitmektir diyor. Tıpkı hayvanın otu koklayarak onun zehirli olup olmadığını anlaması ve bunda hiç yanılmaması gibi Bergson'un önerdiği mutlak bilgi, şeyin kendisine gitmekle elde edilir. İşte bu bize Bergson'un da ne kadar Nietzsche'den etkilendiğinin açık kanıtıdır. Sapio yani aklın bilginin esas olan bu melekenin temelinde, tadıyorum var, yani bir şeyi kendisinden bilmek, doğrudan doğruya onu sembolleştirerek bilgisini elde etmek değil, doğrudan doğruya kendisini bilmek, aklın kendisinde, yani etimolojisinde de bu kavramın olması gerçekten de önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkarıyor.

Bu etkilerden hakikaten çok ayrıntılı olarak söz edemeyiz, sadece başlıklar halinde söz ettim. Şimdi doğrudan doğruya bu gölge ve hayalet etkilerinin altında, Nietzsche kimdir, filozof olarak Nietzsche kimdir? Onun kişiliği, kimliği nasıl oluşmuştur, felsefesi nasıl oluşmuştur? Adamın derdi nedir, yani adam inanılmaz derecede, bugünkü tıbbi deyimle agresiftir, derdi ne, niye bu kadar saldırgandır? Neden her şeyi yıkıyor? Bunları anlamak gerekiyor.

İlk eseri özellikle bu demin sözünü ettiğim "*Müziğin Özünden Tragedyanın Doğuşu*"nda Nietzsche'yi böyle görmüyoruz. Orada daha bir munistir, gerçi daha sonraki felsefesindeki o yıkıcı eleştirilerin izleri yok değil, ama orada daha çok olumluylaıcıdır. Orada olumsuzlayıcı temel bir tavır şudur: Nietzsche, felsefe Sokrates'le bitmiştir, Yunanlılar tam zamanında felsefe yapmayı başardılar, ama bırakmayı bilemediler, der. Yani Sokrates'ten, Platon'dan sonra felsefe yok. Niçin? Onunla birlikte Eupides'le de birlikti tragedyaya bitmiştir, der. Sokrates'in de arkadaşı

Eupides'tir, dostu ve arkadaşıdır. Yani bir yerde arkadaşlardan birisi, Sokrates, felsefeyi bitiriyor, Eupides de tragedyayı bitiriyor. Tabii böyle bir laf değil, neden? Evvela niye Sokrates'le birlikte niçin felsefe bitmiş tir ona bakalım. Platon'un gençlik diyaloglarında Sokrates'in kendisini görmek mümkündür, o eserlerde onun etkisi de çok, o düşünceler büyük ölçüde Sokrates'in düşünceleridir. Onlara baktığımız zaman şunu görürüz: İyi nedir? Akla uygun olandır. Güzel nedir? Akla uygun olandır. Doğru nedir? Akla uygun olandır. Zaten düşünce dünyasında felsefedeki üç temel ide vardır, iyi, doğru, güzel, yani her şey akla uygun olandır. Bu bir entelektüalizmdir. İnsanı böyle salt bir akıl varlığı olarak görmesi ve insanın duyusal yönünü yok sayması bakımından felsefe burada bitiyor.

Eupides ne yapmıştır? Eupides de mitosunu reddetmiştir, bundan dolayı da, yalnızca akılı kullanarak tragedyanın şah damarlarından birisinin yitirilmesine yol açmıştır. Demek ki buradan hemen şuna varacağız, Nietzsche için iki temel simgedir bunlar, simge, ama bir figür şeklinde simgedir. Biri Diyonizosu olan, biri Apolloncu olan iki simgedir. Tragedyanın özünü bu iki gücün çatışması oluşturur. Diyonizosu olan taşkın ruh durumlarıdır, duyumlardır. Diyonizosu ayinlerindeki insanların taşkın halleri simgeler. Apolloncu olan, Apollo da akıl tanrısıdır, onun karşısındadır, o da biçimleyicidir. Şimdi şöyle düşünün bir ırmak düşünün taşkın akıyor, bu ırmağı eğer kanalize etmezsen, ona gölet vesaire yapmazsan, hem etrafını yıkar geçirir, hem kendi yatağını yıkar geçirir. İşte onu kanalize edecek, onu biçimleyecek olan da Apolloncu olandır. İşte bu ikisinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemesiyle yaratı ürünleri verilir. Dolayısıyla bunlardan hangisi olursa olsun birini alıp diğerini bırakırsan ki Sokrates ve Eupides yalnızca akıl yanını aldılar, duygu yanını almadılar. O zaman akıl da seni terk eder.

Dolayısıyla Sokrates'le felsefenin bitmesi bu Sokrates'le felsefenin salt bir entelektüalizme varmasından kaynaklanıyor. Aynı şeyi yıllar sonra, daha sonra ama, önce değil, Kant için söyleyecek ve Kant'tan beri

felsefe ölüdür diyecektir. Neden? Bunu da bağladığımız zaman Kant'ın da temel sorunu akıldır, akıl eleştirisidir. Aklın ortaya koymasındır, salt akıl diye bir şeyden söz ediyor, içinde hiçbir duygunun olmadığı bir akıldan söz ediyor. O bakımdan bunu da söyleyecektir. Burada bu "Müziğin Özünden Tragedyanın Doğuşu" adlı eserinde şunu görüyoruz bir de, tamam Sokrates'le felsefe bitti, aradan yüzyıllar geçti ve yeniden o Yunan'ın büyülmüş dağına gidecek olan, o büyülmüş dağa giden yolu açacak olan filozofları, sanatçıları söylüyor. Bunlar filozof olarak Kant, Schopenhauer, Goethe, Schiller'dir. Kant'ı burada övüyor, sonradan onun için ihtiyar bunak diyecektir. Nietzsche'nin yermediği filozof olarak Schopenhauer, -tabii Herakleitos'u her zaman baştacı etmiştir- şair olarak Goethe'dir. Goethe'yi hiç yermez. Çünkü Goethe onun yaşamın evetlenmesi düşüncesinin canlı bir timsalidir. Şu kadar ki hepimiz bilirsiniz 60 yaşındayken 18 yaşında bir kıza âşık oluyor. O aşkla ürün veriyor. Hayatın evetlenmesinin bundan daha canlı örneği olmaz.

Wagner'le olan ilişkisi de yine ikilidir. Başlangıçta bu ilk dönemlerinde nasıl ki diğer Alman filozoflarını önemsiyorsa Wagner'i de, -tabii Beethoven'i de, o demin saymadığım isimler arasında sayılacak- önemsiyor. Fakat sonradan onun müziği hastalıklı müzik, hasta yapar diyor, müzik değil diyor. Bu theatral diyor. Burada bazıları söyleyebilir ki Cosima var, Cosima'yı da Nietzsche seviyor. Cosima Wagner'le evleniyor, Nietzsche'ye yüz vermiyor, dolayısıyla o olaydan sonra Wagner'e veriyorsun diyor. Yani bunun belki kişisel bir nedeni olabilir, Nietzsche zaten zavallı, hiçbir kadından yüz bulamadı. Mesela öyle bir Salome var, Salome üstelik onu insan olarak, filozof olarak çok seviyor, ama olmaz diyor, o zaten bir yerde Nietzsche'nin erken ölmesinin de sebebi oluyor. Normal kadınlarla ilişki kuramayınca doğru İtalya'ya gidiyor, habire İtalya'ya gidiyor, fahişelerden frengi mikrobu kapıyor, o zaman da frenginin tedavisi yok. Yavaş yavaş ilerliyor beyine gidiyor, beyin yumuşuyor çok genç bir yaşta yok olup gidiyor. Bunun ötesinde Wagner'in müziğinin theatral olması, müziği heba etmesinden dolayı Wagner'i

eleştiriyor, yalnız Cosima'yı aldığı için değil. Nietzsche için Wagner bir çöküş çağının simgesidir. Bu çöküş çağı Hıristiyanlığın olduğu çağdır, nedir peki bu çağ?

Buradan aslında doğrudan doğruya Nietzsche'nin tarih felsefesine geçmek istiyorum. Türkçeye de çevrilmiştir, çok önemli bir kitabı, "*Tarihin Yararı ve Zararı Üzerine*" diye bir kitaptır. Ona baktığımız zaman Nietzsche'nin tarih karşısında kritik eleştirel bir tavrı olduğunu görüyoruz. Doğrusu burada bazıları itiraz edebilir, ama ben bu tavrı benimsiyorum. Hatta bu konuda sanat tarihçisi arkadaşlarla da sürtüşüyorum. Şöyle bir örnek vereyim: Nietzsche tarih karşısında kritik, eleştirel bir tavrı alır. Diyor ki: "*Zamanımız çok tarihle dolu, insan bu tarih yükü altında ezilmiştir. İnsan hadım olmuştur. Yaşama dermanı kalmamıştır. Bugününü ve yarınını güçlendirmek için, insanın bu tarih yükünden kurtulması gerekir.*" Şimdi gerçekten şöyle düşünelim, bugün Türkiye bu bakımdan çok zengin biliyorsunuz, nereyi kazsanız bir şey çıkıyor. Yüzlerce, binlerce amfora var, hepsi böyle toplanıyor müzelerin bahçelerinin de onları koyacak yer yok. Amfora neydi, zamanın insanların zeytinyağı ve şarap koyduğu kaplardı. Bütün bunları tarih diye önümüze koyarsak bizim önümüzde gidecek yol kalmaz. Ben Nietzsche'yle ilgili olarak şöyle bir örnek veriyorum: Bir felaket oldu veya nükleer felaket oldu, uygarlık gitti, insan gitti, her şey gitti, sonra aradan binlerce yıl geçti, yine insan ortaya çıktı ve yine uygarlık ortaya çıktı, arkeoloji ortaya çıktı ve o zamanın arkeologları kazıyorlar yerden habire hela taşı çıkıyor, o insanlar da bizim hela taşlarımıza biz şu anda o amforalara nasıl bakıyorsak öyle bakarlar. Şimdi dolayısıyla tarih karşısında gerçekten kritik bir tavrı derken ben tarihi yıkalım edelim tümüyle eserleri ortadan kaldıralım demiyorum tabii ki, zaten bizim ülkemizde bunları söylemek de tehlikeli, biz Nietzsche demeden de yıkıyoruz. Nietzsche'nin aslında Türklerin bu yönünü sevdiğini de söyleyebilirim. Onların bu yıkıcı yönü, çünkü çok dermanlı bir millet, diri bir millet yıkıyor, zaten Avrupa'yı Avrupa yapan Türklerdir diyor. Onların o taarruzu kar-

şısında birleşmiş, Avrupalı olmuşlar. Avrupalı olduklarını ancak öyle anlamışlar, birisi Leh'ti, birisi şuydu, buydu, Nietzsche, Avrupalı olmak Türklerin taarruzundan dolayı birleşmekle gerçekleşti diyor.

Nietzsche'nin tarih karşısındaki eleştirel tutumu şudur: Tarih bizim için sırtımızda taşıyacağımız bir yük olmamalıdır, ama tarihte elbetteki her şey kötü ve atılacak değildir. Oradan ne alınacak, işte burada Nietzsche'nin o sözünü ettiğim ölçütü var. Hayata hizmet eden şey. Bugünün hayatına, yarının hayatına hizmet eden şey alınacak, gerisi atılacaktır. O bakımdan hayata hizmet etmenin Nietzsche'nin felsefesi-nin çok temel bir düşüncesi, kriteri olduğunu söyleyebiliriz.

Nietzsche'nin en çok eleştiri oklarını yönelttiği yer Hıristiyanlıktır. Elbette böyle bir filozofun Hıristiyanlığa karşı yıkıcı olması gerekir, çünkü Hıristiyanlıkta İsa ne diyor, yüzüne vurulduğu zaman öbür yüzünü çevir. Böyle bir dini Nietzsche kabul eder mi? Tamamıyla zayıf dini diyor ve hayata küsmüş bir din diyor. Manastırlarda rahipler sabahtan akşama kadar "memento mori, memento mori" deyip dua ederler. Bunun anlamı ölümü anımsa demek. İşte bu keşiş yaşamı, ölümü anımsayan, ölümü düşünen bu keşiş yaşamı karşısında Nietzsche "Memento vivere" diyor. Yaşamı anımsa, yaşadığını unutma. Şüphesiz ki böylesi-ne yaşamdan yana olan bir filozofun yaşamı güdükleştiren bu dine, Hıristiyanlığa karşı çıkması kaçınılmazdır. Bir de ben şeytanın avukatlığını da yapıyorum, derler ki Nietzsche İsa'yı kıskanıyor. Hakikaten böyle bir şey de var, kıskanıyor. Tamam nasıl ki Wagner Cosima'yı aldı ondan dolayı Wagner'e karşı çıktı demek ne kadar doğru değilse, İsa'yı kıskandığı için Hıristiyanlığı eleştiriyor demek de o kadar doğru değil, ama kendisinin son çılgın zamanlarında Papa'ya mektuplar yazıyor, imza tanrı Diyonizos diye, böyle şeyleri de var.

Demek ki Nietzsche'nin yaşamdan yana bir tavır alması, onunla her şeyi bununla belirlemesi diye bir şey var. Biraz üst insan übermensch kavramı üzerinde durmak gerekiyor, bu kavram Nietzsche'yi anlamada

önemli bir kavramdır. “*Zamana Aykırı Düşünceler*”in bir yerinde diyor ki: “*Üst insan zamanına göre, düşünen, giyinen, beğenisi olan insan değildir. Üst insan kendine söz geçiren insandır.*” Demekki burada asıl sorun insanın kendisidir. Kişi kavramı üzerine Nietzsche’nin bu kadar önem vermesinin, yoğunlaşmasının temel nedeni de buradadır. Burada kişi sensin, ben ne Türk, ne Müslüman, ne şu, ne de buyum, ben Ömer Naci Soydan bu kadar, kişi bu, kendi kendimle özdeşim. Çünkü diğerleri, benim Türk ya da Müslüman olmam benim dışımdaki sebeplerden olmuştur. Belirli bir ana, babadan olmuştur. Onlar beni oluşturan şeyler değildir, tamam kimliğimdir, ona bir şey dediğimiz yok, ama bu kimlik benim kişiliğimi yok ediyorsa onu sınırlamak gerekir. Sınırlamak için de kişi olarak, ben olarak, ben kendi kendimi yaparım, sanatçının en büyük eseri kendisidir.

Sanatçı dedik, niye? Nietzsche’nin üst insanına örnek kim dersen, evvela söylediği sanatçıdır. Sonra bunu bilgeyle de birleştirir. Sanatçı bilge kişidir, yaratıcıdır, üreticidir, ama her şeyden önce onun en önemli eseri kendi hayatıdır. Bilge yaratıcı sanatçının en önemli eseri kendi hayatıdır. İşte üst insan böyle olunur, kendi kendini alt et diyor. Çünkü insanın gerçekten de en büyük düşmanı kendisidir, onu alt etmesi gerekiyor, onunla mücadele etmesi gerekiyor. Çünkü bir sürü şey, ilgiler, istekler seni çekiyor. Onlara karşı direnebiliyor musun, o zaman bu yolda olabilirsin. Hatta Nietzsche bu yaratıcıların bir sıra düzenini yapıyor. Burada birinci yere sanatçıları koyuyor, ikincisi filozoflar, üçüncüsü yasa koyucular, dördüncüsü din kurucular ve beşincisi yeryüzünü yönetenler, gelecek yaratıcıları, sonra da kendisini yok edeceklerdir. Bu da önemli bir şeydir. Çünkü insan Nietzsche için bir sıçrama yeridir.

Nietzsche’nin “*İnsanca Pek İnsanca*” diye bir kitabı vardır. Türkçe’ye de çevrildi, Orada siz zannetmeyin ki insani olan yüceltiliyor, hayır insanca olan onun karşı olduğu şeydir. O insan sadece üst insana giden bir sıçrama yeri, platformu olması bakımından önemsenir. Dolayısıyla tanrı öldü, tanrı dünyanın anlamıydı, o zaman dünyanın anlamı da

yok oldu. Onun yerine şimdi üst insan geldi, artık üst insan dünyanın anlamıdır. Yani üst insan tanrıdır. Peki şöyle bir soru Nietzsche'ye sorulduğunda ne cevap verecektir, bu soruyu kendisi soruyor: *"Yaşamın bir yetkinliğine erişildiğinde -Kendimize egemen olduk, kendi yaşamımız kendi eserimiz oldu, yaşamımız yetkinleşti- o zaman felsefe yapmanın da sonu gelir mi? Hayır, asıl felsefe o zaman başlar,"* diyor. Felsefe tıpkı astroloji gibi düşünmeli diyor, şöyle ki astroloji nasıl ki dünyanın kaderini insanın kaderiyle birleştiriyorsa, yani yıldızların konumuyla insanın kaderi arasında bir bağ kuruyorsa, bunun gibi felsefe de insanın en yüksek evrimini dünyanın en yüksek evrimi olarak görmelidir. Dünyayı insan olarak görmesi gerekiyor, felsefe dünyayı insanı olarak görüyor.

Konuşmamın başında söylemiştim, Nietzsche bir kültür filozofudur. Evet öyledir, hatta o bir kültür hekim olarak filozofu anlar. Filozof hekimdir, çünkü her kültür dekadansa uğramaya yazgılıdır. Bir süre sonra yozlaşır, işte onu tedavi edecek olan hekim filozoftur. Peki bu tedavi nasıl olacaktır? Bu da bir toplumda sanatın egemenliğini tesis etmekle olur, eğer bir toplumda sanatın egemenliği sağlanmışsa o toplum karakterli bir toplumdur. Biz Nietzsche'nin bu düşünceleriyle kendimize baktığımızda ne yazık ki bizim kültürümüzün karakteri yoktur diyebiliriz. Ne demektir karakteri yoktur? Şimdi şurada imzasız bir resim olsa, bu bir Rambrant'tır, bu bir Michelangelo'dur diyebiliriz. Neden? Çünkü o resmin o karakteri vardır. Altında imza olması gerekmiyor, o karakteri onu gösteriyor. Şimdi bugün Türk nedir, Türk kimdir, böyle bir şeye cevap verebilir misiniz? Ben fizyolojiden bahsetmiyorum. Karakter olarak, kişilik olarak bahsediyorum, yok böyle birisi. Türk diye biri yok. O kadar çok etki var ki bu etkileri yoğuracak filozoflar, sanatçılar, bilimciler çıkıp kişiyi ortaya çıkarıyorlar. Kimseden şikâyet etmiyorum, benim bu ülkenin bir felsefecisi olarak şikâyet etmeye hakkım yok. Bunu başkaları yapamaz, bunu ne politikacılar yapabilir, ne de şu, bu, bunu bizler yapacağız. Bilimciler, sanatçılar, felsefeciler yapacak. Ben şikâyet için söylemiyorum bunu, öyle olmalı ki bir felsefecinin yazısı okunduğu

zaman onun adı olmadan, bu Ahmet'tir, bu Mehmet'tir denmeli, o zaman onun bir karakteri vardır. O filozof onun en büyük eseri kendi yaşamı olduğu zaman o tarzda eserler verdiği zaman ancak böyle bir karaktere sahip olur.

Evet hakikati keşfetmek için diyor Nietzsche felsefeyi sanat olarak yapmak lazım. Yoksa bir nesne bilimi gibi değil, hakikat filozofun kendi yaptığıdır. Onun dışında bir şey değildir. Tıpkı yaşamı nasıl kendisi yapıyorsa. Demiştik ki Nietzsche'nin üzerinde etkisi olan filozofların başında da tabii Herakleitos geliyor. Doğrudur da, şimdi Nietzsche'nin bir sözünü okuyacağım, buradan Herakleitos'u hemen hatırlayacaksınız, ama bir filozoftan yararlanmanın da nasıl olduğunu göreceksiniz. Nietzsche diyor ki: *"Her gün hayrete düşüyorum. Kendi kendimi tanımiyorum."* Peki Herakleitos nerede: *"Kendi kendimi araştırdım, kendi kendimi keşfettim,"* diyordu. Bakın filozoftan böyle yararlanılır. Buradan geriye bir sıçramayla felsefenin yararlanma açısından da nasıl olduğu, ya da kültürün genel olarak yararlanma tarzında nasıl olacağını Nietzsche bize çok açıkça veriyor.

Yunanlılar felsefeyi yaptılar, bilimi yaptılar. Komşularından, Mısır'dan ne kadar aldılarsa aldılar, kendileri yaptılar, ama neyi alacaklarını, nasıl alacaklarını ve onu nasıl kullanacaklarını bildiler. İşte önemli olan nokta budur. Tek başına bir filozofun başka filozoflardan etkilenmesi de bu tarzda olacaktır. O zaman o bir karakter olur. Neyi alacaksın, nasıl alacaksın, onu nasıl kullanacaksın? Bunu hiç kimse kimseye dikte edemez, bunu kendisi bilecek. Tabii Nietzsche'nin çok daha böbürlenen yanları da vardır. Mesela: *"Beni övecek hiç kimse yaşamadı,"* diyor. Adanı övmeye bile kalktılar, kimse beni övemedi diyor.

Nietzsche başka bir sözünde: *"İyi düşünce yalnızca bir istisnadır. Çoğu özgün düşünce de deliliktir,"* diyor. Şimdi tabii gerçekten özgün düşüncelerin delilik olduğuna bir örnek vermek istiyorum. Niye böyle deliliktir? Şimdi Newton'u düşünün, evrensel çekim yasasını bulan

düşünceyi buldu. Hani hikâyesi vardır, elma ağacının altında oturuyor, elmalar aşağıya düşüyor ve soruyor: “Niye bu elmalar aşağıya düşüyor da yukarıya çıkmıyor.” Şimdi bu bir delinin soracağı soru değil mi? Ama şimdiye kadar herkes yukarıdan düşen şeylerin aşağıya düştüğünü gördü, hiç kimse sormadı ki, niçin bunlar yukarıya çıkmıyor diye, işte budur, yani delilik, özgün düşünce derken kastedilen şey budur.

Nietzsche'nin bir sözünü burada sizinle de tartışmak isterim. Bizim açımızdan, yani Türkiye açısından da Atatürk bağlamında önemlidir. Diyor ki: “Tehlikede olduğunun bilincinde olan bir halk deha yaratır,” Gerçekten de, hani o Ergenekon destanları vesaire, bunlar bir tarafa, tarih boyu Türkler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir varlık tehlikesini yaşadılar. Yoklukla karşı karşıyaydık, Sevr Anlaşması'nı gördüğümüz zaman, işte o bilincine vardı ve bilincine varma gerekçeleri de şudur. Atatürk'ten önce güneyde, batıda, kuzeyde, doğuda bir sürü müdafaa cemiyetleri kurulmuştur. Onları Atatürk kurmadı, millet, oraların halkları kurdu ve o millet o dehayı yarattı ve o tehlikeden kurtuldu. Bu politik bakımdan da önemlidir. Şimdi biraz şaka bir şey söyleyeceğim, bunu bana sormuşlardı. Belki doğruluk payı da vardır, bilmiyorum. Yahudiler biliyorsunuz çok deha yaratırlar, sürekli deha yaratırlar, niçin? Çünkü adamlar sürekli tehlikede, sürekli varlık tehlikesinde, onun için ben öyle cevaphorum.

Nietzsche diyor ki: “Doğal insan kendisiyle -ilkel insan, yani animal insan diyor- hayvan arasında keskin bir uçurum hisseder. Bu uçurumu açık kavramak için uçurumun olduğu yerde aptalca ayrımlamalara düşer. -Bu farkı belirtmek için- Bilirse insana kendisini hayvan olarak görmeyi öğretir.” Bir başka sözü: “Büyük insanlar yetiştirmek insanlığın en yüksek ödevidir.” Çünkü insanlığın yükselmesi Nietzsche'ye göre ancak yaratıcılar sayesinde olur. Kendi kendine toplumsal etkiyle değil. Mesela Frankfurt Okulu'yla Nietzsche arasındaki ilişkiler üzerine bir konuşmamda bir soru gelmişti. Şunu söyledim, burada tekrar edeyim, Frankfurt Okulu Marksist bir geleneğin içinde olan bir okuldur. Her ne

kadar Marksizmin temel önermelerinden bir hayli uzak olsalar da, kendilerini Marksist olarak tanımlarlar. Fakat şöyle düşünün, Marksizm'in temel önermelerinden biri nedir? Her sentez, kendisinden önceki senteze göre daha gelişmiştir, daha iyidir. Buna baktığınızı zaman Frankfurt Okulu Weimar Cumhuriyeti'yle kendi zamanını, yani Nazi zamanını karşılaştırdı. Yeni sentez Nazi, demek ki Nazi Weimar'dan daha iyi, ama hiç de öyle değil. Özellikle bu tezi reddetmelerinin politik bir nedeni de budur.

Adorno da, Marcuse de toplum batmıştır diyorlar. Yani toplumdan umut yok. Toplumun battığı yerde toplumdan umut yoktur. Bizde de öyle aslında, bizde de görüyorsunuz, toplum batmıştır. Kimi menfaat peşinde, kimi başka şeylerin peşinde, bu ortada görülen şey, ne siyasetinde hayır var, ne başka bir şeyinde, toplum batmıştır. Tıpkı Adorno'nun Marcuse'nin vaktiyle Nazi zamanında dediği gibi, toplum batmıştır, ama toplumdan umut yok, hayır yok. Peki bu karanlıktan kim çıkacak? İşte o karanlığın içinde, o tünelin ağzındaki ışığı gören tek kişi, birey, sanatçı çıkacak. Bunu Frankfurt Okulu düşünürleri söylerken, daha önce Nietzsche bunu söyledi. Sanatçılar eliyle, yüksek insanlar eliyle insanlık yükselir. Onların yarattığı ışıkla yükselir. Çünkü zaten toplum ortalama insana göre ayarlanmıştır. Askerlik yapanlar bilirler, askerde yürüyüş hızı en yavaş yürüyene göre yapılır, çünkü amaç düzenin bozulmamasıdır. Hızlı yürüyene göre yaparsan birisi geri kalır, her şey abuk sabuk olur. En yavaş yürüyene göre yürüme hızı tespit edilir. Toplum da öyledir, toplum en salaklara göre organize edilir ve dolayısıyla toplumda görünmek için siz de salak olursanız iyi görülür, kabul edilirsiniz. Çünkü toplum, sizin kendisinin bildiği şeyi söylemenizi istiyor. Mesela birçok kez mecburen medyaya çıkıyorum, birçok yerde bunu gördüm. İnsanlar sana kendisinin söylemek istediği şeyi söyletecek, ya kardeşim senin söylemek istediğin şeyi söylemiyorum. Onun düşüncesini söylersen; A! Ne büyük adam ya, diyorlar. Hâlbuki onu kendisi biliyor zaten, benim bir şey söylediğim yok. O bakımdan yığını hor

görmesini yalnızca bir elitistlik gibi deyip de bir tarafa atmayın. Diyor ki: *“Ne isen o ol.”* Bu daima yalnızca az insana uyan bir seslenmedir, ama bu azların hepten azında o fazlasıyla vardır.

Nietzsche diyor ki: *“Bir düşmana karşı ikinci bir düşmandan daha iyi bir karşı araç yoktur.”* Bir düşmanınız varsa hemen ikinci bir düşman bulun kendinize, o zaman siz kurtulursunuz. Bugün günümüz açısından ben estetikle de ilgilenen bir felsefeciyim. Rus asıllı Amerikalı şairin sözü var, Joseph Rotski, diyor ki: *“Estetik etiğin anasıdır.”* Bu şairin Nietzsche’den haberi olduğunu sanmıyorum, kendisi söyledi ve bu söz de bugün, etik estetik ilgisi bakımından çok önemseniyor ve bir sürü kitaplara epigraf olarak alınıyor. Nietzsche şöyle diyor: *“Ahlaki estetiğe geri götürülim.”* Bunu söylediği cümlede de üç tane ünlem koymuş ve benim de çok önem verdiğim yazılarından bir yerler, çünkü her ikisinde de duyumsal olan var, o manada geri götürmek, anasıdır demek doğru, ama bu bize şunu gösteriyor. Şimdi ahlakçılık yaparsan ahlaklı olmazsın. Kaba bir ahlakçılık, ahlak adına insana son derece zarar vericidir. İşte geçenlerde gazetede okudum, ne kadar içim eridi, kız kardeşi gece sevgiliyle telefonda konuşuyor diye kardeşini öldürüyor, ahlak adına yapılan şeye bakın. Ne kadar incelikten yoksun. Dolayısıyla ahlaktan söz edeceksek onun estetik olması lazım. İncelikli olması lazım, estetiğe geri götürülebilen ahlak ancak gerçek anlamda ahlaktır. Yoksa şimdiye kadar diyor, insanın ehlileştirilmesi hep yanlış olarak ahlak diye anlaşılmıştır, yani insanın iğdiş edilmesi, hayvandan insana geçilip onun yumuşatılması, koyun yapılması, birtakım kurallara uydurulması ehlileştirme budur, bu ahlak deniliyor, ama ahlak bu değildir.

Nietzsche: *“Bizim dinimiz, ahlakımız ve felsefemiz insanın soysuzlaşma, dekadans biçimleridir. Buna karşı hareket de tek sanattır.”* diyor, gerçek anlamda sanattır. Sanatçı filozof işte sonunda üstinsana verdiği örnek olarak sanatçı filozofu, önce sanatçıyı söylüyor, sonra ona sanatçı filozof ekliyor. Sanatın daha yüksek kavramı insanın başka insanlarda biçimleme yapmak için kendini onlardan çok uzağa koyup

koymaması, kendi kendini biçimleyen münzevi, yalnız olmasıdır. Demek ki insanın böyle kendini biçimlemesi için kendini insanlardan uzağa çekmesi gerekiyor.

Son olarak yine Nietzsche'nin ünlü bir düşüncesi olan bengi dönüş, ebedi dönüş düşüncesi üzerinde konuşmak istiyorum. Sonra sizin sorularınızı alacağım. Daha vaktimiz var. Bu Nietzsche'nin nihilizm düşüncesiyle birlikte ele alınır. Nietzsche bir nihilist midir? Sanki nihilizmi önemseyen, öneren gibi sözleri var, ama Nietzsche bir nihilist değil. Yani nirvanacı anlamda esas nihilizmin şeyi odur, nirvanaya ulaşmak, bir nihilist değil. Nietzsche'nin nihilizmi aslında Avrupa kültürünün vardığı bir durak olarak görülür. Yoksa bu nihilizm onun önerdiği bir şey değildir. Şimdi diyorum ki nihilizm ki çok ilginçtir, bunu pek kimsenin de yazdığını ben görmedim. Nietzsche'de bu ebedi dönüş düşüncesinin benim gördüğüm iki anlamı var. Biri doğrudan doğruya sizler mühendissiniz iyi bilirsiniz, fiziksel anlamıdır. Diyor ki: "*Enerjinin varlığı önermesi ebedi dönüşü gerektirir.*" Çünkü varsa dönecek o, başka türlü yok olur. Bu tamamen fiziksel bir kavrayıştır, ama tabii asıl ebedi dönüş düşüncesi metafizik anlayıştır, o da şurada: Şimdi eğer bu kültürde tanrı da öldüyse, dünyanın da anlamı kalmadıysa, hiçbir değer yoksa, -çünkü önemli bir yazısında, kitabında değerlerin alaşağı edilmesi diyor- o zaman her şey bir dönüşümdür. Yani ilerleme demek bir değer vermektir, değer vermek yoksa olduğu yerde döner. Hz. Süleyman'ın ünlü sözünde olduğu gibi: "*Güneşin altında yeni hiçbir şey yok.*" Dolayısıyla burada bütün değerlere karşı çıkan, tüm değerleri yıkan bir filozof artık değerler olmaksızın varolan durumun ebedi bir dönüş, kendi kendini tekrarlama olmasını söylüyor. Yoksa ki bu Nietzsche'de önerilen bir durum değildir. Nihilizm gibi, bu nihilizmin en uç biçimi bu sürekli dönmedir, ama o hiçlikte ebedi, orada durup kalınmıyor. Dolayısıyla Nietzsche'nin ebedi dönüş düşüncesini de ben böyle anlıyorum. O nihilizmle birlikte Batı kültürünün bir eleştirisi ve tespiti olarak ortaya çıkıyor ve ancak üst insanın ortaya çıkmasıyla yeryüzü

anlam kazanacak ve nihilizm geride kalacak. Ebedi dönüş geride kalacak. Asıl felsefe de o zaman yapılacak. Söyleyeceklerim şimdilik bu kadar, sizin sorularınızı alabilirim. Medet'in dediği gibi soru soracak olan önce adını söylesin, çünkü o adıyla kaydediliyor.

METE TÛTÛNCÛ- Ben özellikle değerli Hocama çok değerli bilgileri bizimle paylaştığı için içtenlikle teşekkür ediyorum. Yanılmıyorsam Nietzsche sanayi devrimi süreci içinde ömrünün önemli bir kısmını geçirdi. Yani 19. yüzyıl, artık sanayi devrimi şimdiki postmodernizm bir tarafa itilirse o zamanlarda da insanlıkta bir paylaşım sorunu vardı. Nietzsche'nin gözlüğünden bakarsak, özellikle ahlaklı insan olmak yönünden bu teknoloji ilerledikçe insanların paylaşımında bu kadar kısırlaşması, hele günümüzde bencilliğe doğru gitmesini nasıl yorumlayabiliriz? Teşekkür ederim.

ÖMER NACİ SOYDAN- Ben de teşekkür ediyorum. Tabii sorunuzun son kelimesinde dediğiniz gibi, doğrudan doğruya Nietzsche'nin kendi sözleri olarak değil, ben yorumlayacağım, ama şunu hemen söyleyeyim. Nietzsche dediğiniz gibi 19. yüzyılın sonunda ölüyor, zaten 1900'de, ölüyor. Yani Sanayi Devriminin başlaması, İngiltere'de yanlış hatırlamıyorsam 1830'dur, o süreç içerisinde Nietzsche kendisi ben yüz yıl sonrası için yazıyorum demiş. Kehaneti çıktı adamın, kendi dönemi için olmadı. Yani kendisi yayın konusunda bile çok sıkıntılar çekmiş. Yayıncıyla kavga ediyor, yayıncı istediği gibi kitabını basmıyor, onlara küfür ediyor. Nietzsche'nin böylesine kendisi hakkında, yani ben yüz yıl sonrası için yazıyorum şeklindeki kehanetinin çıkması, belki de onun Sanayi Devrimini atlayan bir düşünce, -artık Sanayi Devrimi çok geride kaldı, bugün, yüz yıl sonra düşündüğümüzde- ürettiğini de bize gösteriyor. Mesela 19. yüzyıl nedir, 18. yüzyılda aydınlanma doruk noktasına varıyor. Rönesans'tan beri gelen bilimin teknolojinin ilerlemesi, 18. yüzyılın ortalarında aydınlanmayla doruk noktasına varıyor, batı sömürgeciliği dünyaya yayılıyor, demokrasi ortaya çıkıyor. Nietzsche'nin söz etmedim, en çok karşı çıktığı şeylerden biri de demokrasidir.

Yani bu yığınların erkliğinin olması o üst insana yer bırakmayacaktır. Çünkü onun için önemli olan üst insandır, üst insanın oluşumunun hazırlanmasıdır.

Nietzsche'de ahlakla erdemi birbirinden ayırmak gerekiyor, mesela bir insan ahlaklı olur, ama erdemsiz olabilir. Çünkü ahlak toplumun kendisine verdiği, şunu yapacaksın, bunu yapacaksın dediği kurallardır, onlara uyarsa ahlaklı olur, fakat erdemli olmaz, Nietzsche açısından bakıldığında erdem kişiye ait bir şeydir. Kişinin kendi erdemleri vardır. Bu biraz da Kant'ın ödeve uygun, ödevden dolayı ayırımına denk düşer. Kant'la çok cebelleşir, ama tabii Kant'tan da alacağını almıştır. Bunu nasıl aldığını görmek de kolay değildir, ama görülür, felsefeciler bunu görür. Bir insan Kant'a göre ödeve uygun hareket edebilir, yani böyle ahlak bana bunu emrediyor, o yüzden ben bunu yapıyorum, ama bu ödevden dolayı değilse o ahlaklı bir eylem değildir. Misal Kant'ın bir örneği var: Beş-altı yaşında bir çocuk bakkala gidiyor, bakkal düşünüyor, şimdi ben bu çocuğu aldatabilirim. Ona fahiş fiyatla istediğini veririm, kazanırım, ama annesi bunu anlar ve benim adım kazıkçı bakkala çıkar. Komşularına söyler, sonuçta ben zarar ederim, benim müşterilerim kesilir. İyisi mi ben bunu aldatmayayım ve onu aldatmaz. Şimdi bu ödeve uygun bir davranıştır, yani insanın görevi aldatmamaktır, ama ödevden dolayı değil, kendi içinden geldiği şekilde, onu hiç muhasebe etmeden çocuğu hiç aldatma gibi bir düşünce olmadan, görevin gereği budur diye yapsaydı o zaman ödevden dolayı olurdu. Birinci durumda yani ödeve uygun görüldüğünde insan ahlaka uygun hareketler yapabilir, ama Nietzsche bağlamında söylersek, bu onun erdemli bir kişi olduğu anlamına gelmez. Yani paylaşımdan kastettiğiniz şey ekonomik şeylerin paylaşımı mı?

METE TÛTÛNCÛ- Ekonomik paylaşımı kastettim. Çünkü birçok iktisatçı Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını paylaşım savaşı olarak nitelendirmektedir. Zamanımızda da bunun acı örneklerini, çok zengin örneklerini görüyoruz, yaşıyoruz.

ÖMER NACİ SOYDAN- Bu konularda Nietzsche'nin bir sözünü hatırlamıyorum. Mesela Herakleitos verirken bu anlamda yani Irak Savaşı anlamında değil, doğrudan doğruya insanın kendisiyle savaşından söz eder. Kendi kendisini alt etmesi demek olan savaştır. Nietzsche sorunları hep kişi açısından düşünür ve böyle ortaya koyar. Mesela tabii siyasetle, toplumlarla ilgili bazı sözleri vardır. Bunlardan birisi, konuşmada üzerinden durmadım, mesela Nietzsche'nin Yahudi düşmanı olduğu söylenir. Yahudiler aleyhinde sözü vardır, yok değil, ama mesela Yahudiler Avrupa'nın en soylu, en eski ırkıdır, o halde Yahudi güzelliği en yüksek güzelliiktir diyen de aynı Nietzsche'dir. Bu söz kendisinin sözüdür, ben aldım, burada var, yerini de verebilirim. Şimdi böyle sözleri de var. Dolayısıyla Nietzsche'yi böyle Yahudi düşmanı olarak ele almak yanlıştır. Mesela kız kardeşi Elizabeth bir anti semitistle, Yahudi düşmanı ile evleniyor, o zaman ona küsüyor. Gerçi sonra boşanıyorlar, ondan dolayı boşanmıyorlar, ama boşanıyorlar. Ancak kız kardeşi Elizabeth Nazi, o ayıdır. Yani Nietzsche'yi Yahudi düşmanı olarak görmek de bence doğru değil, çünkü çok lehte sözleri de var.

Toplumlarla ilgili olarak da en çok aşağıladığı kendi toplumdur, Alman toplumdur. "*Almanlar bira içerler, onun dışında düşünmesini bilmezler, bira zaten onların düşünmesini engellemiştir,*" gibi. Bunlar Nietzsche'nin sözleridir, verip vermiştir. "Domuz" der Almanlara, yani hakikaten Almanlara yaptığı hakareti çoktur. Bir de batının şu tarafı vardır, bu sözleri bugün biz Türkiye'de söylersek bizi hapse atarlar, DGM'ye götürürler, Türklüğe hakareten hâlâ o yasa var, bizi içeri atarlar. Mesela "*Türkler domuzdur, aptaldır,*" dersek bizi içeri atarlar, ama 100 sene evvel bunları Nietzsche söylüyor ve adama hiçbir şey olmuyor. Hayatı boyunca hiçbir siyasi kovuşturma görmedi. İşte batının güzelliği burada, ne kadar eleştirirsen eleştir, gel altımı oy diyor. O kültür böyle yükseliyor. Evet birkaç soru daha var, onları alalım.

YUSUF CAN KAYA- Frankfurt Okulu'yla Nietzsche arasındaki bir benzerliğe dikkat çektiniz.

ÖMER NACİ SOYDAN- Yani Frankfurt Okulu'nun Nietzsche'den etkilenmesi anlamında söyledim.

YUSUF CAN KAYA- Etkilenme olarak alırsak belki doğru olabilir, fakat benim naçizane düşünceme göre Frankfurt Okulu'nda yığıcı yığıcı yapan, yığıcı değil sınıflı toplum ve sömüren sınıf iktidardır. Çünkü ne kadar temel önermeyi inkâr etseler de Marksisttirler ve bunu inkâr etmeleri mümkün değildir. Olmazsa olmazdır, ama Nietzsche'de o dahilerin insanlığın sınırlarını genişleten özelliği yalnızca dahilerde bulunan bir şeydir ve eğer yanlış anlamıyorsam insanlık içindir, yığıcı için değildir. Bir de bir şey sormak istiyorum. Araştırma fırsatım olmadı, ama ben şöyle bir söz duydum, Maks'la Nietzsche arasında aynı dönemde yaşamalarına rağmen hiçbir polemik olmamış. Duhring'le olan şey gibi, herhangi bir şey yaşamıyorlar. Bunun nedeni ve önemi nedir? Bunu sormak istiyorum. Bir de son olarak beyefendinin dediği konu hakkında bir şey söylemek istiyorum. İkinci Dünya Savaşı paylaşım savaşı değildir. Eğer bugün 75, 80 yaşında Rusya ve civarında yaşayan bir insana sorarsanız, İkinci Dünya Savaşı büyük anayurt savunmasıdır.

ÖMER NACİ SOYDAN- Kim anayurdunu savunuyor?

YUSUF CAN KAYA- O bölgede yaşayan, savaşmış bir insana sorarsanız diyorum.

ÖMER NACİ SOYDAN- Anladım. Başlangıç kısmını söylüyorsun. Yani Hitler'in Rusya'ya saldırması öyledir. O konu bir yana, birinci sorundan başlayayım. Senin karşı çıkmana rağmen çok açık etkiler var Nietzsche'nin Frankfurt Okulu üzerinde, ama özellikle hepsi için değil, Adorno ve Marcuse üzerinde etkileri var. Ben zaten onların adını andım. Bu ikisi üzerinde, özellikle Adorno üzerinde çok büyük etkisi var. Benim Adorno'yla ilgili kitaplarım, yazılarım var, sen onlara bir bak. Görürsün ki Adorno da müthiş seçkincidir, hatta Nietzsche'den daha fazla seçkincidir. Nietzsche'den çok daha fazla seçkincidir. Nietzsche öyle değildir. Onun için onların bu seçkinciliği bir yana, onların üze-

rindeki Nietzsche etkisi demin söylediğim gibidir. Çünkü onların zamanında yaşamadı, bak şimdi Adorno ve Frankfurt Okulu'nun ortaya çıkmasında şöyle bir durum var. 1914'te Birinci Dünya Savaşı çıkıyor, bu 1920'li yıllarda zaten okul kuruluyor. Bu asıl paylaşım Birinci Dünya Savaşı için söylenir, İkinci Dünya Savaşı ayrıdır.

Burada o zaman Marksistlerin bu savaş karşısındaki tavrı şöyledir: Marks'ın dediği an geldi, bu bir paylaşım savaşıdır, kapitalizm, emperyalizm aşamasına geçmiştir, -bu tabii Lenin'in görüşüdür- şimdi artık kendi kendini yok edecektir. Çünkü Marks'ın böyle bir şeyi de var, yani tabii devrimle o yok oluşu hızlandırırın, ama nihayetinde bu kapitalizm kendi kendisini yok edecektir. Bu Marks'ın söylediği kendi kendini yok etme anı geldi diye, o zamanların Marksistleri Birinci Dünya Savaşını böyle karşılıyorlardı. Fakat savaş bitiyor, ondan sonra bakılıyor ki bırak kapitalizmin kendi kendini yok etmesini -bu Lenin'in lafıdır- emperyalizm aşamasına geçiyor, daha da büyüyor. Şimdi bu durum karşısında önceki teorisyenler nasıl tutum alıyor? Birinci kısımdakiler diyorlar ki: Marksist teori böyle diyordu, teori yanlışlanmıştır, vazgeçiyorlar ve artık onların esâmisi de okunmuyor. İkinci kısımdakiler, daha çok bu Lucas'ların ve Ortodoks Marksist dediğimiz, Brecht'lerin olduğu taraf, teori yanlış değildir, biz onu vaktiyle yanlış yorumlamıştık, şimdi onu doğru yorumlamak lazım demişlerdir. Üçüncü bir ses, işte Frankfurt Okulu'nu getiriyor ve bunların hepsi Marksizmin içerisinden çıkıyor. Çok hoş ve benim çok sevdiğim bir şekilde diyorlar ki: *"Teorinin doğru ya da yanlış olmasının hiç önemi yok. Bu bir kere fizik teorisi değil, toplum teorisi. Biz bunu eğer doğrulamak istersek doğrulanır, gerçekleştirsek gerçekleşir. Burada önemli olan haklı çıkarmaktır."* Frankfurt Okulu zaten böyle ortaya çıkıyor, dolayısıyla Marksist teorisinin doğruluğu ve yanlışlığı bizatihi bir şey olarak tartışılmıyor.

Buradan daha sonra Nazi zamanına gelelim. Teorinin temel özelliği demin söylediğim gibi, sentezlerin daima bir önceki sentezden daha iyi olmasıdır. Mesela, feodalite kölecilikten daha iyidir, daha gelişmiştir.

Burjuvazi, feodaliteden daha iyidir, daha gelişmiştir. Yani bir sonraki sentez, bir öncekinden daha iyi, daha gelişmiştir. Bu böyle olsaydı diyorlar, şimdiki Nazizm bir önceki Weimar Cumhuriyeti'nden daha iyi olacaktı, ama hiç de öyle değil. Yani orada tamam sınıfsal olarak bu iktidar ortaya çıktı, o konuda da doğrusu benim biraz şüphelerim var. Çünkü orada artık bir nasyonal sosyalizm ortaya çıkıyor ve orada Almanlar içerisinde bir sınıf ayrımı söz konusu değil, bütün Almanlar bir sınıftan geliyor. Zaten Hitler'in başarısı da orada, sosyalizm niye kullanılıyor? Ondan kullanılıyor, mesela Hitler'den önce bir Alman kadın bir valiz dolusu parayla çarşıya gidiyor. Bir file dolusu sebze, meyveyle evine dönüyor. Böylesine büyük bir enflasyonun, ekonomik yıkımın akabinde bütün işsizlik diz boyu, Yahudi düşmanlığı da oradan çıkıyor.

Almanlarda sınıfsız sınıfsız diyebilirim, yani Marksist anlamda değil, Almanlar sefalet içinde yaşıyor, Yahudiler sefalet içinde yaşıyor. Hitler geliyor, bütün bunları ortadan kaldırıyor. İşsiz bırakmıyor, bütün Almanlar çalışıyor, hatta ünlü bir söz vardır, bütün fabrikalarda yazar: "*Arbeit macht frei*": Çalışmak özgür yapar. Sonradan eleştirilen sözdür bu, çalıştığın zaman özgür olursun. Buna böyle bir ulusal sınıf diyelim, Hitler'in nasyonal sosyalizmi zaten buradan geliyor. Onun zamanında Krumpf da vardı, birtakım zenginler de vardı, ama o Krumpf'lar da, Mercedes'ler de ona hizmet ediyordu. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşını ya da Nazi Almanya'sını nasıl yorumlarsınız bilmiyorum, ben de çok fazla erbabı değilim, ama şunu biliyorum ki Adorno "*Toplum batmıştır*," diyor. Toplum sınıflarıyla batmıştır diyor ve dolayısıyla bu toplumdaki feraha çıkılması tek birey, tek kişiyle olur. Sanatçıyla, kültürle olur. Bunlar kendi sözleri, ben uydurmuyorum. O karanlık tünelin ağzındaki ışığı gören tek kişidir. O bakımdan bu seçkincilikle benzer yanı vardır.

Bir de Marks'la Nietzsche arasında polemik olmaması konusu vardır. Bilmiyorum, olmadı yani, dediğiniz gibi ben de duymadım. Nietzsche'yle Marks arasında bir polemik olmadı, doğrudur. Mesela diğerleriyle Stinner'le filan oldu, ama Nietzsche'yle Marks arasında bir polemik

ben de hatırlamıyorum, bilmiyorum, yani niye olmadığı konusunda da olmayan şeyin sebebini ortaya koymak olur mu bilmiyorum. Varolanın sebebi olur, olmayanın sebebi ne olur ki? Onu bilemiyorum, ama olmadığı tespitinize ben de katılıyorum. Ben hiç Nietzsche'yle Marks arasında o türde bir polemik görmedim.

BARBAROS DEMİRALP- Hocam, önce bu polemikten başlayayım. Marks'la arasında bir polemik yok, ama Marks'ı sevmediği ve determinist bulduğu ve eleştirdiği söylenebilir. Yahudi anlamındaki tek olumsuz sözü de Marks için söyledi. Ben birkaç kaynaktan okudum, tek olumsuz Yahudi lafını Marks için söylemiştir, o olumsuz Yahudi betimlemesi sadece Marks içindir. Yani Marks'ı determinist bulur.

ÖMER NACİ SOYDAN- Sanmıyorum, Yahudiler hakkında verip verip vermediği vardır, ama...

BARBAROS DEMİRALP- Ama çoğu Elizabeth'in çarpıtmasıdır. Yazıtlardan özüne inince öyle değildir.

ÖMER NACİ SOYDAN- O da olabilir, ama Yahudilerin lehine de çok şey söylemiştir.

BARBAROS DEMİRALP- Tabii, lehlerine çok söylemişliği var.

ÖMER NACİ SOYDAN- Dolayısıyla şimdi hangisini alacaksınız? İstedikini alacaksınız.

BARBAROS DEMİRALP- Hegel'i de acımasızca eleştirir. Hegel'i çok ilkel bulur.

ÖMER NACİ SOYDAN- Tabii, tabii, Kant'a da ihtiyar bunak der.

BARBAROS DEMİRALP- Aslında tam bir postmodern. Hocam ben birkaç soru sormak istiyorum. Öncelikle sizin agresif oldu dediğiniz noktaya ben de takıldım. Aslında o önceleri Alman idealizmini savunan bir insan, hatta Fransızlarla savaşa gönüllü olarak gidiyor, orada göğsünden yaralanıyor, o sırada Zürih'e döndüğü zaman Wagner'le olan

ilişkisi daha belirginleşmeye başlıyor, ta ki Parsipal'e kadar, meşhur operasına kadar devam ediyor. Ondan sonra Alman idealizmini şiddetle reddetmeye başlıyor, belki de Hitler'i ilk gören adam Nietzsche'dir. Hitler'in ayak seslerini hissediyor.

ÖMER NACİ SOYDAN- Bunu olumlayıcı olarak mı söylüyorsunuz?

BARBAROS DEMİRALP- Hayır, tahmin ediyor, yani bunu öngörüyor. Bu Alman toplumu batacaktır diyor. Yani Hitler'in toplum yok oldu lafını Nietzsche neredeyse 50 sene önce söylüyor ve Alman idealizmini terk ediyor. Nietzsche'nin hayatında çok çeşitli çelişkiler ve tenakuzlar var, yaşamının belirli döneminde söyledikleriyle, diğer dönemlerinde söyledikleri birbirini tutmuyor, ama acaba farkındalıklar arttıkça, agresiflikler de artıyor mu? Yani biraz önce dediniz ki, sıradanlara göre kurallar belirleniyor. Belki bu insanları biraz rahatsız ediyor olabilir mi, yani farkındalığın artması, toplumla uyumsuzluğu da beraberinde getirebilir mi?

ÖMER NACİ SOYDAN- Bu yorumunda haklısın, yalnız sen idealizm olarak söyledin, ama yalnız idealizm değil, ilk zamanlarında genelde Alman ruhunu, felsefesiyle, edebiyatıyla, sanatıyla yücelttiği aşıkârdır. Özellikle bu "*Müziğin Özünden Tragedyanın Doğuşu*" kitabında bu görülür, hatta açıkça söylüyor. Sokrates'te felsefe öldü ya, kendi zamanına kadar yüzlerce yıl geçiyor. Şimdi o Yunan'ın büyüğü dağına yine bu Almanlar gidecek, yani Almanlardan o kadar çok umutlu. Bunlar kimler? İşte sonradan bunak deyeceği Kant, gerçi sonradan eleştirse de hiçbir zaman hakaret etmediği Schopenhauer, Goethe, Schiller, Beethoven, Wagner, bunların adını söyler. Bu dönemde belki senin deyimimle farkındalıkların olmadığı dönemde diyelim, gerçekten Nietzsche'nin o agresif yanı yoktur. Daha sonraki dönemde her şeye saldıran, aşağılayan, yıkan tutumu, agresifliği oluşuyor. O zaman acaba farkındalıkları arttı da ondan mı öyle diyor, bilemiyorum. Olabilir veya başka nedenleri de olabilir, yalnız ben şunu gördüm: Nietzsche kadar her şeyi bilen filozof ben görmedim. Adam her şeyi biliyor. Baktığınız zaman Nietzsche-

he'de felsefe tarihinin istisnasız bütün filozofları var; edebiyatçılar var, yalnız filozoflar değil edebiyatçılar da var, hatta bazı isimleri ben ansiklopediden buldum. Tisiano, bir şeye örnek olarak veriyor. Meğer bu adam Rusya'da İtalyan devrimcisiymiş, ben duymamıştım. Nietzsche'den duydum, sonra kim bu adam diye ansiklopediye baktım. Yani adamın bilmediği yok.

BARBAROS DEMİRALP- Bizi ilk keşfedendir.

ÖMER NACİ SOYDAN- Evet, bizi keşfeden, Türkler hakkında sözler söyleyen adam, ama adamın hakikaten bilmediği yok. Edebiyatı müziği, sanatın her alanını, özellikle müzik tabii, kendi besteleri de var. Onlar şimdi bestelenmiş.

BARBAROS DEMİRALP- Bayağı virtüöz derecesinde piyano çalıyor.

ÖMER NACİ SOYDAN- Evet ve felsefe de var, yani o kitaplarında bütün filozoflar var. Mesela, hiç alakası yok dersin, ama Leibniz Alman felsefesinin temelidir, Leibniz'i bir cümleyle o kadar güzel bir cümleyle özetliyor ki: "*Leibniz platonizm, Hıristiyanlık ve mekanik arasındadır.*" Hakikaten tam Leibniz'in tanımıdır. Biliyor ki bunu söylüyor. Gerçekten böyle bunları da zamanla öğrendiği için, tabii 15, 20 yaşındayken bunları bilecek hali yoktur. O zaman seni söylediğin farkındalığı arttı deyimi bu anlamda kullanılabilir.

BARBAROS DEMİRALP- Bir de ben sizin yorumunuz üzerine bir not aldım. Onu size sormak istiyorum. Dediniz ki amforaları tarihle ilgili örnek olarak verirken, öyle değildir dediniz. Hakikaten de doğru, ama zaten sistem de şöyle yapmıyor mu? Tarihi sadece kinizm olarak alıyor. Yani bu insanlık sadece savaşmış, başka hiçbir şey yapmamış. Bizim okuduğumuz tarih de böyledir. Yani Hocam, o yönde de amforaların galiba biraz faydası var. Bir de öyle bakmak lazım.

ÖMER NACİ SOYDAN- Evet, doğru.

AKİF YALIN- Hocam ben özellikle diğer filozoflarda pek görünmeyen, ama Nietzsche’de biraz önceki arkadaşımın da söylediği gibi farkındalıkların zaman içinde, yaşamına paralel olarak artmasından ötürü bir delilik olayını görüyorum. Yani ileri düzeyde bir delilik var.

ÖMER NACİ SOYDAN- Ama zaten burada kendisi söylüyor. En özgün düşünce deliliktir diyor.

AKİF YALIN- Evet, ileri düzeyde sıradışı olduğunu görüyoruz, doğrudur. Bunu neyle yorumlayabiliriz, bu yanını nasıl algılamamız gerekir?

ÖMER NACİ SOYDAN- Birkaç şey söyleyebilirim, bazılarını da konuşmamda söylemişim. Bir kere o frengi mikrobi var. Fahişelerden o frengi mikrobunu alıyor, o mikrop beyni tahrip ediyor, hatta son nöbeti, krizi, çarşıdayken bir arabacı atını kırbaçlarken onda Pitagoras’ın ruhu var diye ata sarılıyor, orada yığılıp kalıyor. Yani ondan önce tabii tanrı Diyonizos diye Papa’ya mektuplar yazması delilik işaretleridir. Fakat Nietzsche’nin bütün bu delilik diyebileceğimiz, yani sağlık dışında diyebileceğimiz şeyleri onun düşüncesinin de biraz karakteristiğidir.

Burada yine merhum hocamı anmak istiyorum. Mengüşoğlu bir gün derste şöyle demişti: *“Üç filozof vardır, gördüğünü gördüğü gibi söyleyen. Herakleitos, Marks, Nietzsche”* Nietzsche böyle bir insan. Gördüğünü gördüğü gibi söylüyor, allayıp pullamıyor ve tabii bu da onun hayatıyla düşünceleri arasında çok yakın bir ilişkinin olmasını da doğuruyor. Bir kere hayatında özellikle kadınlar konusunda korkunç derecede başarısız. Şimdi bu adamın kadınların lehine konuşması beklenebilir mi? Nietzsche’nin pek çok insan ilişkileri normal değil diyelim. Bu tür sıradışı bir insan, insan olarak da öyle, bu çocukken de herhalde belli. Çocukken de beş, altı yaşlarında bir gün yağmur ip gibi yağıyor. Böyle gayet aheste aheste eve doğru geliyor. Kapıda annesi karşılıyor, sen ne yapıyorsun, biraz koşana diyor. Ama anneciğim siz koşmayın demiştiniz diyor. Daha çocukken böyle, o zaman da farklı bir çocuk

demek ki, onu demek istiyorum. Tabii farklı bir kişiliği olduğu kesindir. Ben bir de tabii onun en çok Yunan filolojisi üzerinde uzman olmasının onun düşüncesini, onun ilk kaynaklara yönelmesi bakımından son derece verimli kıldığını düşünüyorum. Bu çok önemlidir.

SALONDAN- Filolojiye olan ilgisi felsefenin üstünde midir?

ÖMER NACİ SOYDAN- Evet, yani filolojiye çok önem veriyor. Kendisi filolog zaten, yani boşuna da değil.

SALONDAN- Filoloji olan çalışmaları felsefi olsun, felsefe çalışmalarında filoloji olmasın.

ÖMER NACİ SOYDAN- Evet, filoloji olan çalışmalarında felsefe vardır. Filoloji olan felsefe olsun, doğrudur. *Filologuca* diye kalıttan üç ciltlik eseri vardır. Bu burara çıkardığım notların bir kısmı onlardan alınmadır. Çok ayrıntılı olarak, Yunan metinleri üzerinde çözümlenmeler yapıyor, Yunancayı çok iyi biliyor.

SALONDAN- Alman dilini en iyi kullanan insanlardan biriymiş. Benim Almancam olmadığı için bilemiyorum, hatta Nietzsche'nin çevrilememesinin nedenlerinden biri de çok perfect Almancasının olmasıdır.

ÖMER NACİ SOYDAN- Doğrudur, tabii en iyi demek biraz zordur, ama Schopenhauer de Alman diliyle ilgili çok büyük bir üslupçudur.

ONUR YAVUZTEKİN- Yahudilerle ilgili pek bir sözünün olmadığı söyleniyor, ama mesela "*Ahlakın Soy Kütüğü Üstünde*" de şey diyor: "*Dünya eski Roma ahlakıyla, Yahudi ahlakının savaşıdır ve bundan Yahudiler galip çıkmıştır,*" diyor ve hatta bu bence bu bir eleştiri, çünkü başka bir yerde de şey diyor: "*Köle ahlakı olan geizmini...*" Yani köle ahlakı derken, daha doğrusu nasıl desem, dünyanın böyle sıradanların egemenliği altında olmasının nedenini onların bir çoğunluk olmaları, bir de geizmlerini sade egemen olmak için kullanmaları, yani yaratmak

için değil de daha çok kendi aralarında bir söz geçirmek için kullanmaları gibi olduğunu söylüyor. Bu yönden, bence bu iki bağlamı bir arada aldığımızda Roma, Yahudi savaşı derken, Yahudileri ben çok açık şekilde eleştirdiğini düşünüyorum.

ÖMER NACİ SOYDAN- Doğrudur, ben onu inkâr etmedim ki, ama Yahudileri öven sözleri de vardır. Tabii dediğin doğrudur, Yahudileri eleştiren daha nice sözleri vardır, yok değildir. Bir de şu var, Yahudilerin eleştirisi bağlamında en çok kızdığı şey şudur: İrk dini olmaz diyor, o yüzden Yahudi dinine, Yahudilere saldırıyor. Çünkü biliyorsunuz Yahudilerin dini ırktır, ancak Beni İsrail kavminden olacaksın ki Yahudi, Musevi olabilesin. Nietzsche buna kızıyor, ırk dini olmaz diyor, Yahudilerin dini de ırk dinidir. Şüphesiz böyle pek çok sözü vardır, bir de genel olarak şu vardır: Kitabı Mukaddes'in bir kısmı zaten Yahudi'nin kitabıdır, değil mi? Tevrat çünkü. Hıristiyanlığa saldırırken Kitabı Mukaddes'in sahibi olan Hıristiyanlık aynı zamanda Yahudiliğin de sahibidir, der. Dolayısıyla Hıristiyanlığı onlardan ayırıp da Yahudileri, Tevrat'ı ondan ayırıp da sadece İncil'e saldırdığı söylenemez.

Teşekkür ediyorum.

Felsefe Şöyleşileri.....

“TEKNOLOJİYE KARŞI BİR FELSEFE: HEIDDEGGER”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

16 ŞUBAT 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- Felsefe bir noktada yolda olmaktır ve biz de bunun meşakkatli bir yolundayız. İlk teknoloji felsefesiyle başladık ve bu uğurda birkaç felsefi çalışmamız ve felsefi söylemlerimiz oldu. bugün de Heidegger’in teknoloji karşıtı felsefesini dinleyeceğiz.

Hocamız Ertuğrul Turan Ankara’dan geldi. Kendisine hoş geldiniz diyelim, bizi kırmadı, buraya kadar geldi.

ERTUĞRUL TURAN- Ben de Oda yöneticilerine ve böyle bir konuşmaya fırsat yarattığı için Ömer Naci Soykan Hocama teşekkür ederek başlamak istiyorum. Onun arzusuyla, isteğiyle bu konuyu sunmak için burada bulunuyorum.

Heidegger ve teknoloji karşıtlığı başlığı biraz talihsiz olmuş. Heidegger teknoloji karşıtı değildir. Teknolojinin bu çağda bizi nasıl sahiplendiğini, neden bizim yazgımız olduğunu ve böyle bir yazgiya sahip olmanın neden kötü sonuçlar doğurabileceğini, nelerin kaçınılmaz olduğunu, nelerin üstesinden gelinebileceğini kendi felsefesi içerisinde açıklamıştır. Yani teknolojinin iyi ve kötü yanlarını sıralayan, teknoloji çağında teknolojinin yarattığı patolojilere çözüm arayan bir filozof değildir. Böyle bir felsefeyi de başından beri reddediyor. Neden böyle bir şeyi reddettiğini de anlatacağız. Yani özetle, teknolojinin neden yazgımız olduğunu ve bizi bekleyen tehlikenin ne olduğunu anlatıyor. Daha sonra da bu tehlikenin nasıl aşılacağına ilişkin kendi felsefesi içerisinde açıklamalar sunuyor. Hatta bu yüzden ona teknolojik determinist diyenler de vardır. Tabii bunun doğru bir tanım olduğuna inanmıyorum.

Ben şimdi konuyu bir bilgi sunumu biçiminde ele almak istemiyorum. Çünkü bilgi ölü bir şeydir. Karşınızda duran insanlara bilgi aktarmak aynı zamanda faşizan bir tavidir. Onların düşünmediğini varsayarsınız ya da bilgi aktardıktan sonra en fazla demokratik tavrınız retorik sorulara yanıt vermek olur. Yani önceden bilindiğini varsaydığınız şeyleri yanıtlarsınız. Halbuki felsefenin belki de öyle yapılmaması gerekiyordur. Bizim sorunumuz da zaten felsefeyi bir ilgi aktarımı biçiminden çıkarıp düşünsel bir etkinlik olarak algılamak olmalıdır. Bunu ülke çapında başardığımızı söyleyemiyorum, tabii bu sadece felsefeyle sınırlı bir şey değildir. Bütün toplumsal alanı kucaklayan bir şeydir.

Martin Heidegger Alman filozofudur, 1889-1976 yılları arasında yaşamış ve uzun bir ömür sürmüştür. Siyasi olarak da Nazi damgasını yemiş ve bu konuda asla çok fazla konuşmamıştır. Heidegger'in bu politik hatası üzerine tonlarca kitap yazılmış çizilmiş ve Heidegger'in hem felsefesi hem de geçmişteki politik yaklaşımı bir endüstriye dönüşmüştür. Bütün bunlara rağmen 20. Yüzyılın en önemli filozoflarından birisidir. Hatta belki 21. ve 22. Yüzyıla kalacak tek filozof Martin Heidegger'dir diyelim. Yani adaylar arsında Wittgenstein ve Weitget de var, ne var ki Derrida'yı da sayanlar var, ama Derrida da Heidegger'in çömezi olduğuna göre demek ki Heidegger önemli bir şeyler söyleyen, tanıdık şeyler söylemeyen, demin anlattığım gibi, bize bilgi sunmayan bir filozoftur.

Önce Heidegger'in düşünsel havasını anlamamız lazım, bakın Heidegger şöyle diyor: *"Felsefe kendini anlaşılır kılmaya başladığı anda kendi ölümünü hazırlamıştır."* Düşünmek anlaşılır olmak demek değildir. Düşünmek tanıdık olanı, bildik olanı, bize tanıdık, bildik, doğal geleni aşabilecek bir sıçramadır, bir çabadır. O yüzden felsefi düşüncenin başladığı yer tanıdık, bildik olandan kendini koparmasıdır. Bunu konuşma devam ettiği müddetçe örneklendirir de, demek ki aslına bize felsefi düşünce adına çok büyük bir uyarıda bulunuyor. Aslında düşünce adına da tabii büyük bir uyarıda bulunuyor. Felsefe bildik, tanı-

dık şeyleri açıklamakla yükümlü değildir. Hatta Heidegger felsefe kozmik sorunları çözmez der, felsefe moda değildir, felsefe işe yaramaz der, hakikaten işe yaramaz. Veliler çocuklarını üniversite sınavına gönderir, çocuk felsefe bölümünü kazanır. Veliler, "Allah canını almasın, başka bir şey bulamadın mı, dediklerinde, "bundan bir şey çıkmaz, bir işe yaramaz, demek istemektedirler. Heidegger, doğru diyor, evet felsefenin görevi sıradan insanın işe yaramaz dediği yerde başlar. Çünkü felsefe eğer işe yararsa mevcut ideolojilerin, düzenin emrine rahatlıkla girebilir, işe yarayacak ya, düşünmenin politik bir havası olacak. Halbuki düşünme, hiçbir ideolojinin, hiçbir politik yaklaşımın ve mevcut düzenin isteklerine boyun eğmeden devam etmesi gereken bir etkinlik olmalıdır. Hatta şöyle bir şey vardır, felsefenin herhangi bir değeri savunması felsefenin ölümü demektir.

Felsefe bir değerın değer olarak varolabilmesi olan anı, bir değerın değer olarak kendini sürdürme olanağını savunan bir etkinliktir. Onu da ekler ve şunu söyler: *"Filozof düşünür yalnızdır, savunmasızdır ve savunmasız olmak zorundadır. Düşünceleri savunmasız kılmak zorundayız. Çünkü onları savunmaya başladığımızda onların yanlışlarını da savunmaya başlarız. Onları tartışmaya açmak düşüncenin kendi kırıl-ganlığı içerisinde seyretmesine yardımcı olmaz lazım."* Felsefi düşünce-nin böyle bir etkinlik olduğunu anlatmaya çalışıyor. Büyük filozoflar ve düşünürler dışında bizler buna ne kadar yaklaşıyoruz, ne kadar uzaklaşıyoruz, nasıl bir duyarlılık gösteriyoruz, onu bilemiyorum, ama böyle bir şeyi hayranlıkla izlediğimi kendi adıma söyleyebilirim. Keşke ben de böyle biri olsaydım, en azından hayatımın belirli bir döneminde böyle düşünebilseydim, düşünmeye başlayabilseydim deyip bayağı dertlendiğim olmuştur. Hâlâ da dertleniyorum keşke ben de öyle düşünseydim.

Demek ki Martin Heidegger tanıdık olandan uzaklaşmaktan söz ediyor, sıradan olandan uzaklaşmaktan söz ediyor. Bunlar bizim, düşün-en insanların işi değil diyor. Aynı şeyi teknoloji için de söyleyebiliriz. Heidegger bize teknolojiyi iyi veya kötü, optimist veya pesimist pers-

pektiflerden ele alıp, onun patolojilerine ilişkin çözümler, teknolojiye ilişkin bir etik, ahlak sunmuyor. Heidegger çok daha derin bir şey yapmaya çalışıyor. Teknolojinin neden bu çağda bizim yazgımız olduğunu anlatmaya çalışıyor ve derinlemesine içerdiği tehlikeyi bize sunmaya iletmeye çalışıyor. Bunu kendi felsefesi gereği basite indirgeyip böyle üniversite sınavı soruları gibi bize açıklamıyor. Ezber düşünceler sunmuyor; *“Ben düşünüyorum ve sizi de bu yolda düşünmeye davet ediyorum. Ben budur demiyorum. Çözüm ne diye soruyorsun. Çözüm, o kadar zor ki -bakın, sondan başlıyorum- ancak bir tanrı bizi kurtarabilir”* diyor. Provakatif bir cümleyle başlıyor. Onun tanrısı tabii semitik dinlerin tek tanrısı değil, Eski Yunan paganizmindeki bayağı bir tanrı ve sülalesine inanan biri olduğu için bütün yaklaşımı odur. *“Peki, senin önerin var mı?”* diye sorulduğunda, *“Bir gün benim gibi düşünen birçok insan biraraya gelip bu dünyanın kurtarıcısı olabilirler, en fazla bunu söyleyebilirim, umut böyle görünüyor.”* diyor. Ancak bu basit yanıtın gerisinde olağanüstü karmaşık, olağanüstü güç bir çözümleme vardır.

Her şeyden önce şöyle bir tablo çizmek lazımdır. Heidegger’e göre batı metafiziğiyle teknoloji arasında kökensel bir bağ var. Yani teknolojinin öyküsü, nasıl geliştiği, nasıl değiştiği, sadece 20. yüzyıla ya da tarihsel dönemlere ayırarak anlatabileceğimiz bir şey değil. Heidegger; teknoloji, batı metafiziğinin kendi süreci içerisinde ortaya çıkardığı ve Batı hümanizminin ve Batı insan biçimliliğinin son aşamasıdır diyor, ilk tezi budur ve bayağı çarpıcı bir şekilde devam ediyor.

İkincisini biraz yavaş anlatmaya çalışayım, aman beni anlayın türünde bir kaygısı olmadığı için daha teknik terimler kullanıyor. Aynı zamanda felsefede biraz aykırı bir düşünür. Düşünme biçimi metafizik olmasın diye uğraştığı için, medyatik ya da poetik dediğimiz düşünceyi savunuyor. Neredeyse özne ve yüklemi olan cümleler kurmadan felsefe yapmak istiyor. Aslında bu çok keyiflidir, o cümle yapısının başatlığını, hegemonik yapısını, faşizan yapısını bile atmaya çalışıyor. Aslında o cümleler size çok masum gelebilir, bu budur, şu şudur dediğiniz zaman

bağlısınız. Artık o şeyin başka bir şey olma olanağı yoktur. Biraz sonra göreceğimiz gibi, bir kere onu nesneleştirdikten sonra başka bir şey söylemek şansınız kalmıyor. O şekilde nesneyi nereye oturtuyorsunuz? Sonsuz bir sömürü ve manipülasyon içerisine. Marksist terimle konuşursak, kullanım değerinin dışında onu başka bir şey görme şansımız olmuyor. O şekildeyken nasıl sömürebiliriz, nasıl manipüle edebiliriz? O şey bu manipülatif yapısı içerisinde sonsuz sömürüye açık bir şey olarak kalır. Halbuki Heidegger diyor ki: *“Şeyler kendilerini kendi içerisinde sonsuz bir farklılık içerisinde gösterme şansına sahip olsunar, dünya böyle güzel olabilir.”* Halbuki dünyayı, insanı ve olup biten bütün her şeyi nesneleştirdiğimiz için onu da özünde sonsuz bir manipülasyon, sonsuz bir sömürü aracı olarak gördüğümüz için, bu dünyada mutlu olmanın olanağı yok. Heidegger bunu tehlike olarak görüyor ve diyor ki: *“Çünkü bu yapı, teknolojik dünya şeyi nesne olmaktan, şeyi manipülatif özellikleri içinde görmekten başka bir şeye izin vermediği için, bu bizim sonumuz olabilir.”* Yaşamın fukaralaşması, özgürlüğün ortadan kalkması, sevincin ve umudun ortadan kalkması olabilir diyor.

Bunu esas söyleyeceğimiz şeye iki sözle bağlamak istiyorum. Bir tanesini bir Hollywood filminde duydum, çok hoşuma gitti, şöyleydi: *“İnsanların umutlarını ortadan kaldırırsanız onlara mutlak özgürlük verirsiniz.”* Çünkü umut etmek sorumlulukla ilgili bir şeydir. Pervasız, zincirini koparmış bir insan istiyorsanız, onların umutlarını ellerinden alın. Umudu bitirirseniz insan kendini özgür hisseder. Çağımızın insanının özgür hissetmesinin temelinde bu var. Çünkü umut etmek, bir iyi beklentisi içinde olmak durumunda değil. Hatta şöyle diyebiliriz: Ontolojik olarak insanın bir gelecek beklentisi içerisinde olmaması olanaksızdır. Her zaman bir şey bekleriz. Buna rağmen pratik olarak umutların ortadan kalkması da söz konusu olabilir. İnsan öyle bir umutsuzluk içerisinde, öyle acılar içerisinde olabilir ki ya da çok şaşkın bir hayat yaşayabilir. Koca bir metropolde anlamadığımız problemlerle, bize sunulan, seyrettiğimiz şeylerle gündelik hayatın içinde akıp gideriz

ve zaten umudumuzu yitirdiğimizin farkında olmamız da gerekmiyor. Öyle bir bilinçle umutlarımı bitti, ben ne yapacağım şeklinde değil, onlar zaten bitmiştir.

Burada esas tehlike nerede, onu da bağlamak istiyorum. Sovyetler Birliği çöktükten sonra bize dünyada miras kalan -radikal demokrasi savunucularını bir tarafa bırakırsak, onların biraz Marksizm ölse bile yarı Marksizmle idare edebiliriz diye savları var- ve en korkunç olan şey, -bunu herhangi bir politik liberal demokratik ülkelerin savunucusu olmayan bir insan, yelpazenin neresinde olursa olsun rahatlıkla kabul edebilir- liberal demokratik ülkelerin söylediği şeydir ve o da şudur: Kapitalist sistem -bizim anladığımız biçimiyle sömürü düzeni- doğaldır, insanın yapısına uygun olan budur, bunun dışındaki her şey tukakadır ve olanaksızdır. Şimdi bütün bir dünyaya bu duyguyu yaşıyorlar. Bakın, düşünce biçiminde değil, düşünce biçiminde olsa tartışırız, bu bir duygudur, bize bunu edinim diyorlar, bütün bu bağırış, çağırış budur. Heidegger için bu tarafında olmasa bile aslında kökeninde aynı şeyi söylüyor. Bize dayatılan aslında seçenezsizliktir, umutsuzluktur. İnsana bundan başka türlü düşünemezsin diyorlar. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde olduğu gibi, *“İnsan kendi hayatını sürdürecektir kendi mutluluğu için gereken her şeyi elde etme hakkına sahiptir,”* diye metafizik bir tanım yapmışlar. Hak kelimesi de felsefede ne olduğu belirsiz ucube bir şeydir, tanımı yoktur, kandırmacanın bir parçası da odur. Böyle bir hakkın anlamı da yoktur, zaten biz bunları düşünmeyelim diye çok uğraşmışlar.

Bakın, en korkunç şey budur. Birincisi Hollywood filminden aktardığım, umutların ortadan kalkması, sahte bir özgürlük yanılsaması, bize bunu verdiler. İkincisi de yine tehlikeli bir şey, bu düzenin dışında başka bir şey aramayın diyorlar. Bu düzen de nasıl bir düzendir, Heidegger'e göre bu ülküler eşittir batı metafiziği, yani liberal demokratik ülküler ki Heidegger kendisi demokrasiye inanmayan bir düşünür, topladığında liberal demokratik ülküler eşittir batı metafiziği. Onu da

metafizik nedir diye sorduğumuzda hümanizm ve insan biçimcilik olarak eşitliyor. Bu korkunç duygu, bakın düşünce demiyorum, duygu diyorum, doğal olan budur, bu özgürlük, eşitlik, adalet, bireyin kendini geliştirmesi, ussal çözümler, bütün bize sunulan matematiği, gelişme edebiyatı, değişme edebiyatı, batı değerleri bütün bunların arkasında bu vardır. Bunun dışında bir şey lütfen düşünmeyin, zaten bu olanaksızdır. Siz buna mahkumsunuz.

O meşhur Fukuyama'nın ve akli evvel diğer Amerikan Huntington'ın ve bütün bunların arkasında bu vardır: Batı modeli, batı düşüncesi, batı değerleri; bu ülkülerin dışında bir şey aramayın deniliyor. Biz felsefe yolunda olanlar işte buna itiraz ediyoruz. Sağda, solda ortada, yanda, kenarda olmak açısından değil, umutları ortadan kaldırdığı için, seçenekleri ortadan kaldırdığı için en başından böyle itiraz edilmesi gerekiyor. Bakın batı metafiziği ve teknoloji arasında kökensel bağ dediğinde, ilk önce diyor ki: Aslında varlığın kendini açma süreci var. Var olan gizemli bir varoluş var, varolan kendini açıyor, bir süreci var. Marksistler ona diyalektik süreç diyor, Platon "*idealle duygusal olanın etkileşimi*" diyor, Kant "*aşkınsal ego*" diyor, adı her neyse, açıklanan şeyler de bunlar diyor. Varlık kendini açıyor dediğimizde kendini görüntüye bunlarla getiriyor. İşte, şunlar, masa, sandalye, başka şeyler, açığa çıkan bunlar diyor.

Şimdi bu şeylerin kendini özgürce gösterdiği, açığa çıkardığı yapıya, varlığın süreç içerisinde terk edilmişliği diyor. Bu aslında bir anlamda olumlu bir şey, çünkü olanların özleri tarafından terk edilmesi dar anlamda budur. Bunlar açığa çıksın diye bunları yaratan süreç kendini geri çekiyor. Biz o sürecin kendisini bilemiyoruz, onunla bağlantımız yok, biz sadece ürünlerle bağlantıdayız. Heidegger diyor ki: Bu ürünleri olduğu gibi, tözsel olarak ele alıp, işte bu bardaktır deyip değişmeyen hep bardak olarak kalan bir şey deyip maniple ediyorsun, yapabilirim edebilirim, bu da bardaktır, içine su konulan, camdan yapılan ve hep böyle kalan ve böyle olan bir şeydir dediğinizde geçmiş olsun diyor. Baş-

lıyorsunuz şeyi nesneleştirmeye, sürecin kendisini unuttunuz diyor. Bir şeyi öne çıkardınız, bu açığa çıktı, ama sürecin kendisi geride kaldı. Şimdi bunun pozitif ve negatif yönünden bahsettik. Varlığın terk edilmişliği diyoruz. Dar anlamda bunu eleştiriyor, negatif bir şey, makina ve teknoloji çağı. Şimdi sık sık makina diyeceğim, siz de makina mühendisisiniz Heidegger makinalarla savaşıyor gibi bir şey ortaya çıkacak. Machine shaft diyor kendisi, benim yapacağım bir şey yok. Sizin için rahatlatıcı olur mu, bilmiyorum, ama kendisi şöyle bir şey diyor: *“Bilim teknolojiyi yaratmadı, teknolojik çağ olduğu için bilim de ona mahkum.”* Teknoloji esas yazgıdır. Bilim de bu yazgısallığa aittir. Bu machine shaft kuramına, yani makina ve teknoloji çağının neden negatif olduğuna biraz sonra gireceğiz, bunu daha sonra gestell diye bir kavramla birlikte ele alacağız. Yani Heidegger bütün şeylerin kullanılabilir, sömürülebilir bir düzenek içinde, bir network içinde ele alınmasına dönüştürme işlemine gestell diyor. İngilizce’si enfreaming, Türkçede iki tane çeviri var, berbat bir şekilde çevirmişler birine çatı demişler birine çerçeveleme, steel sözcüğünün bağlantılarını açıklamamışlar.

Heidegger etimolojilerle çok uğraşiyor. Onun sözcükleri inci gibidir, birini sökersen aynı kazak gibi, bütün kullandığı sözcükler birbirini kökensel olarak gerektirir. Şimdi Türkçe çeviri olunca, tabii bir sözcüğü bambaşka bir şeyle karşıyorlar, o etimolojik bağlantılar uçunca tercüme olarak ucube bir şey ortaya çıkıyor. Mesela birisi çatı diye çevirmiş, alakası yok. Bir şeyin sonsuz manipülasyona, kullanım değerine, bir zincire, bir networke dönüştürülme işleminin çatıyla ne ilgisi var? Böyle bir şeye çatı denilebilir mi? Asla denemez. Bu arada çevirmenlere de laf giydirdik. Böylece aslında machen shaft ve gestell dediğinde şunu söylüyor: Varolanlar kendi özlerinden, yani onları ortaya çıkaran süreçten yoksun kalıyorlar. Bu pozitif anlamda gerekli bir şey, çünkü biz bunları bize göründükleri biçimde algılamak için, en azından adlandırmak için buna gereksinim duyuyoruz. Pozitif özelliği budur.

Negatif özelliğiye artık o şey hiç değişmeyen, zamansal olmayan,

hep o şey olarak algılama gibi bir talihsizlik de söz konusu oluyor, ama Heidegger buna talihsizlik demiyor. Bu batı metafiziğinin zorunlu gidişatıyla ilgili bir şey diyor, yani bunun ortaya çıkması seçilmiş, bizim arzu ettiğimiz, bizim iradi tavırlarımızla ortaya çıkan bir şey değildir. Bu bir paradokstur diyor, bunun ortaya çıkması için bunu yaratanın geride kalması lazım, bunu adlandırabilmem için süreci unutmam lazım, bunu adlandırdığım, özne ve yüklemi kullandığım zaman da faşizan bir iş yapmış oluyorum bu budur diyorum. O yüzden Heidegger son zamanlarda hep Japon felsefesiyle, Japon dünyasıyla ilgilenmeye başlıyor. Orada da şöyle bir kaynak buluyor: Çok anlamlılık, yani bir şeyi bir tanıma sığdıramıyorsun. Demin söylediğimiz gibi, bir şey kendini göstermek, kendini açmak için binlerce yol bulabiliyor. Siz buna bardak diyorsunuz düşünün bu bardağın babaannenizden kaldığını düşünün, evinizde, öyküsünü düşünün size sunduğu şeyleri düşünün, sadece bardak olarak içerisine bir şey koyduğunuz bir şey olarak değil, babaanneniz zemzem suyu içmiştir. Siz şarap içmişsinizdir, başkası rakı içmiştir, üç dört nesil o bardağı tanımıştır. Yeri güzeldir, hep odanıza girdiğinizde radyonun yanında o bardağı görmek istersiniz, o renkleri görmek istersiniz. Çünkü size başkasından kalmıştır, onu açımlayan bir öyküsü vardır. Yeriyle, kokusuyla, üzerindeki tozla, yıllarca kullanılış biçimiyle birden bire bu sadece bardaktır deyip attığınız bir şey olmaktan çıkıyor. O şey kendi içerisinde kendini farklı biçimlerde sunma özgürlüğüne kavuşuyor, nesneleşmiyor; artık bardak olmaktan çıkıyor.

Tabii plastik bardaklarla öyle bir ilişkiye giremiyorsunuz. Her yerde vardır. Burada da var, gördüm, çay içiyorsunuz. En fazla ilişkiniz beş-on dakika sürüyor. Nesnedir, bu nedir dediğinizde bardaktır diyorsunuz, disposable kullanıldıktan sonra atılabilir bir şeydir. Hatta bir yarım saat bunun ne kadar güzel bir şey olduğunu da anlatabilirsiniz. Bir kere kullanmayla atıldığı için mikrop bulaşmıyor, ucuz da, tanesini 10 kuruşa alıyoruz, üyelerimiz çay içiyor. Şimdi senin dediğin atadan, dededen kalma bir tarihi olan, büyük bir zenginlik sunan bardağı nereden bula-

çağız. Rahatlıkla böyle bir hayatta, bu çağda böyle bir nostalji gerekmiyor diyebilirsiniz, ama sadece bardak değil ilişkilerimiz de öyle oldu. İnsanlar arasındaki ilişkilerimiz de tanımlanmıştır.

O tanımlandığı için de sürekli ağlıyoruz, niye dostum yok, niye sevgilim yok, niye karımdan az hoşlanıyorum, niye mutsuzum, çünkü onu da nesneleştiriyorsunuz. Neden? Çünkü ondan dolayı, evlendiğimiz insanları birden bire çözüyoruz, ruhunu talan ediyoruz. Ne olduğunu bilmek istiyoruz ya, genel yaklaşımımız o ya, nesneye döndürme, dünyayı nesneleştirme gibi bir tavır içerisindeyiz. Biriyle beraber olduğunuzda hemen soruyorsunuz, işin ne, hangi partiyi tutuyorsun, kaç lira alıyorsun, boyun kaç, rengin ne, nerelisin değil mi, sormayan var mı? Birinde merak etmediğiniz, bu biraz gizemli kalsın otuz yıl sonra saçının gerçek rengini öğreneyim, hayatın böyle güzel bir oyun olduğunu kabul edeyim oluyor mu? Olmuyor, sonra o insanı da nesneye dönüştürdüğünüz, için ya ben bu kadınla ya da bu adamla evlendiğimde ne kadar seviyordum, bana ne oldu ya, büyü bozuldu diyoruz. Büyü bozulmadı, büyü yoktu ki bozulsun; çünkü o şeyi bozduk.

Bu konu Heidegger'in teknik terimleriyle anlattığımda daha iyi anlaşılacak. Çünkü o bir anscrietum. Bu tek tanrılı dinlerin bize verdiği en büyük zarar, o yaratılmış olması efsanesidir. İnsan bir şeyin yaratılmış olduğunu öğrenir öğrenmez bekleyemiyor. Çünkü antik Yunan'da o yoktu, füsus vardı. Doğa dediğimiz şey, bir şey kendini açıyor, çiçeğin çiçek açması gibi, o sürece karışamazsınız. Gizemli bir şeydir. Anlamazsınız, beklersiniz başında, bir saniyede açar, şimdi gerçi açılışını aşama aşama göstermek için kameraya alıyorlar. Dediğim gibi o yaratma fikri buraya da aktarılıyor. Eşyalarla olan ilişkimiz bu sömürü ilişkisi burada bitmiyor, insanlarla olan ilişkimize de taşıyoruz onu, demin söylediğim gibi büyü ondan bozuluyor. Yani bir saniye üç-beş saniye bekleyemiyoruz. Gizemi bozmak için elimizden geleni yapıyoruz. Hatta Aragon'un *Elsaya Şiirler*'de "*Gözlerin bana kapalı ülke*" diye bir şiiri vardır, onu çok severim. "*Gizeme izin ver, sende bana kapalı, benim bil-*

mediğim, benim ulaşamadığım şeyler de olsun,” diyor. “En azından öyle ol, öyle kal,” diye başlıyor.

Heidegger’e göre sadece nesnelere değil insanları da yaşlılar, zenciler, Yahudiler, Kürtler, Aleviler akılınıza ne gelirse, o şekilde kategorize ediyoruz. Onlardan da öyle söz ediyoruz. Mesela yaşlılar Amerika’da ontolojik bir kategoridir. Onlar çünkü bir sanayi oluşturuyorlar, yaşlı olmak bir sanayi demek, insan olmak demek değil. Şimdi burada da başladı, yaşlılara bakımevleri değil, onlar ilkel kaldı, bunlara, zengin emekli yaşlılara paralarını almak için rezidans holl’lar açıyorlar. Bir sanayiye dönüştü, yaşlı olmak insan olmak değildir. Bakın, ne çarpıcı bir şey, yaşlı olmak bir sanayi ürünü olmak demektir. Nasıl rezidant hall’larda yaşayan böyle güzel, şimdi Türkiye’de de başladı, ne diyorduk, huzurevi diyorduk değil mi? O da kötü bir laf, huzurevi, öbür dünyayı gitme gibi bir şeyi çağırıyor. Ancak Amerikalılar güzel bir isim bulmuşlar ona, bilimi de var, geriatric diyorlar galiba, ne demek, insanın yaşlandığı anda dünyası mı değişiyor ki onun bilimi olsun. Nedir, yaşlanınca bütün faaliyetler duruyor, ona da bilim uydurmuşlar.

Bilim ve bilgi teknoloji belki en derin anlamda mutsuzluğumuzun kaynağı, fakat ideolojik olarak çok sarılmışız, buna o kadar alıştık ki sorgulamayı da unutuyoruz. Bir tarihte Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğrencilerime, hâlâ düşünmüyoruz evladım dedim. Ben otuz yıldır düşünemedim. Çocuklar bana dediler ki: “Nasıl düşünemiyoruz hocam? Şimdi kalkacağım kenefe gideceğim, yemek yiyeceğim, arkadaşlarla buluşacağım, medeni hukuk çalışacağım, bunlar düşünmek değil mi?” Bunlar düşünmekse, o zaman hiçbir sorun yok, herkes düşünüyor demektir dedim. Hayatta yapacağın şeyleri planlamanın adı düşünmekse mesele yok, düşünüyorsundur, ama ben hâlâ düşündüğümü zannemiyorum dedim. Yani düşünmedim ben, ne olduğunu da bilmiyorum, gerçekten düşünmedim, siz de kendinize sorabilirsiniz. Yani hayatınızın ne kadarında düşündünüz? Bir üçkâğıt düşünmek anlamında değil, arkadaşınıza, dostunuza nasıl bir trip atayım da değil ya da size verilen

bir formülü bir şeye uygulamak da değil. Sizce gerçek anlamda düşünmek ne olabilir? Heidegger işte o düşünme, tanıdık olandan sıçrama, kopma demektir diyor. Bambaşka bir alana atlamak demektir diyor. Eğer çözüm arıyorsanız öyledir. Diyalektik bunun içerisinde gelişecek, sonra şartlar olgunlaşacak başka bir yere geçeceğiz, öyle bir şey olmaz bunlar hep hikâye diyor. Heidegger'in inancı o yönde gelişiyor.

Şimdi bunlar açığa çıktı ve teknolojiyle ilgili soruna ilişkin Heidegger bağlantısı şu, diyor ki: *“Varlık varolanların açığa çıkması için geriye çekilir ve özünü reddeder.”* Pozitif olarak geride duruyor ve o gizemli sürecin kendisini bilemiyoruz. O açığa çıkma, gizli kalma sürecidir. Birçok şey gizli de kalabilir. Burada mesela hiç açığa çıkmayan bir gerçeklik de olabilir. Şu yaşadığınız Makina Mühendisleri Odasında açığa çıkmayan ilişkiler bütününde bir şeyler de olabilir, açığa çıkan şeyler de olabilir, saklı kalan da olabilir. Bunu bütün bir varlığın, bütün bu yaşamın kendisi için düşünün. Açığa çıkanlar ve saklı kalanlar, açığa çıkma hayat için bir armağandır diyor. Güzellikleri ve gerçeklikleri yakalamak. Saklı kalmasıysa hep üzüntüdür ve öldüğü zaman da danke schön diyor. Bunlar çok talihli insanlar, biz köpek gibi titreye titreye öleceğiz. Adam felsefesini bağlıyor, bakın eski İngilizce'de thank sözcüğüyle think sözcüğünün bağlantısından thank fur olmak aslında thank full olandır diyor. Şükran aslında düşünmek demektir diyor ve o bağlantıyı çok derin anlamda kuruyor ve ölünce danke, thank diyor. Yani adam buluştuğu zaman, artık buluştuğu kimse, işi yine poetik bitiriyor.

Sorun şu, Heidegger diyor ki; *“Eğer bu düzen böyle devam ederse, sadece açığa çıkanları bilip o sürecin kendisini, bunların özgürce farklı bir biçimde kendini gösterdiği şeylerin, o düzenin sonunu getirirsek bu tarihin sonu demektir.”* Başımıza gelecek felaketi de ben bilemiyorum diyor. Ne korkunç bir şey. Bu varlığın terkedilmişliği yanında bir de unutulmuşluğu var, o daha berbat bir şeydir. Çünkü varlık bu düzenden haberdar değil, yani kendi kendinden haberdar değildir. O gizemli bir açılış, olagelen bir şey, eranis diye bir kavram kullanıyor. Her şey ne ise

o olur, o tarafından sahiplenir diye bir düzenden söz ediyor. Sorun şu: Biz bu düzenden haberdar olmadığımız için varolanlar kendini evde hissediyor. Tanıdık, güzel, kaçmaya gerek yok. Bu bildik, doğal olan. Deminki tehlikeden söz ediyorum. Evet, bu işte, düzen bu nasıl farklı olabilir. Bu Heidegger bizi kandırıyor mu? Bardak kendini başka nasıl gösterecek, fanteziye bak. Dünyadaki şeyler kendilerini -ben onları nesne olarak adlandırmayacağım- kendi içlerinden çok farklı biçimlerde gösterme şansına sahip olacaklar. Bu bir fantezi mi? Fantezi değil, gerçek, doğru ve yaşam dediğimiz şey hep budur. Tanıdık bunlardan geçiyor ve bunun en tehlikelisi artık sorgulama yapmaya da lüzum kalmıyor.

Heidegger *Das zeit alter der fuhligem fraklost zinheit* diye uzun uzun söylemiş, İngilizce'si daha basit, İngilizler *Lock of querscnik* demişler. Sorgulanacak bir şey yok. Ne gerek var. Bakın hayatımızda da öyle değil mi, bu felsefe yapan insanlara baktığımızda bunların başka işleri yok mu, özne nesne diye abuk sabuk sorular soruyorlar. Ben öğrencilerime de soruyorum, hakikaten bunu özne nesne diye, mesela postmodernistler bu özne, nesne ayrımı bizi mahvetti diyorlar. Postmodernistler için, qugit ergasum bizim anamızı ağılattı diye Descartes düşmandır. Unakitan'dan ya da Erdoğan'dan bahseder gibi, Descartes'ten bahsediyorlar. Öğrencilere soruyorum nedir bu diye, onlar da 23 Nisan şiiri gibi anlatıyorlar. Hiperbolik şüphe, işte kendimden şüphe ettim, bir cin beni kandırmadıysa şudur, budur, o zaman düşünüyorum, öyleyse varım. Nedir bu? Bunun üzerine bir düşündün mü diye soruyorum öğrenciye, insanlar niye bundan bu kadar şikâyet ediyorlar. "*Bilmiyorum hocam, en fazla ben 13. tercihim diye geldim,*" diyor, ondan sonra kaçıyor. En fazla bunu söylüyor, 13. tercihimdi hocam, bunu bitireyim de öğretmen olayım, formasyon hakkım yok da, ben anlamıyorum bu soruları, işte ne anlatıyorlarsa yazıyorum. Sistem de ona uygun, çünkü öyle hocalar da var. Şüpheyle, kuşku sözcüklerini değiştirdiği için öğrenci iki defa aynı dersi alıyor.

Özgün olan varlığın tarihsel olagelmesi üzerine, peki, nasıl bir aralık bulacağız diyor. Varlığın tarihsel olagelmesi, nasıl bir zaman mekân aralığında biz varlığın bu sürecini hatırlayacağız, anımsayacağız. Varlık unutulmuş, metafizik bu sürecin kendisidir. Ona o zaman *leit frage* diyor. Yani temel soru, yönlendirici soru diyor. Şimdi metafiziğin soruları yönlendirici sorular değil diyor, çünkü baştan söylüyoruz, soru sormuyoruz. Bize bu düzen normal geliyor, sorgulama gibi bir durum söz konusu değil. Sorgulamamak için hazırlanmışız. İki şey oluyor, ya sorgulamamız engelleniyor ya da sistem bize bilgi verdiği için, bilgi de korkunç bir şey, düşünemiyoruz. Nietzsche ne diyor: *“Düşünme sonunda bilgi elde edeceğine düşünen salaktır, hiç düşünmeye başlamasın.”* O aptalca bir şeydir, bilim adamına da diyor ki: *“O bilgi arama peşinde değil ki, o kendi egosunu arıyor.”* Yani bilgi aramak egoyu aramak gibi bir şey, düşünmekle ilgisi yoktur.

Heiddegger, düşünmek şudur, diyor: *“Bir yaz akşamında, buğday tarlalarında, ay ışığında başaklar salınırken hem o hışırtıyı hem o toprağın kokusunu almak gibi bir şeydir.”* Bunu hayal edin, düşünmek budur diyor, öyle bilgi, üç, beş değildir. Düşünme bu kökensel şeyi kavrayabilmektir diyor.

Heiddegger: *“Temel sorgulamayla yeni bir dönem başlayacak,”* diyor ve *“Varlığın terkedilmişliği ve unutulmuşluğu çağımızın başat düşüncesini temsil ediyor,”* diyor. Nasıl? Teknoloji çağıyla, bunun semptomlarından, belirtilerinden söz ediyor. Verhuligen, bunlar nelermiş? Hesaplama, her şey niceliksel. Her şeyi aynı düzeye indirgeme hastalığımız var, teknolojiye de öyledir. Her şey niceliksel olarak, ölçme, biçmeyle anlamlı oluyor. Bakın siz mühendissiniz sizin için anlamlı olan şeyler hesaplamayla ilgili olan şeylerdir, bir şeyin başka bir anlamı yoktur değil mi? Hesap kitap yapacaksınız, yani onları matematiksel formüllerle ifade etmediğiniz ölçüde sizin için onların bir anlamı yoktur. Mesela bir gün batımının, gün doğuşunun bir astronom için bir anlamı olmadığı gibi, değil mi? Nedir, güneş battı. Nermi Uygur: *“Güneş battı,*

cız,” der, değil mi, güzel bitirir. Adam bize, güneşin battığı bir yanılsamadır, dünya rotasında dönüyor, güneş de dönüyor, sen battı zannediyorsun diyor. Biz de diyoruz ki: Peki, sevgilinle el ele tutuşup günbatımını seyretmek nasıl gerçekliktir, nedir onun adı? Hesaplayamadım diyor, yani bunun formülü yok. Nasıl anlatacak, ya da gün doğuşunu nasıl anlatacak.

SALONDAN- Bunu mühendisler mi söylüyor.

ERTUĞRUL TURAN- Yok, mühendisler söylemiyor da ben onlara laf atıyorum. Heidegger buna bir örnek veriyor. Mesela, günbatımı için ne diyeceğiz diyor, bu onun sözüdür. Yani hesap kitap açısından bakarsak böyle görünüyor diyor, aslında hayatta bizim aynı oranda doğru karşılamamız gereken, bizi coşturan şeyler için birçok örnek veriyor. Bunun bir hesabı kitabı yok ki diyor, gidip orada haz alıyorsunuz ve bu da o rota kadar gerçek. Şöyle bir itiraz olabilir, yani bilgiye bu türden bakmak aslında anlamak için gerekli bir aşama, yani Heidegger hep sinirleniyor buna diyebilirsiniz haklı olarak, ama böyle analitik bir yöntem olmadığı sürece birçok şeyi bilme şansımız da yok. Yani bardağın camdan yapıldığını, şöyle sert olması gerektiğini, silikonun özelliklerini bilmezsek böyle bir şey yapamayız denilebilir. Bu gerekiyordu, onları biliyoruz, ama bardağın öyküsü, nenemden kaldı, içinde zezem suyu içti vesaire, yani Heidegger bu gerçeği araştırıyor, ama bu gerçeğin açığa çıkması için bunun da olması gerekir türünden bir itiraz da söz konusu olabilir.

SALONDAN- Duygusal mı arıyor? Sanki her şeyinde duygusalılık var.

ERTUĞRUL TURAN- Duygusalılık aramıyor, sabır arıyor. Neye sabır? Özgürlük tanımından vereyim. “Özgürlük hakikate tahammül etmektir,” diyor. Biz onu yapamıyoruz diyor, manipüle ediyorsun, boğuyorsun, nesneye dönüştürüyorsun, o güzelliği yaşayamıyorsun, o sabrı gösteremiyorsun. Belki ilahi şeylerden, tanrısal şeylerden bahsediyor, ama onu

böyle bizim Mevlevilere, sûfilere benzetiyorlar. Mistik bir havası olduğunu söylüyorlar, ama bu kadar derin teknik bir felsefe yapıp öyle bir mistisizme varmıyor. Gerçi tanrı bizi kurtaracak diyor. Son tanrı birilerine dokunacak diyor, ama bütün bunları söylerken aklında hep İlk çağ'daki Yunan hayatı var. Bunları söylediğinde aklında hep o Polis'lerin, Platon'un, Aristo'nun, Herakleitos'un yaşadığı dünya var. Tek tanrılı dinleri düşünmüyor, onlardan da bir şey olacağına inanmıyor. Zaten tek tanrılı dinler dünyayı böyle algılamamıza neden oldu.

Hesaplama şu: Varolanlara, yönlendirici ilke ve kurallarla yaklaşıyoruz. Örgütlenme en büyük şey. Her şey hesapla, niceliksel olanla düzenleniyor, niceliksel olanla düzenliyoruz. İkincisi hız, teknik hızın mekanik yükselişi söz konusudur. Hız bize sürpriz mania sunuyor. Az sonra mantığı var, bir şeyin hep sonra gelmesinin tadını arıyoruz. Bir anın başka bir anın içinde patlaması bize zevk veriyor. Az sonra ne olacak, daha sonra ne olacak, daha sonra ne olacak? Bu bizim ontolojik yapımızda var, başka bir şeyi beklemek, sonrasını merak etmek. Mesela televizyonlarda görüyorsunuz, bir trafik kazası olmuş, salağın biri bakaçağım diye hafif yavaşlıyor, bir de ona arkadan çarpıyorlar. Ne var diye merak ediyor, bu var, kayıtsız bir merakımız var. Ne olduğu ve sonra ne olacağını merak etmek yapımızda var, ama bu hız, sürekli bir anın başka bir anın içinde patlamasını, değişmesini bekliyoruz.

Televizyonlarda çok kullanılıyor, "az sonra" dedikleri çok basit bir şey psikolojimize hizmet ediyor. Yani Heidegger bunu kayıtsız merak diye anlatıyor. Televizyona seyirci olarak bakıyoruz, hatta bizleri nitelendirirken buna çağın aptalları diyor. Seyirci olan, verilenle idare eden, sorgulamayan insanlara çağın aptalları nitelendirmesinde bulunuyor. Çağın aptalı olmak bu demektir diyor. Televizyondaki "az sonra" mantığı işte bunun üzerine oturmuş bir iletişim mantığıdır.

Başka bir şey de kitleleşme, masifmist dediğimiz şeydir. Çok övündüğümüz, o standart hale gelen, herkes için ve her şey için ortak olan

var. Tek bir seviyeye indirmek. Herkes için ortak McDonalds'la övünürüz değil mi? Hong Kong'da da Mc Donalds'ın bir köftesini yerseniz, İstanbul'da da yerseniz aynı lezzettir. Bakın ne güzel. Neresi güzel? Bir tadı herkese aynı tatta sunmak kadar faşizan bir şey olabilir mi? Tat bu, bireysel, sübjektif bir şeydir. Bakın şundan şu tadı alacaksınız, sen de, sen de aynı şeyi yediğinizde aynı tadı alacaksınız. Bir kadını sevdiğinde sen de, sen de nasıl tanımlıyorsam onları bana anlatacaksınız. Seks yaptığımda da aynı şeyi bana anlatacaksınız. Benim istediğim şeyi bana anlatacaksınız; bu tadı alacaksınız.

Heidegger makinalaşmaya neden karşıdır? Dar anlamda yapılabirlikten söz ediyor. Yapılabilirlik aslında sorun yaratıyor. Yunan düşüncesinde tekne ve poesis var. İki farklı yaratma şekilleri, tekne yapıp etme, poesis bizim yaratıcılık dediğimiz, poetik olan şekilde yaratmaktır. Bunlar Yunan tragedyelerinde de vardır. Sophokles'de, Antigone'de vardır. Füsüs de bir güç var, doğa yaratıyor, ama insan da bu tekne ve poesisle ona karşı geliyor, karşı bir güç var. Cezasıysa görüntü, açığa çıkanlar var ve yanlışlar insanın bu savaşımında cezası, tragedyanın bütün özü de budur. Yani açığa çıkanı gerçek sanıp yanılmak, o yanlış da aslında füsüsle insanın savaşımında cezadır. Sophokles'i okuduğumuzda aynı tadı buluruz. Böyle bir savaş var, Yunanlılar da fark edebiliyor. Tekneyle poeside, özellikle tekne, onlar da biliyorlar, tekneyi füsüsden ayırıyorlar. Füsüs hiç müdahale edilmeyen varlığın kendini açma süreci, ama tekne insanın kontrol ettiği bir şeydir. Hatta Antigone'nin korel bölümünde müthiş bir övgü vardır. Heidegger insan tanımını da oradan alır. Dainaton diye bir kavram vardır, yani garip, tekinsiz varlıktır. Çünkü o kendini hiç evde hissetmiyor, diğer canlılara benzemiyor. Sürekli bu füsüsle bir karşı güç içerisinde olan bir varlıktır diyor.

Heidegger diyor ki: *"Bu safça yaklaşım Hıristiyanlıkla birlikte tek tanrılı dinlerdeki semitik yaklaşımla bozuldu."* Yani bir şeyi yaratmakta neden ve etkiyi buluyor insanlar diyor. Bir şeyin nedenini bulabildi-

sen onu tümüyle kontrol edebiliyorsun. Kontrol fikri, instrimentum düşüncesi böyle başlıyor. Yaratma düşüncesiyle başlıyor. Yunan mitolojisinde, kozmagonyasında dikkat ederseniz yaratma yoktur. Tanrıların mutlak güçleri de yoktur, sınırlıdır. Zeus bizim cumhurbaşkanı gibi, yetkileri sınırlandırılmış bir tanrıdır. Sürekli diğer tanrılarla aralarında bir çekişme vardır, ama tek tanrılı dinlerde yaratma öyküleri vardır. Hepsinde altı günde yarattı, yedinci günde dinlendi diye sunulur. Bu yaratma fikri için diyor ki, neden ve etkiyi de, nedenselliği de, cosaliteyi de insanların kafasına sokuyor. Artık bir şeyin yapılabilmesinin temelinde neden sorusu da başlıyor. Sürekli neden soruyoruz. Nedeni sormak demek onu kontrol etmek demektir. Yani nedenini bildiğimiz zaman tekrar edebilirsiniz, siz de yapabilirsiniz demektir. Bilim ve teknoloji işte bu Juduok Hıristiyan diyor, belki ona İslam'ı da eklemek gerekiyor, Yahudi, İslam ve Hıristiyanlıktaki bu yaratma düşüncesi yapılabilirliği doğuruyor. Neden ve etkiyi doğuruyor ve nesneyi doğuruyor. Böylece full manipülasyon, tümünden kontrol etme fikri ortaya çıkıyor. O füsusla varlığın kendini özgürce, farklı biçimlerde göstermesi, o özgürlüğe sahip olması, nedensellik ve yapılabilirlikle bambaşka bir olaya dönüşüyor. Yapılabilirlik, nedenini biliyorum, tekrar edebilirim, o odur. Bir de farklı bir şey olamaz demeye başlıyoruz, böyle sürecin kendisini, o zamansal süreci bir kenara atıyoruz. Bardak bardaktır, bundan yapılmıştır, tekrar ettiğimde aynı şeyler olacaktır, o odur; yani bir tözdür, artık değişmiyor.

Descartes ve Kant'la öznellik, sübjektivite ortaya çıktığında, neden tanrı tarafından yaratılmakla özetleniyordu. Moderniteye Descartes'le başladığımızda görüntünün, en azından görüntünün nedeni olarak öznellik ortaya çıktı. Yani bana bir şey nasıl görünüyor? Özneliği Descartes'le birlikte anlamlı kılan oydu, deminki 23 Nisan şiiri dediğimiz şeyi anlamlı hale getirdiğimizde, bana o şeyin o şey olarak görünmesi oluyor. Bu sefer neden o. Bu Kant'ta nasıl değişti? Fenomen dediğimiz şey ortaya çıktı, yani kendi içinde bir şeydir, ama önemli olan bana

nasıl göründüğüdür. Kant'ta böylece olanlar nesne oldu. Niye olanlar nesne oluyor? Kendini kendi içinde özgürce gösteren şeyler olmaktan çıkıp nesne olmaya dönüşmeleri, gegen schtand nedir? Bana nasıl görünüyor artık kale aldığım odur. Basit bir biçimde öznelik bunu anlatıyor, ama dünyayı böyle algılamanın çok derin etkileri var. Felsefe bana nasıl göründüğünü araştırmaya başlıyor. Böylece aslında Kant'la bitirdiğimizde korkunç bir şey ortaya çıkıyor. Bize görüldüğü gibi dünyayı inşa ediyoruz. Dünya bize görüldüğü gibi inşa edilmeye başlıyor, kendisi gibi değil. Mesela bunu Bush'a uygulayabilirsiniz. Ona nasıl görünüyor dünya? Barış ve özgürlük getiriyor dünyaya, adam dünyayı öyle görüyor. Irak'ı, orada ölenleri öyle görüyor değil mi?

Bunu bir makalede yazmıştım. Makale batılların hakikat opsasyonu ile ilgiliydi, felsefe onların kendi gerçekliği ya, bunlar kendi kendilerini kamçılama sevirler, bir de bizi öyle yanıltıyorlar. Mesela Amerikalılar Vietnam'a gidiyorlar. Sonra Vietnam filmleri yapıyorlar, çok seviniyoruz. Bak adam kendini eleştiriyor, biz bir 12 Eylül filmi yapamadık, adamlar şakır şakır Vietnam filmi yapıyor diye ayrıca onları kutsuyoruz. İşkenceyle doğru arasında da doğru bir bağ kuruyor, ben onu Bush'a ısrarı açısından uygulamaya çalıştım. Heidegger diyor ki: *“Eski Yunan'da özgün insan hakikate ulaşıyordu, logosu vardı, ama kölenin logosu yok. Köle o, aşağıda olması gerekiyor, ama hakikatte evrensel olmak zorunda.”* Çünkü hakikat dediğiniz şey özgür vatandaşla sınırlı kalırsa olmaz. Kölenin de kabul etmesi lazım, ama kölede logos yok, kafa yok, öyle tanımlamışlar. Biz buna gerçeği nasıl anlatacağız? Bedeni bunu bize itiraf edecek. Aslında bir anlamda işkencenin anlamı odur. Yani bir şeyi bedene söyletmektir. Böylece hakikatin evrenselliği gündeme geliyor. Şimdi bu dangalak da aynı şeyi yapıyor. Size özgürlük getirdim diyor, onlar da inanmıyorlar. O zaman sizi öldüreceğim diyor ya da işkence yapacağım, ne zamana kadar? Evet, Bush bize özgürlük getirdi, sağ olasin Bush deyinceye kadar. Aynı mantıktır. Şimdi bu kadar sinirlenmesinin, bu kadar tepki göstermesini daha masumane alıyo-

rum. Adamın kafasını bozan kimse, biz özgürlük götürmeye çalıştık, götüremedim, niye kimse inanmıyor. O hakikati paylaşmıyor, ama paylaştırmak istiyor. Aynı şeyi bize de dayatıyorlar. Heidegger orada da güzel bir şey söylüyor. Şimdi bize neyi dayatıyorlar? Bakın bu kendi filozofları ve kendi geleneklerinde olmayan bir yoldur. Beni esas kızdıran budur. Avrupa Topluluğu diyor ki, böyle yapacaksınız. Size bir paradigma dayattırıyoruz, böyle yaşayın diyor.

Kierkegaard'la Heidegger de diyor ki, *“Değerler yaşanan şeylerdir, soyut şeyler eşeğin havucun peşinde koştuğu gibi peşinden koşulan şeyler değildir”* Bunlar çok net, Kierkegaard gibi Hıristiyan bir filozof bunu bas bas bağırarak söylüyor, Heidegger de aynı şekilde söylüyor, ama bize bakın, böyle bir paradigma var bunu yaşayacaksınız diyorlar. Bilimde Thomas Kun diyor ki: *“Paradigmalar oluşturulup buyurun bu paradigma içinde çalışın diye bilim adamlarına verilmez.”* O kendiliğinden olan bir şeydir, kültürel hayatın değerleri de öyledir. Türkler, Türkiye’de yaşayan insanlar nasıl yaşamaları gerektiğini, o değerleri, kendilerine özgü bir şekilde kendileri bulacaklar, kendileri yaşayacaklar. Dışarıdan empoze edilmiş bir değer sistemini yaşamak olanaksız. Avrupa Topluluğu ve Avrupa için neler düşünüyorsunuz bilmiyorum, ama kendi düzenleriyle ilgili olarak aynı eleştiriyi kendilerinden 100 yıl önce yaşayan filozoflar da yapmış.

Demek ki makinalaşma ya da teknoloji düzeni dünyaya da bize görüldüğü gibidir. Bu görüntünün içerisinde demin söylediğim şeyler var. Hesaplama, hız ve masiflist dediğimiz her şeyi aynı düzeye indirme var. Bu erlebniz kavramı, yani yaşamı boğup, yaşam deneyimi dediğimiz şeyi öne çıkarmaktır. Yani bize tanıdık, görüldüğü gibi gelen yaşamı öne çıkarıp gerçek yaşamı boğduğunuz zaman buna düşünsel olarak, teknik terimle reprezentasyon ya da Almanca’da for gestelheit, vor Stellung diyoruz. Yani artık önüne koyuyorsunuz, sana görüldüğü gibi sınırlıyorsun. Objektum ya da sübjektum dediğimizde, özneye nesnenin etimolojik bağlantısını kurmak Latince’de daha olanaklı, bizdeki

gibi değil, özne ve nesne dediğimizde aynı bağlantıyı göremiyoruz. Önüne koyan gegenstand, yani bana nasıl görünüyorsa odur, o biçimdedir.

Makinalaşmayla birlikte başka bir terim, başka bir semptom da gegantik dediği şey. O da sonsuz, sınırsız ölçülebilirlik, yapılabilirlik, bütün bir dünyayı niceliksel olana indirgemek. Heidegger o dönemde 1935 ve 1936'larda teknoloji eleştirisini bununla sınırlandırıyor. Daha sonra 1956'lara geldiğimizde gestell kavramını öne sürüyor. Orada da esasen anlatmak istediği, demin özetlemeye çalıştığım şeydir. Teknolojinin özü teknolojik değildir diyerek bize şunu anlatıyor, diyor ki: *"Teknoloji aslında bir biçimde varlığın açığa çıkmasıdır."* Tarih boyunca ilerlerken Yunanlılardan başlıyor, Aristo'nun dört nedeninden başlıyor. Maddi neden, ereksel neden, yeter neden, diye başlıyor ve yine bir kase örneği veriyor. Onun kase olarak kendini açığa çıkarmasını sağlayan teknoloji aslında bir çeşit açığa çıkarma biçimidir. Peki, neden modern teknoloji zararlı ya da onda bir tehlike hissediyorsunuz diye sorduğumuzda, yanıt olarak: *"Bu otantik olmayan bir biçim. Çünkü biz onu açığa çıkarma değil onu sürecin bir parçası olarak dönüştürüyoruz"* diye başlıyor. Yani şöyle örneklendireyim: Fırat ve Dicle Nehirleri üzerine baraj kuruyoruz. Hatta cumhurbaşkanlarımızdan birisi bu baraj yapma işine çok seviniyordu, muhteşem bir şey olduğunu zannediyordu. DSİ Başkanlığından başlayıp ne dangalak bir toplumuz.

Hep onu anlatmaya çalışıyorum. Bir de tersinden düşünseniz baraj yapmak ırmağı bozmak demektir. Akan bir suyu durdurmak demektir, değil mi? Akan bir suyu durduruyorsunuz ve insan olarak öyle küstahsın ki -eleştiri orada- orada bozduklarının farkında bile değilsin. Bunu GAP'ı yaptıklarında tuzlanmayla gördük. Sadece tuzlanma değil, flora gitti, orada yaşayan balıklar gitti. Akan bir suyun habitatıyla, baraj yaptığımızda oluşan durum birbirinden farklıdır. Ancak sadece o değil, mesela interconnectic sistem diyorlar, bu barajların hepsi birbirine bağlı oluyor. Bu elektrik şebekesi Hitler'in buluşu, bir santral İkinci Dünya

Savaşında bombalanınca, diğeriyle bağlantı yaptıkları için bütün bir sistem yaşıyor. Onun aynısını burada da uyguluyorlar. Bakın o sistemde Fırat Nehri önemli değil, nehir olarak önemli değil, sadece biz onu enerji olarak görüyoruz. Heidegger bunu eleştiriyor. Nehir dönüştürülmüş bir şey oluyor ve nehir Kocaeli'ndeki sanayiciler için önemli olan bir şey oluyor, oradaki dibindeki adama zaten elektrik vermiyorlar. Hiç önemli değil orası, sistemin içerisine dahil olması önemli. Heidegger bunu örneklendirirken nehirde bir köprüyle elektrik santralini karşılaştırıyor. Heidegger'in klasik örneği bu, elektrik sistemindeki o mantığı görüyor. Bu o elektrik şebekesine dahil oluyor, onu o olarak görüyorum diyor, ama köprü, köprü niye güzeldir? Biraz gençlere sorup ortalığı karıştırıyorum. Köprüyle elektrik santrali arasında ırmakla bağlantısı açısından nasıl bir fark var?

SALONDAN- Köprü nehrin yapısını değiştirmiyor.

ERTUĞRUL TURAN- Yapısını açığa çıkarıyor. Köprü olmasa iki tarafını nasıl birleştireceksiniz. Ah Fırat Fırat elimden aldı yarimi, diyemeyeceksin değil mi? İki tarafı birbirine bağlıyor. Köprü üzerine konuşabilirsin, şiir yazabilirsin, efsaneler ortaya çıkar, ama elektrik santrali için ne söyleyeceksin? Saçma sapan bir şey orada duruyor. Güzelim elektrik santrali seni çok özledim diyecek halin yok. Irmağımı açığa çıkardın diyemiyorsun. Toprağa set çekiyor, orada su birikiyor, ırmak ırmak olmaktan çıkıyor. Siz şimdi Fırat'a ırmak diyebilir misiniz? Çünkü akıyor.

SALONDAN- Adı üstünde zaten, doğayı değiştiriyorsunuz.

ERTUĞRUL TURAN- Bu gavurlar ilginç adamlar, internete girin büyük barajlar diye yıllardır süren baraj karşıtı bir hareket var. Bu konuda tonlarca kitap yazıyorlar. Bunları barajlara itiraz etmeyin bari büyüklerine edin, küçükleri fena değil diye biraz zorlamışlar, bunlar da büyük barajlara itiraz ediyorlar. Mısır'da, Çin'de hakikaten dev barajlar yapılıyor. Hatta bizde de bir tane yapılıyor, Ilısu Barajı yapılıyor. Mesela ora-

da İngiliz bir sivil toplum örgütü İlısu Barajına karşı bir hareket başlattı. Büyük barajlar en çok da Çin'de ve Hindistan'da yapılmış, o gruplar onlara karşı çıkıyorlar. Bizden de örnekler var, ama doğayı bozuyor diye en çok karşı çıktıkları Çin'de ve Hindistan'da olanlar. Etkilerini naif yaşantıyı bozuyor diye öyle güzel anlatıyorlar ki, onu anlamıyorlar. Mesela oradaki yeniden yerleştirme oradan alıyorsun başka bir yere yerleştiriyorsun. Hasankeyf'den gelen biri, orası çok güzeldi, ben oradaki ağacımı özledim diyordu. Elli yıldır oradaydı bu adamlar, bana Manisa'da toprak verdiler diyor ve anlamıyor. Bir hayatı yeniden yorumlamak küstahlığı, Hasankeyf'te yaşayan bin insana sen Manisa'ya git bak aynı şey orada da var diye oraya yolluyorsun.

Bu bağlantıyı anlatmak için ödül alan bir kitaptan bahsetmek istiyorum. Paul Sweezy'inin övgüyle bahsettiği bir kitaptı, Daniel Faber yazmış, o da meseleyi Marksist bir açıdan -Marksist çevreci açıdan diyelim ele almış. Marksistler çevre problemlerini de bir kriz biçiminde söylemlerine dahil ettiler. Onunla ilintili bir şey bu: Şimdi çikita muz yiyoruz. Siz Amerika'ya sürekli muz sağlamak istiyorsunuz. Gidiyorsunuz Orta Amerika'ya orada orman var. Köylüler güzel bir şekilde ormanda hayatlarını sürdürüyorlar. Ormandan faydalanıyorlar. Siz diyorsunuz ki: Böyle olmaz, sizi zengin yapacağız. Nasıl diyorlar. Bu ormanlarda yer açalım, plantasyonlarda muz ekeceğiz, siz de çalışıp dolar alacaksınız. Ne güzel. Sistem başlıyor, gübre geliyor, ilaç geliyor. Onlar depolanıyor, yağmur yağıyor, ilaçlar geçiyor, siz nerede kalacaksınız denildiğinde hemen plantasyonların yanında küçük küçük evler yapın deniliyor. Evler yapılıyor, kanalizasyon yok, gübreler, kimyasallar hepsi orada açık oluyor. Orada bir kirlenme başlıyor. Bağımlılık başlıyor, emek ucuz oluyor, orman yok oluyor. Köylü mutsuz, özgürlüğünü yitiriyor ve Amerika'ya 24 saat sürekli muz yetiştiriyor. Orman aynı şebekeye dönüşüyor. Sürekli muz üretme şebekesine dönüşüyor. Sistem oradaki doğal yaşantıyı birdenbire bozuyor.

Aynı meseleye Shiva diye Hindistanlı feminist bir yazar Hindis-

tan'dan çok güzel bir örnek veriyor. Bu mısır gevreğini Türkler de yemeğe başladı, onun öyküsünü anlatıyor. Normalde mısır gevreği 4 dolara satılıyor. Maliyeti 50 Cent'tir. Bu Kelocks'u üreten Kanada orijinli bir firma var, General Mills diye bir firmadır. Bu firmanın yetkilileri Hindistan'a gidiyorlar. Orada otantik yaşayan insanlar var. Orada kadınlar daha özgür, çünkü onlar küçük tarlalarını ekiliyorlar, onların toprağına, habitatına uygun ürünler elde etmişler, onları satıyorlar. Bu firmanın yetkilileri size tohum vereceğiz, bunları ekin diyorlar. Ekiyorlar, tohum almak için borçlanıyorlar. O ürünler oraya uygun olmadığı için hayvanlar saldırıyor, bu sefer oradaki habitatı bozacak biçimde oradaki hayvanları öldürmek için ilaç da satıyorlar. İlaçlar ortalığı bozuyor, çiftçiler iflas ediyor, paralarını ödeyemiyorlar ve erkekler intihar ediyor. Kadınlar duble köleleşiyorlar. Daha önce orada ekip biçip çocuğuna özgürce yiyecek sağlayan kadın hem kocasız kalıyor, hem borç üzerine yığılıyor, hem de bu sistem, bu çark Hindistan'daki doğayı değiştiriyor. Bunlar birbirini izleyen bir biçimde gerçekleşiyor.

Teknolojinin özü teknoloji değildir ve tehlike nerededir, dediğimizde, Heidegger onu söylüyor: *"Bu bir varlığın kendini açma biçimi, ama modern teknoloji otantik değil, çünkü tek bir biçimde böyle kalırsa, yani nesne olarak görmeye başlarsak, tüketim zinciri içinde görmeye başlarsak o şeyi farklı bir biçimde algılama şansımız olmayacak."* Böyle dediği için bunu bir tehlike olarak görüyor ve böyle yaşanmaması lazım diyor. Bunları anlattığı zaman da Holderlin'in, çok sevdiği Holderlin'in bir şiiriyle bitiriyor. Bir Stanza'sı var; size onu okumak istiyorum: *"Tehlikenin büyüdüğü yerde kurtarıcı güç de vardır. İnsan poetik olarak bu dünyada yaşamalıdır,"* diye bitiriyor. İşte bu poetik olanı nasıl bulacağız dediğimizde, Heidegger'in yanıtı: *"Belki gerçekleştirebiliriz, belki hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğiz, teknoloji bizim sonumuz olacak,"* şeklinde oluyor. Teknolojinin, modern teknolojinin tehlikesini anlattığında her şeyin bu sömürü, manipülasyon zincirine dahil edilmesi ve onu yapısı içerisinde başka bir şey olarak görme şansızın yok diye biçti-

minde anlatıyor.

Özet olarak tabloya baktığımızda, dünya ona gelendir, mistik bir şey, varolan kendini açmılıyor, bu temel varsayımdır. Altta şu var: Ya saklanıyor, gizli kalıyor, ya açığa çıkıyor. Bunu da Yunanlılardan alıyor, doğruluk aletya diyor, bir şeyin açığa çıkması. Doğruluk budur diyor, ama bu süreç varlığa ait bir şeydir, insana ait değil. Hakikat insanın kurduğu cümlelerle, önermelerle açığa çıkacak bir şey değil, varlığa aittir. Bu süreci ne bozdu? Metafizik bozdu diyor. metafiziğin öğeleri ne? Tasarımsal düşünme, öznellik, ussal hayvan, ve bu ne yapıyor? Dünyayı nesne olarak görüyor. Kimdir bunun öncüleri? Platon ve Aristo, ideal olanı araştırıyorlar. Modern bilim nedensel olanı araştırıyor. Hegel, Marks diyalektik biçimde yorumlamaya çalışıyor. Heidegger varolanları, bu sürecin kendisini böyle açıklayamayız diyor. Kurtuluş bu değil, kurtuluş medyatif düşüncede olacak, yani tasarımsal düşünce olmayacak. Kurtuluş poetik düşüncede olacak diyor. Poetik düşünce varolan düşünce biçiminden kopup, tasarımsal olmayan düşünceyle bir şeyin çokanlamlılıkla maniple edilmeden, müdahale edilmeden kendini gösterebileceği bir düşünce şeklindedir. Heidegger buna An danken diyor, ona hazırlanıyoruz.

Nesne yerine şey diyor, *amflanling er danken* dediği şey, yani tasarımsal düşünce değil. Benim şeyleri bana görüldüğü gibi adlandırdığım, öyle bir zorunluluk, öyle bir metafizik öyle bir faşizan bakışla değil. Varolanın anlam açısından çiçeklenmesi demek. Şeyler olarak açığa çıkması, ancak öyle olanaklıdır diye modern teknoloji eleştirisinde bir tablo sunuyor. Bir de eleştirenlere şunu ekliyor: Bazı akli evveller uçak, telefon var diyorlar, Heidegger'e sen bunlara karşı mısın diye soruyorlar. Bunlara karşı değilim, bunlar çok da önemli şeyler değiller. Yaşamı bir bütün olarak geçmişten geleceğe doğru değerlendirdiğiniz de bu çok da önemli bir şey değil diyor. Ben bunlara karşı olmakla da bir şey anlatmış değilim diyor. Benim daha önemli problemlerim var, bunu anlatmaya çalışıyorum diyor. O da çok farklı bir düşünce, farklı bir başlangıç

müjdeliyor. Alışık olmadığımız, bizim düşünme biçimine uygun olmayan bir düşünme biçimini öneriyor. Sonunda da şöyle diyor: *“Ozanlar, poetler ya da düşünürler filozoflardan daha üsttedirler. Daha şanslıyız, eğer onlar varsa bizi onlar selamete ulaştıracaklar.”* O yüzden de poet düşünürleri en tepeye koyuyor. Filozofları onun altına koyuyor. Onun kapa-sitesinde olan filozoflar da kimlerdir? Heidegger’in hayran olduğu, Herakleitos, Barmenides, Holderlin, Nietzsche gibi 10 tane adam var. Bütün derdi budur

Heidegger’in modern teknolojiye ilişkin kaygılarını tekrar özetliyorum. Bir şeyin kendini farklı biçimlerde gösterme olanağı olmalı, dünya ancak böyle güzel olabilir diyor. Ancak böyle bir dünyada barıştan söz edebiliriz. Böyle bir dünya bize barışı müjdeleyebilir. Batı felsefesi ve batı düşüncesindeki bu metafizik kökler kırılmazsa diye bir yerde korkunç bir laf söylüyor. Yani ben onu bir filozofun ağzından duyduğumda bayağı etkilenmiştim. *“En büyük korkum dünyanın ve insanın Avrupalılaştırılmasıdır. Bu olursa insanların birbirini anlaması olanaksız olur,”* diyor ve düşünmemiz için bize şunu ekliyor: *“Sözcükler her zaman alışmış olduğunuz, sahip çıktığınız, tembellikle bırakmadığınız değerleri dile getirebilirler. Onları dikkatli kullanın,”* diyor. Yani düşünmede sözcüklerin öneminden bahsederken bir de bunu ekliyor. Sözcüklere de güvenmemek, onları da değiştirmek lazım, o yüzden kendisi yeni düşüncesine uygun bir terminoloji geliştiriyor. Bazı şeyleri hiç kullanmıyor, bizim de bunu denememiz lazım. Mesela bilim ve bilgiyi hiç kullanmadan düşünebildiğimizde çok daha keyifli bir düşünce üretebileceğimizden eminim. Bilginin yerine ben deneyim demeye başladım, bilgi lafı daha sınırlı diye onu bir kenara attım, bilimi de attım. Çünkü bu pozitivist bilim fanatikleriyle dinci fanatikler aynıdır. Mesela diyor ki, dinimiz bunu söylemiyor diye, diğeri de bilim bundan bahsetmiyor diyor. Kimmiş o bilim, niye bahsetmiyor diye soramıyorsunuz. Ha Kur’anı Kerim, ha bilim diye bir şey varmış orada, onun söyledikleriyle onun söyledikleri tartışılmazmış. İkisi de düşünceyi engelleyen şeyler.

Demek ki, sözcüklerinizi de değiştirin, düşünmek budur diyor. Son söz olarak Delusse'nin bir lafından bahsedeceğim. Felsefe Nedir? Çok özür dilerim son bölüm için, ama söylemezsem duramam. "*Başkasının kavramlarıyla düşünemezsiniz. Başkasının kavramlarıyla düşünmek, başkasının şeyiyle gerdeğe girmeye benzer,*" diyor. Bu ne kadar olanaksız ve saçmaysa, başkalarının kavramlarıyla da bakın ben düşünüyorum demek o kadar saçma sapan bir şeydir. Delusse diyor ki: *Büyük düşüncüler hiçbir zaman birbirlerinin kavramlarıyla düşünmezler. Hepsinin kendilerine özgü bir kavramlar silsilesi vardır.*" Bu bir kapristen doğmuyor, yepyeni bir terminolojiyle düşünmek düşüncenin özgünlüğünden doğan bir şeydir. Çünkü başka kavramlarla alışılmış şeylerle yeni şeyler düşünmek olanaksızdır. Yani bugün dünyada barışın olanaklılığı üzerine çok geniş düşünme, tefekkür halindeyken tutup liberal demokratik değerler temelinde anlatmaya başlarsanız düşünmemiş olursunuz. Nasıl barış olanaklıdır diye sorulduğunda, parlamenter sistem lazımdır demeye başlıyorsunuz. Partiler lazım, seçim lazım, birdenbire batı liberal demokratik ülkünün değerlerini saymaya başlarsınız. Belki de böyle bir şey değildir bizi bekleyen. Demokrasi değildir belki, başka bir yönetim biçimidir. Başka bir şey olabilir.

Burada sözümün başına geri dönüyorum, yani bize dayatılan umutsuzluktur. Liberal demokratik ülkülerin dışında bir şey aramayın denildi ve bunda da çok güzel başarı elde ettiler. Özellikle bakın Sovyetler Birliği de bunu yapamadı, yıkıldı. Doğa budur, bunu gerektiriyor, insan doğasını engelleyemezsiniz. Onun bütün yaratıcılığı buradadır. Ancak böyle mutlu olabilir diye bir dayatma söz konusuydu. Benim söyleyeceklerim aşağı yukarı bu kadar. Yani işin teknik tarafını biraz daha yumuşatarak, onun bilgilerini aktarmak şeklinde değil de Heidegger'in kaygılarını nasıl paylaşıyoruz diye anlattım, çünkü kendisi de onu istemiyor. Kant üzerine yazdığı bir kitapta öyle söylüyor: "*Ben Kant'ın düşüncelerini size anlatmıyorum. Ben bir filozofla nasıl karşılaşır, onunla sohbet ediyorum, onunla konuşuyorum. Onun söylemek isteyip de söy-*

leyemediği şeyleri sanki dile getiriyorum. Onunla konuşmam o,” diyor. Belki biz onun kadar başaramayız, ama en azından böyle kaygılarını hissetmek açısından, yani bir şeye hemen evet dememek açısından, boyutlarını öğrenmek açısından anlatmaya çalıştım. Tabii bir de pozitif bilimlerde eğitim görmüş, bütün hayatı boyunca orada emek vermiş insanlar olarak sizler de, teknoloji ve bilim kabaca tukakadır, diyen bir düşünceyi nasıl yorumlarsınız, nasıl algıyorsunuz o da farklı bir şey. Benim Heidegger’le ilgili, teknoloji ve bilime ilişkin söyleyeceklerim bu kadar. Sorularda biraz daha provake olsun diye şunu da söyleyeyim: *“Bilim düşünmez,”* diyor. yani düşünmek için bilime sığınyorsanız bilim düşünmez, oradan da vazgeçin diyor. Öyle bir sözü var.

SALONDAN- Peki, kendisi bu bilgileri nereden almış. Gökten zembille mi inmiş?

ERTUĞRUL TURAN- Hayır, düşünmüş. Düşünmeye çalışmış, nereden almış bilmiyorum. Büyük bir felsefe tarihi uzmanı, teoloji okumuş, Yunanca ve Latinceyi oradan öğrenmiş. Felsefe tarihi bilgisi çok geniş, öyle bir filozoftur.

SALONDAN- Böyle düşünmekteki amacı ne?

ERTUĞRUL TURAN- Nasıl düşündüğünü bilmiyoruz. Bu bizim onun düşündüklerine ilişkin söylediklerimiz. Nasıl düşündüğünün yolunu yordamını bilmiyoruz. İleride nasıl bir yaşamın bize beklediğine dair bu kaygılarını dile getiriyor. Bir de düşünce felsefesini de demin söylediğim gibi pragmatik bir şey olarak algılanmıyor. Baştan da söylüyor ya, *“Para etmez, pul etmez işe yaramaz,”* diyor. Çünkü felsefenin sorduğu soruları başka şeyler cevaplamış olabilir. Dindar bir insansınızdır, varlık sizin için bir sorun değildir. Tanrı bizi ve evreni yarattı deyip kestirip atabilirsiniz. Ondan sonra da Leibniz’in sorduğu şu soru sizi hiç ilgilendirmez: *“Neden bir şey var da yok değil?”* Al sana felsefe sorusu. Niye bir şeye var diyoruz da yok demiyoruz. Eğer iyi bir Müslümansanız, Hıristiyan-sanız ya da Yahudiyseniz meseleyi orada bırakmak istiyorsanız, size çok

saçma gelebilir. Tanrı dünyayı yarattı dersiniz. Var etti, daha ötesini tartışmak istemiyorum, orada bitebilir ya da tanrı dünyayı altı günde yarattı, yedinci günde istirahat etti deyip neden üç gün değil, diye sormanıza gerek kalmaz.

SALONDAN- O zaman kafadan tatiller ikiye çıkıyor.

ERTUĞRUL TURAN- O zaman demekki iki gün dinlenmiştir, biz yanlışlıkla dinlenmeye bir gün demişizdir. O da olabilir.

METE TÛTÛNCÛ- Hocam, güzel fikirlerinizi bizimle paylaştığınız için teşekkür ediyoruz. Ben not tutmaya çalışırken sanıyorum bir şeyi atladım. Bu açıklamalarınız içinde semitik yaklaşımla bozuldu diye bir ifade geçti. Biraz ona değinir misiniz?

ERTUĞRUL TURAN- Bu semitik dediğim tek tanrı düşüncesi Yahudilerle başlıyor ya, onun için dedim. Yahudi düşmanlığı için değil. Bunu hep öyle tanımlıyorlar. Mesela Weitzget diye bir İngiliz filozofu da var. O da dini duyguları anlatırken dinin aslında çok yararlı bir şey olduğunu söylüyor. Ancak bu dinler kurumlaşmaya başladıktan sonra zararlı olmaya başladı derken, onu da hep tek tanrılı dinlerin oluşumuna göndermede bulunarak anlatmaya çalışıyor. Burada anlatmak istediğim bu yaratmak fikriyle ilgili, çünkü felsefenin kökeni Yunan dünyasına, onun mitolojisine, onun söylencelerine dayanıyor. Orada bir yaratılış kuramı yok, bütün bu kavramlar yaratılış kuramı olmadan çıkmış. Füsüs, alet-ya, dediğimiz o yapı yaratılış kuramı olmadan çıkmış. Ancak yaratılış kuramıyla birlikte -bu Heidegger'in kendi yorumu- bu sefer felsefeyi hem inanç, hem yaratılış öyküsüne adapte etmeye başlamışlar. Böylece varlıkta hiyerarşi oluşuyor. Tanrının yarattığı şeyler ve tanrının yarattırken neden olduğu şeyler var. Heidegger, Aristo'dan bu ilk neden düşüncesini de alarak, böylece bir yaratılmış olma fikri, bir şeyin yapılabilişliği, edilebilirliği düşüncesi oturdu diyor. Ortaçağlarda öyle bir yaklaşımı var.

METE TÛTÛNCÛ- Hayır, ben öyle algılamadım. Benim iki tane sorum var, oraya geçmek istiyorum. En azından 20, 25 yıllık küreselleşme diye ortaya dökülen, bir anlamda dayatma süreci içerisinde bir de bir takım kavramlar çıkıyor. Mesela üzülecek İngilizcesiyle söylemek istiyorum. Çünkü bu zannediyordum askeri alanda çıktı. Perception Management yani algılatma yöntemi diye bir kavram çıktı. Bu konudaki değerlendirmenizi öncelikle sormak istiyorum. Çünkü buradan bize ne yiyeceğimize, ne giyeceğimize, ne dinleyeceğimize karar veren ve özgürlüklerimize zincirleme kısıtlama getiren bir yaşam dayatması var. Aslında buna da tam uyamıyoruz. Çünkü gelir dağılımında teknoloji ilerledikçe korkunç bir bozulmayı gözlemliyoruz.

İkinci sorum insani değerlerdeki erozyon hakkında. Bu teknoloji ilerledikçe internet olayı çıktı. İnternet olduğunda da birçok insan yazıhanesini kapattı, evinde oturuyor, birçok işini internet üzerinden görüyor. Hatta günlük ihtiyacını, gıdasını bile internette temin etmeye başlıyor. Sonuçta aynı apartmanda oturan insanlar neredeyse birbirleriyle selamlaşmaz oldular. Bu insani değerlerdeki bu erozyonu nasıl değerlendiriyorsunuz? Teşekkür ederim.

ERTUĞRUL TURAN- Sondan başlayayım, o çok harika bir soru. Mesela teknoloji uzak fikrimizi bozdu. Uzak ve yakın kavramlarımız bozuldu. Uçağa atlıyorsun sabah kendini Tokyo'da buluyorsun. Elektronik haberleşmelerle mesafeler kısaldı. Mesela aylar süren yolculuklar gerektiren yerlere bir saniyede gidiyorsun, bir şeyin mevsimi ortadan kalktı. Her şeyi her mevsim bulabiliyoruz. Böyle suni bir dünya yaratıldı. O doğal büyüme sürecinden ayrıldı. Ben enginar görüyorum, büyük marketlerde satıyorlar. Taze enginar bizim bildiğimiz baharda çıkar ya da kuşkonmaz mevsiminden söz edilir. Herkes o mevsimde hangisinin hangi tazelikte nereden geldiğinden söz ederdi, o bozuldu. O yakınlık uzaklık dereceleri, mesafeler hep niceliksel olana dönüştü, ama bildiğim kadarıyla Heidegger şöyle diyor: *"Hermenotik bir yakınlık ve uzaklıktan söz edebilirsiniz."* Mesela Jasper'le, birbirlerine kızgın iki filozof ara-

sında bir mektuplaşma oluyor, hangisinin hangisine yazdığından emin değilim, ama şöyle bir söz söyleniyor: *“Yakın uzaklıklardansa uzak yakınlıkları tercih ederim,”* birbirlerine sitem ediyorlar, yani her uzaklık aslında hermenotik yorumlarsanız uzaklık anlamına gelmeyebilir. İlgi aslında belirleyen bir şeydir.

Bu modern teknoloji bunu niceliksel şeylere dönüştürdü ya da ortadan kaldırdı. Her şey yakın gibi duruyor, her şeyin yakına geldiğini varsayıyoruz. Bunlar benim cümlelerim değil, Heidegger’in cümleleridir, ama gerçekten yakın olmak ne demektir diye soruyor, bu bir yakınlık mıdır, yoksa bozulan bir ilişkiden mi söz ediyoruz? Bu Perception Management meselesinin ne olduğunu doğrusu bilmiyorum. Askeri terim dediniz.

METE TÛTÛNCÛ- Bu konuda ben açıklama yapabilirim. Yani perceptionManagement, mesela Amerika Birleşik Devletleri olan bitenin toplumlara nasıl algılatılmasını istiyorsa öyle algılatıyor. Diyelim ki ABD Irak’a saldıracak. Dünya kamuoyuna, kendi kamuoyuna nasıl algılatmak istiyorsa bu olayı öyle algılatı. Sahtekârlıklar sonunda ortaya çıksa da algılatı; ben onu kastettim.

ERTUĞRUL TURAN- Bu çok kolay tabii, yeni medyanın özellikle görsel olanı bunu çok iyi başarıyor. Çok rahat bir şekilde insanları öyle bir yanılsama içerisine sokabiliyorlar. Yani aslında kimse hakikatin ne olduğuyula da ilgilenmiyor. İmgeler yetiyor ya da en azından imajlar yetiyor. Onlarla hareket ediyoruz. Gördüğümüz şeyleri gördüğümüz şeyler olarak düşünüyoruz. Onların bir yanılsama olduğunu kimse düşünmüyor. Televizyonda onları bir imge olarak görmek bir doğru karşısında duyduğumuz şaşkınlığı üzüntüyü duymamayı da gerektiriyor. Televizyonda binlerce insanın bombalanıp öldüğünü görüyoruz, ama bu imaj bizi hiç rahatsız etmiyor. Saddam Hüseyin’in asılması, Bağdat’taki olayların verilmesi, o grafik görüntüler bize sadece görüntü olarak sunuluyor. Onun arkasından Sibel Can’ın poposuyla ilgili bir haberi

de aynı heyecanla izleyebiliyoruz. İmajın kendisi mesajın önüne geçmiş. Öyle kuramlar da var, taşıyıcı imaj artık, yani oradaki o görsellik taşıdığı mesajdan daha önde gidiyor. Egemen olan o, televizyon seyredirken de televizyona öyle bakıyoruz. Önemli olan, o imajların, o imgelelerin birbirini izlemesidir. Onların hakikatle olan bağlantılarını düşünmüyoruz. Kendi içerisinde onları hakikat olarak görüyoruz.

Belki de bu Perception Management'in kendisi görsel medyanın oluşturucusu, yani onu kullanıyorlar. Eğer Pentagon'dan söz ediyorsak ya da başka ülkelerin politikalarını nasıl kullanıyorlar diyorsak medyayı kullanıyorlar. Aslında bu görsel medyayla ilgili çok güzel bir kitap var, şu anda onu unuttum, dedikodusu aklımda da kitabı unuttum. Kanadalı McLogan imgeler, görüntüler mesajlardan önde gider kuramının ilk yaratıcısı o, sonra bir Fransız almış ondan bu kitabı yazmış. Bu globalleşmenin teknik açıklamasıyla ilgili de enteresan bir kitap var, "*Global Köy, Global Villgoe*" diye bir kitap var, biraz kötü bir çeviriyle yayınlanmış, ama o da aynı iletişim kuramı çerçevesinde globalleşmeyi açıklıyor. Mesajdan önce görüntünün gitmesiyle anlatıyor. Bu teknoloji öyle hoşumuza gidiyor ki, mesela telefon işte benimki iki piksel, benimki takla atıyor böyle daha güzel gibi bunları sorgulamadan alıyoruz. Bunlar güzel şeyler tabii, yeni bir x ray cihazı çıkıyor, pet çıkıyor, ket çıkıyor, hastaneye gidiyoruz. Taranıyoruz, yeni araçlar yeni gereçler baş döndürücü ve kendi içinde güzel görünen şeyler, başka bir biçimde bu insanlara haksızlık etmeden bakmak lazım. Teknoloji düşmanı bilim düşmanı demeden, bunların bu derin düşüncelerini, sezgilerini de işin içine katarak dünyayı yorumlamakta fayda var.

Burada şunu da sorabilirsiniz: Bu güzel aletleri biz yapmıyoruz. Bu aletlere sahip olmak da bir şey değil, bunun bilgisi ve finansmanı batıların elinde. Öyle düşündüğümüzde nereye varacağız, bir de ona bakmak lazım. Yani bütün hastanelerde kullandığımız bu araçların finansmanı, yapını, edeni, düşünce babası biz değiliz gibisinden de bakmak lazım ya da Heidegger teknoloji bilimi sahiplendi dediğinde

bir payı var hakikaten. Şimdi bütün bilimsel araştırmadaki kaynakları uluslararası şirketler yönlendiriyor. Paraları onlar veriyorlar. Siz iyi bir farmakolog olduğunuzda bir firmada, ancak çok uluslu bir firmada çalışırsanız araştırma yapmaya para buluyorsunuz. Bunun adı da bilim olmaktan, doğruyu arayıp bulmaktan farklı bir şey oluyor. Çünkü parayı o veriyor ve sana diyor ki: Bana ilaç bul. Mesela Amerika'dan örnek veriyorum: Bulduğun ilacı da FDA'da deneyeceğiz ve bu ilaç hemen kulanıma geçecek. Para kazanacağım, o yüzden sana bu kadar parayı tahsis ediyorum, bu parayla bana şunu bulacaksın. Kendi mantığı içerisinde baş döndürücü bir biçimde devam ediyor. Teknolojik dünyanın nasıl bir dünya olduğunu çözümlerken ne teknoloji tukakadır demek doğru bir tavidir, ne de sorgusuz sualsiz, ne güzel sonunda ölüme de çare bulacağız diye dolaşan garip adamlar gibi olmak doğru tavidir. Nasıl bulacaklarsa artık...

Teknoloji bilimi sahiplenmiş diyor. Aslında özü sahiplendiğinden söz ediyor. Demin verdiğim örnekteki gibi, yani bilim romantik baktığında nedir? Newton'ları, Kepler'leri düşünün, gerçeği bulmaya çalışan fakara, saç sakalı birbirine karışmış bilim adamları değil mi? Düzenin düşüncelerine itiraz eden, bundan dolayı yargılanan, Galileo'yu düşünün. Bütün bunları düşündüğünüzde şimdi bunun tersine bir şey var. Bu doktorlar, mühendisler hep uluslararası firmalarda çalışıyorlar. Artık kimse idealist, hakikati arama, hakikati bulma gibi bir pozisyonda değil. Bilim böyle ilerliyor, teknoloji tarafından böyle sahiplenmiştir. İddia bu, tersini de düşünebiliriz. En azından öyle görünüyor.

AKİF YALIN- Tabii ki Heidegger'i bir, bir buçuk saatlik bir sohbette tanımak, anlamak mümkün değil, ama benim takip edebildiğim kadarıyla, sizin aktardıklarınızdan alabildiğim kadarıyla, gerçi son aktarmalarınızda özellikle ifade etmeye çalıştınız, ama Heidegger'in bilim karşıtı gibi bir duruşu var. Ben öyle anladım, yanıyorsam lütfen beni aydınlatın. Buradan bakarak ben olaya şöyle bakıyorum: Özellikle Heidegger'in bilim karşıtlığı gibi aktardığı olayda ben şunu merak ediyorum

rum: Heidegger bilime dahi hakim olmuş olan bugünkü yapının, dünyaya egemen olmaya çalışan yapının kontrolünde olmasından ötürü mü bu duruşa karşı çıkıyor? Yani bilim karşıtlığı varsa, bu karşıtlığı, dünyaya egemen olmaya, hâkim olmaya çalışan ve hâkim olan şu andaki finans oligarşisinin bilimi dilediği gibi kontrol etmesine karşı bir duruş gibi anlayabilir miyiz?

İkinci sorum: Özellikle bu olayın, gene Heidegger'in ilişkisinde aktardıklarınızdan çıkardığım kadarıyla toplumların, insanların dinsel algılamalarıyla dönük yanını da yine günümüzde ve insanlık tarihinde sürekle dini de o toplumlara hâkim olmaya çalışan yapıların kontrolünde diye görebilir miyiz? Bu Türkiye için de böyle, şu andaki Amerikan emperyalist yapısının yeni yeni tekrar gündeme getirdiği yaklaşımda da böyle. İlimli İslam.

ERTUĞRUL TURAN- Bazen bazı metinlerinde bilim ve din üzerine sizin düşündüğünüz gibi şeyler söylüyor. Yani bir o baskı, sömürü düzeninin bir parçası diye bahsediyor. Özellikle Amerika ve Sovyetleri eleştirirken ikisine de bunlar Pincer bunlar mengene, bilimleriyle, teknolojileriyle, güçleriyle dünyayı sarıyorlar diyor. Bazen de çok daha felsefi ve basit bir şey söylüyor, orada da şöyle diyor: "*Bilim de doğası gereği varolanları inceliyor.*" Taşa bakıyor, madene bakıyor. Pet şişe diyor, plastiğin özüne bakıyor. O yüzden varlığın devinimiyle, varlığın kendini açmasıyla ilgilenmiyor. Kendisi o düşüncüyü sarf ettiğinde, bilim düşünmez dediğinde, çok saldırıya uğruyor, ama özünde bunu söylüyor. Düşüncenin esas varlığı bu değil diyor. O daha mistik, daha gizemli bir şeyden bahsediyor, ama bazı metinlerinde bilimden bir güç, kontrol odağı olarak da söz ediyor. Mesela 1935'lerde yazdığı yazılarda sert eleştirilerle onları da söylüyor. Öyle bir yaklaşımı da var.

Bir sınırı, bir amacı nasıl çizmiş bilmiyorum. Demin Medet Turan arkadaşımız söyledi, bir düşünür - Jasper ya da Heidegger- bu sonu olmayan uğraşı yolda olmaktır diye tanımlamıştır. Heidegger de sık sık

onu anlatan bir düşünür, bir yere ulaşmaya, bir şeyi sonlandırmaya yönelik bir düşünce uğraşı içerisinde olduğunu söylemiyor. Bu sonsuz bir uğraş, insan varlığı eksik bir varlık, aksak bir varlık, yazgımız bu, aslında yazgımızı soruşturmak gerekiyor. Çünkü biz tanrı gibi dünyayı algılayamıyoruz. Hatta Heidegger şöyle diyor, "*intitus derivatüs*" diye bir kavramdan bahsediyor, yani biz dolaylı olarak dünyayı bilebiliriz. Ontolojik olarak bilebiliriz. Tanrı sezgisel olarak bilmez, bildiği anda yaratır diyor, ama bizim bunu ancak dolaylı olarak bilme şansımız var. Çünkü biz eksik ve ölümlü bir varlığız. Bizim bu eksikliğimiz ve bu taslak varlık içerisinde olmamızdan dolayı dünya anlam kazanıyor. Böyle bir sorumluluk ilişkisinden bahsediyor. Bu da sonsuz bir uğraş, dünyanın ve bizim varlığımızın karşılıklı olarak açılması, anlam kazanması, öyle bir dünyada yaşıyoruz. Şeylerle insan arasında bir tür yazgısal bağlılık var.

Mesela şöyle bir şey var: Ben yoksam benden sonra bu dünya varmış, olmuş, yokmuş bana ne diyor. Yani benden sonra bir dünyanın devam ettiği düşüncesini savunsam bana düşünce açısından ne faydası olabilir diyor. Benden 8 milyar yıl önce de dünya varmış, benden sonra 8 milyar yıl daha varolacaktı. Bu ne ifade ediyor? Benim sorunum şu: Şeyler anlamlı olarak benim deneyim alanıma nasıl girebiliyor? Bu karşılıklı ilişkiyi anlamaya çalışıyorum diyor. En basit anlamıyla bunu yapmaya çalışıyor, bitirdiğini de zannetmiyorum. Bunlar bizim gibi değiller. Benim bir öğrencim vardı. Mastır tezini değiştirmeye kalktı, kutsal cümleler var, hocam niye değiştiriyorsunuz, ne güzel cümleler diyor. Bunlarsa yazdıkları en büyük kitaba çocuksu diyorlar. Biraz çocuksu olmuş, biraz da başkalarının etkisinde kalmışım diyor. Dünya kitaba tapıyor, adam çocuksu diyor. Düşünürler böyle insanlar. Bizim gibi değiller, biz bir laf söylediğimiz de aman ne güzel laf deriz. Eleştirildiğimizde bozuluruz, tersini söylüyorum, itiraf ediyorum o yanlıştı, şimdikini denemek istiyorum demek bile ne kadar ayıp değil mi? Şu kapıdan çıkarken kuyruğu dik tutacaksın değil mi? Kutsal topluluğu

etkiledim, ne kadar çok biliyorum maşallah deyip çıkacağım.

SERPİL KARA- Neden şairleri filozoflardan daha üstte tutuyorsun?

ERTUĞRUL TURAN- O şair dediği insanlar bu sözcüklere, Parmandes gibi sözcük varlığı açıklayan, dile getiren şeyler olarak görüyor onları, Herakleitos'a, Parmandes'e Holderlin'e, Wilke'ye hayranlığı o yüzden. Onlar fukara diyor.

SERPİL KARA- Vatan şairi...

ERTUĞRUL TURAN- Vatan şairlerini bilmiyorum, ama Holderlin'in "Eve Dönüş" diye bir şiiri var, oradan neler çıkartıyor. Kendi kendine ne büyük felsefeler üretiyor ya da Rilke'nin ağıtlarından müthiş yorumlar yapıyor. Mesela Morike'den bir söz alıyor: "Ruh bu dünyada yabancı," diyor. Onun üzerine çeşitlemeler yapıyor ya da Stephan George'dan aldığı bir şey var ve onu hayranlıkla izledim: "Kelimelerin bittiği yerde söz de biter," ya da anlam da biter diye bir cümleyi alıyor, onun üzerine uğraşiyor. Heidegger'e göre poetik olan, Herakleitos'a göndermede bulunuyor, o varlığın sesini duyar, onların öyle kulakları var diyor. Poetik olan bizim bildiğimiz dil değil, varlığın o gizemli sesini duyan kulakları vardır diyor. Herakleitos da bir fragmanında o insanları anlatırken öyle diyor. Eşegin önüne saman yerine altın koymaktan bahsediyor ve bu insanlar öyledir diyor. Yani eşek nasıl önüne konulan altını anlamazsa, -aslında altın değerli bir şey, anlasa bir sürü saman edebilir- o sesi duyamayan insanlar da öyledir ya da köpeğe benzetiyor. Onlar farklı olana saldırlar diyor. Bakın bu çok enteresan bir şeydir. Platon'un *Devlet*'inde de sadık bekçiler iyi yetiştirilmiş köpeklere benzetilir. Köpek tanımadığına havlar değil mi? Çünkü yanlış ve garip olana havlatırsın, istemiyorum, gelme diye, düşünce de öyledir. Şair, logosu bildiği için farklı olanı o sözcüklerle bilir. Herakleitos sıradan insana köpek diyor, o çünkü yabancı olana havlıyor. Tanımadığını istemiyor gibisinden bir benzetme var, ama hayat böyle işte, oradaki sesler devam ediyor.

SERPİL KARA- Amerikalı filozof Feirabant

ERTUĞRUL TURAN- Onu Amerikalı yapma, Alman kökenli Avusturyalı ya da İsviçrelidir.

SERPİL KARA- O savaş yıllarında sanıyorum Amerika'ya geçmiştir. Bunun "*Akla Veda*" diye bir kitabı çıkmıştı. Onu okumuştum, anlatımlarınızla örtüşen bir şeyler vardı orada.

ERTUĞRUL TURAN- O çok zeki bir adamdır. O, Thomas Kun, onlar o dönemin bilim tarihçileridir. Ancak bunların Harvard Üniversitesi'nde kendi hocaları George Sarton var, bizim Aydın Sayarı da onlardan bir sınıf önde, o biraz kafası çalışmadığı için George Sarton'u gelip buraya taklit etmiş, ama o ikisi bambaşka bir bilim kavramı bulmuşlar. Onlardan da miras kalan her şey gidebilir diyorlar, yani bilimin özel bir yeri yoktur. Onu söylüyor değil mi?

SERPİL KARA- Fakat farklı zihinsel kodlamalara da müsait, işte Novonber'de sanırım ne kadar teknoloji o kadar ölüm gibi bir takım sloganlar vardı. Elektriksiz belki, ama rüzgârsız asla, Amerika'da bu anlamda bir takım şeyler var. Enteresandır kendileri bu noktaya getiriyor, bundan sonra da ben bunları sanki günah çıkartma ayinleri gibi algılıyorum ki bunlar Amerika'da çok iyi üniversitelerde akademisyen birtakım adamlar.

ERTUĞRUL KARA- Orada bunalım bilimin yönteminden başlıyor. Poper'lerde, Kunlar'da bilimi ayıran kutsal bir şey var ya, nedir onu kutsal yapan? Yöntemidir, bilimi bilim yapan yöntemidir diyorlar. O da *Akla Veda*'da yönleme hayırını işliyor. Yani bilim de gerçeği aramada herhangi bir yoldur, din de, büyü de olabilir, yani bu kadar abartmayın demek istiyor ve yöntem dediğiniz şey de bilimde belirsiz bir şeydir. Nedir bilimin yöntemi? Kontrol grubu olma, bilimin en büyük yöntemi odur. Bir şeyi kontrol gruplarıyla tekrar edebiliyorsun, al sana bilim oluyor. Bu sefer bir sürü şey bilim olmaktan çıkıyor. Jeoloji bilim olmuyor,

jeofizik bilim olmuyor, psikoloji bilim olmuyor, öyle bir tartışma var. Onlar bu postmodern düşüncenin bilim kanadını çok etkilemiş düşüncüler. Yani bilimi fazla abartmayın, başka şeyler de geçerli olabilir diyorlar. O tabii etkili oldu, batı değerleri, batı standardı, bilimi, felsefesi her şey değildir. Başka kültürlerin düşünceleri de aynı oranda geçerlidir, değerlidir ve mutlu bir hayatı yaratabilir türünden düşüncelerdir. Bu Feirabant'ın kitapları da hep din eğilimli yayınevlerinde çıkmıştır. Buna sarılmışlardır, hoşlarına gitmiştir, onu da anti parantez belirteyim.

AKİF YALIN- Heidegger'de madde mi düşüncenin eseridir, düşünce mi maddenin eseridir?

ERTUĞRUL KARA- Öyle bakmıyor, öyle bir ikileme bakmıyor. Materyalist ya da idealist ikileme bakmıyor, onların ikisini de dışlıyor. Öyle bakmak istemiyorum diyor.

SERPİL KARA- Kostaradis'le ilgili olarak da benzeri bir değerlendirme yapabilir misiniz?

ERTUĞRUL TURAN- Onu çok iyi bilmiyorum. Politik bilimci değil mi?

SERPİL KARA- Eski Marksist insanların neredeyse peygamber ilan etmeye çalıştıkları bir filozof.

ERTUĞRUL TURAN- Eski Marksistlerin şimdi ne olduklarını bilmiyorum. Onlar da radikal demokrasi diye bir şey tutturmaya çalışıyorlar. Bir tür Marksizmin sınıfsal çözümlenmeleri yerine başka bir şey bulmaya çalışıyorlar, sınıfsız devrim, sınıfsız sosyalizm peşindeler. Kapitalistleri ortadan kaldırmadan yani sınıf mantığı olmadan Marksizm yapmak gibi bir şeylerle uğraşıyorlar. Orada Chantale Moufe'nin kocası Arjantinli Ernest Locklou birlikte sınıf çözümlenmesi olmadan radikal demokrasiyi inşa etmeye çalışıyorlar. Onların böyle bir eğilimleri var. Sınıfsız nasıl olur diye bayağı bir eleştirilmişti. Teşekkür ediyorum.

“MITOLOJİ ve MAKİNA”

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

23 ŞUBAT 2007, Şube Salonu

MEDET TURAN- Öncelikle hoş geldiniz diyerek başlamak istiyorum. Bir felsefe etkinliğinde daha birlikteyiz. Ben bu topluluğa felsefe dostları demek istiyorum. Bugünkü etkinliğimizin konusunu daha önce “*Sartre ve Varoluşçuluk*” diye bildirmiştik, ama o benim biraz çekici olsun diye söylediğim uydurmamdı, Hocamız bize asıl konumuzu bildirdi. Öncelikle kendisinden özür diliyoruz. Bugünkü konumuz “*Mitoloji ve Makina*”.

İstanbul Üniversitesi Felsefe Profesörü Hocamız Cengiz Çakmak, bizi bugün aydınlatacak. Buyurun Hocam.

CENGİZ ÇAKMAK- Sayın arkadaşlarım, sözlerime başlarken özür dilerim. Benim bu konudan hiç haberim bile yoktu. Bugüninternet sayfasına girdiğimde, orada “*Varoluşçuluk ve Sartre*” diye bir konu görünce ben de şaşırđım. Ama tuhaf şekilde hazırlıklı da geldim. Çünkü en son Sartre ile ilgili bir seminer yapmıştım; o olmazsa bu olacaktı, ama tuhaf şekilde dostumuzun yaptığı masum yanlışlık teknolojinin, yani sizin mesleğinizin özünde var. Yani teknoloji ve aldatma birlikte giden işlerdir. Konu doğru galiba değil mi? Mitoslar ve Makina.

Şimdi, bunu Naci Soykan bana önerdiğinde şöyle bir baktım. Belirli bir şekilde konuyu biliyordum, makinaya nereden gelirim diye düşünüyordum. Teknolojiden gelecektim tabii ki, Yunanca *tekhne*’den ya da teknikten gelecektim; ama tekniğe baktığımız zaman çok bodoslama-dan girdik. Ortaya şöyle bir durum çıktı: Tekniğin ortaya çıkışı da mitolojik bağlamda bir aldatma üzerine kurulu. Tekniğin arkasında bir kandırmaca var ve bu kandırmaca ile birlikte tanrılara bir meydan oku-

ma söz konusu. Ona ben konuşmam içinde değineceğim. Yani bu tesadüf değil galiba, teknolojinin ya da makinanın bir cilvesi olsa gerek.

Mitos ve makina konusu nereden çıktı diye soracak olursanız, ben sonuçta felsefeciyim ve konulara felsefe açısından bakan birisiyim. Mitos ve Makina ismini kendim seçtim. Makinayla benim ilgim birkaç bağlamda oldu. Bunlardan birincisi tabii ki her küçük çocuk gibi vapurların makina dairesini seyretmeyi çok seviyor olmamdı. Oradaki çarklar, dişliler ve diğer şeyler benim hep ilgimi çekmiştir. Düşüncelerimin arka planında bulunan, etkilendiğim bir filozof var, Wittgenstein. Wittgenstein aynı zamanda mühendistir. Şöyle bir dikkat ettim: Türkiye’de felsefecilerle mühendisler nedense pek anlaşamazlar, ama Türkiye’de mühendis olan bir felsefeci var. Zaten o buraya da geldi galiba, İnter-net’ten gördüm, Ahmet İnam Hocamız da gelmiş.

Felsefe tarihine şöyle kısaca baktığımda konuyu seçmemin yanlış olmadığına karar verdim. Mesela Wittgenstein çok önemli bir filozof, mühendis yönü had safhada, sonra Pascal var, Leonardo var, Descartes da bir mühendistir. Auguste Comte mühendis ya da mühendislerle karşı özel bir ilgisi var ki bugünkü bağlamda onun düşündüğü mühendisler var ya da yok bilmiyorum, ama bu tartışma konumuz olacak. B. Pascal mesela; Pascal da bir mühendis ki aynı zamanda iyi bir matematikçi, şiirsel yönü olan, dini yönü olan birisi, ama aslen bir mühendis.

Konuyu felsefi olarak ele alacak olursak, mitosla makina arasında bir benzerlik var; ikisi de eksiklikten doğan etkinliklerdir. Mitos da bir eksikliği tamamlamak istiyor, makina de bir eksikliği tamamlamak istiyor. Genelde Türkiye’de mitos çocuksu masallar olarak anlaşılır; bu açıdan makinayla masalın ya da hayali ürünlerin nasıl bir ilgisi var diye düşünülebilir. İlk bakışta evet, bu düşünce haklı gibi de görülebilir, ama mitoslar insanların bu şekilde düşündüğü gibi değildir. Çünkü mitoslar insanlık açısından bakıldığında önemli masalları söyler. Bu masallar bizim insan olarak belirli şekilde ortaya çıkışımızı ve ne olduğumuzu da

bize anlatan masallardır. Yani bu anlamda sizden masalı olumsuz olarak görmemenizi bekliyorum. Şöyle ki, “*mitos nedir?*” diye sorduğunuzda, Yunanca *mythos* sözcüğünün kökü olan *mythein* fiilinin ‘anlatmak’, ‘söylemek’ anlamlarına geldiğini görürsünüz. Mitos neyi söyler? Mitos insanların ortaya çıkışını söyler ve insanların dünyadaki yapıp etmelerini anlamlandırır. Aslında mitos dünyayı insanlaştıran bir etkinliktir. Dünyayı insana uygun şekilde anlamaya, açıklamaya çalışır ve bu bakımdan mitosun önemli yönlerinden bir tanesi size bir yuva kurması, bir kozmos yaratmasıdır.

Bir bakıyorsunuz ki öbür yandan mühendis de yuva yapan, dünya yapan, dünya kuran bir insandır ki zaten mühendisin adlarından bir tanesi, Yunan mitoslarında ve onları kullanan Platon’da *demiourgos* olarak geçer.¹ Yunancada *demiourgos* ‘dünyayı kuran’, ‘dünya yapan’ anlamına da gelir. Evet, bir yönümüz dünya kuran insandır. Hangi anlamda dünya kuran? Maddi, fiziki anlamda, çevreyi düzenleyen anlamında dünya kuran varlık ki bu insanın en önemli yönlerinden bir tanesidir. Diğer yönümüz de masal anlatan insandır. İnsan kendine masallar anlatacak; masalsız insan olmaz. Bu dünyayı yaşanabilir kılacak masallar anlatacak. Ben mitosun bu masallarına ayrıntılı şekilde girmeyeceğim, ben burada mitosun teknoloji ve makinayla ilgili masallarına değinmek istiyorum.

Teknolojiyle ilgili önemli bir mitosa ya da başka deyişle söyleneceye geldiğimizde, ilk anda karşımıza Prometheus söylencesi çıkıyor. Prometheus ülkemizde çok sevilen tanrılardan biridir. Çoğumuzun bildiği gibi Zeus’la olan bir kavgaları vardır. Zeus ve Prometheus amcaoğullarıdır ve bir iktidar kavgasına girmişlerdir. Bu kavgada; Zeus’la olan iktidar kavgasında, Prometheus insanları kullanır. Zeus’u aldatmak üzere bir düzenek kurar. *Teknik* dediğimiz, Yunancasıyla söyleyecek olursak, “*tekhne*” kelimesinin anlamları arasında ‘aldatmak’, ‘hile yapmak’ da

1 Platon, *Timaios*, 29 a - 37 c arası.

bulunur. Bu anlam Türkçeye çok güzel oturuyor; ‘düzen kurmak’, ‘düzenlemek’. Unutmayın ki makina de bir düzendir, bir düzenlemedir. İşte bu mitos bize teknolojinin kökenindeki hileyi de anlatıyor. Şöyle ki: Prometheus ve Zeus iktidar kavgasına tutuşunca Prometheus insanları Zeus’a karşı kıskırtmak ister. İnsanlar Zeus’a gereken saygıyı göstermekteydiler, ancak Prometheus onlara der ki: “*Siz niye kurbanların iyi kısmını tanrılara, yani Zeus’a sunuyorsunuz?*” Kurban kesilir, kurbanın iyi etleri bir küfenin dibine konur, bu küfenin üstüne de etlerin kötülerinden konulur. Diğer bir küfede ise alta kötü etler, üste ise iyi etler konur ve insanlar bu her iki küfeyi Zeus’a sunarlar. Zeus geldiği zaman, tabii ki olacakları önceden bildiğinden, bilinçli şekilde aldanır. İyi et diye altına kötü et doldurulmuş küfeyi ya da çuvalı alır ve böylece aldanmış olur. Bunun üzerine Zeus bu aldanmanın bedelini insanlara ödetmek ister. İnsanlar başlangıçta cennet benzeri bir yerde yaşıyorlarken, Zeus onlara kızdığı için der ki; “*Artık insanlar cennet benzeri bu ülkeden, bu yerden çıkacaklar ve yeryüzüne gidecekler.*” Bu cennet benzeri ülkede ölüm var ama hastalık, yaşlılık yok. İnsanlar çok uzun, 700–800 yıl gibi bir süre yaşıyorlar ve tatlı bir uykuya dalar gibi ölüyorlar. Burada bir şey yapmak için zahmet de yok, istedikleri her türlü gıda, besin insanlara veriliyor.² Eğer böyle bir ortamda zahmet yoksa, her şey zahmetsizce elde ediliyorsa orada ne yoktur? Teknik yoktur. İşte insanlar böyle bir ortamda, böyle bir ortam için yaratılmışlarken birdenbire zahmetin, kavganın, çatışmanın ve çekişmenin olduğu yeryüzüne gelirler, ama insanlar yeryüzü için yaratılmış değillerdir. O zaman bu yeni durumda ne yapacaklar? İşte bu arada yine Prometheus insanlara acır ve onlara teknolojinin sembollerinden biri olan, aynı zamanda bilgeliğin de sembollerinden biri olan ateşi verir ve böylece insanlar çabıyla, emekle dünyayı kendilerine uygun hale getirmeye başlarlar. İnsanlar dünyayı dönüştürmeye başlarlar ki bu dönüştürme motifi birazdan başka bir bağlamda devreye girecek.

² Hesiodos, *Erga kai hemerai*, 50 ve dev.

Şimdi ben bir soluk almak amacıyla konudan sapıyorum. Şöyle ki: Dayım bana kızmakta haklıymış, çünkü dayım bana matematik dersi verirken derdi ki: “*Senin aklın bir karış havada*” ve daha sonra anladım ki dayım haklıydı. Çünkü benim aklım bir karış havada ve aynı zamanda ben kötü bir rehberim. Hatta sizin karşınıza gelebilecek en kötü rehber benim. Niye biliyor musunuz? İyi rehberler, iyi gezginler içindirler. İyi gezginler, örneğin Londra’yı gezmek isterler ve iyi rehber de onlara Londra’nın ana hatlarını, ana arterlerini, herkesin görmesi gereken yerleri gösterebilir; ama ben kötü bir rehber olduğum için sizleri Londra’nın arka sokaklarında kaybettirebilirim. Ancak ben biliyorum ki insan kaybetmezse, kaybolmazsa bulamaz. Onun için kötü rehberim, bu yüzden biliyorum ki başta birlikte kaybedeceğiz, birlikte kaybolacağız.

Şimdi tekrar devam edecek olursak teknolojinin kurgusu içinde ilkin uyum sağlama; yani şu anki içinde bulunduğumuz dünya için yaratılmamış olan insanın bu dünyaya uyum sağlaması vardır. Teknoloji uyumsuzluğun uyumudur. Bir yanda uyumsuzluk var; dünya ve insan birbirine, hayvanlar ve dünyanın birbirine uyduğu gibi uymuyor. Onun için bunun uyuma getirilmesi gerekecek.

Biraz daha devam ettiğimizde: İnsanların uygun bir ortamdan çıkarılıp uygunsuz bir ortama, zorlu bir ortama gelmesine değinmiştik. İnsanların bu zorlu ortamı kendilerine uygun hale getirebilmeleri için tekniği icat etmeleri gerekiyordu. Mito bunu anlatıyor. Mitosun ayrıtısına girdiğimizde; mitosun içindeki birinci unsur aldatma ve aldanmadır. İkinci unsur, tanrıların bizim için biçmiş olduğu kadere aykırı davranmak. Üçüncü unsur, tanrılara ikinci unsurla bağlantılı olarak meydan okumaktır. Bu bağlamda Yunan felsefesinde yapıp etme, üretme anlamındaki teknik, pek hoş karşılanmamış, hep hilebazlıkla, hep olumsuzlukla ele alınmıştır. Örneğin konuşmamın sonunda, eğer yolu mu kaybetmezsem, gelmek istediğim bir nokta var. Ksenophon diye

birisi *Ekonomi* isimli kitabında diyor ki “*Teknikle, zanaatla ve makinalarla* – bu arada makina kelimesi de Yunanca kökenli bir kelimedir (*mekhane*) - *uğraşan insanların zihinleri ve bedenleri bozulur. Çünkü onlar kendi köşelerine çekilip günlerini ateşin önünde geçiriyor, dostluktan -dostluktan kastı felsefedir- ve siyasetten uzak duruyorlar.*”³ Bu noktada siyasetle ilgili olarak hemen belirtmek isterim, siyaset bugünkü anlamına gelmiyor. Siyaset, herkesin eşit olarak katıldığı bir tartışma ortamıdır.

Yunan dünyasındaki filozoflar tekniğe tanrılarla olan bu kavğadan dolayı, olumsuz bakmışlar ve bu antipatinin arkasında tekniğin bir cüretkârlık olduğu fikri yatmaktadır. Çünkü teknik, olması gerekeni farklı bir mecraya akıtmaktır. Tanrılar dünyayı olması gerektiği gibi kurmuşlar ki Eski Yunanda tanrılar yaratmıyor, insana uygun bir ortam yaratmışlarsa da, insan meraklı, akıl sahibi bir varlık olduğu için bu sınırlarla yetinmiyor ve bu sınırları aşıyor. Tanrıyı aldatıyor ve bunun bedelini de teknoloji yaratmakla ödüyor. Teknolojiyle de bu dünyada ayakta kalabiliyor.

Yunan mitosu ve Batı merkezli düşünmenin özelliği insanla dünyayı kavga içinde görmesidir. İşte Batı teknolojisi ya da Batı'nın makina anlayışı ki birazdan ona geleceğim, bu kavga çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak başka bir mitos daha vardır, o mitos Ortadoğu'dan, Mezopotamya'dan gelir. Sanıyorum bir Sümer mitosudur. O mitosta da şöyle bir şey anlatılır: Dünya tam dört dörtlük, olması gerektiği gibi yaratılmıştır. Tanrılar günlerini şöenlerle, yemeklerle geçirdiklerinden ve herkes bu şöenlere katıldığından dolayı bir problem ortaya çıkar. Çünkü bu şöenleri hazırlayan alt tanrılar vardır ve bu alt tanrılardan, yemek sağlayan alt tanrılarla, bira ve içki sağlayan tanrılar büyük tanrılara gelip şikâyette bulunurlar. Derler ki: “*Bu şöenlerde siz yiyip içiyorsunuz, ama biz sürekli yoruluyoruz. Onun için bizim işimizi yapacak bir varlık yara-*

³ Ksenophon, *Oikonomikos*, IV. 2-3.

tın, bir kul yaratın." Bunun üzerine tanrılar da aralarında karar verirler ve bilgi olarak gördükleri Ea adlı tanrıya başvururlar ve derler ki: "*Bizim işlerimizi görecektir bir varlık yap.*" O da bir varlık yaratır. Biraz ayrıntıya girelim. Önce kendilerine benzeyen gayet güçlü kuvvetli varlıklar yapar, ama o kadar sevinirler ki içki içerler, sarhoş olurlar, sarhoş olunca yaratılan varlıkları mıncıklarlar. Mıncıklandıkları için o yaratılan varlıklar ilk hallerindeki gibi kalmazlar ve yamuk, yumuk varlıklar haline gelirler. İşte o varlıklardan bir çifti insan soyunu oluşturur ve bunlar tanrıların huzuruna getirildikleri zaman şehirlerin tanrıçası der ki: "*Bunlar mı bize hizmet edecek? Bunlar benim şehirlerimi kana bulayacaklar.*" Orada da, yani Mezopotamya mitosunda, şöyle bir motif var: Dünya düzgün şekilde kurulmuşken, insan dünyayı bozuyor.

Bakın, böyle bir teknoloji ve makina anlayışı bambaşkadır. Batı kökenlisindeyse dünya insana uygun değildir, dünya insana uygun hale gelecektir. Bir tanesinde, Batı'nın makina, teknoloji anlayışında, dünya insana uygun hale getirilecek, Batı'daki makina kurgusu böyle yapılacak, öbüründeyse dünya mükemmelken, insan dünyayı bozabilir. Birinde dünya eksik, tamamlanacak, diğerindeyse insan eksik ve dünyayı bozacak. Zaten bu ikili ayırım, sanıyorum mühendisler arasında da bir probleme yol açmıştır. Mühendis bunu kimin için yapıyor? İnsanlık adına mı yapıyor, sermaye grubu adına mı yapıyor, yoksa benim şimdi uydurduğum bir anlamda aşkın mühendislik adına mı yapıyor? Yani mühendislik için mi yapıyor?

Buna sonra geleceğiz, şimdi devam edelim. Yunan dünyasında teknoloji olumsuz bir tavırla ortaya çıkıyor. Yunan dünyasında teknolojiyle, makinayla ilgili mitoloji karakterlerine değinelim. Bunlardan en önemlisi ki hepinizin bildiğini varsayıyorum, Daidalos'tur. Daidalos kelimesi 'işleyen', 'yapan', 'üreten' anlamlarına gelen *daidallein* kökünden türemiştir. Daidalos Yunan mitolojisinde ilk mühendis diyebileceğimiz insanlardan bir tanesidir. Birtakım aletleri, düzenekleri icat eden,

insanların hayatlarını kolaylaştıran bir motiftir.⁴ Daidalos'un en önemli olaylarından bir tanesi oğluyla birlikte kanat takarak -ki kanat takmak nedir?- Tanrıların buyurmuş olduğu, tanrıların koymuş olduğu yasalara aykırı davranmaktır. İnsan uçan bir varlık değil, ama Daidalos teknolojik bir düzenekle, mühendisçe bir tavırla, mühendisçe bir bakışla tanrıların ya da doğanın koymuş olduğu sınırları zorlar ve kanat yaparak oğluyla beraber uçar. Daidalos'un oğlu Ikaros'tur. Hatta oğlunun adını taşıyan otobüs markası vardır, uzun zamandır onlar Türkiye'de yolcu taşıyor. O otobüsler Macar otobüsleridir, bayağı da iyi iş yapıyorlar. Gerçi güdültülüdürler; gizli bir mühendis olabilirim ben de, şimdi söylemiyorum, ama makinasına bakılırsa iyi otobüslerdir.

Neyse devam edelim, ben de yavaş yavaş açılmaya başlıyorum. Daidalos'la oğlu kapatıldıkları bir yerden kaçmak amacıyla, -bakın bir zorluk var, teknoloji bu zorluğu aşmak için bir takım araçlar yapmaktır- kanat yapıyor, planlıyor, programlıyor ve uçuyorlar. Ancak Daidalos'un oğlu genç olduğundan olsa gerek güneşe fazla yaklaşıyor, çünkü haddini aşıyor. Eski Yunan'da öyle bir motif vardır ki haddinizi aştığınız anda cezalandırılıyorsunuz. Ikaros haddini aşıyor ve güneşe yaklaştığı zaman balmumundan yapıştırılmış kanatlar eriyor ve düşüyor.⁵ Her ne kadar insana teknolojiyi veren Prometheus adlı bir tanrıysa da diğer tanrı Zeus da teknolojide haddi aştığımız zaman, cezalandırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Yunan dünyasında teknoloji, dedik ya bir kandırmaca, bir hiledir diye, aynı zamanda rekabet anlamına da gelir. Daidalos'un bir de yeğeni var, adı Talos'tur. Talos da delgi makinasını, çömlekçi çarkını, testereyi icat etmiş olan bir mühendis, alet edevat yapan bir mucit olarak karşımıza çıkar bir motiftir. Talos'un kelime anlamı ise acı çekendir. Daidalos yeğenini kıskanır ve bir surdan aşağı atar. Surdan düşen Talos bir keklige dönüşür.⁶ Ünlü bir ustanın, ünlü bir

⁴ Diodoros Sikeliotes, IV. 76-79.

⁵ Ovidius, *Metamorphoses*, VIII. 195; *Hyginus, Fabulae*, 40

⁶ Pausanias, I. 21, 6, 26. 5; Diodoros Sikeliotes, IV. 76; Apollodoros, *Bibliothèque*, III. 15; Ovidius, *Metamorphoses*, VIII. 224 ve dev.

teknik ustasının, mucidin keklige dönüşmüş olması, çok manidardır. Mitosların böyle ince numaraları vardır, ben bunu düşünmemiştim, şu an aklıma geldi. Acaba keklige dönmekle, mühendislik ve keklik arasında nasıl bir ilişki var?

Daha sonra Yunan dünyasında önemli bir motif, total tanrı olarak anılan Hephaistos'tur.⁷ Hephaistos Zeus'un çocuklarından bir tanesidir. Bakın yine teknolojiyle ilgili bir tanrı söz konusu. Bu tanrı çirkin ve topaldır. Yani eksik bir varlıktır, ama olağanüstü işler yapan bir adamdır. Olağanüstü düzenekler yapan bir adamdır. Ama Eski Yunan dünyasında herkesin başvurduğu, herkese hizmet etmek isteyen, ama gerçekten hilebaz ve gerçi biraz da saftirik bir yaratık, ama eksiktir, total ve çirkindir. Bakın her zamanki motif yine ortaya çıkıyor, teknoloji bir eksikliği gideriyor, bir şeyi gidermeye yönelik bir çaba içinde ve ne tuhaf ki, kaderin bir cilvesi olarak -sanıyorum bizim de çivilerimizi sizler çakacak-sınız- teknolojiyi veren insanın çivilerini Hephaistos çakıyor ve bundan dolayı çok büyük bir rahatsızlık duyuyor. Bakın, teknoloji üreten, gerçek anlamıyla mühendis bir tanrı, oradaki tanrıların saraylarını, tahtlarını yapıyor, onların işlerini düzenliyor ve teknolojiyi insanlara armağan eden tanrıyı çiviliyor. İşte bakın, mitosun böyle bir cilvesi var, çivilemek zorunda kalıyor, umarım siz bizi çivilemezsiniz.

Çünkü öyle bir şey ki ben atlamalı gidiyorum ve yolumu kaybetmeyi seviyorum ve artık kaybetmeye de başladım ve bu kendime geldiğim anlamına geliyor. Ünlü Protagoras der ki: "*İnsan yarattığı şeyin ölçütüdür*" Oradaki kelime *kheramata*'dır.⁸ İnsan her şeyin ölçütü değil, yaratıklarının ölçütüdür. Şimdi ben diyorum ki mühendis makinasının ölçütüdür. Artık Eski Yunan'dan günümüze geldik. Bu gün makina mühendisin ölçütü haline gelmeye başlamıştır. Bu arada Marks'a değin-

⁷ Homeros, *İlias*, I. 571 ve dev. ; Hesiodos, *Theogonia*, 570, 972 ve dev.; *Erga kai hemerai*, 60.

⁸ Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi hypotypposeis*, I. 216.

meden geçemeyeceğim. Marks diyor ki “İnsan dönüştürürken dönüşür, hem dönüştürür hem de kendini dönüştürür insan” O zaman bunu size uyguladığımızda siz makinayı üretirken, makinanın ölçütüyken, makinayı yaparken, siz de dönüştünüz ve çağımız da birdenbire makinalar çağı olmaya başladı. Hatta elektronikle makina bir araya getirildi ve sanki ölçüt makinanın kendisi gibi oldu. Nedir bu makina ve nedir bu ölçüt? İnsanın makinanın ölçütü olması nedir, makinanın insanın ölçütü olması nedir? Bu arada ister istemez aklıma Nazım Hikmet’in şiiri geliyor: “Makinalaşmak istiyorum” Ancak ben makinalaşmak istemiyorum. Makinalar hayatımızda kaçınılmazdır. Bizim hayatımızın iki yönünden birisi siz mühendislersiniz. Benim yaşadığım her yerde sizlerin izi vardır. Benim yaşadığım dünya sizlerin kurduğu bir dünya, ama ben şimdi soruyorum: Sizlerin kurduğu dünya gerçekten bize, yani insana uygun bir dünya mıdır? Sizlerin kurduğunuz bu dünyada siz, gerçekten bizi mi düşünüyorsunuz, yoksa başka ölçütleriniz mi var?

Tekrar yolumuzda gidelim. Makina kelimesinin anlamını bilen var mı? Hep kullanıyoruz, sizler makina mühendislersiniz. Sorgulamak için değil, bu sadece retorik, bu kelime size nereden gelmiş? Kelime aslında *mekhane*'dir. Kelimenin tam anlamı, bir amacı yerine getirmek üzere kurulan, uygulanan, izlenen yol. Yani makina kelimesinin anlamı bir yoldur, yöntemdir. Sanıyorum makina modern deyişle bakacak olursak, belirli bir işi ortaya koyabilmek için yapılmış düzenektir. Yani enerjiyi en verimli şekilde kullanan düzenektir. Şimdi o zaman makinayla akıl arasında bir bağlantı var, aynı zamanda aldatma olarak teknik ile, ama bundan dolayı üzülmeyin. Platon gerçekten sizden daha aldatıcı bir adamdır. Platon tekniğin kökenlerinde akli buluyor, tabii ki dili zorluyor. Bunu çağımızda yapan kişi, onun kadar maharetli olmasa bile Heidegger'dir. Teknik ve makina akılla bağlantılıdır. Yani bir yönünü akıl yapıyor.

Mühendislik bir eksiklik sonucu gerçekleşen teknolojik uygulama-

dır. Yani benim yapamadığımı araç ve makina yapacak. Akılla ilgili, doğaya karşı bir meydan okuma var ve galiba bir bedeli olacak. Bu anlamda sanıyorum, aslına bakarsanız ilk mühendisler galiba doğramacılar ve marangozlardır. Marangoz doğramacılarıdır, ikisi aynı şey ve değirmencilerdir. Değirmenci eskiden düzeneğini kendi yapıyordu ve onun beyaz hale getirilmesi biliyor musunuz ki dünyadaki devrimleri engelledi. Eğer solcu varsa, solcular için en büyük düşmanlardan bir tanesi undur. Hangi undur? Beyaz undur ve ondan yapılan ekmektir. Çünkü değirmencinin bir tanesi ki sizlerden biriydi, mühendisti, buğdayı öyle bir işledi ki, makinayı öyle bir kurdu ki fireyi en aza indirdi. Oradan incecik beyaz unu elde etti ve bunun karşılığında da fırıncılar çok sevindiler, çünkü beyaz un çok fazla su kaldırıyordu ve iyi para getiriyordu. Bu arada çok fazla ürün ortaya çıktığından dolayı da halklar isyan etmediler. Halkın isyanını engelleyen en önemli şey onların tokluğudur.

Bu arada yine aklıma birdenbire Yunan dünyasından eski bir adam geliyor, Herakliatos diyor ki *“Sığırlar dünyanın en mutlu varlıklarıdır. Yemek için buldukları bezelyedir.”* Yani insanlar karınlarını doyurdular zaman mühendislerle aralarında hiçbir problem oluşmaz. O zaman da gelin de Auguste Comte'ye hak vermeyin. Auguste Comte'ye göre, mühendisler önemli bir sınıf temsilcileridir, önemli bir noktada yer alırlar, çünkü onlar sermayeyle halk arasında bir yeredirler. Onlar bilimi ve teknolojiyi uygulayan insanlardır, ama tekrar Yunan mitosuna dönecek olursak, Yunan mitosunda mühendisler ya da mühendis anlamına gelecek doğramacılar, icat yapan insanlar pek sevilmiyorlar. Teknikle uğraşan sınıfın içinde sevilenler sadece tıpçılar, onları bir kenara koyalım ve Yunan dünyasında makinacılığa gelelim. Üretenlere, dönüştürülenlere gelelim.

Dedik ki mühendis dünya kurar, dünyayı bir ev yapar. Mitoloji belirli bir anlamda sanatla, benim ürktüğüm, korktuğüm, yabancılık çikti-

ğim, yabanılılık çektiğim dünyayı öyküleriyle bana sevdirebilir. Beni bu dünyada yabancılıktan kurtarır. Onu anlamamı sağlar, yani bu anlamda insanın dünyasını kurar, insan bir dünyadır, dünya yapan varlıktır. Onun felsefi anlamda, sanatsal anlamda zeminini hazırlar. Öbür taraftan dedik ki mühendisler de dünyanın fiziki anlamda koşullarını yaratırlar. İşte bu yaratılan dünyaya ben Ethos diyorum. Etos kelimesi tanıdığınız bir kelime; ahlak kelimesinin karşılığı Yunanca'da ethos kelimesidir. Etos'un kelime anlamı ev, barınılan yer ve aynı zamanda da yaşama tarzı demektir. Şimdi o zaman mühendislerin önemli sorunlarından bir tanesi; eğer onlar dünya yapıyorsa ve her dünya bir ethos ise, mühendisler ethos'suz olamazlar. Ethos varlığın özüne uygun davranmaktır, doğaya uygun davranmaktır. Bu anlamda şimdi söylüyorum, Eski Yunan dünyası bu teknolojiyi çok sevmiştir; varlığın açılımını sağlayan teknik. Benim insanlığımı serpen ya da varlığın varlıklılığını açan teknik, ama gelin görün ki Eski Yunan dünyası baştan bir şeyi yakalamış, teknik sınırları aşacaktır.

Tekniğin sınırları aşmayla ilgili birkaç öykü anlatacağım. Bunlardan bir tanesi bugün gen mühendisliği dediğimiz olayla ilgilidir. Gen mühendisliği insanı kökten değiştirebilecek bir noktaya geldi. O da bir mühendislik türüdür. Oradaki, mitostaki olay nedir biliyor musunuz? Asklepios denilen bir tıp tanrısı vardır. Bu gerçekten çok maharetli bir tanrıdır, ama yine Yunanlı bir gün teknolojinin sınırları aşabileceğini görmüş, Asklepios ölüleri diriltmeye başlar. İşte bu sınırları zorlamak anlamına gelir ve ölüleri diriltirken mitos değil mi bu, alın size bir masal, canavarların pis kanlarını kullanır. Asklepios denilen tıp tanrısı ki bir tür genetik mühendislik özelliği vardır, canavarların pis kanlarını kullanarak insanları canlandırır ve bunun üzerine Zeus kızar. Sınırların zorlanmakta olduğunu anlar. Şimdi o zaman bir adım daha atıyoruz, makina gerçekten hayatı kolaylaştıran bir düzenektir. İnsan varsa makina de vardır, makinasız insan olmaz. İnsan varsa teknoloji de var, tek-

nolojisiz insan olmaz. Yunan mitosu ikisinin de kaçınılmaz olduğunu görmüş ve bize öyküyü anlatmış. Ancak şunu da söylüyorlar. Evet, teknoloji ve makina sorunu çözüyor, sorunu çözüyor, ama aynı zamanda teknoloji ve makina sınırları aşabiliyor. Sınırları aşmamak ya da sınırları aşmanın ölçütü nedir. O işte bizim ethos'umuzla, mühendisin etik tavrıyla ilgili bir tutum olarak ortaya çıkacaktır.

Biraz daha devam edecek olursak, teknoloji yani makina sorun çözerken, teknolojinin ürettiği makina sorun çözerken sorun da yaratabilir. O zaman nasıl bir teknoloji ve makina kurgusu içinde olacağız? Buraya gelmeden önce sizin Odanın ve uluslararası düzeydeki mühendislerin dertleriyle ilgili birkaç tane yazı okudum. O dertlerden bir tanesi mühendislerin kapitalist sistem içinde, kapitalizmin amaçlarına uygun araçlar ve düzenekler yapmış olması ve yüzde 40 ya da daha yüksek oranda bundan rahatsızlık duyuluyor. Gerçekten de Yunanlıların masallarına döndüğüm zaman, bu arada niye Yunanlılar dediğimi de belirtmek isterim, çünkü Heidegger kadar cüretkâr değilim, ama yine de hissettiğim kadarıyla felsefe eski Yunanca konuşan bir etkinliktir. Eski Yunanca sözcüklere inmediğiniz anda felsefe yapmanız gerçekten zorlaşıyor. Onun için eski Yunan'a döndüm, eğer ortada filozofia varsa, o zaman bu filozofianın ortaya çıktığı, filozofianın kurulduğu, kurduğu dünyaya, yani onun diline inmek gerektiğini düşündüğüm için Yunan mitoslarını ve eski Yunanca olan mitosu seçtim. Umarım burada da benim başıma Hırant Dink'in başına gelen gelmez. Çünkü ben sadece felsefi anlamda eski Yunancayla uğraşıyorum, ama biliyorum ki öyle bir karanlık dönemden geçiyoruz ki o karanlık dönemde beni bile bir damla kanım için öldürebilirler. Güvercin değilim, çünkü ben çok konuşan bir bülbüle benzetilebilirim. Politika yaptığımı sanmayın, gerçekten etkilenebiliyorum, çünkü başımıza buna benzer olaylar da geliyor.

Tekrar konumuza dönecek olursak, evet, mühendis, Arapçasıyla hesapçı, hendese yapan, hesaplayan adam, modern dünyada nedir?

Şimdi biraz da modern mitoslara bakalım. Modern mitosların başında Descartes'in makina evreni gelir. Biz filozofların böyle şairane konuşuklarına bakmayın, siz Ahmet İnan'ın gönül dediğine bakmayın, onların hepsinin içinden bir makinacı olmak geçiyor ve bu adamların en erbabı, en ustası Descartes dersek, adam evreni bir makina olarak görüyor. Onun çıraklarından bir tanesi La Mettrie, insanı da makina olarak görüyor. İşte bizim mitosumuz da budur. Yunan mitosunda ne vardı? Ölçü vardı, *physis* vardı, doğa vardı ve teknolojiyi buna uygun olarak yapmak vardı. Buna uygun olarak yapmadığınızda Yunan mitosunda *moira*'yı aştığınızda, sınırları, tespit edileni aştığınızda sizi en azından cezalandırabilecek Zeus vardı. Şimdi soruyorum size, sınırları aştığınızda kim var karşınızda? Genetik olarak, genetik mühendisliğinde oynadığımız oyunlarda, verimliliği arttırmak için mühendislik adına en büyük zalimliklerden birisi olan verimliliği arttırmak adına, insanı dışarıda bırakarak sınır aşıldığında, verimlilik uğruna insan yok sayıldığında bizi cezalandıracak kim var? Tanrı yok, tanrı nerede? Tanrının öldüğüne inanmıyorum, ama tanrının artık işlere karıştığını da düşünmüyorum.

SALONDAN- Büyük patronlar.

SALONDAN- Hayır, doğanın kendisi ve sivil toplum örgütleri var.

CENGİZ ÇAKMAK- Bakın mitosa ihtiyacımız var, bir mitos yaratmalıyız. Yunanlı mitosunu yaratmış, dönemini kapatmıştır. Şimdi ben sizden kaçamam, sizden, mühendislerden hiç kimse kaçamaz. Çünkü dünyanın, insanın yarısını mitos, felsefe, sanat ve dinler benzeri şeyler tutuyorsa, yarısını da siz tutuyorsunuz. Bizim fizik koşullarımızı siz hazırlıyorsunuz. Derler ki insan yaşadığı eve benzer. Edip Cansever'in şiirini değiştiriyorum, İnsan yaşadığı yere benzer, suyuna toprağına, mühendis yaptığı makinaya benzer. Eğer siz yarattığımız makina dünyasından memnunsanız sorun yoktur. O zaman size mitos uyduramayacağız, ama memnun değilsek bir mitosumuzun olması gerekiyor ve

nasıl bir mitos yaratacağız. Gerçekten yarattığımız bu makinalar dünyasından, makina evrenden, insanın da makina olduğu bir evrenden memnun muyuz? Ben yıllar önce bir yerde bir konuşma yapmışım. Çocukluğumda, ben ilkokuldayken, Türkiye’de gölleri kurutmakla övünen ve bunu bir mühendislik becerisi olarak sunan bir görüş vardı. Askerdeyken kütüphaneye gittim, kütüphanede Burdur civarındaki kurutulmuş göllerin resimlerini gördüm. Hangi devlet kurumunun kitabıydı bilmiyorum, ama sanıyorum su işleriyle ilgili bir birimdi. Mühendislik başarıları neydi biliyor musunuz? Yetmişli yıllarda ya da belki biraz daha eski yıllarda basılmış bir kitaba fotoğrafları koymuşlar, bir tane muhteşem bir göl, kıyısında bitkiler var. Kitapta işte başarımız diye sunulan da gölün kurutulmuş hali ve buna benzer şekilde mühendislik başarıları anlatılıyordu. Bunu hiçbir etos sahibi mühendisin yapacağını sanmıyorum.

Sonra aradan yıllar geçti, bu İzmit Körfezi’nin dibinde bir bataklık vardı, şimdi oraya outlet flam yapıldı ve oradaki kişiler, oraya outlet çarşı yapmakla övünüyorlardı. Ben de orada bir konuşma yapmaya gitmiştim ve otobüste, *“işte bu bataklığı kuruttuk yerine outlet yaptık”* diye bu övünçlerini duydum. Tabii onlar söylemedi, ama bu da büyük bir mühendislik başarısı olarak sunulmuştu, ama şimdi biliyorum ki İzmit’te su problemi var. Şimdi biliyorum ki Türkiye’de bu göllerin kurutulmasından ve o zihniyetin yayılmasından dolayı bir problem var. Bir kere kendimizi kandırmayalım. Makina, daha doğrusu büyük yalancılardan bir tanesini daha burada ifşa etmek istiyorum, Aristoteles’tir. Aristoteles diyor ki, *“teknik üretimde poesis”* vardır. Bu teknik kavramlarla sizi boğmak istemiyorum, ama özet olarak sizler yaptığınız üründen ayrılmışsınız. Yani sizinle ürün arasında bir fark varmış, ben de diyorum ki, hayır bir fark yok, siz yaptığınız ürünsünüz. Siz kurduğunuz dünyasınız ve o dünyada biz de yaşıyoruz.

O zaman bir mühendis dünyasını nasıl kurar? Ben bir mühendisi

sadece tek başına düşünmüyorum. Onu bir zihniyet olarak, bir düşünce olarak görüyorum, yoksa tek tek sizlerle bir sorunun yok. Mühendisler dünyayı kurarken ne düşünürler? Biliyorum ki, ilk cevabı ben vereyim, ilk planda verimliliği düşünüyorsunuz. Şimdi bir diyalog yapalım, siz bir düzenleme yaparken ya da bir makinayı düzenlerken ilk düşündüğünüz şey nedir? Yoksa ben hayaller içinde mi yaşıyorum?

SALONDAN- Genç yaşlarda para kazanmak, ileriki yaşlarda faydalı olmak.

SALONDAN- Daha iyi bir şey yapmak ve devamlılığını sağlamak.

CENGİZ ÇAKMAK- Mesela şöyle bir şey var: Burada bir yerleşim yeri var, burada hammadde kaynakları var, burada da işleyecek ortam var. Burası da biraz engebeli bir arazi, demiryolunu buradan mı geçirirsiniz, yoksa buradan mı geçirirsiniz? Burada da bir doğal ortam var.

SALONDAN- Hocam, oradan mı buradan mı değil; siyasi iktidar nereden geçir derse oradan geçireceksin. Bir yerden yol geçirirken yerleşim merkezlerinde gelir getireceği insanları mı düşüneceğiz, yoksa siyasi iktidarın oy alırken, oy düşüncesine kapılırken geçirilecek yerleri mi düşüneceğiz?

CENGİZ ÇAKMAK- Yunan mitosunda buna ilişkin bir masamız daha var. Böyle soru cevapla daha iyi gidiyoruz. Teknoloji hep iktidarın eteklerinin altında, gerçekten Athena'nın etekleri altında, kalkanının arkasında duruyor. O kalkanın arkasından çıktığı zaman Athena denilen o tanrıça cezalandırıyor. Onun yanında durduğu zaman Hephaistos, topal, eksiklik sembolü olan Hephaistos teknolojiyi tanrılar için kullandığı zaman sorun yok, insanlar için kullandığı zaman sorun var. O topallığına rağmen onun aklına bir şey geliyor, Prometheus'u çivilerken bundan utaniyor. Bakın, Yunan mitosu teknolojinin en önemli yönlerinden bir tanesi olan makina yapımını iktidarın etekleri dibinde görüyor. Taylorcu denilen bir mühendislik akımı var, Taylorizm denilen

mühendislik akımı dayımdan duyduğum kadarıyla, sermayenin çıkarlarına hizmet eden bir şeydir. Yani oradaki mühendis, iş sahibine ya da parayı koyana yönelik olarak hizmet edecektir.

SALONDAN- O Seri imalat sisteminin içinde bir şeydir.

METE TÛTÛNCÛ- Oradaki farklı bir şeydir. Aslında özünde aynı, ama Taylorizmden kasıt zaman etütleri yapmak, yani bir üretimi sermayenin lehine en düşük fiyata çıkarmaktır. Bir başka anlatımla en yüksek verime ulaşmaktır. Sonuçta sermaye için bu işi yapmaktır.

CENGİZ ÇAKMAK- Taylorizm budur, bir de Veblencilik var galiba, **Thorstein Veblen** Veblen diye bir adam çıkartmış. O da daha çoğunluğun yararına yönelik mühendislik türü, gerçi o da bir tahakkümcülük.

METE TÛTÛNCÛ- İnsan kendi başına kaldığı vakit sorumluluk duygusu minimum seviyede kalıyor. Ben kendi adıma konuşayım, devamlı bir ikilem içinde olduğumu hissediyorum. Bana göre, teknoloji çok yaygın bir tanımla, bir taraftan insanın yaşamını kolaylaştırmaya, insan yaşamının refah düzeyini arttırmaya, insan yaşamını kolaylaştırmaya yönelik tüm çabaların toplamıdır. Aynı teknolojiyi silah sanayinde görüyoruz ve o zamanda kendimizi sorguluyoruz. Diyoruz ki, bu teknoloji insanlığı yok ediyor ve bunların örneklerini de yaşıyoruz. Kısacası devamlı bir ikilem içerisinde olduğumuzu hissediyoruz. Ben Levent'te oturuyorum ve düşünüyorum, şu metro olmasa, trafik de sıkışık on dakikada geliyorum veya eski doğaya dönük bir şekilde ben yürüyerek buraya iki buçuk saatte gelebilirim. Benim sorum bu, bundan vazgeçebilir miyiz? Yani sürekli bir ikilem içerisindeyiz, hem teknolojinin sunduğu nimetleri reddedemeyiz, ama buna karşılık da doğa kirleniyor, hatta doğa intikamını alacak diye bir akım da var, burada kafamız karışıyor ve ikilem içerisindeyiz diye düşünüyorum.

CENGİZ ÇAKMAK- Çok teşekkür ediyorum. Ben ikilem içinde olduğumuzu düşünmüyorum. Şöyle ki: Bir çelişki var, sonuçta Herakleitosçu

bir damardan geldiğim için de benzemez olanları benzerlik içinde, uyumsuz olanları uyum içinde gören bir kafa yapısına sahip olduğum için ikilem içinde olduğumuzu düşünmüyorum. Belki ben de yanılıyorumdur. Elbette bir kere tekniksiz ve makinasız yaşayamayız. İnsanlık binlerce yıl yaşadı.

İkincisi, teknolojiyle savaş arasındaki ilişki dikkatimi çekti, insanın ilk yaptığı alet bir baltadır. Kendisine yönelik olmasa bile bir baltadır. Şimdi ikilem içinde değiliz. Evet, biz teknolojimizden ve makinalarımızdan vazgeçemeyiz, bu kesindir. Ancak makinalarımızı ve teknolojilerimizi farklı bir şekilde yapabiliriz. Bir kere teknoloji ve makinalar kapitalizmin etkisi altında yapılıyor. Para kazanmak başka bir şeydir, kapitalizm başka bir şeydir. Kapitalizm tamamıyla para kazanmak üzerine kurulu bir sistemdir. Kapitalizmde bir kere birinci yön doğa bir hammadde deposu olarak görülür, tabii ki para kazanacak insanlar, tabii ki insanlar makina yapacak, ama kapitalizm doğayı böyle görürse insanı da böyle görüyor. Kapitalizm açısından, eğer verimlilik sağlanabilirse, insanlarla genetik olarak da oynayabilirler.

Sorun sizler değilsiniz, zihniyettir. Elbette sonuçta bizim yaşadığımız dünyanın arkasında Descartes'le ve öncesiyle başlayan bir süreç var. Mühendislik dediğimiz meslek ve onun gerçek anlamdaki mitosları 19. Yüzyılda ortaya çıktı. 19. Yüzyıla baktığınız zaman, 19. Yüzyıl kapitalizmin geliştiği zamanlardır. 20. Yüzyıla baktığımız zaman teknolojinin bu kadar gelişmesinin bir kere adını koyalım; ben bunları bilmem, ama en azından makina bir üretim aracıdır galiba değil mi? Bu üretim araçlarının mülkiyeti insanların ilişkisini belirler. Eski fikirle bakacak olursak Aristoteles de bunu söyler. İnsan üretirken dönüştürür ve kendisi de dönüşür. Yani emek insanı dönüştürür. Şimdi bizim bir yönümüz mühendislik yönümüz, insan bir yönüyle mühendisçe düşünmek zorundadır. Verimliliği yapacak, çevreyi yaşanacak hale getirecek ve bu kaçınılmaz bir şeydir. Ancak bu mühendisçe düşünmemizin arkasında-

ki motiflere bakalım. Her şey başarı ve verimlilik olarak görülemez. Üstelik her şey başarı ve verimlilik olarak görüldüğü zaman kelimenin adı kârlılık olur, parayı koyacak makinanın sahibine kâr sağlamak olur ve kapitalizm gelişebilmek için makinasını geliştirecektir.

Bakın, mühendisler sayesinde Asya sömürge haline getirildi, ben burada sizi suçlamıyorum. Çünkü kapitalizm beni de kullanıyor, Ahmet'i, Mehmet'i de kullanıyor, ama kapitalizmin en çok kullandığı ve sahibi olduğu şey makinedir. Yani Athena'nın etekleri dibinde olacaktır ve gerçekten de siz bunun dışına çıktığınızda size iş vermez. Sizi çalıştırmaz. Siz şurada "hayır efendim" diyemezsiniz.

Bu arada şunu söyleyeyim: Stalin'in de böyle cetvelle iki şehri bağladığı görülmüştür. Stalin makina ve mühendislik konusunda dünyanın tanıdığı en zalim insanlardan birisiydi. Sırf uzayla ilgili belirli teknolojiyi saklamak için, olmayacak yerlere şehirler kurdurabilmiş bir kişidir. Şimdi amaç verimlilikse bu doğrudur, ama bunu buraya koymanın doğaya karşı oluşturduğu bir sürü zararlar vardır.

Bir de şunu söylemeliyim: Ben doğayı gelecek nesillerin korunması için düşünmüyorum. Doğayı, fizik doğayı, doğa olduğu için korumalıyız. Yani şöyle bir söylenti vardır: Doğayı gelecek nesiller için koruyalım. Bu hâlâ sahip olma duygusudur, doğayı doğa olduğu için, atı at olduğu için, dağı dağ olduğu için, hayvanı hayvan olduğu için korumalıyız. Bizim teknolojimiz belki biraz daha fazla maliyetli olabilirdi, ama yolu başka yerden de getirebilirdi.

Evet, teknoloji ve makinasız yaşayamayız, ama fronik teknoloji: 'Fronik teknoloji' kelimesini sanıyorum ilk defa ben kullanıyorum fakat önemli de değil; fronik teknoloji bilgece bir teknolojidir, hikmetli, hikmet sahibi bir teknolojidir. Sadece günlük başarıyı, kârlılığı değil, doğayı bir bütün halinde düşünen makinedir. Tabii ki sizin Levent'ten buraya metroyla gelmeniz daha kolaydır. Hele ben Ataşehir gibi bir yer-

den geldim, iki saate yakın bir zaman harcadım. Metro olsun! Kimse metroya karşı değil, kimse teknolojiye karşı değil. Teknolojinin kullanma, sunulma biçimine karşıyız. Teknolojinin şu an sunulma biçimi çok açık bir şekilde; makinalar kapitalist sistemin elindeki aygıtlardır.

Geçenlerde, Irak Savaşı yeni çıktığında bana bir köylü dedi ki “Yahu hocam, sen daha iyi bilirsin, akıllı bomba nasıl bir şeydir?” “Ne demek istiyorsun?” dedim. “Hocam, akıllı olsa çocukların olduğu yere düşer mi o bomba, o bomba akılsız o zaman” dedi. Bu köylü akıllı ve dedim ki, işte bir mitos daha yaratılıyor. Akıllı silah mıdır, bomba mıdır her neyse, ama o adamdan sonra gördüm ki pek de akıllı değildi.

SALONDAN- Hidrojen bombası için de “*temiz bomba*” diyorlardı. İnsanları öldürüyormuş, doğaya zarar vermiyormuş.

CENGİZ ÇAKMAK- Onu duymamıştım, ama tabii şimdi dehşete düştüm. Tabii ki bir yönümüz; insan zorda kaldığında, insandan bahsediyorum, bir yönüyle doğayı kendisine uygun hale getirir. Bunun anlamı doğa bende açılır demektir. Buna kimsenin bir diyeceği yok, böyle bir teknolojiye, böyle bir makina yapımına kimsenin diyeceği bir şey yok. Doğanın insanda açılmasına, kendini çiçeklendirmesine kimsenin diyecek bir şeyi yok, ama doğanın benim elimde öldürüldüğü bir teknoloji var. Doğanın benim elimde öldürüldüğü bir makina var. Aslına bakarsanız makina Yunan mitosunda üvey evlat olarak doğmuştur, istenmiyordu; o istenmeyen bir evlattır. Yunanlının ya da Romalının gözünde sakat, istenmeyen çocuklar bir yerlere bırakılır; bu meşrudur, bırakılırdı. İşte o bir yerlere bırakılan çocuk büyüdü, güçlendi, serpildi ve şimdi öcünü alıyor. Tuhaf bir şekilde makinayı biz yaratırken, doğa bizde serpilirken şimdi makina bizi yaratmaya başladı. Şimdi makina bizim ölçütümüzdür. Size söylüyorum, bir makina yaparken siz kendi ölçütlerinizi koymuyorsunuz. Makina size ölçütlerini koyuyor. Önce kârlılıkla koyuyor, yeni mitos budur.

Ben sözümü daha fazla uzatmak istemiyorum. Sorularla gitmek daha yerinde olabilir, ama diyorum ki doğaya aykırı şekilde yaşayanlar, doğa derken dağ, taş değil, insanın yapısına aykırı şekilde yaşayanlar, ki insanın kendine özgü bir doğası var, *physis* var. Ben “geri kafalı” bir adamım biliyorum, benim “gerici” olduğum da söylerler, ama insanın yaratılışıyla, doğasıyla bu denli oynamamalıyız. Makinalar önce doğanın kendisiyle, sonra insandaki doğanın kendisiyle oynayacak boyutlara geldi. Çünkü bunun da sebebi, adını da koyuyorum, kapitalizmin doymak bilmeyen hırısır. Çünkü kapitalizm duramaz, daha da hızlanıyor ve duruşu bir çarpışmayla olacak. Şimdi burada biz makinaya ve teknolojiye karşı değiliz. Ama bizim derdimiz fronik bir makina, bilgece bir makina, insanlar için yapılmış, ölçütünün insan olduğu bir makina. Evet, biliyorum ki *philokhrematos*’ların olduğu yerde *philosophos*’lara yer kalmıyor. *Philokhrematos*, kâr seven, para seven demek. Kelimelerle oynuyorum. *Philosophos* değil, çünkü biz artık bilgeliği sevmiyoruz. Çünkü biz kârlılığ, metayı seviyoruz. Çünkü modern dünyadaki en büyük masal, en büyük mitos şu kelimeler üzerinde dönüyor: Kârlılık, başarı, verimlilik. Bunların hepsinin ben palavra olduğuna inanıyorum, bunların kötü mitoslar olduğuna inanıyorum. Çünkü en büyük kâr insanla doğanın bütünlüğünü korumaktır. Ona bile kâr kelimesini söylemiyorum, çünkü öyle bir aşağılık kelime haline geldi ki buradan ne kâr elde edebiliriz, fırsat nedir? Yani bizler böyle varlıklar değildik. Bizleri bir sistem, bilgeliği boşaltan, *philosophos*’luğu yok eden bir sistem, kâr varlıkları haline dönüştürdü. İlişkilerimizi bile kâr zarar ilişkisi olarak görüyoruz. Öyle bir oyun oynuyoruz ki artık kaybedecek bir şeyimiz kalmadı. Biz artık kendimizi kaybetmek üzereyiz ve bunun sorumlusu tabii ki sizler değilsiniz, çünkü sorumlusu sizi, yani bizleri eteklerinin altında, kalkanın altında tutan kapitalist ve militarist sistemdir. Onların mitoslarıdır.

Şimdi ne olabilir? Ben tabii *sophos*, seven bir adam olarak teknoloji

kelimesini sona sakladım. Yunan'da *tekhne* dediğimiz zaman güzel sanatlar da bunun içine giriyor. Aslında bilgelik de bir tür *tekhne*'dir. Teknolojinin içine alet yapıp etmek girdiği kadar, şiir yazmak da girer. Ben insanın çok yönlü bir varlık olduğunu düşünüyorum. Evet, insan da teknik bir ustalık vardır, teknik kelimesinin bir anlamı da *sophos* gibi beceri ve ustalık demektir. Evet, insan teknik bir varlıktır, teknik ustalığı olan bir varlıktır. Çünkü insan teknik bir varlık olmadan, teknoloji üretmeden yaşayamaz, ama aynı zamanda insan fronik bir ustalığa sahiptir. Fronik ustalık demek fren kelimesi de buradan gelir, feraset, basiret, temkinlilik, aklısellimlik, ahlaki yön demektir. İnsanın ahlaki yönünü, insan olma yönünü hesaba katmadığınız zaman, teknoloji tek başına ölçüt haline gelirse, tek başına makina ölçüt olamaz.

Benim zamanımda galiba makinalarda kayışlar vardı. Filmlerden de hatırlarım, Orhan Kemal'in romanlarından da hatırlarım, hep kollarını makinaya kaptırmış insanlar olurdu. Açık söyleyeyim, evet ben de bir yalancıyım, çünkü makinalardan hep korkmuşumdur. Çünkü o romanlardan dolayı hep makinalar ve makina daireleri ürkütmüştür. Çocukken evet, vapurda makina dairesine bakardım, ama sevdiğimi söylemedim, sadece o kapıdan bakardım. Bir dehşetle, hayretle, şaşkınlıkla bakardım. Şimdi siz insanın fronik yönünü yok ederseniz, her şeyi sadece verimliliğe indirerseniz, teknoloji tek başına değer olur ve her şeyi ölçer. Bu anlamda makina değerlidir. O filmlerde hatırladığım kadarıyla makina oradaki işçilerden daha değerliydi. Türk sinemasında o Orhan Kemal'den kırılma senaryolarla yapılmış işçi filmleri vardı. Orada hep makinanın önemi vurgulanır ve tuhaf şekilde bazı filmlerde de evet, bu makina çalışmalı, makina refah getirecek fikri vardır. Makina refah getirir, ama makina bilgelik içinde refah getirir. Öbür türlü siz makinayı bağlamından söküp alırsanız, tek başına değer yaparsanız makinanın üreteceği iş ve onun karşılığı başka bir yere gider. O zaman sadece teknik tek başına değil, yanına fronik, bir feraset, bir ahlak katıl-

malıdır.

Bunun yanı sıra unuttuğumuz bir şey var, artık *episteme* bile satılıyor. *Episteme* gerçek anlamda bilgi demektir. Biz bilgiyi bilgi olarak istemiyoruz artık, bilgi para etmeli, satılabilmelidir. Ben biliyorum ki felsefe kitapları 2000 satarsa yayınevleri buna büyük başarı diyorlar, ama böyle ıvır zıvır, 100 soruda mutlu olmak, astrolojide bilmem ne, sağlıkta beslenmenin palavra birtakım dayatmacı zihniyetlerinin kitabı binlerce satıyor; ıvır zıvır şeyler satılıyor: Yani insanın teknik yönü, fronik yönü, epistemik yönü ile birlikte olmalı, ama bu da kalmadı.

Bir de insanda noetik yön denilen, yine benim uydurduğum ustalık yönü var. Aslına bakarsanız bu gittiği zaman hepsi gider. Noetik kelimesini ben kalp anlamında kullanıyorum, Fuat anlamında kullanıyorum. Yani bu nedir biliyor musunuz? Hiçbir koşul altında hiçbir canlıya zulmetmemek, her koşulda sevmek, varlığın kendi başına değerli olduğunu görmek. Bu noetik yön ilkelerde çok fazlaydı. Evet, adam yaşamak için tabii ki et yiyecekti, ama mesela Eskimo ayı vurunca, önce ayıdan özür diliyor. Özür dilemiyor teşekkür ediyor, şükrediyor. Diyor ki Sen kendini bana ve aileme sundun. Çünkü onunla o akraba zaten, unutmayın ki ilkeller düşmanını yer, ama modern dünyanın kapitalist sistemi insanın ruhunu yer ve bizler ruhu yenmiş insanlarız. İşte noetik yön de bizim ruh yönümüz. Yani siz insandaki o dörtlü yönü, teknik ustalığı, yaşama ustalığını, ahlaki ustalığını, bilim ustalığını ve inanma ustalığını yok ettiğiniz zaman, birisi tanrı dedi, bu benim kastım tanrı değil, kendime inanmam. İnsana inanmam, bunu yok ettiğiniz zaman makina benim ölçütüm haline gelmiştir. Ben konuşmamı burada şöyle kapatmak istiyorum. Evet, makinasız yaşayamayız, ama artık makinelerde fronik bir yönün, noetik bir yönün de bulunması gerektiğini düşünüyorum. Bu nasıl olacak? Bunu sorular kısmında beraber tartışalım. Ben teşekkür ederim. Çok dağıttım, yolları çok kaybettirdim. Büyük şehirde yaşarsak tabii bedeli de budur.

METE TÛTÛNCÛ- Ben Şimdi çizdiğiniz bu tablo içinde, içinde yaşadığımız iktidarın sağlık alanındaki meşhur bir dönüşüm projesi var. İki-üç senedir dillendirdiği bir projeydi bu, Şimdi yasa da ıktı. Bu kapsamda ertelendi, zannediyorum altı ay kadar ertelendi. Şimdi geçenlerde burada bir panel vardı. Kardiyolog profesör bir doktor tarafından verildi, onlar da yakınıyorlar, çünkü *“insan artık müŐterisi oldu”* dediler. Ben de dedim ki *“müŐteriyi aŐtık, meta olduk.”*

Sizin bu anlattıklarınızdan Şu noktaya geliyoruz, bir taraftan teknoloji ilerlerken insan unsuru da gerçekten canlı, ruhu olan bir varlık değil. Peki, bu gidiş nereye gidiyor. Ben size yürekten katılıyorum. Çünkü sermayenin, kapitalizmin bütün derdi krizi aşmak, daha çok kazanmak, knı maksimize etmek. Buna varmak için de her yol mubah görülüyor.

CENGİZ ÇAKMAK- Gerçekten de öyle, bu nereye gidecek? Bence bu olay karakolda bitecek. Karakolda bitecek, çünkü bu işin sonu yok. Kapitalizm ancak sömürerek ve geliŐerek yaşayabilir, daha sınırına geldiğini sanmıyorum. Bugnler nostaljik olarak anılabilirler.

METE TÛTÛNCÛ- Sulardaki bir artıŐ var. Türkiye’deki sosyal patlamaya ilişkin enteresan istatistiki değerler var. Bir sene içinde korkunç, adam öldürmek, adam kaçırmak, kapkaçlılık gibi kriminal suçlar var. Bunun ekonomik nedenleri de var, ama bütün bunları bir arada düşününce artık insanlar aynı apartmanda birbirlerine selam vermez oldular.

CENGİZ ÇAKMAK- Sadece ekonomik değil, aynı zamanda kapitalizmin yarattığı nihilist bir değerin de etkisi var. Yani kapitalizm nihilizmi körüklüyor. Hiiliği körüklüyor, çünkü onu yapan adam kendini de değersiz görmeye başlıyor. Yani nihilizmi hep Nietzsche’yle anarlar, ama ben onun doğru olduğunu pek düşünmüyorum. Aslında kapitalist nihilizm insanları son zamanlarda iyice ilerini kurutacak halde çürütmeye başladı. Çünkü gerek Türkiye’de gerekse yurtdıŐında bu suç olayı

sadece ekonomik nedenlerden kaynaklanmıyor. Çünkü bir değersizlik olayı da var. Yani insanın 17 aylık bir çocuğu dahi cinsel obje olarak görebildiği bir dünyada bunun dibe vurduğu andır. 17 aylık bir çocuk ki yaş demek geçti içimden, demek ki kaldırmadı yüreğim, bu olay sadece ekonomik değil, bu olay sadece örselenme değil, yani bunlar önemli bir şeylerin kaybının belirtisidir. Tabii yine de ben böyle sanıyorum.

Şimdi ben bir soru sormak istiyorum. Tabii öncelikle mühendisler, ama makina mühendisleri artık masum kalabilir. Çünkü makina mühendisleri kapitalizmin gelişme aşamasında çok iş yaptılar, şimdi artık pek fazla iş yaptıklarını sanmıyorum. Çünkü siz o elektronik teknolojisiyle birleştiniz. Mekatronik denilen bir şey çıktı ve son on yıldan beri ben de onu takip ediyorum. İnsanlar tuhaf şekilde, tabii ki bir faydası var, ama yeni, büyük bir şey, bir tanrı gelmiş gibi karşılıyorlar. Makina kelimesinin en çok sevdiğim yönü, Yunan tiyatro eserlerinde *deus ex machina*⁹ diye bir kavram vardır. Tanrılar birdenbire yukarıdan aşağıya iner ve olaya el koyarlar değil mi? Şimdi bu şekilde, sanki öyle bir şey çıktı ki, işte bu mekanik elektronik sanki her şeyi çözecekmiş gibi bir intiba uyanıyor. O önemli değil benim için, önemli olan, makina mühendisleri yaptıklarını yaptılar. Bundan sonra onlara pek iş düşmüyor gibi, çünkü başka tür mühendislikler çıktı. Mesela şimdi en büyük günah keçisi galiba genetik mühendisleri, elektronik mühendisleri ve silahla ilgili mühendislik alanları oldu. Burada bence mühendise düşen bir görev var. Şunu da söylemeliyim, bu işlerin sorumlusu mühendisler değil, bizi kurtaracak olan kişiler de mühendisler değil, ama bana, hepimize bir görev düşüyor gibi geliyor. Bilmiyorum, şöyle bir açmaz mı var, yani ne yapalım işveren bize böyle bir şey buyuruyor, ben de bunu yapmalıyım. Mesela mimarlar bunu çok söylüyorlar. Hem ağlıyorlar, hem de diyorlar ki sanat eseri yapamıyoruz, mimari bir bina ortaya koyamıyoruz, çünkü patron kuralları belirliyor. Aslına bakarsanız ben de buna

⁹ Yunancası *apo mechanes theos*.

pek inanmıyorum. Tamamen de böyle olacağına inanmıyorum.

METİN ÖZHALTEPE- Makinanın başlangıcında, ilk çıkışında sermaye çevresi var mıydı?

CENGİZ ÇAKMAK- Makinanın ilk çıkışında sermaye dediğinizde, sermaye zaten modern bir terim, kapitalizmle ilgili bir şeydir. Yani bunu da biz tam anlamıyla 1800'lerden itibaren başlatalım, ama her zaman için şöyle bir kaygı vardı: Makinanın ortaya çıkışıyla verimlilik, daha çok iş yapmak, daha çok iş üretmek vardı, bu da belli bir anlamda...

METİN ÖZHALTEPE- Yaratmak veya bir şeye ulaşmak, daha büyüğe, daha ileri bir aşamaya ulaşma dürtüsü, insanın özelliklerinden birisi değil mi? Ben National Geography'de bir film seyrettim. Dağcı ekibi dağa çıkıyor, yolda arkadaşının ayağı kayıyor, kayadan aşağı düşüyor. Ölecek, ama öleceği kesin değil tabii ki, belli değil, ama diğeri onu orada bırakıyor, çünkü hava kötü, biraz beklerse tepeye ulaşamayacak. Yoluna devam ediyor, tepeye ulaşıyor. Dönüşte arkadaşının yanına geldiğinde arkadaşı donmuş vaziyette oluyor.

CENGİZ ÇAKMAK- Aşğılık bir şey değil mi bu?

METİN ÖZHALTEPE- Yani bir şeye ulaşmak için ne olursa olsun yapayım demek, aşğılık bir şey, ama bu insanın doğasında mı var?

CENGİZ ÇAKMAK- İnsanın doğasında yok bence, yani çok iddialı konuşuyorum, böyle iddialı söz etmeyi hiç sevmem, ama doğasında öyle bir şey yok. İnsanın doğasında dayanışma var. Dayanışma var insanın doğasında, ama zaman içinde ideolojik faktörler ya da siyasi faktörler insanı çatışma ortamına sürüklüyorlar.

METİN ÖZHALTEPE- Orada dağ başındalar, iki kişiler. Yani bir çıkar çatışması gibi bir şey değil.

CENGİZ ÇAKMAK- Bakın, o dağın zirvesine çıkmak da benim o noe-

tik dediğimiz şeyin eksikliğidir. Yani insan illaki bu yeryüzünün dağlarını zaptedecek. Denizlerini zaptedecek. Niye zaptediyorsun? Gidebildiğin yere kadar git, orada üstelik Himalayalar'ı ki Himalaya adı da gerçek adı değildir o dağın, orayı keşfedenlerin koyduğu bir adlandırma, onun adı başkadır. Oraya çıkanların içerisinde Sör Hilary diye bir adam vardır. Onunla birlikte çıkan diğer adamı biliyor musunuz? Ten Sing'dir, Şerpa'lardan biridir, mesela onu hiç kimse anmaz, onun adı bile yok ortada. O adamlar yıllardan beri oralarda yaşıyor, bir de üstelik Hilary çıkarken güle oynaya çıkıyor, adam bir de sırtında yük taşıyor. O adam yıllardan beri orada yaşıyor ve o dağa bir tanrı olarak saygı gösteriyor. Sen geliyorsun adamın tanrısının içine ediyorsun, tepesine çıkıyorsun. İşte bu kapitalist, modern insanın tipik örneğidir.

Bakın, yıllar öncesinin mitoslarında bir cezalandırma motifi vardı ya, insanoğlunun yaptığı en büyük gemilerden birinin adı Titanik'ti. Titanik yıkıcı güç demektir. Bakın, büyük bir 'densizlik', gemi yapıyorsunuz ve adına yıkıcı güç koyuyorsunuz ve doğa size ne yapıyor? Geminizi daha ilk yüzdürdüğünüz anda 'dibe boylatıyor', geminiz 'dibi boyluyor". İşte bu modern insanın, yani modern 20. Yüzyıl insanının 'densizliği'dir ve bu bence insanın doğası değildir.

METİN ÖZHALTEPE- Hocam sorum şu: Biz bunları kavrayamıyoruz. Siz bunları kavrayabiliyor musunuz?

CENGİZ ÇAKMAK- Biz de kavrayamıyoruz. İnsanlar, halk, makinayı üretenler makinasına sahip çıkmazsa...

METİN ÖZHALTEPE- Bir çarpıcı örnek daha vereyim: Alfred Nobel, bu adam yeri kırıp dökmek için, yol açmak için inşaat işleri yaparken dinamiti bulacak. Bulması kolay olmuyor, bir yıl deneyden geçiyor. Görünen kaza işte, bir defa duvar yıkılıyor, laboratuvarı darmadağın oluyor, devam ediyor, vazgeçmiyor. Bu iş tehlikeli diye vazgeçmiyor, sonunda bir kaza daha oluyor ve kardeşini kaybediyor. O deneylerin

arasında kardeşi ölüyor. Sonra da bu hale geliyor, şimdi kazandığı paranın bir kısmını Nobel ödülü diye ödül dağıtılıyor.

CENGİZ ÇAKMAK- ‘Keklik’ oluyor, evet galiba ‘keklik’ oluyor.

METİN ÖZHALTEPE- Yani nasıl bir ruh halidir, ben böyle bir şeyi anlayamıyorum.

CENGİZ ÇAKMAK- Kekliğin hem sesi de sevilir bazı kişiler tarafından hem eti de yenilir. Keklik oluyor. Şimdi onu çözdüm. Tabii bu bireysel olarak bizim bilgeliğimizle ilgili bir şey değildir. Yani çocuğun adı belli, kapitalist sistem almış başını gidiyor. Tabii ki insanlar para kazanıyorlar, ticaret yapıyorlar, mal üretiyorlar, ama kapitalizmin özünde doğa ve insan bir metadır, insanın bir değeri yoktur. Kapitalizmin özünde kendi oğlunun da, kardeşinin de değeri yok. En son ben elmaslarla ilgili bir film seyrettim, ama o öykünün esasını biliyorum ama adını bilmiyorum. O filme gidenler varsa, birbirlerinin kolunu keserler, o kol kesme âdeti oraya elmas aramaya gelenler getirdi. O elmas şirketinin sahiplerinden bir tanesi oradaki bir kabile reisiyle ve onun tanrısıyla aşık atıyor. Kendini öyle bir yere gömdürüyor ki tanrıların ya da kutsal yerin üzerinden daha yüksek olsun diye tepe yaptırıyor, oraya gömülmüş. İşte bu tam modern insanın densizlik örneğidir, saygısızlık örneğidir.

METİN ÖZHALTEPE- Sultanahmet de Ayasofya’nın karşısına yapıldı.

CENGİZ ÇAKMAK- O başka bir yarıştı.

AKİF YALIN- İnsan doğasında hükmetme, hâkim olma, sahip olma güdüsünün olmadığını söylediniz, ama insanlık tarihine...

CENGİZ ÇAKMAK- Onu demedim, ama şimdi diyorum, “saldırganlık yok” dedim.

AKİF YALIN- Peki, ben de dediğinizi anladığım şekilde aktarayım.

İnsanlık tarihinde geriye dönüp gittiğimizde ilkel topluluklardan itibaren insanlarda gruba hâkim olmak durumunda olan insanların da var olduğunu görüyoruz. Yani eşitlikçi bir duruşun olmadığını görüyoruz. Tarihin, ilmin bize aktardığı kadarıyla bu böyledir. Şimdilerde de bu durum gelişe, gelişe, sizin çok iyi tespit ettiğiniz gibi bir durum oluştu. Şu an dünyada yaşayan 7 milyar insan varsa, bu 7 milyar insanın 6 900 000 000'unun eziyetini çektiği kapitalist, emperyalist bir sömürü sistemi maalesef dünyaya egemendir. Irak'ta bunu yapıyorlar. Türkiye'de bizlerin de, makina mühendislerinin de alet gibi kullanılarak, birer makas, birer kerpeten, pense, kaynak makinası, torna tezgahı gibi kullanılarak sisteme adapte olduğu bir duruş yaşıyoruz. Hiç kimse inkar etmesin.

CENGİZ ÇAKMAK- Sisteme vidalıyorlar diyelim. Ben bunu diyemedim, çünkü tabii sonuçta misafirliğin de bir hakkı, sorumluluğu ve korkusu da var.

AKİF YALIN- Evet, sisteme vidalıyorlar. Burada bulunan hiçbir mühendis arkadaşımız bunu inkar edemez; ediyorsa, demin sizin söylediğiniz gibi en azından yalancıdır.

CENGİZ ÇAKMAK- Ben kimseye 'yalancı' demedim.

AKİF YALIN- Hayır, demin söylediniz, kendiniz için söylediniz. Bunları konuşmaktan geri durmamalıyız. Daha da ileri gidiyorum, "namussuz" durlar. Gerçekten de öyledirler. Sizin burada bahsettiğiniz gibi, erdemli, etos'u olanlar böyle davranmamalıdır. Dünyanın, insanlığın gerçekten düzelebilmesi için etos'u olanlar, etiği olanlar böyle yapmamalıdır. Çıkış, kurtuluş: Elbette bedel ödenecek, elbette hesaplaşılacak, ama gene demin sizin söylediğiniz gibi romantik ilişkilerle, kozmetik bilmem nelerin peşinde koşarak olmaz. Yine söylediğiniz gibi, felsefe kitaplarının binlerle satıldığı, ama başka bazı tüketime dönük argümanların on binlerle, yüz binlerle satıldığı bu ülkede bu iş başka yerlere

göre daha iyi olmayacak. Önce insanımız bazı şeyleri görecektir, tanıyacak, anlayacak, dayak yiyecek. Dayak yemeden olmaz. Dayak yiyecek, bedel ödeyecek, yürüyecek, gerekirse buradan Gebze'ye kadar yürüyecek. Levent'ten buraya kadar gidip, gelmek zor, ama 21. Yüzyılda Anadolu'da insanlar kar'ın üzerinde hamile kadını Gebze'ye kadar eşek sırtında götürmeye çalışıyorlar. Bunların bedelini ödeyeceğiz. Burada hoş ortamlarda sohbet etmek gerçekten güzel, ama bu işin bir de bedeli var ve o bedeli insanlarımız ödeyecekler. Ödedikten sonra da nereye gidebildiğini görecektir. Benim bu konuda söyleyebileceklerim kısaca bunlardır.

CENGİZ ÇAKMAK- Ben tabii ki görüşlerinize katılıyorum. Çünkü sonuçta Yunan mitosunda konuk ve yasa bilmez ev sahibi öyküsü vardır. O bu günkü dünyamıza çok uygundur, şöyle ki: Odysseus ve arkadaşları Kiklop denilen varlıkların adasına giderler, adada bir mağara görürler. Mağarada peynirler, yağlar, etler vardır, herhalde bunu doğa kendi kendine yapmaz. Bir ağıla girerler, yerler, şarapları içerler, derken Kiklop yani evin sahibi gelir. Kiklop tek gözlü bir varlıktır, bunlarla konuşur, sonra sinirlenir, tayfalardan ikisini kapar, kafa kafaya vurup şişe geçirir ve yer. Zaten ilkeller düşmanını yerler diye bu öykü de oradan çıkmıştır. Daha sonra Odysseus ve arkadaşları bir düzenek kurarlar, bir makina yaparlar. Sivri bir sopanın ucunu yakarlar, bir düzenektir o, adamın gözünü kör ederler. Sonra birtakım şeylerden sonra kaçıp giderler. Giderken de gemiden bağırlarlar: *"Sen yasa bilmez bir barbarsın. İşte biz senin evine misafir geldik, sen bize misafirliğin gerektirdiği ağırlamayı yapmadın."*

Bu öyküyü bugünkü anlamıyla yorumlayacak olursak -ki mitos bunu bu şekilde koymuştur- siz birisinin evine izinsiz bir şekilde giriyorsunuz, yani Afrika'ya giriyorsunuz, 'yağma'lıyorsunuz, Asya'ya giriyorsunuz 'yağma'lıyorsunuz. Ondan sonra bir de adama "barbar" diyorsunuz, ondan sonra adama "yasadışı" diyorsunuz, ondan sonra

adama “siz modernizmi bilmiyorsunuz” diyorsunuz. Ben bu öyküyü buraya uyguladığım için sizin kadar sert olamazdım, çünkü sonuçta karşılıklı birbirimize hakkımız ve hukukumuz var, ama evet bedel ödemeden bir şey olmaz. Hep konuşuyoruz, gerçekten bu postmodern zırvalıklar, şu var, bu var, ama şu da var ki, her birimiz bir şeyin ucundan tutabiliriz. En azından bu tüketimle ilgili alışkanlıklarımızı değiştirmemiz bile önemli bir faktördür. Ben biliyorum ki eskiden Makina Mühendisleri Odası pankartlarıyla yürüyüşlere çıkardı, değil mi? Sanıyorum bu Makina Mühendisleri Odasınının 1977 1 Mayıs’ına çıkmış olması lazım, ama şimdi 1980 sonrasında öyle bir hale geldik ki gazetesinin ismini vermeyeceğim, ama çok tuhaf bir gazetede... Şöyle bağlayacağım o zaman, sizden cesaret aldığım için...

AKİF YALIN- Hocam, gerçekleri konuşmamız gerekiyor. Yani gölgelerin arkasına saklanarak bir yere gidemeyiz. Gerçekten gerçekleri konuşmak gerekir diye düşünüyorum. Birbirimizden saklayacak bir şeyimiz yok.

CENGİZ ÇAKMAK- Konuşmamda belirtmiştim, Ksenofanes’in “Ekonomi” adlı kitabında, makinacıların makinalarla uğraşmaktan dolayı ruhları ve bedenleri yamuk yumuk oluyor. Herhalde, sadece parayla ilgili işler yaparlarsa yamuk, yumuk olurlar, diyor. Doğru diyor, ama dostluk ve siyasetle uğraşmıyorlar. Sanıyorum makina mühendislerinin problemlerinden bir tanesi dostlukla, felsefeyle, siyasetle ilgilenmemeleridir. Ancak o ummadığım gazetede bir haber okumuştum. Onlar diyor ki Türkiye’yi mühendisler kurtaracak. Çünkü o gazete mühendisler silsilesine inanıyor. Demirel, Erbakan, Özal, yani...

SALONDAN- Mühendisler mi kurtaracak, imamlar mı kurtaracak ikilemi yaşıyorlar.

CENGİZ ÇAKMAK- O zaman yeni bir şey olabilir, bilmiyorum, ama Ksenofanes gelseydi ona derdi ki: Mühendislerimiz Türk siyasetinde

etkili oluyorlar değil mi? Gerçekten uzun bir dönem Türk siyasetinde mühendisler hâkim olmuştur. Aklıma gelen Erbakan, Demirel ve Özal'dır. Bunlar çok önemli bir zaman diliminde idareyi ele almışlardır.

SALONDAN- Bakanlar var bir de, çok önemli bakanlar var.

CENGİZ ÇAKMAK- Buna öyle diyorlar, bunların olmasının büyük bir önemi olduğunu söylüyorlar.

AKİF YALIN- Ancak onlar yapının maşaları olarak oradalar, mühendisler olarak değil. Birtakım maşaların aletleri olarak oradalar. Orada kendileri mi varlar? Ben açıkçası önce insan, bizim malzememiz önce insan, önce adam diyorum. Yani mühendis, doktor değil, önce insan, önce adam olacak.

CENGİZ ÇAKMAK- O zaman şöyle söyleyeceğim, o mühendis silsilesinin son kuşağının yarattığı darbe aslında sizler gibi insanları çok fena hırpaladı ve vurdu. Esas olan ortadan kayboldu, birtakım ideolojilerle kapitalizm örtbas edildi. İdeolojiler öldü denildi ve şimdi verimlilik şöyle yapıldı: Efendim, Zonguldak maden ocakları verimli değil, mühendislerimiz hesap yapıyorlar. Güney Afrika'dan kömür getirirsek daha uygun hale geliyor diyerek, bize birtakım şeyleri yutturdular. Ben de şunu söylüyorum, eski mitoslarda şu var: Mezopotamya mitosunda; siz yarattığınız insana, meydana getirdiğiniz insana iş bulacaksınız. Ona bir dünya kuracaksınız. Öyle Zonguldak kömür ocaklarını kapatmayla, devlet bilmem nerede olmazla, mühendisler hesap yaptı diye bu işler olmuyor, ama benim öğrencim de oradan bana gülüyor. Hoca yıllardan beri ilk defa böyle siyasi bir şeyin içine girdi diyor, ben yine gölgelere çekiliyorum.

METE TÛTÛNCÛ- Yanlış olan bir şey var. Ben ve şahsen benim gibi düşünenler hep eleştirilir. Siz siyaset yapıyorsunuz, biz de deriz ki: Her eylemde, her etkinlikte siyaset vardır. Önemli olan o siyasetin kimin yararına olduğudur. Kamusal toplumsal bir yarar elde etmeye dönük bir

siyasetse yapılmalıdır. Demin sordunuz mühendisler olarak dediniz, ben zannediyorum ki buradaki en yaşlı üyeyim, 71 yaşımı doldurmak üzereyim, ama ben utanıyorum, bizden, Teknik Üniversiteden Erbakan çıktı ki öğrencisiyim. Bilim adamı olarak muazzam biridir, bilim adamı olarak hayran olduğumuz bir insandı. Siyasete soyunan değişiyor. Tansu Çiller de ondan bir kuşak sonradır.

CENGİZ ÇAKMAK- Bir dakika lafınızı kesebilir miyim? Nasıl tekneyi tek başınıza ele aldığınızda bizim açımızdan bir değer ifade etmiyorsa, bilimi de tek başına ele aldığınızda değeri olmaz. Çünkü onu sophosla, fronik olanla, noetik olanla bağlamazsanız tek başına bilim bir araç haline geliyor. Adam için bir araçtır, amaç değil.

AKİF YALIN- Şimdi ben arkadaşşıma tamamen katılıyorum. İşin özünü kaybetmememiz lazım. Bütün bir bütünün parçaları olarak meseleleri anlamaya çalışmamız lazım. Çünkü bu sadece mühendislerin sorunu değil, mühendis de toplumun bir parçasıdır. Aynı şekilde bu ülke için yanan doktorlar da var. Daha bir hafta olmadı, bir panelde bir profesör doktorumuz diyor ki Stend diye bir şey var. Bir başka profesör hocamız bana dedi ki, "çok acil stend takılacak" Kaç para, 3 000 dolar istemişler ve hukukta gabin diye bir şey vardır. Mecbur kalırsanız, mesele diyelim ki apandistiniz patlayacak, bunun rayıcı 3 milyarsa sizden 30 milyar da isteseler varsa paranız vermek zorundasınız. Hukukta gabin diye bir kavram var, sonra dava açarsınız, bu rezilliğin üstüne gidebilirsiniz, ama sonuçta arkadaşım doğru söylüyor. Bugün Tayyip Erdoğan ya da başkaları ya da Bush bunlar hep maşadır, idare eden, bir kuşatma altında tutan faşizan bir rejim vardır. Nasıl vardır? Ülkemde de var. Büyük ulusötesi şirketlerdir dünyayı yönetenler, bunu açık açık söylemiyorlar mı? Kissinger diyor ki "*Nedir küreselleşme? Amerika'nın dünya egemenliğidir.*" Bunu yeni söylemiyorlar.

Demek ki, bir çalıştırnanlar var, kapitalizmin doymak bilmez iştahı var. Asla doyuramıyoruz, bizler de piyon vaziyetindeyiz. Tayyip Erdo-

ğan ya da onun yerine gelecekler de IMF'nin karşısında hazır ola geçmişlerdir. 1961'de ilk anlaşma yapılmıştı, Ali Babacan efendi 19. anlaşmayı yeni yaptı. Borcunuz da 420 milyar dolardır. O zaman biz neyi konuşuyoruz? Sadece kendimizi tatmin için konuşuyoruz, ama teknoloji ilerledikçe insanîyet, hümanizma da aşağıya doğru gidiyor ve bunun da ayıbını hep yaşıyoruz. Çıkış yolu nasıl olacak bilmiyoruz. Teşekkür ediyorum.

EDİP ÇELİK- Hocam, önce çok teşekkür ediyorum, siz misafirimiz değilsiniz, hocamızsınız; bunu belirtmek istiyorum. çok güzel şeylere değindiniz, eksiklerimizi tamamladınız. Bence kaygıya kapılacak bir şey yok.

Hep aklıma su gelir. biraz teknik olacak, ama suyun sıfır derecede buz haline geçmesi için veya 100 derecede buhar haline geçmesi için enerjiyi verirsiniz, hiçbir değişiklik olmaz. Bir süre sonra, bir miktar daha enerji aldıktan sonra buhar haline geliyor. Bir doygunluk, bir geçiş dönemi vardır. Bence toplumlar da böyledir. İşte sizin söylediklerinizi tekrar gibi olacak, ama insanlar bu dünyadaki eksiklerini tamamlamak için varlar. Bence bu olanlar, teknik elemanlar, mühendisler, kademe kademe ustasından, onu kullanana kadar herkes, bize uygun olmayan bu doğanın içinde uyumun kademe kademe yaşanmasıdır; başka bir şey değil. Bu kapitalist sistemin içindeki durum geçmişte de böyle olmuştur, Roma döneminde de böyle olmuştur, Eski Yunan'da da böyle olmuştur. Her dönem böyle olmuş, ama sanıyorum bir gün gelecek bu doygunluğa ulaşacak ve ondan sonra toplum içindeki bütün dinamikler isim de değiştirecek, şekil de değiştirecek ve sonuçta gereken değişimi yapacaklar. Aynı sizin Adapazarı civarında gördüğünüz gibi, eğer doğayı doğaya aykırı bir şekilde yaparsanız, kendini çok kötü bir şekilde varolduğunu ispatlar, oradaki yaşamı felç eder.

Ben şuna inanıyorum ki sonunda bütün bu söylediklerimiz, bütün bu dile getirdiklerimiz gerekli, bunlar birikecek sonuçta gereken olan

yapıyı oluşturacaklar. Buna evrenin gücü bile yetmemiştir. Bugün belki 1980'li yıllardan gelen ve 40 yaşına gelmiş olan insanların hepsi depolitize olmuş olarak oluştular, ama dünya tarihi içinde 100 yıl, 200 yıl öyle pek önemli bir süre değildir. Ben şuna inanıyorum ki bütün bu söylediklerimiz, Hitler Almanya'sı, yani bütün filozofların yetiştiği, ağabalarının olduğu ülkede nasıl onlara rağmen oluşmuşsa, bence biz de garip bir Türkiye olarak, göreceksiniz ki bu dünyanın içindeki bu kapitalizme karşı duruşumuz şu veya bu şekilde kendini tamamlayacak. O dediğim gibi gizli ısınsını tamamladıktan sonra ancak karşılık bulacak. Yoksa bunun dışındakiler sadece özlem olabilir diyorum. Ben teşekkür ediyorum.

CENGİZ ÇAKMAK- Ben şunu belirtmek isterim: Felsefeyle uğraşan insanlar terimleri gündelik dilden biraz farklı kullanırlar. Örneğin, siyaset terimi Türkçe'de gündelik dilde pek olumlu karşılanmaz. Siyaset de hasbelkader yapılacak bir şey olarak görülür ya da öyle anlaşılır, ama ben yine felsefi anlamda kendi köklerime döndüğüm zaman Yunan'da politika özgür bireyin zorunlu olarak yaptığı bir eylemdir; önemli işlerden bir tanesidir. Onun adına hatta bu daha küçümsenir, tekne ve poesis -ki şiir anlamına da geliyor- daha sonradan o küçümsenir, yerine praksis vardır. Praksis içinde ahlak ve siyaset de vardır. Ben biliyorum ki siyaset yolları tıkanıdığı için ülkemizde problemler var. Ben biliyorum ki insanlar siyasi olarak dertlerini anlatamadığı için kesinlikle siyasetten yanayım, her zaman hayatımızda siyaset var; gündelik dilimizdeki gibi değil.

Hannah Arent diye bir filozof aklıma geldi. Bu filozof şiddetle siyaseti birbirinin karşısına koyar. Yani "*siyaset olsa, şiddet olmaz*" diyor, aslına bakarsanız, siyaset bir güçtür. Yunancadaki kullanımıyla, güçlerden biri karostur, o kaba güçtür. Bir de kairos vardır. O böyle yumuşak, insanı yaşama tutkusuyla, huzurla dolduran bir güçtür. Ben bilirim ki gerçek iktidar, Hannah Arent'den alıntıladığımız gibi -o da benim gibi,

onunla aynı yerlerden besleniyorum sanırım- şiddete başvurulduğu anda ister baba, ister şu ya da bu olarak güçsüzünüzdür. Güçlü olan o dediğim anlamda şiddete başvurmaz. Şiddet de teknik gibi bir araç olarak görülür. Araçtır, yani belirli bir amacı yerine getirmek için uyguladığınız bir araçtır. Bakın, burada da modern dünyanın yine yarattığı bir yere geliyoruz. Karşıdaki varlığı varlık olarak değil, bir meta olarak görüyorum. Sonuçta bu benim için bu kürsüyü yapmam için bu tahta bir araçtır, insanı da böyle gören bir dünyadayız ve böyle gören dünyasında siyaset olanaklarını yok ediyor. Tuhaf şekilde belirli türde kötü bir siyaset, iyi siyaset yapma, politika yapma, Yunanca adıyla katılmayı, katılımı engelliyor.

Mühendislerin niye siyaset yaptığını ben de biliyorum, çünkü o zamanlar okumuş kesim onlardı. O dönemde köylerden, şuradan, buradan yetiştirildi bu çocuklar, köklerinden sökülerek alındılar. Ondan sonra da kötü siyaset örnekleri olarak karşımıza çıktılar. Bu ülkede uzun süre, öğretim üyeleri, öğretmenler belki hâlâ dada öyle; öğrenciler siyaset yapma imkânlarından yoksun bırakıldılar. Ben kendi üniversitemin öğrenci kültür merkezinde yöneticilik yapıyorum. Orada temel ilkem şu oldu: Şiddet uygulamadığımız sürece siyasi imkânları sonuna kadar açacağız. Siyaset yapacağız. Yapın, siyaset yapmak karşılıklı konuşmak, tartışmaktır, ama şiddet olmasın. Şimdi yaşadığımız modern kapitalizm şiddet uygulayan bir yapıdadır. Aslında teknolojiyi kötü bir bağlamda bilgelikten sökerseniz, önce doğaya şiddet uygular. Modern teknoloji doğaya şiddettir. Ondan sonra modern teknoloji insana şiddet uygular. Çünkü modern teknolojinin arkasındaki durum bizi aşan bir durumdur. Yani benim iyi niyetli, kötü niyetli olmam önemli değil, mekanizma kurulmuş düzenek bu şekilde gösteriyor bize, yani doğayı ben dönüştürürüm kardeşim diyor.

Amerika'da bir akım var, orada da mühendisler var. Mühendisler özü gereği iyi değildir, özü gereği kötü de değildir, ama Tahlisiye San-

dalcıları diye bir akım var. Tahlisiye Sandalcıları büyük kapitalist ülkelerin bence dürüst adamlarıdır. Hiç yalana dolana başvurmadan diyor ki, Afrika'yı sömürürüz kardeşim, çünkü onlar aptal, Asya'yı 'sömürürüz' ve 'sömürdük'. Dünya bitiyor, topraklar gidiyor, orada da bir erozyon dede ortaya çıkabilir. Diyorlar ki, giderse gitsin kardeşim, biz kendimizi kurtarıyoruz. Bizim teknolojimiz bizi kurtarmaya yeter. Biz diğer insanlar için elimizi kısıpırdatmayız. İşte bizim aydınlarımız ki bunlar mühendis zihniyetinden gelen adamlardır, eski zamandan kalma suçluluk komplekslerine sahipler. 'Bizim kapitalist ülkeler dışında hiçbir yere borcumuz yok' diyen bir zihniyet ve çok dürüstçe fikirlerini söylüyorlar. Biz de o dünyada kendimize küçük bir yer tutmaya çalışıyoruz.

Benim gençliğim şu masallarla geçti: Önemli olan üretim yapmaktır, işlevselliktir, insanlar birbirleriyle rekabet halindedir, çalıştığın yerlerde herkes senin rakibindir, ama benden önceki kuşak ve bizden önceki kuşak hep dostluk, dayanışma motifleriyle büyüdüler. Şimdiki kuşak ise, yani benden sonraki kuşak çok daha rekabetçi bir ortamda oluşuyor. Ben size çok katılmakla beraber şunu söylemeliyim: İnsan gerektiği koşullarda kaldığı sürece, doğasına uygun koşullarda kaldığı sürece, inanın ki saldırgan bir varlık değildir. O insanı saldırgan gösteren tarih anlayışı da Batı merkezli tarih anlayışıdır. İnsan insanın kurdudur. Yok öyle bir şey, insan insanın sevgilisidir, ama bunu Hobbes söylüyor, çünkü Hobbes söylediği zaman kapitalizm artık sömürgecilik aşamasına geçecek, alacak, yağmalayacak. Şimdi İsa'yla gidemezsiniz. İsa'yı gösterirsiniz, ama arkadan adamın kafasına çakacaksınız. Bütün bunlar bizim modern teknolojimizin arkasındaki mitoslar, ama ben mitosları bu anlamda ciddiye alıyorum. Bu masallar önemli masallardır, yani insan insanın kurdudur masalı, işte yasa bilmez barbar, ben giderim onun elmasını alırım. O kendi elmasını kullanamaz gibi değildir. En son "Kanlı Elmas" diye seyrettiğimiz filmde olduğu gibi ki ben bir kanalda onun belgeselini seyretmiştim. Ben tekrar teşekkür ediyorum, sorusu

olan varsa alırım.

SALONDAN- Keklik mitosunu anlattınız, orada surdan aşağıya düşünce keklik oldu. Öyle bir mucidin keklığe dönüşmesiyle ilgili kafamda onu bir yere oturtamadım. Çünkü keklik deyince aklıma hemen keklığın düz ovada avlanması, keklik avına çıkılması ve sanırım türü tükenen bir varlık olması geliyor.

CENGİZ ÇAKMAK- Kahvelerde oyun oynarken kaybedenlere de keklik derler. Eskiler bilir onu, briçte keklik geldi derler.

SALONDAN- Yani bizimle bağdaşınca keklığe üzuldüm, keklik biraz masum kaldı.

CENGİZ ÇAKMAK- Ama adamın kabahati yok ki, adamı surdan başarılı olduğu için dayısı ya da amcası atıyor. Şimdi biz keklığı Ekin'le eski Yunan'da araştırırız. Bizim kültürümüzde keklik bu anlamlara geliyor, ama Eski Yunan'da ne anlama geliyor acaba?

EKİN ÖKTEN- Modern mitoslardan ve Yunan mitoslarından bahsederken benim şu anda dikkatimi çeken bir şey oldu. Belki daha önce düşünülmüştür, ama eski mitosların en önemli özelliklerinden biri, onlar varolan bir kozmosu tanımlıyorlar. Oysa modern mitoslar aslında varolmayan, ama bir şekilde kapital ya da başka bir şey tarafından belirlenen bir dünyayı yutturmaya çalışıyorlar. Bu ikisi arasında fark var. Yani sizinle bir sohbetimizi hatırlıyorum, ebeveynlerin çocuklarını aman zarar görme, aman uyanık ol, hakkını yemesinler diye yetiştirdiğini söylemişsiniz. Yani bunlar da modern mitosların arketiplerinin oluşmasında önemli bir takım şeylerdir. Hepsi bir kısır döngü içerisinde ve insanlar zarar görüyor ki kendi çocuklarının ve yavrularının zarar görmesini istemiyorlar, ama bunlar da sürekli yeni mitosların oluşmasına yol açıyor. Yunan mitolojisinde öyle değil. Orada belki mevcut düzeni değiştirme arzusu, hayali var, ama onlar kendi yaşantılarını devam ettirebilmek için, sanki düzeni kendileri için tanımlıyorlar. Bunu söyle-

mek istiyorum, o açıdan yani öyle okumalıyız.

CENGİZ ÇAKMAK- Ben de teşekkür ederim. Bana da hatırlatma vesilesi oldu. Yunanlı için zaten kozmos bir evdir. “Kozmos” kelimesi “güzel düzen” demektir, “kozmetik” kelimesi de oradan geliyor. Bakın, nereden nereye geliyor. Kozmos dengeli, ölçülü, yani bizim işimiz o ölçü içerisinde ona uygun olanı üretebilmek. Çünkü ben de onun bir parçasıyım, ben de makina üreteceğim, teknoloji üreteceğim, ama onun sınırları içinde üreteceğim ki normal de budur, ama bu bizim modern evren anlayışımızda böyle bir şey yoktur. Yani benim evrenden öğrenebileceğim, ahlaki anlamda bir motif yoktur. Ona uygun davranmak diye bir kaygım yok. Onu kendime uydurabilirim.

Mesela şimdi Eski Yunan’da insanın ölümlülüğü ortaya konulmuş. Bir de Eski Yunan’da yaşlılık da kabul edilmiştir. İnsanlar için her zaman en büyük bela yaşlılık, ölüm ve hastalıktır. Eski Yunan bunu kabul etmiş ve mümkün olduğu kadar acıları dindirelim demiş. Zaten tıp sanatının yönlerinden biri de acıları dindirmektir. Gençlik ve güzellik tanrılara özgüdür; Yunanlı bunu bilir. Yunan’da “Titanos” denilen bir varlık var. Bu insan, ama haddini aşmış gençlik ve ebedi bir hayat istiyor. Bunun üzerine de tanrılar buna sinirleniyorlar, diyorlar ki, “bu ezeli bir hayata sahip olsun” ve bu sevinip hemen atlıyor, ama zaman geçiyor ve erimeye başlıyor. İnsanlar ondan tiksiniyorlar ve deliklerden ona bakıyorlar. “Tetanos” kelimesi de oradan geliyor. Bakın, haddini bileceksin. Belirli anlamda yaşlanmak ve ölmek gerekiyor. Madem ki doğanın meydana getirdiği bir varlığımız, yine tekrar dağılacamız. Ancak bugünkü modern insan zihnietinde bu değişti. Bu bende de var, sizde de var, hepimizde var. Evet, insan her zaman için ölümden uzak durmaya çalışmıştır, ama ölüme karşı bu kadar korku tuhaftır, ölmekten korkarım diyor adam, ama ölümden korkmam. Ölümden bu kadar çok korkan bir motif, dağılımları bu kadar zaptetmeye çalışan bir motif işte o dediğim modern kültürün arkasındaki o zihniyettir.

SALONDAN- Ama bir yandan da ölüm yaşı giderek artıyor. Sağlıklı ve sabırlı olsak 2 000 yıl sonra insan ömrü 300 yıl olacaktır ve sağlıklı bir şekilde olacak, yani artık...

CENGİZ ÇAKMAK- Artıyor tabii, çünkü modern teknoloji bunu artırıyor.

SALONDAN- Sürünen sayısı da artıyor. Kanserle sürünen artıyor. Yani aradaki fark kadar da sürünme sayısı oluyor.

CENGİZ ÇAKMAK- Tabii yaşlılık hastalıkları ortaya çıktı. Sağlıkta teknolojiye karşı gelebilir miyiz? Ancak öyle bir şey ki, sağlıktaki teknolojinin de kullanılma amacına bakacaksınız. Niçin kullanıldığı önemlidir. Sağlıktaki teknolojiden dünyanın ne kadarı faydalanıyor ve gelecekte ne kadarı faydalanacak? Birtakım tıbbi gelişmeler var, bunları yabancı dergilerden okuyoruz. O imkânlardan çok az kişi faydalanabiliyor. Şimdi şunu söylemeliyim: Bu konuşmayı yapan kişi, yani ben, teknolojiye ve makinalara karşı bir insan değilim. Bunlar hayatımızın vazgeçilmezleridir. Bunlardan vazgeçilmez, ama bunlarla olan ilişkimizi düzenlemeliyiz. Yani bu teknoloji kimin için, ne için? Şu an kullanılan teknoloji çok açık şekilde altını çiziyoruz, ben postmodernizm hiç bilmem, onları da okumadım, kapitalizmin hizmetinde olan bir teknolojidir. Bazı eski dostlarımız var. Solculuğu öğrendiğimiz ağabeylerimiz, şimdi Bodrum tarafında salatalık yetiştiriyorlar ve onların yüzünden Bodrum'da arazi fiyatları yükseldi.

SALONDAN- Onlar organik tarım yapıyorlar.

SALONDAN- Ben de iki-üç tane hıyarla kapitalizme karşı uğraşıyorum.

CENGİZ ÇAKMAK- Bu çok güzel oldu. Evet, iki üç 'hıyar'la kapitalizme karşı mücadele yapılmıyor.

Peki, çok teşekkür ediyorum.

Felsefe Şöyleşileri.....

.....`Teknoloji Felsefesi`